

Düzce University
Faculty of Political Sciences

**Journal of Economics
and
Political Sciences
(JEP)**

Volume 2
No 1
June 2022

Journal of Economics and Political Sciences (JEP)

Dergi Kurulları

Baş Editör

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Baş Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Alan Editörleri

İktisat

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ

Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Süleyman AĞRAŞ

Siyasi Tarih

Doç. Dr. Celil BOZKURT

Yerel Yönetimler ve Kentleşme

Dr. Öğr. Üyesi Hicran HAMZA ÇELİKİYAY

Bilimsel Sekreteryası

Arş. Gör. Elmashan KÜÇÜKAKBULUT

Arş. Gör. Kerem PİRALİ

Arş. Gör. Hasan İLKBAHAR

Arş. Gör. Ahmet Burak BELDÜZ

Arş. Gör. Damla Nur ÖZDEMİR

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nigar DEMİRCAN ÇAKAR, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YÜCE, Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Özlem DURGUN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İdris DEMİR, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin KAR, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Yakup BULUT, Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ALTAY, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammad SHAHBAZ, Beijing Institute of Technology

Prof. Dr. Hashim ZAMEER, Nanjing University of Aeronautics and Astronautics

Prof. Dr. Bülend Aydın ERTEKİN, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU, İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım, Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Recep ULUCAK, Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammad Ali Nasir, University of Huddersfield

Doç. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK, Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi A. Kutalmış YALÇIN, Düzce Üniversitesi

İçindekiler

Ukrayna Krizi Sonrasında Avrupa’da Enerji Sorunsalı: Alternatif Enerji Arz Kaynağı Çözümleri ve Türkiye	1
Firdevs KORLA	
Kriz Analizi Bağlamında ABD’nin PYD-YPG’ye Yardımları Krizi ve Türkiye’nin Kriz Yönetimi.....	20
Güçlü KÖSE	
Çin Halk Cumhuriyeti Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) Reformu ve Ekonomik Yansımaları.....	30
Öykü KORKMAZ	
Küreselleşme Sürecinde İnovasyon, Uluslararası Halkla İlişkiler ve Kalkınma Ajanslarının Önemi	41
Sefa ÖZBEK	
Türk-İslam Medeniyetinde Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemine Göre “Milli Akıl” ve “Büyük İnsan İnşası” Anlayışı.....	52
Osman ŞİMŞEK	
Dezavantajlı Gruplar Açısından Yoksulluk Profilleri	80
Tuncay GÜLOĞLU ve Gülhan GÜVEN ÇEPNİ	
Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi.....	102
Masoud SHEIKHI	
Sigorta Acentelerinin Karşılaştığı Etik Sorunlar: Düzce İlinde Bir İnceleme	112
Alparslan AKBAŞ	
Sürdürülebilir Katı Atık Yönetim Örneği Olarak Brezilya ve Kâğıt Toplayıcıları Kooperatifleri	125
Emre METE	

Araştırma Makalesi • Research Article

Ukrayna Krizi Sonrasında Avrupa'da Enerji Sorunsalı: Alternatif Enerji Arz Kaynakları ve Türkiye

Energy Problem of Europe After The Ukraine Crisis: Alternative Energy Supply Sources and Turkey

Firdevs KORLA*

Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-4858-1775

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 16.05.2022

Kabul: 08.06.2022

Anahtar Kelimeler: Ukrayna Krizi, Rusya, Avrupa, Enerji arzı, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmada, 24 Şubat 2022'de Putin'in saldırı emriyle başlayan Ukrayna işgalinin, yakın ve uzak geçmişindeki tarihsel sebepleri açıklanarak, krizin başlangıcından bu çalışmanın yazıldığı tarihe kadar olan zaman diliminde, bölgede yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler, Avrupa'nın enerji arz güvenliği çerçevesinde incelenmektedir. Ukrayna'nın, Rusya'dan Avrupa'ya gelen doğal gaz boru hattı üzerinde olması, doğalgaz ithalatında büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan Avrupa'yı ekonomik anlamda olumsuz etkilemiş ve gelecekte enerji arzına dair şüpheler duymasına sebep olmuştur. Tüm bu olumsuz etkiler Avrupa ülkelerini gelecekte Rusya gazına bağımlı olmamak için alternatif kaynak arayışlarına itmiştir. Bu alternatif kaynaklar arasında başlangıçta yenilenebilir enerji kaynaklarını ve çevre ülkelerinden getirilecek LNG'yi merceğine alan AB, kısa vadenin yanı sıra orta ve uzun vadede tam bir ikamenin borulu gazda olduğunun bilincindedir. Bu çalışmada, Avrupa'nın Rus gazına bir alternatif olarak Türkiye üzerinden geçen TANAP ve TAP gibi doğalgaz boru hatları incelenmiş ve Türkiye'nin çevre ülkeleriyle iş birliği içerisinde Rus gazına nasıl bir alternatif sunabileceği tartışılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 16.05.2022

Accepted: 08.06.2022

Keywords: Ukraine Crisis, Russia, Europe, Energy supply, Turkey

ABSTRACT

In this study, the historical reasons of the Ukrainian invasion, which began on February 24, 2022 with Putin's order to attack, in the near and distant past are explained and the economic and political developments in the region in the time period from the beginning of the crisis to the date of this study are examined within the framework of Europe's energy supply security. The fact that Ukraine is on the gas pipeline which is coming from Russia to Europe has negatively affected Europe, which is largely dependent on Russia for natural gas imports, in an economic sense and caused doubts about its energy supply in the future. All these negative effects have prompted European countries to seek alternative sources in order not to depend on Russian gas in the future. Among these alternative sources, the EU, which initially focused on renewable

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: korlafirdevs@gmail.com

Atif: Korla, F. (2022). Ukrayna Krizi Sonrasında Avrupa'da Enerji Sorunsalı: Alternatif Enerji Arz Kaynağı Çözümleri ve Türkiye, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 1-19.

energy sources and LNG to be brought from the surrounding countries, is aware that in the short term, as well as in the medium and long term, a complete replacement is in pipeline gas. In this study, natural gas pipelines such as TANAP and TAP passing through Turkey as an alternative to Europe's Russian gas were examined and it was discussed how Turkey can offer an alternative to Russian gas in cooperation with the surrounding countries.

1. Giriş

Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in 21 Şubat 2022 'de Ukrayna da bulunan Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlıklarını tanımasıyla başlayan ve devamında 24 Şubat 2022'de fiilen başlayan Ukrayna işgali, elbette bu iki güne sığabilecek amaçlardan ibaret değildir. Bu işgal, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bölgede kurulan bağımsız devletlere karşı her daim kontrolcü bir tavır sergileyen ve bölge ülkelerini "ayrıcılık çıkar alanı" olarak tanımlayan Rusya'nın aynı saikler ile yaptığı ilk müdahale de değildir. Putin'in 2022 Ukrayna işgalindeki tutumu, benzer gerekçeler ile bölgedeki farklı ülkelere karşı birçok kez görülmüştür. Rusya'nın bir zamanlar Sovyetler Birliği içerisinde aynı yönetim altında bulunduğu bu devletlere karşı söz konusu bu tutumunun, tarihi ve güvenlik merkezli olmak üzere iki eksenli sebepleri vardır. Sınırlarında Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi Batı örgütlenmelerini her daim bir tehdit olarak gören ve bunu defaatle gerek sözlü gerekse fiili olarak gösteren Rusya Federasyonu, 2022 işgaline kadar konuyla alakalı birçok savunma ve taarruz girişiminde bulunmuştur.²

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden biri olan ve bugün Rusya'nın güney sınırında yer alan Gürcistan'ın, geçmişte NATO ile yakın ilişkiler içine girmesi ve -Ukrayna gibi- bu örgüte katılmak istemesi, Rusya tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştı. Nitekim Rusya, bugün 2008 Rus-Gürcü savaşı veya Gürcistan- Güney Osetya Savaşı olarak bilinen askerî harekât ile Gürcistan'a bağlı Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin bağımsızlık hareketlerine askerî destek vererek Gürcistan'ı Batı kanalından hızla uzaklaştırmıştır. Nitekim yine aynı bölgede Ermenistan'ın siyasi ilişkilerinde Batı ile yakınlaşması ve Rusya ile ilişkilerini koparmak istemesi, Rusya'nın yakın tarihte

yaşanan Karabağ Savaşı cevabıyla – veya cevapsızlığıyla- sonuçlanmıştır.

Dolayısıyla Rusya'nın geçmişte aynı kaygılar ile bölgesinde yaşanan olaylara karşı aldığı reaksiyonlar göz önüne alındığında bugünkü Ukrayna işgali birçok açıdan oldukça öngörülebilirdir. Keza Rusya ve Ukrayna ilişkileri Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak, Ukrayna'nın konumu, tarihi ve etnik yapısı gibi birtakım sebepler ile daha fazla önem arz etmektedir. Rusya bugünkü Ukrayna krizinin bir benzerini 2014 Kırım'ın işgali ile de yaşatmıştır. Dolayısıyla, Ukrayna tıpkı diğer bölge ülkeleri gibi yüzünü her Batıya döndüğünde otoriter ve sınırlarını korumak isteyen Rusya ile karşılaşmıştır. Ukrayna'nın Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olması, Rusya için Gürcistan veya Ermenistan'dan daha büyük bir sorundur çünkü burası Rusya için Batıya açılan bir kapı veya korunması gereken bir limandır.

Rusya ve Avrupa arasında adeta bir sınır köprü konumunda olan Ukrayna için, Doğu ile entegre olmak bir bağımsızlık tehdidiyken, Batı ile bütünleşme adımları atmak ise tıpkı bugün olduğu gibi her an doğudan – Rusya'dan- gelebilecek cezalara hazır olmak demektir. Batı için ise Ukrayna bir yandan Rusya'ya karşı yanına almak istediği bir müttefik iken diğer yandan yine enerjisine bağımlı olduğu Rusya'ya karşı bir aksiyon almakta her daim tedirgin olduğu lojistik bir kanaldır.

AB'nin Rusya'dan aldığı doğalgazın Ukrayna'dan geçmesi sebebiyle, yaşanan bu krizden özellikle enerji arzı güvenliği noktasında en büyük dersi alan ve hala almaya devam eden AB olmuştur. Krizin başladığı ilk günden itibaren doğalgazına bağlı olduğu Rusya'yı kınamakta dahi birtakım çekince ve sınırlar ortaya koyan AB, Rusya'dan gelebilecek herhangi bir enerji kesintisi karşısında alternatif yollar düşünmeye şimdiden başlamıştır. Bu alternatifler arasına ilk olarak halihazırda

² Konuyla alakalı ayrıca bkz: (Kraştov & Chivvis, 2015; Mearsheimer, 2014; Smith, 1996)

uzun süredir üzerinde çalıştığı yenilenebilir enerjiyi koyan AB, 2030 yılına kadar Rus gazına olan bağımlılığını büyük oranda azaltmak istediğini açıklamıştır. Elbette kısa ve orta vadede bu enerji geçişinin hemen olamayacağını farkında olan AB, alternatif yollar arayışına girmiştir.

Bu çalışma, gelinen bu noktada AB'nin Rus gazına alternatif arayışlarında ne gibi seçeneklere sahip olduğunu incelemektedir. Bu çerçevede AB'de, 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilerek fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda çevrenin sürdürülebilirliğinin güvence altına alınması ilk olarak uygulanmaya konacak politikalar arasındadır. Çalışmanın ilk bölümünde Rusya-Ukrayna krizinin tarihsel arka planı ve krizin AB açısından sebep olduğu enerji krizi ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Daha sonra, yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının artırılması konusunda AB tarafından uygulanan politikalar ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Sürecin Türkiye'ye bakan tarafı bu çalışmanın diğer önemli değerlendirme alanıdır. Coğrafi konumu dolayısıyla enerji koridorları üzerinde bulunan Türkiye'nin, Ukrayna krizi sonrası enerji arz problemi yaşayan AB için alternatif enerji noktasında önemli bir aktör olması çerçevesinde Türkiye ve AB için kazan-kazan ilişkisini ortaya koyabilecek enerji politikalarının değerlendirilmesi yapılacaktır. Çalışmanın son bölümünde Türkiye'nin Ukrayna krizinin sebep olduğu tehditleri enerji politikaları özelinde fırsata çevirebilmesi için alternatif politika önerileri de ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Tarihsel Arka Planı ve Küresel Etkileri ile 2022 Rusya-Ukrayna Krizi

Rusya Federasyonu'nun Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nden miras aldığı Rus diasporası, ülkenin mevcut sınırları dışında, bölgeye olan ilgisi ve

hakimiyet isteğinin çoğunlukla gözden kaçırılan bir sebebi olarak görülmektedir. Söz konusu Rus diasporası, diğer diaspora topluluklarından farklı olarak SSCB'nin dağılmasıyla herhangi bir göç olmaksızın farklı milliyetlerin vatandaşı durumuna düşen Rusları tanımlar. Dolayısıyla Rusya devletinin diasporaya ve eski SSCB sınırlarına duyduğu bu aidiyet, Rus diasporası tarafından da -kimi zaman "diasporanın etnik patronu" olarak- bir anlam ifade etmektedir (Smith & Wilson 1997:846).

Rus şovenizmi, her ne kadar SSCB'nin ilk yıllarında ulusallık için bir tehlike olarak görülse de zamanla bu fikrin değiştiği ve 1930'lara gelindiğinde Ruslar dâhil olmak üzere tek biçimli bir kimliğin oluşturulmaya çalışıldığı bilinmektedir. Yine aynı dönemde, Rusçanın ve Rus kültürünün bir yayılmacılığa dönüştüğü ifade edilebilir³. Dolayısıyla Rusya'nın Sovyet sonrası Rus olmayan halef devletler ve bu devletlerdeki Rus diasporasıyla ilişkisi bugünkü stratejik hamlelerinin tarihsel yapıtaşlarından biridir (Smith, 1996:485-86).

Geçmişten günümüze her iki ülkenin gerek siyasi sınırlar gerek etnik farklılıklar dolayısıyla üzerine anlaşmazlıkları olan birçok meselesi vardır. Örneğin; Sovyet sonrası dönemde stratejik önemi sebebiyle Rusya ve Ukrayna arasında, bölgedeki potansiyel jeopolitik sıcak noktalardan biri olan - ve bugünkü Ukrayna kriziyle bunu yeniden kanıtlayan- Donbas⁴ bölgesidir. 1991'de bağımsızlığını kazanan Ukrayna'nın sınırları içerisinde yer alan Donbas bölgesi, ülkenin Kuzeydoğusundaki Harkov'dan, Güneybatıdaki Odessa'ya kadar olan kısmında yer alan bölgeyi tanımlar. Halen Rusya ile üzerine ihtilaflar olan Donbas bölgesi, Sovyetler Birliği döneminde de büyük bir sanayi merkezi olması nedeniyle önemliydi. Bugün ise Ukrayna'da yaşayan 11,4 milyon Rus azınlığın yaklaşık 9,1 milyonunun bu bölgede yaşadığı ve Kırım'dan sonra en büyük Rus azınlığı yüzdesinin de yine Donbas 'da olduğu bilinmektedir. Nitekim 1989'da Donbas'da yapılan sosyal bir araştırmada nüfusunun %66'sı Rusçanın ana

³ 1989 nüfus sayımı verilerine göre, Sovyetler Birliği'ndeki Rus olmayanların %62'sinden fazlası akıcı bir şekilde Rusça konuşabiliyorken, Rusya Federasyonu dışında yaşayan Rusların yalnızca % 19'u asıl milliyetin dillerini akıcı bir şekilde konuşabiliyordu (Smith 1996:482-83).

⁴ Don nehri havzasının alanında bulunan bölgenin, şu anda yüzde 85'i günümüz Ukrayna'sının Donetsk ve Luhans'k oblastlarında (bölgelerinde) yer almaktadır. Ayrıca Donbas, Ukrayna topraklarının %9'unu oluşturmaktadır.

dilleri olduğunu belirtmişlerdir (Wilson, 1995:267). Dolayısıyla bugün olduğu gibi Putin'in 2014 Kırım ilhacında, müdahalelerinin gerekliliğini anlatırken Rusların, Rusça konuşanların haklarına değinmesi meselenin yalnızca jeopolitik çıkarlar üzerine değil kimlik noktasında da çerçevesi gerektiğini gözler önüne sermektedir (Krastev & Chivvis, 2015:67). Ayrıca bölgenin etnik ve demografik durumu hem tarih yazımı noktasında hem de bugünkü siyasi durumda iki ülke arasında bir ihtilaf oluşturmaktadır. Elbette her etnik çeşitlilik bir iç savaş getirmez, 2014 ve 2022 krizlerinin tamamen etnik kökenli olduğunu söylemek doğru değildir fakat krizlerinin arka planında etnisiteye dayalı birtakım milliyetçilik hareketleri son derece önem arz etmektedir. Dolayısıyla bölgedeki milliyetçilik hareketleri çatışmayı tetikleyen ve çözümünü zorlaştıran önemli bir faktördür.

Nitekim Romanova'ya göre (2016: 856-57), Rusya'yı jeopolitik bir aktör olarak damgalamanın, paydaşların karmaşıklığını ve Moskova'da yürürlükte olan politikaları aşırı basitleştirmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından halihazırda bölgede var olan ve merkezîyetçi komünist yönetim tarafından yıllarca açığa çıkması engellenen etnik çatışma nihayet ortaya çıkmıştır (Hughes & Sasse, 2002:1-2). Rus milliyetçiliğinin tetiklendiği bu "Leninist yok oluş" da Ukrayna, Moldova ve Çeçenistan'da direniş şiddetinin ateşlendiği görülmektedir. Bu durum, bugün yeniden yüzeye çıkma şansı elde eden bu savaşın, on yıllardır kaynayan bir kalıcı savaş olduğunun bir göstergesidir (Sadowski, 1998: 12-13). Rusların bu ülkelerdeki Rus azınlıklarına karşı baskıcı ve koruyucu tutumu, etnik kutuplaşmaya bugünkü ulus ötesi boyutunu kazandırmıştır (Peterson & Kuck, 2014:27). Nitekim 2014 Kırım müdahalesi iki devlet arasındaki uluslararası çatışmayı silahlı bir biçimde başlatmıştır. Ayrıca Rusya'nın, Ukrayna'nın doğusunda bulunan Donetsk ve Luhansk bölgelerinin özerkliğini tanıması hâlihazırda geçmişten beri ülkenin demografik yapısında bulunan ve çoğu zaman tıpkı Dinyeper Nehri'nin ülkeyi Doğu ve Batı olarak ikiye bölmesi gibi basit ayrımlarla açıklanabilen; etnik (*Ukrayna çoğunluğu ve Rus azınlığı*) dilsel (*Rus dili ve Ukrayna dili*) veya dini (*Ortodoks Ukrayna/Ukrayna*

Ortodoks Kilisesi ve "Katolik" Ukrayna veya Moskova Patrikhanesi ve Kiev Patrikhanesi) farklılıkları ateşlemektedir. Nitekim Shulman'a göre (1999: 1012) tüm bu özellikleriyle Ukrayna'nın toplum yapısı adeta 'bipolar' dır.

Rusya açısından Ukrayna'nın önemi elbette tüm bunlarla sınırlı değildir. Rusya için Ukrayna, Batıyla arasındaki en önemli sınırlardan biri olması sebebiyle jeostratejik öneme sahiptir. Ayrıca Ukrayna'nın stratejik olarak bu kritik konumu iki devlet arasındaki bu çatışmayı üçüncü taraflarında katıldığı çok aktörlü bir uluslararası boyut haline getirmiştir (Gierczak, 2020:2).

1991'den beri Ukrayna sadece uluslararası ilişkilerin bir öznesi değil, aynı zamanda çeşitli düzeylerde yoğunlaşan rekabetin bir nesnesi haline gelmiştir. Zbigniew Brzezinski 1997'de söz konusu duruma ilişkin şu açıklamaları yapmıştır:

"Avrasya satranç tahtasında yeni ve önemli bir alan olan Ukrayna, jeopolitik bir eksendir, çünkü bağımsız bir ülke olarak varlığı Rusya'yı dönüştürmeye yardımcı olur. Ukrayna olmadan, Rusya bir Avrasya imparatorluğu olmaktan çıkar [...] Ukrayna'nın bağımsızlığını kaybetmesi, Polonya'yı birleşik bir Avrupa'nın doğu sınırındaki jeopolitik mihver haline dönüştürerek Orta Avrupa için ani sonuçlara yol açacaktır. Kiev üzerindeki etki hem yerel hem de uluslararası birçok güç arasında sürekli hızlanan yarışın bir ödülü olmaktadır. Üstelik "Ukrayna oyunu" 21. yüzyılın bir fenomeni değil. Kökleri, tüm bölgenin istikrarsızlığına sürekli olarak önemli katkılarda bulunan Orta Çağ'a kadar uzanabilir" (Brzezinski, 1997:45).

Brzezinski'nin de ifade ettiği üzere, Ukrayna her ne kadar doğusunda bulunan Rusya için tarihi ve etnik birçok yönden önemli olsa da batısında bulunan AB için de jeostratejik konumu itibariyle güvenlik ve enerji başta olmak üzere çok yönlü bir öneme sahiptir. Nitekim birçok uzman, Ukrayna'daki şiddetli çatışmaların patlak vermesini "Doğu" ve "Batı", "Rus yanlısı" ve "Avrupa yanlısı" veya "Kreol" ve "Ulusal" arasındaki "kimlik savaşı" prizması üzerinden algılamakta ve yorumlamaktadır (Riabchuk, 2015: 138-39). Tüm bu ikilem Sovyetler Birliği sonrası bir uydu devlet olarak algılanan Ukrayna'nın Batı'ya mı (Avrupa Birliği) yoksa Doğu'ya mı

(Rusya Federasyonu) daha fazla meyletmesi gerektiği konusundaki çelişkili politikaları daha da derinleştirmiştir (Gierczak, 2020:5).

Rusya, Ukrayna üzerinde AB'ye yönelik güvenliğini garanti altına almaya çalışırken, AB'nin de bölgesel güvenlik konusunda yaklaşımında bazı değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. AB, bölgesel güvenlikte, kuruluşunda oluşturduğu post-modern güvenlik sistemi ile birlik içerisinde, içişlerinde ve dışişlerinde kontrolü sağlayan, karşılıklı bağımlılığı ve bütünlüğü öne süren bir yaklaşım benimsemiştir. Bu yeni güvenlik modelinde her ne kadar fiziksel sınırlarını genişletmek konusunda Birinci Dünya Savaşı dönemi kadar agresif olmasa da bölgesel sınırları ekonomik entegrasyon ile kırarak sınırların doğasıyla oynadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır (Krastev & Chivvis, 2015: 18-19).

Nitekim devam eden yıllarda AB, Ukrayna ile bir Doğu Ortaklığını son derece önemsemiştir. Avrupa Komisyonu başkanı Jose Manuel Barroso, Mart 2014'de yaptığı bir açıklamada; AB'nin Ukrayna hakkındaki düşüncelerini özetleyerek, "Bizim bu ülkeye dayanışma borcumuz var ve bunu yapacağız. Bize mümkün olduğunca yakın olmaları için çalışın" demiştir (Mearsheimer, 2014: 86).

Soğuk savaş sonrası bölgesel statükoya ve iş birliğine dayanan Avrupa-Atlantik güvenlik sistemi, başlangıçta bu görüş ile bir paralellik içerisindeydi. Fakat bölgenin Batı kanadındaki AB ve NATO gibi örgütlenmeler, bu örgütlenmelerin zamanla genişlemesi (Zięba, 2017: 116-17) ve Sovyetler Birliğinin eski Doğu Avrupa uydularının hızla bu kurumlarla entegre bir hale gelmesi ile Rusya, bir çevrenleme hissi içerisinde girmiştir (Mbah & Wasum, 2022: 144).

Nitekim Putin 2007'de çok ses getiren Münih Güvenlik Konferansında yaptığı konuşmasında AB ve NATO genişlemesine dair şu sözleri söylemiştir;

"NATO genişlemesinin, ittifakın modernizasyonu veya Avrupa'da güvenliğin sağlanması ile herhangi bir ilişkisi olmadığı açıktır. Aksine bu, karşılıklı güven düzeyini düşüren ciddi bir provokasyonu temsil ediyor. Ve şunu sormaya hakkımız var: Bu genişleme kime karşı yapılmaktadır? Peki Varşova Paktı'nın dağılmasından sonra Batılı ortaklarımızın verdiği güvencelere ne oldu?"

Bu açıklamalar bugün nerede? Kimse onları hatırlamıyor bile. Ama buradaki dinleyicilere söylenenleri hatırlatmak istiyorum. NATO Genel Sekreteri Sayın Woerner'in 17 Mayıs 1990 tarihinde Brüksel'de yaptığı konuşmadan alıntı yapmak istiyorum. O zamanlar "bir NATO ordusunu Alman topraklarının dışına çıkarmamaya hazır olduğumuz gerçeği, Sovyetler Birliği'ne sağlam bir güvenlik garantisi veriyor" dedi. Bu garantiler nerede?" (Putin, 2007)

Bu sözler, Putin'in söz konusu örgütlenmelerin Rusya'nın güvenliğini tehdit edeceğine ve iddia ettikleri gibi fiziksel sınırlarını korumayacağına ilişkin düşüncelerini ifade etmektedir. Fakat Putin'in tüm bu eleştirilerinin yanında ne kadar statükocu bir tavır içerisinde olduğu da tartışılabilir.

Putin'in tüm bu endişeleri 2008 NATO Bükreş zirvesinde, ittifakın; Gürcistan ve Ukrayna'yı kabul etmeyi düşündüğünü ifade etmesiyle daha da ateşlenmiştir. Nitekim bu dönemde George W. Bush yönetimi bu katılımı desteklemiş, ancak Fransa ve Almanya, Rusya'nın gereksiz yere düşman edileceği düşüncesiyle bu harekete karşı çıkmışlardır. Sonunda, NATO üyeleri bir uzlaşmaya vararak: üyeliğe giden resmi süreç başlamamıştır, ancak Gürcistan ve Ukrayna'nın isteklerini onaylayan bir bildiri yayınlayarak, cesurca "Bu ülkeler NATO üyesi olacak" demeyi de ihmal etmemişlerdir. Fakat Moskova, elbette bu sonucu bir uzlaşma olarak görmemiştir. Dönemin Rusya dışişleri bakan yardımcısı Alexander Grushko, "Gürcistan ve Ukrayna'nın ittifaka üyeliği, pan-Avrupa güvenliği için en ciddi sonuçları olacak büyük bir stratejik hatadır" diyerek bir uyarıda bulunmuştur. Nitekim Putin bu dönemde, bu iki ülkeyi NATO'ya kabul etmenin Rusya için "doğrudan bir tehdit" teşkil edeceğini ileri sürmüştür. Keza bir Rus gazetesi, Putin'in Bush ile konuşurken, "Ukrayna'nın NATO'ya kabul edilmesi halinde, onun varlığının sona ereceğini çok şeffaf bir şekilde ima ettiğini" bildirmiştir (Mearsheimer, 2014: 78-82).

Tüm bu tehdit ve endişelerden anlaşılacağı üzere, uluslararası sistemde büyük güçler her daim topraklarının yakınlarında, potansiyel tehditlere karşı son derece hassastır. Putin'in Ukrayna'ya yönelik bu tutumunun en temel sebeplerinden biri bu askeri güçlere asla

müşamaha göstermek istememesidir. Keza bu konuda ABD'nin Monroe Doktrinini ile de ifade ettiği, Batı Yarımkürenin hiçbir yerinde sınırlarda hiçbir uzak gücü istememesi veya askeri güçlere izin vermemesi şahsi sınır güvenliğinin de ötesine geçmektedir.

2000'li yıllardan beri Ukrayna'nın, Batı ve Rusya arasındaki ikilemi, bir Batı ittifakına tam olarak katılmadığı ve tamamen Rus etkisi altında da kalmayı kabul etmediği anlamına gelmektedir. 2008'de Ukrayna'nın NATO'ya katılma girişimleri her ne kadar ittifakın belli üyelerince tehlikeli görünmüş ve Şubat 2010'da Ukrayna'nın 'tarafsız bir devlet' olacağına söz veren yeni bir Ukrayna cumhurbaşkanı seçilse de Kırım'ın 2014 yılında Rusya tarafından ilhak edilmesinden kısa bir süre sonra bu durum değişmeye başlamıştır. İlhak, Donbas'da şiddete yol açmış ve Rusya ile Ukrayna'yı Avrupa'nın doğusunda ayıran sınır bölgelerinde yoğun çatışmalara ve şiddete yol açmıştır. Savaş Ukrayna için çok ciddi siyasi, toplumsal ve ekonomik sonuçlara yol açmıştır (Ozili, 2022: 2-3). Nitekim ekonomik zarara ilişkin Bluszcz ve Valente (2019), savaşın 1995'ten 2017'ye kadar Ukrayna'nın GSYH'si üzerindeki kısa vadeli nedensel etkilerini hesaplayarak, Ukrayna'nın kişi başına düşen GSYH'sinin 2013'ten 2017'ye kadar olan süresinde, savaşın bir sonucu olarak %15,1 azaldığını tespit etmişlerdir (Bluszcz & Valente, 2019: 3-4). Bu tarihten itibaren Ukrayna kamuoyu, Ukrayna'nın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için NATO'ya ve AB'ye katılma çağrılarıyla Batı'ya yönelmiştir. Ancak Rusya'nın 2010'dan bu yana Ukrayna'nın NATO üyeliğine karşı çıkması iki ülke arasında bugüne kadar taşınan bir gerginliğe neden olmuştur (Ozili, 2022: 2-3).

Nitekim 2014 Kırım ilhakı, Rusya'nın fiziksel sınırlar noktasında AB ile aynı fikirde olmadığını açıkça göstermiştir. AB'nin Sovyet tehdidinden korunmanın yolu olarak gördüğü sınırlar içinde bütünleşme ve derinleşmeyi terk ettiğini çağrıştıran bu girişimleri, Rusya'nın eski adını hatırlatan bu hamlesiyle etkinliği sorgulanan bir fikir haline geldiği görülmektedir (Siddi, 2019: 138-39).

Nitekim Rusya'nın bu hamlesi, 21. Yüzyılda halihazırda hiç kabullenmediği Avrupa bütünleşmesi ve NATO gibi Batı örgütlenmeleri karşısında yeni bir Avrupa

düzeni için atılan ilk adım olarak da değerlendirilmektedir (Ivan Krastev, 2015: 18-19). Öte yandan 2014 ilhakı, bu güvenlik sistemine zarar vererek, AB'nin Rusya ile arasında bir tampon bölge olarak gördüğü Ukrayna devletini zayıflatmıştır (Ziëba, 2017: 116-17).

Elbette Ukrayna'nın 2014'den bu yana Rusya karşısında görece gücünü geliştirmek için önemli adımlar attığı görülmektedir. 2021 yılının başından günümüze Ukrayna hükümeti, Rus ajanı olduğuna inandığı vatandaşlarına kısıtlamalar getirmiş ve Azerbaycan'ın 2020 yılında Dağlık Karabağ'da başarılı bir şekilde kullandığı Bayraktar TB2 silahlı insansız hava araçlarını Türkiye'den satın almıştır. Moskova'dan bakıldığında bu önlemler askeri anlamda kendisini güçlendiren Ukrayna'ya karşı pozisyonun sertleşmesini ifade etmektedir (Astrov vd. 2022: 9). Çünkü alınan bu silahlar her ne kadar Ukrayna açısından savunmanın bir gerekliliği olarak görülse de Rusya için bu silahların saldırı silahlarından bir farkı yoktur.

İki ülke arasında gerilen bu ilişkiler 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile farklı bir noktaya gelmiştir. Bu işgal, dünyada artan otoriterliğin demokratik erozyona dönüştüğü ve 1990'ların ortalarında filizlenen Rus demokrasisinin 2000'lerde Putin'in iktidarıyla ortadan kalktığı iddialarının destekleyici argümanları haline gelmiştir. Etnik ve tarihsel argümanlar ile uzun yıllar Ukrayna demokrasisine kontrollü bir hareket olanı sağlayan Putin, 2022 işgali ile AB ve NATO eksenine kaydığını düşündüğü Ukrayna'nın, bu eksenenden çıkması için -bölge üzerinde tam bir etkinlik sağlamak amacıyla - otoriterliği çağrıştıran bu işgali gerçekleştirmiştir (IDEA, 2022: 1-2).

Krizin siyasi ve jeopolitik arka planının yanı sıra görünen yüzünde dünyayı bir çeşit süresi belirsiz insani ve ekonomik şok ile sarstığı görülmektedir. Halihazırda dünya ekonomisinde, Covid-19 salgınının olumsuz etkisi 2020 ortalarından itibaren kademeli olarak toparlanmaya başlamış ve bu toparlanmanın da 2022-2023 döneminde de devam etmesi beklenmekteydi. Fakat IMF, World Economic Outlook'a göre 2022 için %4,4 veya %4,9'a yükselmesi beklenen

küresel ekonomik büyüme, işgalin ardından düşürüldü (Ozili, 2022: 2).

Nitekim OECD'nin Aralık 2021'de küresel hasıladaki büyüme için yaptığı tahminlere bakıldığında 2022 yılı için %4,5 olan büyüme oranının 2023 için %3,2 olarak belirlendiği görülmektedir. Dolayısıyla Ukrayna krizinin, küresel hasılanın büyümesini olumsuz etkileyerek, enflasyonist baskıları artırdığı ve toparlanmaya başlayan tedarik zincirlerinde yeniden negatif yönlü bir arz şoku yaşattığı görülmektedir. Her ikisi de gelişmekte olan ülke statüsünde olan Rusya ve Ukrayna birlikte küresel hasılanın ve toplam küresel ticaretin yaklaşık %2 sini oluşturmaktadırlar (OECD, 2022: 4-5).

Ayrıca her iki ülke de, küresel ekonomiye ucuz tarım ürünleri arzı ile önemli bir katkı sağlamaktadır. Rusya Federasyonu ve Ukrayna, ithal gıda maddelerine ve gübrelere yüksek oranda bağımlı olan birçok ülkenin kilit tedarikçileridir. Nitekim iki ülke birlikte küresel buğday ihracatının yaklaşık %30'unu, mısır, mineral gübreler ve doğal gazın %20'sini ve petrolün %11'ini oluşturmaktadır. İki ülkenin enerji ve gıda piyasasındaki bu etkili ana tedarikçi rolüne sahip olmaları, krizin hemen ilk günlerinden itibaren sorunun ekonomik anlamda küreselleşmesine yol açmıştır. Katma değerli mal üretme konusunda önemli bir iddiası olmayan Rusya, sahip olduğu güçlü yer altı zenginliklerini ihraç ederek önemli bir gelir elde etmektedir. Özellikle gaz ve petrol kaynaklarını stratejik ihraç ürünü olmaları yanında, enerji bağımlısı ülkelere yönelik önemli bir baskı aracı ve silah olarak kullandığı da görülmektedir (FAO, 2022). Ayrıca, küresel tedarik zincirleri, Rusya ve Ukrayna'dan yapılan metal ihracatına bağımlıdır. Rusya'nın diğer ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırım stokları ise küresel doğrudan yabancı yatırım stoklarının %1-1,5'ünü temsil etmektedir. BIS verilerine göre Rusya ve Ukrayna'da ikamet edenlere yönelik konsolide sınır ötesi banka alacakları, 2021 yılının üçüncü çeyreği itibariyle küresel toplamın %0,5'inden daha azı kadardır (OECD, 2022: 4-5)

Savaşın başlangıcından günümüze söz konusu tarım ve petrol ürünlerinin çoğunun fiyatı, üretim ve ihracat hacimlerinde ciddi bir

kesinti olmamasına rağmen büyük oranda artmıştır.

Keza IMF'ye göre, Ukrayna'nın tarım üretimi, 2021 GSYH'sinin %12'sini, tüm üretim içerisinde %15'ini ve ihracatın %50'sini (yaklaşık 30 milyar dolar) oluşturmaktadır. Genel olarak, tarımsal ihracatın savaş öncesi seviyeye göre yaklaşık %50 düşebileceği ve bu durumun toplam ihracatı 2022'de yarı yarıya yaklaşık 15 milyar dolara düşüreceği için, Ukrayna'nın dış konumu üzerindeki etkisinin ciddi olması muhtemeldir (IMF, 2022: 16). Dolayısıyla tedarik zincirinde yaşanacak muhtemel bir kırılma, tedarik zincirini tarımın yanı sıra enerji ve türevi ürünleri hammadde veya ara mal girdisi olarak kullanılan ülkeler için olumsuz bir sonuç doğurabilir. Nitekim küresel ticaretteki bu olumsuz gelişme de küresel bir ekonomik sorunu beraberinde getirebilir.

Buna istinaden Liadze ve arkadaşları yapıları çalışmalarında (2022) çalışmalarında dünyanın en büyük enerji üreticilerinden ve petrol ihracatçılarından biri olan Rusya'nın bu işgalinin, 2023 yılına kadar küresel hasılayı %1 azaltabileceğini, bu oranda değer kaybının küresel hasıladan yaklaşık 1 trilyon dolar kaybına yol açacağını tahmin etmişlerdir. Yazarlar ayrıca bu daralmanın 2022'de küresel enflasyonda %3'e ve 2023'te %2'ye varan artışlara yol açabileceğini hesaplamışlardır (Liadze vd. 2022: 1).

Dolayısıyla bu veriler, finansal piyasaların ve dünya ekonomisinin birbirine son derece bağlı olması sebebiyle, jeopolitik çatışmaların ekonomik anlamda olumsuz etkisinin sınır gözetmeksizin yayılabileceğini göstermektedir. Nitekim bu gibi çatışmaların Rusya örneğinde olduğu gibi, yaptırım uygulanan ülke üzerinde münferit etkileri yoktur. Her ne kadar tarımsal ticaretin küresel etkileri belirli ölçüde ihracat yapan ülkeler ile sınırlı kalabilse de küresel petrol ve enerji üretiminde, Rusya ve Ukrayna gibi büyük paya sahip ülkelere yaşanan çatışmalar, bu alanlardaki sorunları hızla küresel bir boyuta taşıyabilmektedir. Rusya-Ukrayna çatışması, yaşanan bir ülkeye karşı yaptırımların optimal bir çözüm olmadığını göstermiştir, çünkü, özellikle yaşanan ülkeler, savaşa dahil olmayan diğer ülkelerin ticaret ortakları olduğunda etki, çatışmanın parçası olmayan diğer ülkelere yayılabilmektedir.

Nitekim Rusya'ya en yakın kenti dahi birkaç bin mil uzaklıkta olan ABD, krizden siyasi etkisinin yanı sıra ekonomik olarak da büyük oranda etkilenmektedir (Egan, 2022). ABD her ne kadar AB'ye kıyasla Rusya'dan çok daha az ithalat yapan bir ülke olsa da krizin dünya genelinde artırdığı petrol ve doğalgaz fiyatları, enerji emtia piyasasında zincirleme bir etki ile ABD'yi de bir belirsizliğe sürüklemektedir (Mbah & Wasum, 2022: 148). Dolayısıyla ekonominin küresel ölçekteki bu entegrasyonu, onun etki alanı ve hızını genişleterek, tıpkı covid-19 salgınında olduğu gibi problemin veya çatışmanın fiziksel alanı ile sınırlı kalmamaktadır.

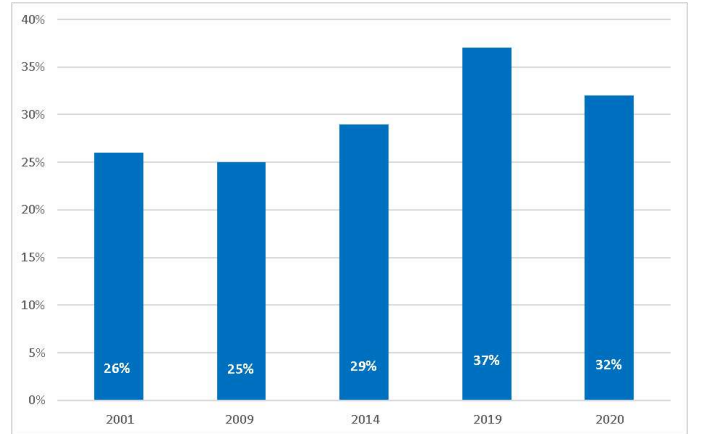
Küresel ölçekte ise Rusya ve Ukrayna'nın dünyada, enerji ihracatının önemli paydaşları olması sebebiyle, kriz, hem söz konusu ülkelere doğal gaz ithal eden ülkeleri hem de küresel ölçekte petrolün fiyatındaki artışı ile diğer ülkeleri etkisi altına almıştır. Rusya'dan büyük oranda doğal gaz ithal eden ve dolayısıyla Rus gazına enerji bağımlılığı olan AB, doğal gaz ithalatı noktasında bir tehlike içerisine girmiş ve kendisini ciddi bir enerji arzı güvenliği sorunu ile karşı karşıya bulmuştur.

3. Ukrayna Krizi ve AB'nin Enerji Sorunsalı

AB istatistik ofisi Eurostat'a göre, 2020 yılında Avrupa Birliği üyeleri tarafından kullanılan doğal gazın ortalama %38'inden fazlası Rusya'dan ithal edilmiştir. (Eurostat, 2022). Dolayısıyla AB ülkeleri ve Birleşik Krallık Grafik 1'de görüldüğü üzere doğal gaz ve nispeten daha az olmakla beraber petrol ithalatı noktasında Rusya'ya bağımlıdır.

Rus fosil yakıtlarına olan bu bağımlılığın artmasının en temel nedenlerinden biri, AB'nin kömür ve nükleer santralleri devre dışı bırakmak için yaptığı planlara dayanmaktadır. Fakat gelinen noktada, Rusya'nın doğal gaz arzını kesmesi durumunda Avrupa, acil bir tepki olarak altyapısını son yıllarda kademeli olarak hizmet dışı bıraktığı kömür santrallerini yeniden inşa etmek durumunda dahi kalabilir (Hosseini, 2022: 2-3).

Tablo 1. AB ve Birleşik Krallık Taleplerinde Rus Gazı Payı

Kaynak: (Goldman Sachs 2022:7)

2014 yılında Rusya-Ukrayna sınırında krizin ortaya çıkmasından bu yana AB, Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını keskin bir şekilde azaltmak amacıyla Ukrayna'yı 17 milyar Euro gibi büyük bir ölçekte desteklemiştir. Nitekim 2014 AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması, AB'nin Rusya'yı geride bırakarak Ukrayna'nın en büyük ticaret ortağı haline gelmesine neden olmuştur. Ancak AB-Ukrayna ilişkileri her ne kadar iyileşme yolunda gitse de buna karşılık AB-Rusya ekonomik denklemini gözden kaçırılmayacak kadar büyüktür. Keza AB, %37.3 gibi bir oranda Rusya'nın toplam mal ticaretinin en büyük ortağıdır (Khatu, 2022:1). 2020 yılı verilerine göre; AB'nin bu enerji bağımlılığında kilit bir ülke olarak hem Avrupa'nın en büyük ekonomisi hem de ABD'nin yakın müttefiki olarak bilinen Almanya gelmektedir (Sullivan & Northam, 2022).

Dolayısıyla, Avrupa'nın enerji güvenliğinin oldukça düşük olduğunu söylenebilmektedir. Nitekim Avrupa'nın 24 Şubat'ta başlayan Ukrayna işgalinde, Rusya'ya yönelik yaptırımlarda başlangıçtaki çekimser tavrının -jeopolitik tehditlere rağmen- temel sebebinin bu enerji bağımlılığı olduğu söylenmektedir. Bunun bir sonucu olarak krizin devamında AB'nin ekonomik yaptırımlarında Rusya'yı SWIFT⁵ küresel bankalar arası sisteminden enerji işlemlerinden muaf tutarak çıkarması, yaptırımları kendi lehine kullandığı bir enerji bağımlılığını ortaya koymaktadır (Fattouh vd. 2022: 1-2).

Yaptırımlarda gelinen noktada, 8 Nisan'da kabul edilen beşinci yaptırım paketinin

⁵⁵ SWIFT; 200 ülkede 11.000 finans kurumu arasında ödemeleri kolaylaştıran yüksek güvenli bir ağıdır (Ozili, 2022:7).

ardından Avrupa Komisyonu, Ukrayna'yı işgal etmesi nedeniyle Rusya'ya, özellikle petrol ithalatına yönelik ek maliyetler getirmek için daha fazla girişimde bulunmayı düşünmektedir. Ayrıca, Komisyonun "Dondur ve Ele Geçir Görev Gücü", Rus ve Beyaz Rusya oligarkları ve varlıklarının yaklaşık 30 milyar Euro'luk kısmını dondurmuştur. Nitekim Avrupa Komisyonuna göre; varlıkların dondurulması, bir suçun işlenmesini gerektiren mülksüzleştirmeye yönelik ilk adımdır (European Parliament, 2022: 1).

Enerjideki bağımlılığa duyulan bu endişenin bir diğer sebebi ise Rusya'da bulunan birçok petrol ve doğal gaz şirketinin devlete ait olmasıdır. Bu durum Rusya'nın enerji ticaretinin aslında devlet faaliyetlerini finanse etmekte olduğunun bir göstergesidir. Bu noktada birçok şirketin Rus tedarikçileri boykot etmesi Rusya'yı enerji ihracatını bir nevi silahlandırmaya itebilir. AB, ABD ve İngiltere gibi ülkeler ise bu olası hamleden son derece şüphe duyarak uzun vadede bu enerji bağımlılığından kopmanın yollarını aramaktadırlar (Davies vd. 2022: 1-2).

Dolayısıyla Rusya'ya karşı duyulan bu şüphe, özellikle Avrupa ülkelerini enerji politikalarında hızlı bir değişime itmiştir. Bu noktada en çarpıcı kararlardan biri Rusya ve Almanya'yı birbirine bağlayan ve Avrupa'nın Rus gazına bağımlılığını artıracak, yapımı tamamlanmış ancak onaylanmamış Kuzey Akım 2 (North Stream 2) projesinin iptal edilmesidir (McBride 2022). Projenin iptalinin yanı sıra ABD, yaptığı açıklamada, Rusya'nın North Stream 2 gaz boru hattını inşa etmekten sorumlu şirkete yaptırım uygulayacağını duyurdu. Ayrıca North Stream 2 AG şirketini ve şirket yetkililerini hedef alan yaptırımlar, Rusya'dan Almanya'ya gaz akış kapasitesini iki katına çıkarmak için tasarlanan Baltık Denizi projesi üzerindeki baskıyı daha da artırmaktadır (euronews, 2022).

Tüm bunlara ek olarak Avrupa Komisyonu, 8 Mart 2022'de AB'nin Rusya'ya olan enerji arz

bağımlılığını azaltmak için REPowerEU politikasını yayınlamıştır. Politika, gaz arzının çeşitlendirilerek enerji güvenliğinin artırılması, gaz depolama seviyelerinin artırılması, krizden yoğun etkilenen -özellikle enerjiyi kullanan- teşebbüslere likidite desteği ve süreli bir şekilde elektrik üreticilerinin vergilerinin artırılması gibi hedeflere sahiptir. Bunun yanı sıra hızla yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırmasını hedefleyen AB, enerji arz güvenliğini yeniden hayata geçirerek herhangi bir doğalgaz sıkıntısında üye devletlerin iç enerji piyasasında birebirlerini desteklemelerini öne sürmektedir. AB'nin yanı sıra İngiltere de yıl sonuna kadar Rus petrol ithalatını kademeli olarak durduracağını ve enerjide kendi kendine yeterliliği hedefleyen yeni politikalar üzerinde çalışacaklarını duyurmuştur⁶ (Davies vd. 2022: 1-2).

Avrupa Komisyonunun üç aylık gaz piyasası raporuna göre, Rus gazının AB ithalatındaki payı 2021'in üçüncü çeyreğinde %41 idi. Fakat bu durum yalnızca AB açısından değil, 2021'de federal bütçesinin üçte birinden fazlasını petrol ve doğal gazdan elde eden Rusya için de oldukça önemlidir⁷. Bu noktada Avrupa komisyonunun önlemler noktasında öne sürdüğü bir diğer hedef ise hâlihazırda parlamentoda müzakereleri devam eden; yenilenebilir enerjinin 2030'daki payının, mevcut seviye olan %32'den %40'a çıkarmaktır. Keza AB, 2021 yılında tüketilen enerjide yenilenebilir enerjinin payını %22,1'e yükselterek, beklenenden 2 puan daha fazla bir ilerleme kaydetmiştir (Boehm, 2022: 1-2).

Fakat hedefteki tüm bu önlemlere rağmen, bölgesel ekonominin geleceğine yönelik tahminlerde; 2022'de Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki ekonomik üretimin %4,1'den fazla daralacağı tahmin ediliyor ki bu da iki yıl içinde ikinci büyük şoku ve ekonomide bölgesel durgunluğu ifade etmektedir (World Bank, 2022: 3).

⁶ 2021 yılında İngiltere, gaz talebinin yaklaşık %40'ını yerli üretimden karşılamıştır. Bu rakam, 2022'de Kuzey Denizi'ndeki Elgood ve Blythe sahalarının üretime başlaması beklendiği için biraz artabilir. Fakat yine de bazı analistler bu ithalat yasaklarının ve diğer yaptırımların birleşik etkisinin, bu yıl enflasyonu %7'nin üzerine çıkarması ve Birleşik Karalık'taki yaşam standartlarının etkileyerek hane halkı gelirlerini yaklaşık 2.500£ düşüreceğini tahmin etmektedirler (Davies vd. 2022: 1-2).

⁷ 25,3 milyar Rus Rublesi (RUB) olan toplam gelirden 9,1 milyar RUB (Boehm, 2022: 1-2).

4. AB'nin Yenilenebilir Enerji Politikaları

Tüm bu senaryoların bilincinde olan AB, alternatif kaynak arayışı içine girmiştir. Son dönemde, devletlerin aldıkları aksiyonlara ve politika kararlarına bakıldığında kaynaklara yönelim noktasında birçok görüş yenilenebilir enerjiye yönelimin gelecek yıllarda artacağını öngörüyor. Fakat yenilenebilir enerji kaynaklarının artırılması yolundaki bu hedefler, uzmanlar tarafından ne kadar gerçekçi veya ne kadar kısa süre içerisinde gerçekleştirilebilir olduğu sorgulanmaktadır.

Avrupalı liderler, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin yenilenebilir enerji ve nükleer enerji üretimine geçişi hızlandırmak için bir fırsat olduğu düşünülmektedir. Fakat her ne kadar son yıllarda yenilenebilir enerji miktarı çok hızlı artsa da yenilenebilir kaynakların gelişimi, genel olarak küresel enerji talebindeki artıştan daha düşüktür. Fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye geçişin bir gün gerçekleşeceği düşünülmektedir, ancak şu anda yenilenebilir kaynaklar artan enerji talebine ayak uyduramamakta; bu nedenle, yenilenemeyen enerji arzı hala büyümektedir (Hosseini, 2022: 2-3).

Ayrıca uzmanlar yenilenebilir enerji kaynaklarının, her ne kadar petrol ve doğalgaz enerji tüketimini belirli oranda karşılayabileceğini ifade etse de bunun tek başına yeterli bir çözüm olmasının kısa ve orta vadede oldukça zor olduğunu da ifade etmektedirler. Öte yandan yenilenebilir enerjinin sahip olduğu bir takım kesinti sorunları, gizli maliyetler ve potansiyel jeopolitik hususlar nedeniyle dünyanın enerji ihtiyacını tek başına karşılamasının oldukça zor olduğu da ifade edilmektedir (Goldman Sachs, 2022: 8).

Nitekim Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Ukrayna krizine ilişkin 16 Mart 2022 tarihli raporunda; petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artışın, yatırımcıları yeniden maden çıkarma endüstrilerine ve fosil yakıt üretimine kaydırabileceğini ifade etmektedir. Öte yandan UNCTAD' a göre kriz, son 5-10 yıldır devam eden yenilenebilir enerjiye geçiş eğilimini tersine çevirebilme riskini taşımaktadır. Dolayısıyla UNCTAD,

yatırımlardaki bu muhtemel değişkenliğin – yani sermaye akışlarının tersine çevrilmesinin- Rusya ve Ukrayna dışında diğer ülkelerde de yeşil alan veya Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Sustainable Development Goals) gibi birçok uluslararası proje finansmanlarında ciddi bir elden çıkarma dahi olabileceğini ifade etmektedir (UNCTAD, 2022: 8).

Kısa vadede kömürün bir an için canlanması ve LNG ithalatına başvurulması kaçınılmaz olsa da asıl mesele uzun vadede yapılacaklardır. Almanya, Rus işgalinden önce, 2030 yılına kadar elektrik karışımında yenilenebilir enerjinin %80'ine ulaşmak için (2021'de %42 idi) hedeflerini yükseltmiştir. Nitekim Almanya Başbakan Yardımcısı, Ekonomi ve İklim Bakanı Robert Habeck, "Son otuz yılda elde ettiğimiz yenilenebilir enerji üretim kapasitesine ulaşmak için sekiz yılımız var" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Yenilenebilir enerji açısından, ana hidro alanlar halihazırda donatıldığından ve biokütlenin büyük ölçekli kullanımı pek mümkün görünmediğinden, yalnızca iki teknolojinin önemli potansiyeli vardır, rüzgâr ve fotovoltaik⁸. Bu minvalde Fransa rüzgâr enerjisi kapasitesini 2030 yılına kadar iki katına çıkarmayı planlıyordu, ancak 2022'de hedef 2050'ye ertelendi. Dolayısıyla planlama prosedürleri uzun yıllara yayıldığı için, bu noktada mekânsal planlama, finansman veya arazi kıtlığından daha önemli bir hal almaktadır (Lepesant, 2022).

Gelecek kışın öncesinde Berlin, hidrojene geçişi başlatan ve Rus gazının payını %10'a düşürmeye katkıda bulunacak olan ve toplam doğal gaz talebini azaltmak için verimlilik önlemlerinin ana hatlarını belirleyen, hızlandırılmış rüzgâr ve güneş enerjisi büyümesine yönelik planları hızlandırmaktadır (Franke & Bowles, 2022).

Öte yandan kısa vadeli enerji ihtiyaçları, olumsuz çevresel etkilere yol açabilir. Örneğin, mevcut kömürle çalışan santrallerin kullanımının arttırılması, sera gazı (GHG) emisyonlarında önemli bir artışa neden olacaktır. Ek olarak, fosil yakıt kaynaklarına yapılan yeni yatırımlar, orta vadede hidrokarbon bağımlılığında kilitlenme ve Paris Anlaşması'na ulaşmak için gerekli olan

⁸ Fotovoltaik; güneş hücreleri veya güneş panelleri kullanılarak güneşten enerji üretilmesini ifade eder.

sera gazı emisyonlarının azaltılmasını tehlikeye atma riskini taşıyabilir. Bunun yanı sıra küresel ölçekte yüksek petrol ve gaz fiyatları, modern yenilenebilir enerji kaynaklarının karşılaştırmalı maliyet avantajından yararlanarak ve enerji verimliliğini artırarak sürdürülebilir bir enerji geçişinde yatırımları hızlandırmak için ülkelere ek teşvikler sağlamalıdır (United Nations, 2022).

5. AB'nin Rusya'ya Enerji Bağımlılığını Gidermeye Yönelik Alternatif Politika Önerileri

Büyük bir enerji tüketicisi olan Avrupa, yaşanan 2022 Ukrayna krizi ile bir dizi zorluk ile karşı karşıya kalmıştır. Halihazırda kriz öncesi dönemde de son derece tehlikeli durumda olan enerji arz güvenliği, kriz ile birlikte daha da ciddi bir endişe kaynağı haline gelmiştir.

Nitekim krize dair öngörüler içeren ve 13 Nisan'da yayınlanan bir rapora göre⁹, Rusya'nın doğal gaz arzında yapacağı herhangi ani bir kesinti Almanya'nın 2022-2023 ekonomik çıktısında 220 milyar Euro gibi bir zarara yol açabilir, ki bu da yıllık ekonomik üretiminin %6,5'inden fazlasına eşittir. Ayrıca Almanya'nın 2022 yılı ekonomik büyüme tahminleri yine bu raporda %4,8'den %2,7'ye düşürülmüştür. Yine aynı rapor, Avrupa'nın en büyük ekonomisi Almanya'nın bu yıl sadece %1.9 büyüyeceğini beklemektedir (Kutlu, 2022). Almanya'nın sadece bir örnek oluşturduğu bu gibi birçok araştırma, krizin şu anda ve olası bir gaz kesintisi durumunda yaşayacağı ekonomik çöküntüleri somut verilerle açıklamaktadır.

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre ise, geçen yıl Avrupa tarafından Rusya'dan 155 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiş ve bu da toplam gaz ithalatının %45'ini ve toplam gaz tüketiminin %40'ını oluşturmuştur. Fakat AB'nin REPowerEU planıyla enerji alanındaki hedefi; Rus gazına alternatiflerin bulunarak enerji arz güvenliğinin sağlanmasıdır. Nitekim Avrupa Birliği Komisyonu Enerjiden Sorumlu üye Kadri Simson, bu görüşlere paralel olarak gaz tedariki ve enerji güvenliği noktasında çeşitli

kaynaklarla ve tedarikçilerle temas kurduklarını ifade etmiştir (Şengül, 2022). Öte yandan Almanya Ekonomi Bakanı Robert Habeck, işgalden önce %55 seviyesinde olan Rus Doğal gazı ithalatının %40'a düşürüldüğünü ifade ederek bu enerji güvensizliğini şimdiden azaltmak istediklerini belirtmiştir (Daily Sabah & AA, 2022).

Burada Avrupa Birliğinin alternatif doğal gaz kaynaklarına değinecek olursak; öncelikle Kuzey Afrika ülkelerinden alınabilecek doğal gaz vardır. Nitekim Arap baharı sonrasında Libya ve Mısır doğalgaz üretimi için potansiyel bir güçtür (Ratner vd. 2012: 1). Avrupa Politika Merkezi, yardımcı politika analisti Marco Giuli, alternatif kaynak arayışında Cezayir'den İtalya'ya giden ve yarı kapasitede çalışan Transmed boru hattını işaret ederek Cezayir'in yetersiz yatırım ve artan iç talepten mustarip olmasına rağmen, İtalya bu yoldan ek miktarların ithal edilebileceğinden emin göründüğünü söyledi. Ayrıca Cezayir'den İspanya'ya uzanan Gazoduc Mağrip Avrupa (GME) boru hattı yoluyla da yedek kapasitenin potansiyel olarak gerçekleştirilebileceğini fakat bu hattın Fas ile olan gerilim nedeniyle şu anda kullanımda olmadığını da dile getirdi (E. S. C. AA, 2022). Bu noktada kuzey Afrika ülkeleri her ne kadar doğal gaz rezervlerine sahip olsalar da iç politika engellemeleri ile kaynakların üretim ve ihracatı büyük ölçüde engellenmiştir. Örneğin, alternatif bir kaynak olarak görülen ve Kuzey Afrika'nın en büyük ihracatçısı olan Cezayir, Rusya ve Norveç'ten sonra önemli bir tedarikçidir. Fakat Afrika'da yaşanan bir takım terör olayları, buradaki kaynakların geliştirilmesinde ve güvenli bir şekilde kullanılmasında önemli bir engel teşkil etmektedir. (Ratner vd. 2012: 1).

AB için hâlihazırda müzakerelerin sürdüğü Katar, alternatif enerjide bir diğer önemli opsiyondur. Katar, doğalgazı karaya çıkarmak ve esas olarak sıvılaştırma (LNG) yoluyla ihraç etmek için büyük yatırımlar yaptığı bir model olan doğal gaz ihracatının hakimiyetinde diğer KİK (Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi) ekonomilerinden ayrılmaktadır. Nitekim Katar, dünyanın en büyük ikinci gaz ihracatçısı ve en büyük LNG ihracatçısıdır. Ayrıca Katar, dünyanın en

⁹ Ortak Ekonomik Tahmin raporu; Alman Ekonomik Araştırma Enstitüsü (DIW Berlin), ifo Enstitüsü (Münih), Kiel Dünya Ekonomisi Enstitüsü (IfW Kiel) ve Halle Ekonomik Araştırma Enstitüsü (IWH) ve RWI tarafından hazırlandı.

büyük üçüncü kanıtlanmış doğal gaz rezervine sahiptir. Gelineen noktada ABD'li yetkililerin Katar'ı, Rusya'dan gelen arza olan bağımlılıklarını azaltma niyetini dile getiren Avrupa Birliği ülkelerine, doğal gaz arzını artırmaya çağırıldıkları bildirilmektedir (Katzman, 2022). Katar'ın gaz kaynakları, Rusya'dan gelen doğal gaz kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmak için Avrupalı devletlerin odak noktası haline gelmiştir. Bu amaca yönelik Katar Emiri Tamim'in 31 Ocak'ta Başkan Biden ile yaptığı görüşmenin odak noktası, Katar'ın Avrupa'ya ek gaz sağlama potansiyeli olup olmadığıyla alakalı olduğu da bildirilmiştir (Foreign Policy, 2022).

Potansiyel üretim noktasında, Katar Petroleum 2021'in başlarında yaptığı açıklamada, 2026 yılına kadar LNG üretimini yaklaşık %40 artıracığını duyurmuştur. Kuzey Alanında genişleme projeleri araştırma firması IHS Markit'in direktörü Chong Zhi Xin, "Bu kararlar (Katar), dünyanın en büyük LNG tedarikçisi olarak hakimiyetini bir kez daha teyit edecek" demiştir (Jaganathan, 2021).

Almanya, yakın zamanda Avrupa ülkesinin Rus enerjisine olan bağımlılığından kurtulmasına yardımcı olacak sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) tedariki için Katar ile bir sözleşme üzerinde anlaşmıştır. Almanya Ekonomi Bakanı Robert Habeck, Alman iş dünyası liderlerinin eşlik ettiği Doha'daki görüşmelerin ardından anlaşmayı duyurarak; "Uzun vadeli bir enerji ortaklığına- bir iş birliğine girmenin kesin olarak kabul edildiğini söyleyebilmem harika, (...) Artık bu yolculuğa dahil olan şirketler, Katar tarafıyla sözleşme görüşmelerine girecek" dedi. Katar'ın 2025 yılına kadar LNG üretimini neredeyse ikiye katlaması bekleniyor. Nitekim Habeck, Avrupa'nın Rusya'dan gelen enerji akışını sıfıra indirme sürecinde olduğuna dair söz vermiştir. Ancak şu anda Almanya'da LNG terminali bulunmamaktadır. Brunsbüttel ve Wilhelmshaven'da terminallerin inşasına izin verilmiştir ancak uzmanlar tarafından, inşa edilmesinin üç yıl alabileceği söylenmektedir. Dolayısıyla bu sözleşme daha çok uzun vadeli bir çözümü ifade etmektedir (Wintour, 2022).

Habeck, Rus gazının payının 2021'de %55'ten Nisan ortasına kadar yaklaşık %35'e düştüğünü ve payların sırasıyla %12 ve %8'e

düştüğü petrol ve kömür için daha da hızlı ilerleme kaydedildiğini söyleyerek, Almanya'nın yaz sonuna kadar Rus petrol ve kömürünü aşamalı olarak kaldırma yolunda olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bakanlık, enerji şirketleri Uniper ve RWE tarafından yakında imzalanacak olan kira sözleşmeleriyle Berlin'in dört yüzer LNG terminali (yüzer depolama ve yeniden gazlaştırma birimleri veya FSRU'lar) için seçenekler aldığını ve bunun 2,94 milyar Euro (3,09 \$) sağlayacağını açıklamıştır. LNG ithalat kapasitesi, hükümetin Rus gazının Alman talebindeki payının %10'a düşürüleceğini tahmin ettiği 2022/23 kışı için 7,5 Bcm/yıldan 2024 yazına kadar 33 Bcm/yıla kademeli olarak artacağı ifade edilmiştir (Franke & Bowles, 2022).

Uzmanlara tarafından bu planların uzun vadeli olarak değerlendirilmesini en büyük sebebi lojistik temellidir. AB'nin yıllık LNG ithal etme kapasitesi 160 milyar metreküp seviyesinde bulunmaktadır. Halihazırda Rusya'dan akışın sürdüğü durumda dahi AB toplam LNG kapasitesinin büyük kısmını kullanmaktadır. Bu nedenle Avrupa'nın, Rus gazındaki bir kesintide tüm ihtiyacının LNG ile sağlanması kısa vadeli hedef kategorisinde değerlendirilmemektedir (Gönültaş, 2022).

6. AB'nin Enerji Bağımlılığının Giderilmesinde Türkiye için Politika Önerileri

AB için diğer Alternatifler ise Türkiye üzerinden gelebilecek alternatif doğal gaz hatlarında saklıdır. Türkiye, büyük bir enerji tüketicisi olmasının yanı sıra, Orta Doğu, Hazar Havzası ve Rusya'daki dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz ihracatçıları ile Avrupa arasında önemli bir jeo-stratejik konuma sahiptir. Sonuç olarak, Şekil 1'de görüldüğü üzere, şu anda beş önemli uluslararası boru hattı Türkiye topraklarından geçmektedir (Hale, 2022: 459). Bu hatlara kısaca değinecek olursak; Türkiye-İran doğalgaz boru hattı, İran iç boru hattı sistemine bağlandığı Tebriz'den Ankara'ya doğalgaz taşıyarak iç Türk ağına katılmaktadır. Türkiye'nin 2020 yılı ithalat rakamları bunun sadece yüzde 38'inin kullanıldığını gösterse de toplam kapasite 14 bcm/y olarak belirlenmiştir. Güney Gaz Koridoru (SGC) ise, Azerbaycan'ın Şah Deniz gaz sahasını Gürcistan, Türkiye ve

Yunanistan üzerinden güney İtalya'ya bağlayan, bugüne kadar Türkiye'nin en uzun doğalgaz boru hattı projesidir. Güney Gaz Koridoru genel anlamda üç bölümden: (i) Güney Kafkasya Boru hattı, (ii) Trans-Anadolu Boru hattı (TANAP) ve (iii) Trans-Adriyatik Boru hattı (TAP)dan oluşmaktadır (Siddi, 2019: 128-29). Mavi Akım doğalgaz boru hattı ise, Karadeniz'in altında Rusya'nın Novorossisk yakınından Samsun yakınlarına ve ardından Ankara'ya uzanmaktadır.

Dolayısıyla burada AB için alternatif olabilecek ve şu günlerde tartışılan diğer bir kanal ise TANAP doğalgaz boru hattını Avrupa'ya bağlayan TAP'dır. Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağından Türkiye'ye, buradan da AB'ne bir kaynak oluşturan TANAP, birlik için acil bir çıkış yolu olabilme noktasında tartışılmaktadır.

Hâlihazırda TAP hattından Avrupa'ya yılda ortalama 10,5 milyar metreküp doğalgaz taşınmaktadır. Buradaki bu rakam artırılarak AB'nin Rus gazına belirli ölçüde cazip bir alternatif olabilir. Avrupa Politika Merkezi (EPC) Analisti Marco Giuli, gelecek kış mevsimine ve buna bağlı olarak da tüketimi karşılama alternatif yollara ilişkin; arz mekanizmasından 150 milyar metreküplük bir miktarın çıkarılmasının fiyatlar üzerinde ciddi etkileri olacağını, ayrıca Avrupa'nın uzun vadede Rus gazı olmadan hayatta kalma şansının, Trans Adriyatik Boru Hattı'nın (TAP) genişletilmesi yoluyla, borulu gazda yattığını ifade etmiştir. Giuli'ye göre, Avrupa bu kışın sonunda çoğunlukla depolamadan çekilmeler, ek ithalattaki küçük artışlar ve bazı durumlarda talep kısılması yoluyla ayakta kalabilir. Ancak, ilkbahar/yaz aylarında depoyu yenilemenin ve bir sonraki kışı Rus gazı olmadan sürdürmenin son derece zor olacağı konusunda uyardı. Giuli uzun vadede en iyi seçeneğin TAP'ın genişletilmesi olduğunu söylerken Avrupa'nın savaşın sonucunu görmeden ani karar almada ayrıca dikkatli olduğunu da belirtmiştir (Şengül, 2022).

TAP Genel Müdürü Luca Schieppati ise bu kanalla Avrupa'ya gelecek gazın talebi karşılayabilme oranı hakkında "10 milyar metreküp sembolik ama önemli bir kilometre taşı. (...) Bunun üzerine, kısa vadeli ihaleler yoluyla daha fazla kapasite ekleyebiliriz" açıklamasını yapmıştır (ANSA, 2022).

Elbette Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Alparslan Bayraktar'ın da ifade ettiği gibi; Rus enerjisine alternatif bulmanın "anında bir çözüm olmadığını" da bilinmelidir. Bayraktar, konuya ilişkin açıklamasında, Boru hatları yoluyla bu tür taze kaynakların uzun vadede güvence altına alınsa bile, bu hatların Avrupa'ya yılda sağlanan 155 milyar metreküp Rus doğalgazının sadece dörtte birini oluşturacağını ifade etmiştir (Sabah, 2022). Dolayısıyla uzun vadeli ve kalıcı çözüm noktasında en önemli şey, söz konusu TANAP ve TAP boru hatlarının çeşitlendirilerek, bölgede bulunan farklı doğal gaz rezervleriyle açılacak yeni hatlarla birleştirilmesidir.

Nitekim Almanya'nın önde gelen vakıflarından Konrad Adenauer Vakfı'nın hazırladığı ve bazı Alman milletvekillerine sunduğu raporda; Ukrayna işgalinin ardından Türkiye'nin, Avrupa için Hazar Havzası, Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz Havzası'ndan doğalgaz getirmek için stratejik bir enerji merkezi haline geldiği belirtilmektedir. Raporda "Almanya'nın enerji politikasını çeşitlendirmek açısından kısa vadede Rusya'ya alternatiflerin sınırlı olduğu" ifade edilirken, Avrupa ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmada Türkiye'nin "gerçek alternatifler" sunduğu ve Türkiye ile İsrail arasında yeniden gelişen ilişkilerin enerji işbirlikleri noktasında artık daha gerçekçi olabileceği vurgulandı. Ayrıca rapora göre İran nükleer anlaşmasının yeniden canlandırılması durumunda, İran doğalgaz ve petrolünün de Türkiye üzerinden taşınabileceği belirtilmiştir (Daily Sabah & AA, 2022).

İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un Türkiye'yi ziyareti ile ilişkilerde meydana gelen olumlu gelişmeler, iki ülkenin enerjide hem karşılıklı çıkarları noktasında hem de yaşanan Ukrayna krizinde, birlikte Rus gazına bir alternatif olabilirler mi? sorularını gündeme getirmiştir. Nitekim bu ziyaret sonrası Nisan ayında Türkiye dışişleri ve enerji bakanlarının İsrail'e gideceği de ilan edilmiştir. İlişkilerin gelişmesiyle, uzmanlar denizden Mersin/İskenderun hattına döşenecek ortalama 500 km'lik bir boru hattı ile gazın Türkiye'ye gelebileceğini ve ters akımla Eskişehir'e taşınarak TANAP hattına bağlanabileceğini söylemektedirler. Bu hattın adeta bir demiryoluna benzeyebileceğini ifade eden uzmanlar; bu alt yapı ile gazın dört bir tarafa taşınmanın mümkün olduğunu, istenildiğinde Edirne'den Yunanistan'a

oradan İtalya ve Avrupa'ya veya Bulgaristan üzerinden yine Avrupa'ya taşınabileceğini söylemektedirler. Ayrıca uzmanlar bu plan için devasa yatırımlara gerek olmadığı ve yaklaşık 4 yıl gibi bir sürede hayata geçirebileceğini ifade etmektedirler (CNN, 2022).

Brüksel'deki Avrupa Parlamentosu'nda "Çalkantılı Zamanlarda Enerji Güvenliği" başlığında düzenlenen etkinlikte, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) Daimî Temsilcisi Büyükelçi Mehmet Kemal Bozay, enerjinin her zaman Türkiye ve AB arasında üst düzeyde ele alınması gereken bir konu olduğunu belirterek, "Türkiye ve AB arasında bir an önce üst düzey bir enerji diyalogu toplantısı olmalıdır" şeklinde bir açıklama yapmıştır (Dünya, 2022).

Daha olumlu olarak, Türkiye'nin Orta Doğu ve Hazar ihracatçıları ile Avrupalı ithalatçıları arasında aracı ve transit devlet olarak önemli bir rol oynayabileceği ve bu durumun Rusya'nın Avrupa'nın ana dış enerji tedarikçisi olarak hâkim konumunu azaltabileceği düşüncesi tartışılmaktadır. Elbette tüm bu planlar bölge ülkelerinin ciddi iş birliğini ve ortak çalışmasını gerekli kılmaktadır. Burada tartışılan ve hedeflenen şeyin Rus gazına bir alternatif olması da bunun karşısında duracak ilk ülkeyi yani Rusya'nın kendisini önemli bir sorun olarak göstermektedir. Türkiye'nin krizin başlangıcından itibaren diplomaside gösterdiği arabulucu tavrı bu projelerin hayata geçirilme noktasında son derece önemlidir.

Dolayısıyla Avrupa için kriz öncesi dönemde de Rus gazına bir alternatif olabilme ihtimali düşünülen bir diğer alternatif Doğu Akdeniz gazıdır. Yaşanan bu işgalin ardından Doğu Akdeniz gazının önemi bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu noktada hâlihazırda Türkiye ve KKTC'nin saf dışı bırakılarak İsrail, GKRY ve Yunanistan'ın iş birliğiyle hazırlanan Doğu Akdeniz gazını Avrupa'ya taşıyacak EastMed projesi ABD'nin projeye sıcak bakmadığını belirtmesiyle sekteye uğramıştır. Duruma ilişkin birtakım uzmanlar, projenin yüksek maliyeti ve bölgede -özellikle Türkiye ile arasında- yol açacağı birtakım siyasi çatışmalar sebebiyle kesintiye uğradığını ifade etmektedirler (AA, 2022). Geline noktasında Doğu Akdeniz'de var

olan veya çıkartılması muhtemel gazın bölge ülkeleriyle iş birliği içerisinde projelere dayandırılması ve kazan-kazan ilişkisi içinde Avrupa'ya bir alternatif enerji sunulması son derece önemlidir. Türkiye'nin bu noktada İsrail, GKRY ve Yunanistan ile yapacağı diplomasi son derece önemlidir. Buradan çıkacak herhangi bir projede Türkiye'nin eksikliğinin, taraflara kazancın aksine ekonomik ve siyasi birtakım maliyetlere sebep olabileceği düşünülmektedir. Burada Türkiye'nin, Akdeniz gazına ilişkin bölge ülkeleriyle gaz forumu veya benzeri bir şekilde müzakereye girmesi, kendisinin de yer aldığı güvenli ve uzun vadeli planları ilgili bölge ülkeleriyle planlaması oldukça önemlidir.

Burada tartışmaların sürdüğü bir diğer alternatif ise Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) gazıdır. IKBY'nin hesaplanan doğalgaz rezervinin yaklaşık 5,67 trilyon m³ olduğu bilinmektedir. Bunu yanı sıra Miran Batı sahası gibi farklı sahalarda da yaklaşık a 6,8-9,1 trilyon m³ rezerv sahaları tespit edilmiştir. Nitekim bölgede bulunan İngiliz petrol arama şirketi Heritage Oil, özellikle bu sahalarda bulunan gazın Türkiye'nin 190 yıl gibi uzun bir süre doğalgazını karşılayabilecek ölçüde olduğu ifade ederek, gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınabileceğini ifade etmektedir (Dağdeviren, 2021: 21). Hâlihazırda 2013 yılında Türkiye'nin IKBY ile yaptığı 50 yıllık anlaşma kapsamında Türkiye, kendi sınırına kadar gerekli boru hattını döşemişti. Bu anlamda gazın TANAP ve TAP gibi hatlarla bağlanarak Avrupa'ya iletilmesi Türkiye'yi bir lojistik merkez haline getirirken, uygun fiyatlı enerji sayesinde de ithal gazda girdi maliyetlerini düşürerek ekonomik anlamda bir kazanım elde edilebilir.

Türkiye'nin bu amaca yönelik çalışmalarını, Erbil-Bağdat ve Irak-İran gibi aralarında birtakım anlaşmazlıklar bulunan bölgeleri göz önünde bulundurarak güvenli politikalar geliştirmesi de son derece önemlidir. Keza Avrupa gazına alternatifin Türkiye üzerinden IKBY'den sağlanabileceği düşüncelerinin dahi Türkiye-İran rekabetini körüklediği söylenmeye başlamıştır. Nitekim İran'ın 13 Mart'ta Erbil'i hedef alarak fırlattığı füzeler birtakım düşünce kuruluşları tarafından söz konusu iş birliğine yönelik olarak

yorumlanmıştır¹⁰. Bunun yanı sıra IKBY Başbakanı Mesrur Barzani'nin son dört ayda Türkiye'ye yönelik 3 ziyareti, bu iş birliğinin ve geleceğe dair planların bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.

Rusya'nın AB içerisinde ana tedarikçi rolünün kademeli şekilde kaybetmesi bir enerji gücü boşluğu meydana getirebilir. Bilmekteyiz ki uluslararası sistemde yalnızca siyasi ve askeri güçler değil enerji gibi tedarik güçleri de reel anlamda boşluk kabul etmez. Türkiye'nin AB'nin enerji boşluğunda yaşanacak herhangi bir boşluğa aday olması veya bu boşluğun doldurulma sürecinde nitelikli bir yer edinmesi son derece önemli bir fırsattır. Her ne kadar AB kısa vadede LNG ve birtakım yenilenebilir enerji alternatifleri ile Rus gazını mümkün olan en yüksek düzeyde ikame etmeye çalışsa da uzmanlar tam bir ikamenin çok uzun vadeli projeler ile olacağını öngörmektedirler. LNG dahil olmak üzere Rus doğal gazına alternatifler, ciddi lojistik limanlar ve araçlar gerektirmektedir. Bu projelerin hayata geçme süresi olan birkaç yıl, Türkiye için de İsrail, Yunanistan, Irak ve İran gibi ülkelerle ilişkilerin iyileştirilmesi ve alternatif boru hattı projelerinin çalışmalarına başlanması için bir zaman fırsatı da sunmaktadır.

Ayrıca Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, enerji güvenliği konusunu yeniden canlandırarak ve yenilenebilir enerjinin hem iklim hem de güvenliğe fayda sağlayabileceği fikrine güven vermiştir. Geç bir başlangıcın ardından Türkiye de son yıllarda, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin, Avrupa devletleri başta olmak üzere birçok devletin gelecek planlarına koyduğu yenilenebilir enerji noktasında atılımlar yapması da son derece önemlidir. Elektriğin Türkiye'deki toplam enerji tüketiminin yaklaşık %35'ini oluşturduğu göz önüne alındığında bu oldukça mühim bir meseledir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimi noktasında yapılacak olan üretim ve muhtemel ihracatlar, Türkiye için hem iç pazarda hem de dış pazarda iyi bir gelir

kaynağı olabilir. Bu durum bir avantaj olarak hem ülkenin iç talepte fosil yakıtlara bağımlılığını azaltarak enerji güvenliğini sağlamasına hem de buradan bir gelir elde edilmesine yardımcı olabilir. Bu anlamda ülke içinde bu amaca yönelik projeler geliştirilerek halihazırda rüzgâr enerjisinde dünyada onuncu sıraya yerleşen Türkiye'yi alanında önemli bir lider haline getirebilir. Bu durum 2021'de, rüzgâr ve güneş enerjisinin toplam elektrik üretimindeki %13,6 'lık payının artırılmasını da ifade edebilir. Avrupa'nın güneş panellerinin %80'ini Çin'den ithal ettiğini ve Avrupa'nın yenilenebilir enerjideki gelecek hedeflerini göz önünde bulundurursak, bu gibi ürünlere olan talebin gelecekte iyi bir pazar olma noktasında katkı sağlayabileceğini unutmamak gerekir. Yenilenebilir enerji noktasında çok kısa bir zamanda AB'ye güneş panelleri satan Çin, söz konusu uygun fiyatlı ürün ihracatıyla pazarının lider sayılabilecek ülkelerinden biri haline gelmiştir. Nitekim Türkiye gibi günde ortalama 7,5 saat güneşin bulunduğu bir ülke, özellikle güneş enerjisi noktasında oldukça avantajlıdır. Her ne kadar fosil yakıttan yenilenebilir enerjiye büyük ölçekli bir geçiş uzun bir vadede gerçekleşecek bir hedef olsa da devletlerin değişen dünya düzeninde bu uzun vadeli planlara yönelik altyapı çalışmaları yapmaları her anlamda kazanım sağlayacaktır.

Bu anlamda yenilenebilir enerji ürünlerinin hammaddelerinin üretilmesi veya işlenerek ürün formunda ihraç edilmesi son derece önemlidir. Elektrikli bir araba, geleneksel bir araçtan 6 kat daha fazla metal gerektirir; bir rüzgâr türbini ise bir gaz santralinden 9 kat daha fazla metal gerektirir. Dolayısıyla fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kullanımına geçiş için ihtiyaç duyulan metallerin üretim coğrafyası, hidrokarbonlarınkinden daha yoğundur. Tüm bu bilgiler ışığında Türkiye metal rezervlerine, üretimine ve işlenmesine çok daha fazla önem vererek sektörün hammadde noktasında altyapısını karşılayabilir. Dolayısıyla rüzgâr enerjisi veya güneş enerjisi gibi alternatif enerji

¹⁰ Reuters "İran, İsrail'i içeren gaz görüşmeleri nedeniyle Irak hedefini vurdu" başlıklı, Iraklı ve Türk yetkililere dayandığı haberinde; Iraklı bir güvenlik görevlisinin "İsraili ve ABD'li enerji yetkilileri ve uzmanlar arasında, IKBY gazının yeni bir boru hattıyla Türkiye'ye ulaştırılması konusunu görüşmek üzere yakın zamanda iki toplantı yapıldı" ifadelerine yer vererek, saldırının bölgedeki ABD müttefiklerine bir mesaj bildirmek amacı taşıdığını ifade etmektedir. Nitekim İran'ın attığı 12 füzenin çoğunun, IKBY enerji sektöründe yer alan bir Kürt işadınının villasını vurduğunu aktararak, saldırının mesaj niteliği taşıyabileceğini ifade etmektedir (Raşit & Çoşkun, 2022).

ürünlerinin, depolama ürünlerinin veya parçalarının üretilmesi, bu alanda Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesiyle teknolojik atılımlar yapılırsa, Türkiye için değişen enerji ihtiyaçlarında geleceği yakalamak şansını getirerek çevre, ekonomi, sağlık ve sosyal olmak üzere birçok alanda fayda sağlayabilir.

7. Sonuç

Ukrayna savaşı dünyanın karşılaştığı insani şokun yanı sıra çevre ülkelerini günümüz uluslararası sistemi içerisinde bir sınava sokmuştur. Bu sınavda bazı ülkeler insani noktada, bazı ülkeler siyasi, bazıları ekonomik, bazıları ise güvenliğinin çeşitli alanlarında zorlu bir süreçten geçmişlerdir ve geçmeye de devam etmektedirler. Krizin henüz başlangıcında devletlerin verdiği tepkilerin ve yaptırımların niteliği bu devletlerin arka planda yaşadıkları siyasi ve ekonomik çekincelerin adeta görünen bir yüzüdür.

Krizden Ukrayna'dan sonra en çok etkilenen, şüphesiz Avrupa devletleri olmuştur. Yaşanan mülteci krizi, enerji arzı güvensizliği ve Rusya'nın ne kadar ileri gidebileceği endişeleri bu ülkeleri hala süreç devam ederken bir belirsizlik içerisinde tutmaktadır. Avrupa'nın doğal gazına bağımlı olduğu Rusya karşısında bu krizden aldığı en büyük ders, halihazırda Rusya ile enerji arzında bir problem yaşamayacak dahi olsa geleceğe yönelik bu bağımlılığın ona yeniden enerji güvenliğini kazandıracak biçimde kademeli olarak azaltılmasıdır.

Avrupa'nın yaşadığı enerji problemi için bir alternatif konumunda olan Türkiye için bu durum, son derece titiz hareket edilmesi gereken muhtemel bir fırsattır. Türkiye her ne kadar bir doğal gaz rezervine sahip olmasa da tarihte kendisine avantajı ve dezavantajı defaatle kanıtlanmış konumu, ona yine bir fırsatı getirmiştir. Bu fırsatın değerlendirilmesi halihazırda denge siyasetini başarıyla yürüten Türkiye'yi, stratejik hamleler noktasında adeta test edecektir. Her ne kadar Avrupa için AB üyelik sürecinde ilişkilerinin durma sürecine geldiği Türkiye ile birtakım sorunlar yaşansa da gelinen noktada Türkiye'nin sahip olduğu doğal gaz hatları güvenli ve stratejik bir çıkış yolu haline gelmiştir. Türkiye kısa vadede TANAP hattı ile AB'ye bir alternatif sunabilir. Fakat orta ve özellikle de uzun vadede Türkiye'nin

muhtemel büyük kazancı, jeostratejik konumunun avantajını kullanarak topraklarından geçebilecek doğal gaz boru hatlarını planlamak ve bölge ülkeleriyle iş birliği içerisinde iyi bir diplomasiyle bu projeleri hayata geçirmek olacaktır. Tüm bunları yaparken yenilenebilir enerjinin geleceğinin her daim bilincinde olmak Türkiye için hem bugünü hem de yarını düşünen, planlayan ve kazancını sağlayan bir ülke yapacaktır. Keza Türkiye için tüm bunlar, gelecekte hem fiziksel anlamda üzerinden geçen hatlar hem de enerji borsasına muhtemel hakimiyeti ile bir enerji merkezi olma hedefini de tahtaya yazabileceği bir durumu tanımlayabilir. Fakat bilinmelidir ki; Türkiye için bölgede tüm bu hedefler ciddi bir siyasi feraseti gerektirir. Nitekim bölgede Rusya gibi satrancın şahı ülkelere karşı bu projeleri hayata geçirmek, Türkiye için Şah çekmeden oyunu Mat edebilme yeteneğini gerektirir.

Kaynakça

- AA. (2022). "US withdraws support from EastMed gas pipeline project". (<https://www.aa.com.tr/en/world/us-withdraws-support-from-eastmed-gas-pipeline-project/2470881>) (Erişim tarihi:14. 05. 2022).
- ANSA. (2022). "Gas: TAP transports first 10 bcm of natural gas to Europe - Greece - Nuova Europa". shorturl.at/fnAKS (Erişim tarihi: 14 Nisan 2022).
- Astrov, V., Grieveson R., Kochnev A., Landesmann M., & Pindyuk O. (2022). *Possible Russian Invasion of Ukraine, Scenarios for Sanctions, and Likely Economic Impact on Russia, Ukraine, and the EU*. The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), Policy Report. No:55.
- Bluszcz, J. & Valente M. (2019). *The War in Europe: Economic Costs of the Ukrainian Conflict*. Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network. doi: 10.2139/ssrn.3392199.
- Boehm, L. 2022. *Russia's War on Ukraine: Implications for EU Energy Supply*.

- Think Tank. European Parliamentary Research Service.
- Brzezinski, Zbigniew. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*. 1. Baskı. Basic Books.
- CNN. (2022). "İsrail ile enerjide nerede kalınmıştı? TANAP'a bağlanabilir". CNN TÜRK. (<https://www.cnnturk.com/dunya/israil-ile-enerjide-nerede-kalinmisti-tanapa-baglanabilir>) (Erişim tarihi: 14.04.2022)
- Daily Sabah. (2022). "Turkey Looks to Curb Energy Imports through Nuclear Power, Local Gas". <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkey-looks-to-curb-energy-imports-through-nuclear-power-local-gas> (Erişim tarihi: 14. 04. 2022).
- Daily Sabah, AA. (2022). "Turkey Labeled Strategic Energy Hub for Europe amid Ukraine Crisis". <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkey-labeled-strategic-energy-hub-for-europe-amid-ukraine-crisis> (Erişim tarihi: 14.04. 2022).
- Dağdeviren, Z. (2021). "Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Arasında Enerji İlişkileri". *Journal of Economics and Research* 2(2):17-33.
- Davies H., Emmett K & Wu A. (2022). "The Russia-Ukraine Crisis: Implications for Energy Markets". Slaughter and May.
- Dünya. (2022). "Türkiye-AB arasında enerji diyalogu çağrısı". <https://www.dunya.com/sectorler/enerji/turkiye-ab-arasinda-enerji-diyalogu-cagrisi-haberi-656585> (Erişim tarihi: 29.04. 2022)
- Egan, M. (2022). "Why the Russian invasion will have huge economic consequences for American families". CNN. <https://www.cnn.com/2022/02/16/economy/russia-ukraine-economy-inflation/index.html> (Erişim tarihi: 12.04.2022).
- Euronews. (2022). "What happens if Russia shuts off gas supplies to Europe?". <https://www.euronews.com/green/2022/02/24/what-happens-if-russia-shuts-off-gas-supplies-to-europe>. (Erişim tarihi: 14. 04. 2022)
- European Parliament. (2022). *Economic Repercussions of Russia's War on Ukraine*. Weekly Digest. In-Depth Analysis. PE 699. 522.
- Eurostat. (2022). *Imports of Natural Gas by Partner Country*. (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_TI_GAS_custom_2500093/default/bar?lang=en).
- FAO. (2022). *The Importance of Ukraine and the Russian Federation for Global Agricultural Markets and the Risks Associated with the Current Conflict*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Information Note .
- Fattouh, B., Economou A. & Mehdi A. (2022). *Russia-Ukraine Crisis: Implications for Global Oil Markets*. Oxford Institute for Energy Studies. Oxford Energy Comment.
- Franke A. & Bowles A. (2022). "Germany Sees Russian Gas Share Falling to 10% by mid-2024 Amid Floating LNG Rush". S&P Global. (<https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/electric-power/050322-germany-sees-russian-gas-share-falling-to-10-by-mid-2024-amid-floating-lng-rush>) (Erişim tarihi:20. 05. 2022).
- Gierczak, B. (2020). "The Russo-Ukrainian Conflict".
- Goldman Sachs. (2022). *North American Energy Positioned as a Key Growing Supplier of Global Energy Demand: A Game Changer for US Energy Infrastructure*. GS ENERGY & Infrastructure Team.
- Gönültaş, B. (2022). *Rusya ve AB İçin Olası Gaz Ambargosu Senaryoları. Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/rusya-ve-ab-icin-olasi-gaz-ambargosu-senaryolari/2570944> (Erişim Tarihi: 28.04.2022).

- Hale, W. (2022). "Turkey's energy dilemmas: changes and challenges". *Middle Eastern Studies*. 58(3):452-66. doi: 10.1080/00263206.2022.2048478.
- Hosseini, S. E. (2022). "Transition away from fossil fuels toward renewables: lessons from Russia-Ukraine crisis. *Future Energy*". 1(1).
- Hughes, J. & Sasse G. (2002). "Comparing Regional and Ethnic Conflicts in Post-Soviet Transition States". *Regional and Federal Studies* 11. doi: 10.1080/714004705.
- IDEA. (2022). "The Ukraine Crisis and the Struggle to Defend Democracy in Europe and Beyond: Rising stakes in the struggle for democracy". (12). doi: 10.31752/idea.2022.14.
- IMF. (2022). *Regional Economic Outlook for Europe*. <https://www.imf.org/en/Publications/REO/EU/Issues/2022/04/20/regional-economic-outlook-for-europe-april-2022> (Erişim Tarihi: 15.04.2022).
- Jaganathan, J. (2021). *Analysis: Qatar tightens global gas market grip with bold expansion moves*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-qatar-lng-exports-analysis-idUSKBN2B80EZ> (Erişim tarihi: 15.04.2022).
- Katzman, K. (2022). *Qatar: Governance, Security, and U.S. Policy*. Congressional Research Service, CRS Report. R44533 April 11, 2022.
- Khatu, J. 2022. *The European Union's Status in the Russia-Ukraine Crisis*. E-International Relations. ISSN 2053-8626.
- Krastev, I., Chivvis C., Gromyko A. & Alcaro R. (2015). *West-Russia Relations in Light of the Ukraine Crisis*. Istituto Affari Internazionali. Edizioni Nuova Cultura.
- Kutlu, O. (2022). "Sudden cut of Russian gas risks €220B to German output: Report". Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/energy/natural-gas/sudden-cut-of-russian-gas-risks-220b-to-german-output-report/35117> (Erişim tarihi: 14.04.2022).
- Lepesant, G. (2022). *From the Russian Pact to the Green Deal? Policy Paper*. Fondation Robert Schuman. Policy Paper. European issues n.628 12th April 2022.
- Liadze, I., Macchiarelli C., Mortimer-Lee p. & Juanino P. S. (2022). "The Economic Costs of the Russia- Ukraine Conflict". *National Institute of Economic and Social Research*. (32):12.
- Mbah, R. E. & Wasum F. (2022). "Russian-Ukraine 2022 War: A Review of the Economic Impact of Russian-Ukraine Crisis on the USA". *Advances in Social Sciences Research Journal* 9:144-53. doi: 10.14738/assrj.93.12005.
- McBride, J. (2022). "Russia's Energy Role in Europe: What's at Stake With the Ukraine Crisis". Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/in-brief/russias-energy-role-europe-whats-stake-ukraine-crisis> (Erişim tarihi: 13.04.2022).
- Mearsheimer, J. J. (2014). "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin". *Foreign Affairs* 93(5):77-89.
- OECD. (2022). *Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine*. OECD Economic Outlook, Interim Report.
- Ozili, P. (2022). "Global Economic Consequence of Russian Invasion of Ukraine". *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.4064770.
- Peterson, J. & Sarah M. K. (2014). "Civil War in Ukraine: Ethnic Conflict, Authoritarian Leadership, and Outside Involvement". *Contemporary European Studies* 1/2014.
- Putin, V. (2007). "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy". President of Russia. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Erişim tarihi: 13.04.2022).

- Quinn, C. (2022). *Biden Hosts Qatari Leader to Talk Gas Supplies, Afghanistan*. Foreign Policy. January 31, 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/01/31/qatar-white-house-ukraine-gas-afghanistan/>(Erişim tarihi: 15. 04. 2022).
- Raşit A. & Coşkun O. (2022). "Iran struck Iraq target over gas talks involving Israel". *Reuters*, Mart 28. <https://www.reuters.com/article/iraq-iran-usa-israel-idCNL2N2VV0YO> (Erişim Tarihi: 15. 04. 2022).
- Ratner, M., Belkin P., Nichol J. & Woehrel S. (2012). "Europe's energy security: Options and challenges to natural gas supply diversification". Congressional Research Service 1-38.
- Riabchuk, M. (2015). "Two Ukraines' Reconsidered: The End of Ukrainian Ambivalence?". Association for the Study of Ethnicity and Nationalism. *Studies in Ethnicity and Nationalism* 15(1):138-56. doi: 10.1111/sena.12120.
- Romanova, T. (2016). "Is Russian energy policy towards the EU only about geopolitics? The case of the Third Liberalisation Package". *Geopolitics* 21(4):857-79.
- Sadowski, Y. (1998). "Ethnic Conflict". *Foreign Policy* (111):12-23. Slate Group, LLC. doi: 10.2307/1149375.
- Sengul, E. (2022). "Europe's best option for pipeline gas is via Trans Adriatic p/line expansion: expert". Anadolu Agency. (<https://www.aa.com.tr/en/energy/natural-gas/europes-best-option-for-pipeline-gas-is-via-trans-adriatic-p-line-expansion-expert/34818>) (Erişim tarihi:14. 04. 2022)
- Shulman, S. (1999). "The Cultural Foundations of Ukrainian National Identity". *Ethnic and Racial Studies*, 1999 22(6).
- Siddi, M. (2019). "The EU's botched geopolitical approach to external energy policy: The case of the Southern Gas Corridor". *Geopolitics* 24(1):124-44.
- Smith, G. (1996). *The nationalities question in the post-Soviet states*. 2.Baskı. Longman. London and New York.
- Smith, G. & Andrew W. (1997). "Rethinking Russia's Post-Soviet Diaspora: The Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-East Estonia". *Europe-Asia Studies* 49(5):845-64.
- Sullivan, B. & Northam J. (2022). "How Europe's Reliance on Russia's Gas Plays into the War in Ukraine". NPR. (<https://www.npr.org/2022/02/09/1079338002/russia-ukraine-europe-gas-nordstream2-energy>) (Erişim tarihi: 14. 04. 2022).
- UNCTAD. (2022). *The impact on trade and development of the war in Ukraine*. United Nations Conference On Trade And Development.
- United Nations. (2022). Inter-agency Task Force on Financing for Development. *Financing for Sustainable Development Report 2022*. New York.
- Wilson, A. (1995). "The Donbas between Ukraine and Russia: The Use of History in Political Disputes". *Journal of Contemporary History*. Sage Publications, Inc. (30):265-89.
- Wintour, P. (2022). *Germany Agrees Gas Deal with Qatar to Help End Dependency on Russia*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/20/germany-gas-deal-qatar-end-energy-dependency-on-russia> (Erişim tarihi: 15. 04. 2022).
- World Bank. (2022). *War In The Region, Europe and Central Asia Economic Update*. World Bank ECA Economic Update Spring 2022. World Bank Group.
- Zięba, R. (2017). *The Ukraine crisis as the rivalry for spheres of influence between the West and Russia*. Institute for Security, Energy and Climate Studies – ISECS. Warsaw.

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

Kriz Analizi Bağlamında ABD'nin PYD-YPG'ye Yardımları Krizi ve Türkiye'nin Kriz Yönetimi

The Crisis of USA Aids to PYD-YPG and Turkey's Crisis Management in the Context of Crisis Analysis

Güçlü KÖSE ^{a,1}

^a Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Avcılar / İstanbul / Türkiye, ORCID: 0000-0002-4314-9986

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 20.03.2022

Son Düzeltme: 23.05.2022

Kabul: 25.05.2022

Anahtar Kelimeler: Türkiye-ABD İlişkileri, PYD-YPG Yardımları, Türk Dış Politikası, Kriz Yönetimi, Suriye İç Savaşı

ÖZET

ABD'nin PYD-YPG'ye yardımlarında Türkiye ile ABD arasından yaşanan kriz, iki ülkenin ilişkilerinin geleceği bakımından önemlidir. NATO müttefiki iki ülkenin ilişkilerinde tekrarlanan bu krizin iyi anlaşılması iki ülkenin ilişkilerinin daha doğru analiz edilmesine katkı sunmaktadır. Bu çalışmada ABD'nin PYD-YPG'ye yardımlarında yaşanan kriz incelenirken "kriz yönetimi" kavramı yönetsel olarak kullanılmıştır. Bu ekseninde Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Proje Grubu'nun çalışmalarından yararlanılmıştır. Kriz incelenirken özellikle 2014 yılından sonra IŞİD ile mücadelede Batı ve ABD için önemli bir aktör olarak Suriye'nin kuzeyinde ortaya çıkan PYD-YPG'nin IŞİD ile mücadele kapsamında ABD'nin çeşitli yardımlarından yararlandığı görülmektedir. Türkiye ise PYD-YPG'yi topraklarındaki ayrılıkçı terör örgütü olarak gördüğü PKK ile aynı örgüt olarak görmekte, ABD ile bu konuda derin bir fikir ayrılığı yaşamaktadır. İlerleyen süreçte IŞİD'in Kobani Kuşatması'ndan sonra ABD'nin sürekli olarak PYD-YPG'ye destek ve yardımlarda bulunması, Türkiye tarafından kabul edilmemiş ve iki ülke arasında krize yol açmıştır. Özellikle ABD'nin PYD-YPG'ye havadan silah ve mühimmat yardımıyla bulunması krizin başlangıcı kabul edilmektedir. Çünkü Türkiye bu yardımların PKK'ya gittiğini söylemiş ve PYD-YPG'nin PKK ile bağlantısını ortaya koyan raporlar hazırlamıştır. Krizin ilk ortaya çıkışından sonra da ABD'nin lojistik ve silah yardımları kesilmeden devam etmiş ve kriz devam etmiştir. Türkiye ise PYD-YPG'ye karşı askeri operasyonlar düzenleyerek bu yardımları önlemeyi amaçlamıştır. Son iki yıl her ne kadar Türkiye'nin askeri harekâtları ve Covid-19 salgını nedeniyle kriz, gündemde kendisine yeterince yer bulamasa da iki ülke arasında kriz, çözülmemiş ve devam etmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 26.04.2022

Last Revised: 23.05.2022

Accepted: 25.05.2022

ABSTRACT

The crisis between Turkey and USA in USA's aid to PYD-YPG is important for the future of relations between two countries. A good understanding of this recurring crisis in relations of two NATO ally countries contributes to a more accurate analysis of relations between two countries. In this study, concept of

¹ Sorumlu yazar / Corresponding Author

e-posta: guclubeyoglu@gmail.com

Atif: Köse, G. (2021). Kriz Analizi Bağlamında ABD'nin PYD-YPG'ye Yardımları Krizi ve Türkiye'nin Kriz Yönetimi, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (1), 20-29.

Keywords: Turkey–USA Relations, Aids to PYD-YPG, Turkish Foreign Policy, Crisis Management, Syrian Civil War

"crisis management" was used while examining the crisis. In this context, studies of Turkish Foreign Policy Crisis Studies Project Group were utilized. While examining crisis, it is seen that PYD-YPG, which emerged in northern Syria as an important actor for USA in fight against ISIS, especially after 2014, benefited from various aids from USA within the scope of fight against ISIS. On the other hand, Turkey sees PYD-YPG as same organization as PKK, which it sees as a separatist terrorist organization on its territory, and has a deep disagreement with USA on this issue. In following process, continuous support and assistance of USA to PYD-YPG after ISIS's Siege of Kobani was not accepted by Turkey and caused a crisis between two countries. In particular, USA's aerial support of weapons and ammunition to PYD-YPG is considered beginning of crisis. Because Turkey said that these aids went to PKK and prepared reports revealing PYD-YPG's connection with PKK. Turkey, on the other hand, aimed to prevent this aids by organizing military operations against PYD-YPG. In last two years, although crisis could not find a place on agenda due to Turkey's military operations and Covid-19 epidemic, crisis has not been resolved and continues

1. Giriş

Arap Baharı başladıktan sonra 2011 yılında Suriye İç Savaşı başlamış ve yaşanan bu iç savaşla beraber Suriye topraklarında büyük bir otorite boşluğu oluşmuştur. Doğan bu otorite boşluklarından dolayı Kuzey Suriye'de Partiya Yekitiya Demokrat / *Demokratik Birlik Partisi* (PYD)–Yekineyen Parastina Gel / *Halk Koruma Birlikleri* (YGP) gücünü arttırırken aşamalı olarak bölgede hâkimiyet alanını genişletmiştir. Özellikle Arap Baharı ile beraber Suriye ve kısmen Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğunda Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) çok hızlı bir biçimde büyümüş ve geniş sınırlara ulaşmıştır. İŞİD'in özellikle büyük bir uluslararası tehdit olarak görülmesinin ardından Suriye İç Savaşı'nın aktörleri İŞİD ile mücadele planlarını ortaya koymuş, bu planların en önemli ayağını ise Batı ve ABD'nin PYD-YPG ile olan mücadele planı oluşturmuştur. Çünkü seküler yapıda olan PYD-YPG'yi ABD ve Batı, radikal olduğunu düşündüğü Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) gibi muhalif gruplara göre daha yakın bulmuştur. ABD ve Batı'nın desteğini ve yardımlarını alan PYD-YPG, İŞİD ile etkin bir mücadele ortaya koyarak Suriye'nin kuzeyinde giderek daha fazla alana hâkim olmuştur. Türkiye ise bu durum iç savaşın başında tepkisiz kalsa da daha sonra bunu kabul etmemiş ve devamında sürekli olarak PYD-YPG'ye verilen desteğin kesilmesini istemiştir. Çünkü Türkiye, PYD-YPG'yi terör örgütü PKK'nın Suriye uzantısı olarak görmüştür. Bu yüzden ABD-Türkiye ilişkileri PYD-YPG yardımlarında kriz yaşamıştır. Bu çalışmada ABD'nin PYD-YPG yardımlarında ortaya çıkan krizin tanımı ve analizi yapılacaktır. Bu

kapsamda "ABD'nin PYD/YPG'ye yaptığı yardımlar, Türkiye-ABD arasında nasıl ve neden krize dönüşmüştür?" sorusu, çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Türkiye ile ABD arasında son dönemde yaşanan çok boyutlu sorunlar düşünüldüğünde bu sorunların en büyüklerden bir tanesi olan bu krizin analiz edilmesi, iki ülke ilişkilerinin bugünü ve geleceğinin iyi anlaşılması ve analiz edilmesi açısından son derece önemlidir. Bunun haricinde Türk Dış Politikası, açısından da çalışma önem arz etmektedir. Çalışma tüm bu yönleriyle kriz öncesi Türkiye-ABD ilişkilerine değinerek, sorunun başlangıcından başlayarak, krize dönüşme süreci ve günümüze kadar krizin durumunu ele alacaktır. Çalışmada krizin tanımı ve analizi yapılırken Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Proje Grubu'nun çalışmalarından ve metodolojilerinden yararlanılacaktır. Çalışmanın ilk başında kavramsal çerçeve kapsamında "Kriz" kavramı açıklanacak, daha sonra ABD-Türkiye ilişkilerinin kriz öncesi dönemine kısaca değinilecek ve son olarak da ABD'nin PYD-YPG yardımlarının Türkiye ile yarattığı kriz ele alınıp analiz edilecektir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde de detaylı bir şekilde ele alınan "kriz öncesi evre" uyuşma ve çatışma, "kriz evresi" tırmanma ve yumuşama ve "kriz sonrası evre" kriz sonrası olmak üzere krizin aşamaları analiz edilerek kriz alt dönemlere ayrılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kriz Nedir?

Bir olayın karar alıcılar için kriz olarak tanımlanabilmesi için çeşitli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler konunun uzmanlarına göre değişiklik gösterip, farklı tanımlansa da bu çalışmada referans alınan kriz tanımı, Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Proje Grubu'nun tanımıdır. Proje grubunun kriz tanımı, Charles F. Hermann ve Michael Brecher'in geliştirmiş oldukları tanımların esneklik kazandırılmış bir birleşimi niteliğindedir. Bu yüzden daha iyi bir analiz düzeyi sunması açısından Hermann ve Brecher'in kriz tanımlarına da bakmak gerekmektedir (Aksu, 2017).

Öncelikle Charles F. Hermann kriz tanımına değinmek gerekirse; Hermann, bir krizin "tanımı", "analiz seviyesi", "teorik alt yapısı" ve "kullanılışı" bakımından farklılık gösterdiğini ileri sürmektedir. Buradan hareketle "sistem krizi", uluslararası kriz" ve "yürütme/hükümeteysel ya da karar alma krizi" olarak üç tür kriz düzeyi belirler ve kriz analizini bu düzeyler üzerinden gerçekleştirmektedir.

• *Sistem Krizi:* Belirli kuralların ve normların olduğu bir sistem içerisinde bulunan belli aktörler bulunmaktadır. Bu sistemdeki istikrar ve yapının bozulması durumunda sistem krizi meydana gelir.

• *Uluslararası Kriz:* Bir aktörün diğer aktör tarafından mevcut durumunun yani statükosunun tehdit edilmesi durumunda ortaya çıkabilir.

• *Yürütme/Hükümeteysel ya da karar alma krizi:* Tek bir devlete odaklanır. Karar alıcılar için sorun olan olaydır ve uluslararası bir problem içermez (Hermann, 1993:206).

Hermann'a göre bir olayın kriz olarak nitelendirilebilmesi için 3 özelliğin bir arada bulunması gerekir. Bunlar;

- Yüksek tehdit,
- Kısa zaman,
- Sürpriz'dir (Hermann, 1972).

Fakat bu 3 özelliğin bir arada bulunma durumu nispeten azdır. Hermann, bunlardan yola çıkarak bir krizi "karar alıcının temel hedeflerine tehdidin, istenmeyen durum karşısında karar alıcının sahip olduğu kısa zamanın ve bu durumun sürpriz olarak

ortaya çıkmasının kombinasyonu" olarak daha olası bir şekilde meydana gelecek bir olay olarak tanımlar Hermann, 1993:206).

Brecher ve Wilkenfeld ise Hermann'a göre daha esnek ve geniş bir tanımlamada bulunur ve "Kriz anını, kriz olmayan dönemden ayıran nedir?" sorusundan yola çıkarak krizleri basitçe "dış politika krizi" ve "uluslararası kriz" olarak iki düzeye ayırır.

Dış politika krizini bir ülkenin iç veya dış çevresinden kaynaklanan üç gerekli koşulun mevcut olması ile oluşan durum olarak tanımlar. Ülkenin karar alıcısının algılarıyla ilgili olan bu koşullar;

- 1) Temel değerlere tehdit (eş zamanlı ya da ardı ardına),
- 2) Askeri çatışma ya da *savaş olasılığında* normalden fazla artış,
- 3) Dış tehdide karşılık verme için *kısıtlı zamanın* olduğunun farkında değildir.

Brecher'a göre bir olayın uluslararası kriz olarak tanımlanabilmesi için ise iki temel unsur barındırması gerekir. Bu unsurlar;

- 1) İki ya daha fazla ülke arasındaki yıkıcı etkileşimlerin yoğunluğunun artışı ile birlikte askeri düşmanlık/saldırı olasılığının artışı,
- 2) İlişkileri istikrarsızlaştıran ve uluslararası sistemin yapısındaki mücadeleler.

Brecher, Uluslararası krizin genellikle yıkıcı bir eylem veya olay ile başladığını ve bu eylem veya olayın bir veya daha fazla devlet için dış politika krizine neden olduğu savunur (Brecher & Wilkenfeld, 2000:3-9).

Şekil 1. Michael Brecher ve Jonathan Wilkenfeld'in "A Study of Crisis" kitabındaki Phases and Periods: The Unified Model'de krizlerin çeşitli evre ve modelleri.

EVRE (PHASE)	BAŞLANGIÇ (ONSET)	TIRMANMA (ESCALATION)	YUMUŞAMA (DE-ESCALATION)	ETKİ (IMPACT)
ETKİLEŞİM (INTERACTION)	Bozulmanın başlangıcı (Incipient distortion)	Bozulmanın Zirvesi (Peak distortion)	Uzlaşma (Accommodation)	Krizsiz Etkileşim (Non-crisis interaction)
PERİYOD (PERIOD)	KRİZ ÖNCESİ (PRE-CRISIS)	KRİZ ANI (CRISIS)	KRİZ BİTİMİ (END-CRISIS)	KRİZ SONRASI (POST-CRISIS)
ALGI (PERCEPTION)	Higher than normal value threat (increasing stress)	Acute threat+finite time+heightened probability of war (maximal stress)	Declining threat , time pressure, probability of war (decreasing stress)	Below crisis level of threat,time, war (non-crisis stress)

Kaynak: (Brecher & Wilkenfeld, 2000:11)

Şekil 2. Hermann ve Brecher'in kriz yaklaşımındaki farklılıklar.

Brecher	Hermann
Sürpriz göz ardı edilir	Karar alıcı için sürpriz olur
Kısıtlı (restrict) zaman	Kısa (short) zaman
İç veya dış tehdit	Dış tehdit
Temel değerlere (basic value) tehdit	Yüksek öncelikli amaçlara (high priority goal) tehdit
Askeri saldırı olasılığı-Savaş olasılığı	---

Kaynak: (Aksu, 2017).

Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Proje Grubu ise Hermann ve Brecher'den biraz daha farklı olarak odağına dış politika krizini daha çok alır ve krizin tetikleyicisi olarak kabul ettiği gelişmeleri aşağıdaki gibi sıralar. Bunlar;

- “Karar alıcının dış politika gündemini meşgul edebilecek herhangi bir konuda ortaya çıkar,
- Zamanlama bakımından aniden ortaya çıkar veya belli bir zaman dilimi içerisinde gelişir
- Karar alıcının algısında ve/ya gerçekliğinde temel değer ve önceliklerinde bir değişiklik yapmaya zorlar,
- Bu durum karar alıcı bakımından risk, tehlike, tehdit veya saldırı olarak algılanır,
- Bu algısal durum dolayısıyla karar alıcı mevcut kısıtlı seçenekler arasında bir tercih yapmak ve karar almak zorundadır,
- Karar alıcının alacağı karar dolayısıyla doğrudan muhatabı olan aktör ve/ya aktörlerle bir askeri çarpışma-savaşa girme olasılığı bulunmakla birlikte bu durum her zaman ortaya çıkmaz.”

Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Proje Grubu etkisi bakımından krizleri; Yöresel, Genel ve Bölgesel veya Küresel olarak ayırır.

- **Yöresel Krizler:** Ülkenin belli bir yöresinde meydana gelen ancak imkânların yeterli olmaması sebebiyle, merkezi yönetimin desteğini gerektiren krizlerdir.
- **Genel Krizler:** Boyutları ülke çapında olan ve tüm ülkeyi ilgilendiren krizlerdir.

- **Bölgesel veya Küresel Krizler:** Birden fazla ülkeyi kapsayan uluslararası boyuttaki krizlerdir.

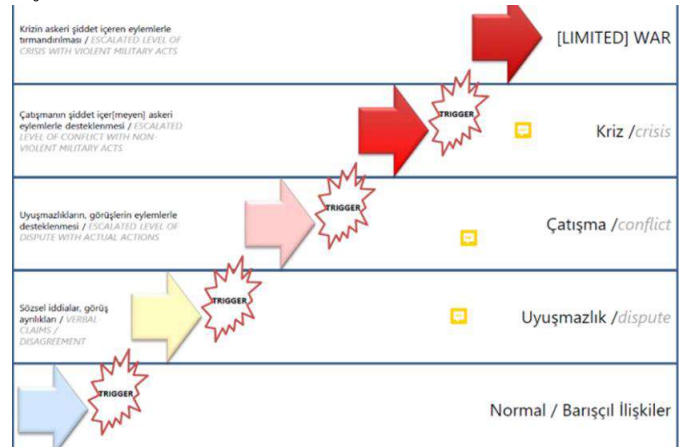
Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Proje Grubu'na göre devletler dış politikada ve uluslararası ilişkilerde hemen hemen her konuda kriz yaşama riskiyle karşı karşıyadır. Bu kriz riskleri sadece askeri güvenlik alanında değil, siyasi, hukuki ve insani nitelikteki alanlarda da olabilir (Aksu, 2017:30-31).

Bir olay veya durum, kriz seviyesine gelirken çeşitli evrelerden geçmektedir. Barışçıl ve normal bir süreçten “tetikleyici” etkenlerle krize dönüşebilmektedir.

Burada uyuşmazlık, herhangi bir konuda taraflar arasında ortaya çıkan görüş ve çıkar farklılıklarının sözlü ifade edildiği; taraflar arasına diyalog ve görüşmelerin sürdüğü ilişki düzeyini tarif etmektedir.

Çatışma, mevcut uyuşmazlık noktaları korunurken tarafların kendi tutum ve tezlerini karşı tarafa kabul ettirmeye yönelik sergilediği mücadeledir.

Şekil 3. Tetikleyici etkenlerle krize tırmanış aşamaları.

Kaynak: (Aksu, 2017)

2.2. ABD'nin PYD-YPG Yardımları Öncesinde Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye-ABD ilişkileri, geçmişi eskilere dayanan köklü ve işbirliği esasına dayanan iki ülke ilişkisi olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Türkiye'nin doğusunda bulunan Kars ve Ardahan üzerindeki iddiaları ve yine SSCB'nin 1946 yılında İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolüne ilişkin taleplerinin beraberinde getirdiği Boğazlar Krizi, Türkiye-ABD

ilişkilerinin gelişme zemini bulmasına ve ilerlemesine neden olmuştur (Binnendijk, 2020:108). ABD, SSCB'nin II. Dünya Savaşı sonrasında etkisini sınırlandırmak amacıyla Çevreleme Politikası adını verdiği politikaları uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda ABD tarafından atılan ilk somut adım olan Truman Doktrini olmuş ve bu kapsamda ABD, Türkiye'ye askeri desteklerde/yardımlarda bulunmaya başlamıştır. Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ile ABD arasında gelişen güvenlik ilişkileri, Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması ile kurumsallaşmış ve müttefiklik düzeyine taşınmıştır (Özcan 2019; Flanagan ve Brannen, 2008:2-3). Türkiye'nin NATO üyeliğinden sonra Türkiye-ABD ilişkileri, sürekli olarak gelişmiş ve günümüze kadar uzun bir işbirliği geçmişine sahip iki ülke ilişkileri konumuna gelmiştir. Her ne kadar Türkiye ile ABD'nin etnik ve dini yapısı birbirinden tamamen farklı ve ayrı olsa da Suriye İç Savaşı'na kadar müttefik olduğu düşünülen bu iki ülkenin çıkarları uluslararası sistem içerisinde büyük ölçüde örtüşmüş ve uyduğu görülmüştür (Ifantis, 2013:31). Fakat 1980'li yıllardan itibaren başlayan ve Türkiye'nin en büyük sorununa dönüşen ve güvenlik önceliği olarak ortaya çıkan PKK sorunu, ABD tarafından Türkiye'nin istediği düzeyde önemsenmemiş ve söylemsel olarak tepkinin ötesine geçememiştir. Oysa Türkiye, bu konuda ABD'den her zaman daha somut adımlar beklemiş ve bu isteğini yinelemiştir. Ayrıca yine NATO üyesi olan iki ülke ilişkileri, Irak Savaşı ve sonrası döneme kadar güçlü bir seyir izlese de Irak Savaşı ile başlayan süreç, Suriye İç Savaşı'nın patlak vermesi ile ilişkilerde daha da baskının artmasına ve ilişkilerde krizlerin görülmesine yol açmıştır (Zanotti, 2012).

3. ABD'nin PYD-YPG Yardımlarında Krizin Gelişimi

3.1. Uyuşmazlık Evresi

Kuşkusuz her krizin bir gelişim süreci ve evreleri mevcuttur. Türkiye'nin ABD ile yaşadığı PYD-YPG yardımları krizinde de süreç, krizin evrelerini içermektedir.

Şekil 4. Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Proje Grubu'na göre krizlerin evreleri.

Kriz Analizi				
Kriz Öncesi Evre		Kriz Yönetimi		Kriz Sonrası Evre
		Kriz Evresi		
Uyuşmazlık	Çatışma	Tırmanma	Yumuşama	Kriz Sonrası

Kaynak: (Aksu, 2017:35).

Öncelikle kriz öncesi evre olan uyuşmazlık evresi ABD'nin PYD-YPG yardımları krizinde Türkiye'nin PKK konusunda ABD ile geçmişte yaşadığı çeşitli fikir ayrılıklarının Suriye İç Savaşı ile birlikte daha belirgin ve net bir şekilde ortaya çıkması ile meydana gelmiştir. PYD-PYG'nin belirgin ve belirleyici bir aktör olarak Kuzey Suriye'de ortaya çıkışından sonra Türkiye'nin PYD-YPG'yi terör örgütü olarak nitelendirmesi fakat ABD'nin PYD-YPG'yi terör örgütü olarak görmemesi, bu uyuşmazlığın asıl nedenidir.

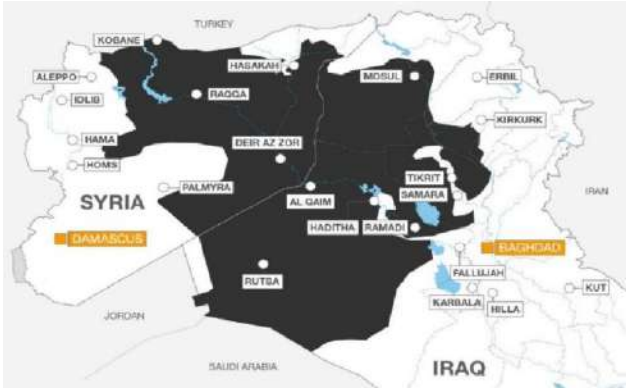
Türkiye, PYD-YPG'yi PKK'nın Suriye kolu ve aynı örgütün bir uzantısı olarak görürken, ABD'nin PYD-YPG'yi PKK'dan farklı uluslararası koalisyonun bir parçası ve IŞİD ile mücadele de etkin bir aktör olarak görmesi krizin uyuşmazlık evresini oluşturmaktadır. ABD'nin ayrıca PKK'yı resmi olarak terör örgütü olarak tanıması fakat PYD-YPG için bu tanımadan kaçınması, Türkiye'nin anlam veremediği ve kabul etmediği bir durumdur. Türkiye ise özellikle İçişleri Bakanlığı'nın çalışmaları doğrultusunda PYD-YPG'nin PKK ile bağlantısını ortaya koyan raporlar hazırlamış ve bu bağlantıyı resmi olarak ispatlamaya ve ABD'yi bu konuda ikna etmeye çalışmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017).

3.2. Çatışma Evresi

Suriye İç Savaşı, üçüncü yılını yaşarken aradan geçen süreçte yeni aktörler ortaya çıkmış ve çeşitli dengeler oluşmuştur. Bunlardan en çarpıcı olanı kuşkusuz Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) diye kendisini isimlendiren terör örgütünün ortaya çıkışı olmuştur. IŞİD, Orta Doğu'da çeşitli ülkeleri ve Suriye'yi kasıp kavuran Arap Baharı sonrası bölgede doğan otorite boşluğundan yararlanarak ve radikal grupları bünyesine alarak genişleme fırsatı bulmuştur. 2014 yılına kadar inanılmaz bir şekilde büyüyen IŞİD, Irak'ında bir kısmını kapsamak üzere

Suriye topraklarının neredeyse üçte ikisini ele geçirmiştir.

Şekil 5. IŞİD terör örgütünün topraklarının en geniş sınırını gösteren harita.

Kaynak: (Betz, 2020).

IŞİD kazandığı güçle hâkimiyet alanını genişletmeye çalışırken 13 Eylül 2014 tarihinde Suriye'nin kuzeyinde bir aktör olarak ortaya çıkan PYD-YPG kontrolündeki Kobani (Ayn-el Arab)'yi kuşatma altına almıştır. IŞİD tarafından Türkiye sınırındaki Kobani kuşatılmasından sonra 26 Ocak 2015 tarihinde Koalisyon güçleri, IŞİD'e karşı hava saldırıları başlamış ve PYD-YPG güçlerine askeri destek vermiştir. Bu kuşatma ve tarihten sonra ABD, düzenli olarak PYD-YPG'ye çeşitli türlerde yardımlarda bulunmuştur. Türkiye ile ABD arasında yaşanan PYD-YPG yardımları krizinin çatışma evresi, bu zaman dilimine denk gelmektedir. Bu çatışma evresi, Türkiye'nin bütün itirazlarına rağmen Kobani Kuşatması'nda ABD'nin PYD-YPG'ye mühimmat yardımında bulunması ile başlamaktadır (Letsch, 2014).

ABD, Kobani Kuşatması ve devamında PYD-YPG'yi IŞİD ile mücadelede etkin ve seküler bir nevi "makul" bir aktör görüp silah, mühimmat ve diğer yardımlarına devam ederken, Türkiye, PYD-YPG'nin PKK ile bağlantısını ortaya koyan raporlara ve delillere dayanarak ABD'yi yaptığı yardımlardan vazgeçirmeye çalışmıştır. Özellikle Türkiye çeşitli uluslararası toplantılarda ve platformlarda bu konuyu gündeme getirerek haklılığını ispat etmeye çalışmıştır (Duran, 2016). Fakat Türkiye'nin çabalarını, ABD yönetimi görmezden gelerek iki ülke arasındaki uyuşmazlığı körüklemiş ve bu durum krizin çatışma evresinin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır.

3.3. Kriz Evresi

Kobani Kuşatması'ndan sonra ABD'nin PYD-YPG'ye yaptığı mühimmat yardımları ile Türkiye-ABD arasında ortaya çıkan gerilim ve çatışma, PYD-YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde batıya doğru ilerlemesiyle Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetini giderek tırmandırmaya başlamıştır. ABD yönetimi PYD-YPG'nin IŞİD ile mücadelede önemli ve etkin bir aktör olduğunu söyleyerek bu konudaki politikalarında Türkiye'nin istediği doğrultuda herhangi bir değişiklik yapmamış ve yardımlarını sürdürmeye devam etmiştir (Cagaptay & Tabler, 2015).

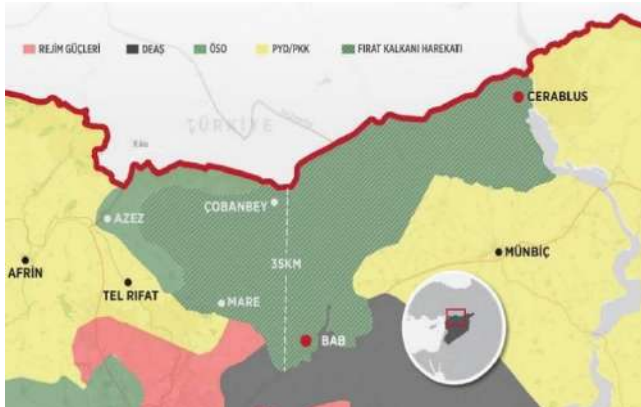
Mart 2016'da gerçekleşen Nükleer Zirve sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bütün zirve görüşmelerinde PYD-YPG hakkındaki düşüncelerini ifade etmiş ve ABD'nin bu örgüte yardımlarını kesmesi doğrultusunda taleplerini dile getirmiş ve yinelemiştir (Kanat, 2017:319-322). Fakat 1 Şubat 2016 tarihinde Brett McGurk, ABD'nin IŞİD karşıtı koalisyon temsilcisi, Suriye'nin kuzeyindeki PYD-YPG yetkilileriyle görüşme yapmak için kuzey Suriye'ye gitmiş ve IŞİD ile savaşta ölen YPG'liler için resmi twitter sayfasından saygılarını sunmuştur. Son olarak YPG'nin sözde sözcüsü ve generalinden Brett McGurk, plaket almış ve bu durum ABD'nin PYD-YPG'ye yardımlarından dolayı gergin olan Türkiye-ABD ilişkilerinde bir diğer tırmandırıcı etkide bulunan olay olmuştur (Kajjo, 2016; Tisdall, 2016). PYD-YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde Batı'ya doğru ilerleyişi ve yaşanan bu gelişmelerden sonra Erdoğan, ABD yönetimine açık bir çağrıda bulunarak ya NATO müttefiki Türkiye'yi ya da terör örgütü PYD-YPG'yi tercih ederek ABD yönetiminin ikisi arasında bir tercihte bulunması çağrısında bulunmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2016). Böylece ABD'nin PYD-YPG yardımlarında Türkiye ile yaşadığı uyuşmazlık ve çatışma evreleri tırmanarak krize neden olmuştur. Erdoğan'ın ABD yönetimine bu çok açık çağrısı, iki ülke arasında PYD-YPG yardımları konusunda açık bir krizin işareti olmuştur.

Türkiye, Cumhurbaşkanı'nın bu çağrısından sonra söylemlerini daha ileri bir boyuta taşıyarak Kuzey Suriye'de PYD-YPG'nin ilerleyişini ve kantonları birleştirme amaçlarını, "Beka Meselesi" olarak

nitelendirmiş ve ABD tarafından PYD-YPG'ye yapılan yardımların PKK'ya gittiğini söyleyip bir nevi ABD'yi PKK'ya dolaylı yollardan yardımla suçlamıştır. Elbette bu söylemler hem Türkiye tarafında hem de ABD tarafında tansiyonun yükselmesine krizin büyümesine yol açmıştır (Hacısalıhoğlu, 2018; Wimmen, 2017).

Yumuşamak yerine yer yer tansiyonun yükseldiği bu krizde Türkiye, ABD tarafından istediği gerekli somut adımları görememiş ve ABD tarafına krizin çözümü noktasında güvenini yitirmiştir. Bu yüzden Türkiye, bir kriz yönetimi aracı olarak “önleyici” gücü olacağına inandığı bir yöntemle başvurmayla karar vererek, PYD-YPG'ye yönelik askeri operasyon ve harekâtlara başvurmayla karar vermiştir. Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde PYD-YPG'yi karar verdiği bu müdahalelerle zayıflatarak ABD'nin bu örgüte verdiği desteğin önüne geçmeyi planlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, ilk aşamada ABD ve uluslararası koalisyonun IŞİD ile mücadele kapsamında PYD-YPG'ye verdiği desteği göz önünde bulundurarak haksız bir pozisyona düşmemek için Suriye'nin kuzeyinde “Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51'inci maddesinden kaynaklanan meşru müdafaa hakkı kapsamında, güvenliğini tehdit eden terör örgütü DEAŞ (IŞİD) başta olmak üzere Suriye'nin kuzeyinde mevcut teröristleri etkisiz hale getirmek ve sınır güvenliğini sağlamak” kapsamında ilk büyük askeri harekâtı olan Fırat Kalkanı Harekâtı'nı gerçekleştirmiştir (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 2022).

Şekil 5. 24 Ağustos 2016 tarihinde başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı alanını gösteren harita.

Kaynak: (Anadolu Ajansı, 2017).

Türkiye'nin bu girişimi ABD tarafından hoşnutsuzlukla karşılanırsa da krizin çözümü noktasında Türkiye'nin kararlılığını ve

ciddiyetini ortaya koyan ilk büyük adım olmuştur.

4. ABD'nin PYD-YPG Yardımları Krizi

ABD'nin IŞİD'in Kobani Kuşatması'nda ilk olarak PYD-YPG'ye yaptığı silah yardımı zamanla sistemli ve düzenli bir hale dönüşmüştür (Stewart, 2017). Özellikle Mayıs 2017'de ABD'nin PYD-YPG'nin IŞİD karşı gerçekleştireceği Rakka operasyonu öncesi 190 civarında TIR ağır silah ve zırhlı araç yardımı, iki ülke arasındaki krizi tırmandırmıştır. Türkiye, her ne gerekçe ile olursa olsun ABD'nin bu yardımlarına çok sert bir şekilde tepki göstermiştir (Seibert, 2019). ABD'nin PYD-YPG yardımlarında Türkiye ile ABD arasındaki krizde yaşanan tüm bu gerilimlerde Türkiye'nin bu krizde kriz yönetimi olarak başvurduğu en belirgin araç hiç kuşkusuz “önleyici” nitelikteki askeri harekâtlar olmuştur. Türkiye'nin başvurduğu bu önleyici askeri harekâtlar, her ne kadar ABD'nin PYD-YPG'ye olan desteğini kesmeye yetmese de Türkiye, krizin çözümünü PYD-YPG'yi kendi istediği alana çekilmeye zorlamada bulmuştur. Bu yüzden ABD'nin 190 tır hacmindeki silah yardımına Türkiye Irak ve Suriye'ye hava harekâtı düzenleyerek PYD-YPG'ye karşı yıpratıcı olduğunu düşündüğü bir şekilde karşılık vermiştir (Gordon, 2017).

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Jonathan Cohen, PYD-YPG ile olan ilişkilerini “geçici, işlemsel ve taktiksel” olarak nitelendirerek Türkiye'nin kaygılarını azaltmaya ve krizi yumuşatmaya çalışmıştır. Fakat bu girişim başarılı olamamıştır. Çünkü Türkiye, söylemden öte ABD tarafından somut adımlar atılmasını beklemiştir. Bu somut adım kuşkusuz yardımların bir an önce kesilmesini ifade etmektedir (Wahab & Doering, 2017).

Krizin ilerleyen sürecinde Erdoğan'ın ABD Başkanı Donald Trump ile bir telefon görüşmesinde Trump'tan “YPG'ye artık silah verilmeyecek” sözünü alması, krizin yumuşayacağı beklentisine yol açmıştır. Fakat 2018 yılının hemen başında “sınır gücü” diye nitelendirilen ve ABD'nin otuz bin kişiden oluşturmayı amaçladığı PYD-YPG ordusunun gündeme gelmesi krizin daha da tırmanmasına neden olmuştur (Humud vd, 2018:15). Türkiye, bu planı “terör ordusu” kurmak olarak nitelendirmiştir. Akabinde Türkiye hemen ABD maslahatgüzarını

Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak bu konudaki rahatsızlıklarını aktarmıştır.

Türkiye'nin krizde ABD'nin yardımlarını önleyici bir yöntem olarak düşündüğü askeri harekât hamlelerini ABD, IŞİD ile mücadeleyi sekteye uğratan ve zarar veren bir engel olarak sert bir şekilde değerlendirilmiştir. Türkiye bir aşamadan sonra yardımların kesilmesinin yanında PYD-YPG'ye verilen silahların geri alınmasını istemiştir. ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson ise krizin tansiyonunu düşürmek için Ankara'ya yapacağı ziyaret öncesi "YPG'ye ağır silah vermedik ki geri alalım" söyleminde bulunmuştur. Tillerson'ın YPG'ye hiç ağır silah vermedikleri söylemi, nispeten PYD-YPG yardımları krizinde tansiyonu düşürmeye yönelik yardımların görece hafif ve Türkiye'yi tehdit edecek boyutta olmadığına bir mesajı anlamına gelmiştir. Türkiye'nin verilen silahların geri alınması noktasındaki kaygılarını dindirmeye çalışan bu söylemler krizin düzeyi düşünülürken yetersiz kalmıştır (BBC News Türkçe, 2018).

Türkiye ile ABD arasında PYD-YPG konusunda yaşanan kriz devam ederken 2018 yılının Kasım ayında ABD'nin yeni bir plan ortaya koyarak ABD Savuna Şefi James Mattis'in kendilerinin Suriye'nin kuzey sınırı boyunca yani Türkiye'nin Suriye sınırı boyunca uzanan gözlem noktaları kurmayı planladıklarını söylemesi, krizin bir kere daha tırmanmasına ve tansiyonun yükselmesine neden olmuştur (McLaughlin, 2018). Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar'dan ise ABD'nin Türkiye'nin güney sınırında böyle bir gözlem noktası planından vazgeçilmesi gerektiği açıklaması gelmiştir (Reuters, 2018).

İlerleyen süreçte 2019 yılında ABD askerlerinin Suriye'den çekilmesi gündeme gelmiştir. Bu durum PYD-YPG konusunda Türkiye açısından yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Suriye'de IŞİD ile mücadele adı altında PYD-YPG yardım ve destekte bulunan ABD'nin çekildiği alanlara kimlerin yerleşeceği sorunu Türkiye tarafından gündeme getirilmiştir. Türkiye, ABD'nin çekildiği alanlara kimin yerleşeceği sorusunu sorarken PYD-YPG'ye verilen silahların ne olacağı sorularını da sormaya başlamıştır. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton ise "ABD askerleri, Suriye'nin kuzeyindeki Kürtleri korumaya yönelik bir

anlaşma olmadan çekilmeyecek" diyerek bu konudaki şart belirtirken Türkiye bu açıklamayı tepkiyle karşılamıştır (BBC News Türkçe, 2019).

ABD'nin Suriye'den geri çekilme planları sırasında Türkiye'nin beklediği üzere PYD-YPG'ye yapılan lojistik desteğinde artık son bulması gündemdeyken bu sefer de ABD'li yetkililer, bölgedeki petrol alanların güvenli için PYD-YPG'ye tank ve birlik yardımında bulunacaklarını açıklamışlardır (Laporta ve O'Connor, 2019). Türkiye ise bu kaynakların terör örgütü ve PKK'nın uzantısı olarak gördüğü PYD-YPG'ye değil bütün Suriye'lilere bırakılması gerektiğini savunmuş, böylece PYD-YPG yardımları krizinin tansiyonu yükselmiştir (Karagül, 2019).

Türkiye ile ABD arasında ABD'nin PYD-YPG'ye yaptığı yardımlardan dolayı ortaya çıkan krizde, kriz yönetimi bağlamında Türkiye'nin başvurduğu en önemli yöntem kuşkusuz "önleyici" olacağını düşündüğü PYD-YPG'yi etkisizleştirerek ABD'yi bu yardımlardan vazgeçirme ve krizi kendi askeri müdahaleleri ile çözüme girişimi olmuştur. Bu kapsamda Suriye'nin kuzeyinde PYD-YPG'ye yönelik doğrudan ve dolaylı olmak üzere Türkiye, üç büyük askeri harekât gerçekleştirmiştir (Polat, 2020). Bunlar sırayla Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtlarıdır (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 2022).

Şekil 6. Türkiye'nin Fırat Nehri'nin batısında Suriye'nin kuzeydoğusunda gerçekleştirdiği Barış Pınarı Harekâtı alanını gösteren (taralı alan) harita.

Kaynak: (BBC News Türkçe).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Suriye İç Savaşı'nda 2014 yılından sonra ABD'nin PYD-YPG ile kademeli bir şekilde kurumsallaşan ilişkisi ve yaptığı yardımlar, Türkiye ile ABD arasında krizi de beraberinde

getirmiştir. Türkiye, PYD-YPG'yi topraklarındaki ayrılıkçı ve terörist grup olarak gördüğü PKK ile eş değer gördüğü için PYD-YPG'ye verilen her türlü desteğin ve yardımın karşısında bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle ABD'nin sağladığı lojistik, askeri, ekonomik ve diğer yardımlar Türkiye'yi gündend güne rahatsız ederken özellikle IŞİD'in Suriye'de zayıflaması ve etkisiz hale gelmesinden sonra ABD'nin PYD-YPG'ye verdiği destek iki arasında tansiyonu daha da arttırmış ve nihai olarak iki ülke ilişkilerinde krize yol açmıştır. Çünkü Türkiye, IŞİD'in zayıflamasından sonra ABD'nin bu yardımlarını bir başka terör grubuna yardım olarak okumuştur.

Türkiye ile ABD arasında yaşanan bu kriz yapısal olarak iki ülke arasında bir dış politika krizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat dış politika krizi olmasının yanında aynı zamanda bölgesel düzeyde birden fazla ülkeyi etki ve kapsam alanına aldığından dolayı uluslararası bir boyutu da bulunmaktadır. Çünkü ABD'nin PYD-YPG'ye verdiği yardımlar aynı zamanda koalisyon güçleri diye nitelendirilen ülkeler tarafından da desteklenmektedir. Örneğin; Fransa bu ülkelerden birisidir ve PYD-YPG'ye en az ABD kadar açık bir şekilde destek vermektedir. Öte yandan bu kriz konu ve içerik bakımından askeri-güvenlik kriz türlerinden olmakla beraber diplomatik-siyasi boyutu bulunmaktadır. Yapısı, askeri güvenlikten doğan kriz ve gelişen kriz olma niteliği barındırmaktadır. Bu bakımdan Türkiye ile ABD arasında yaşanan ABD'nin PYD-YPG'ye yardımları krizi geliştiği süreç itibari ile tekrar eden kriz niteliğindedir. Çünkü ABD'nin PYD-YPG'ye yardımları Türkiye-ABD arasında sadece bir kere değil ABD'nin her büyük askeri teçhizat yardımında siyasi alanda kendini belirgin bir biçimde tırmandırmıştır. Türkiye tarafından sert bir şekilde bu yardımlar tepkiyle karşılanırken ABD tarafı ise Türkiye'nin kaygılarını gidermek ve krizi yumuşatmak maksadıyla zaman zaman geçici ve somut olarak gerçekleşmeyen söylemsel düzeyde karşılıklar vermiştir.

ABD kriz boyunca PYD-YPG'ye yaptığı yardımları taktiksel olarak oldubittiyeye getirmeye çalışırken Türkiye, PYD-YPG'ye yönelik dolaylı ve doğrudan gerçekleştirdiği askeri harekâtlarla önleyicilik bağlamında krizi tırmandırma ve caydırma stratejisi

izlemiştir. Ayrıca Türkiye bu krizde önemli zirvelerde uluslararası alanlarda konuyu gündeme getirerek ABD üzerinde bir baskı stratejisi de izlemeye çalışmıştır.

Nihai olarak kriz analizi bağlamında ABD'nin PYD-YPG'ye yardımları krizi incelendiğinde, kriz evreleri olan kriz öncesi evre (uyuşmazlık ve çatışma) ve kriz yönetimi bağlamında kriz evresi (tırmanma) evreleri yaşanırken kriz tekrar eden bir kriz niteliği taşıdığından dolayı kriz, son bulmamış ve kriz sonrası evreye gelinememiştir. Bunda kuşkusuz iki neden ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin kriz yönetimi kapsamında ABD'nin PYD-YPG'ye yardımlarını önlemeyi amaçlayarak düzenlediği askeri harekâtların nispi etkisinin bulunmasıdır. İkincisi ise Covid-19 salgını ile dünya genelinde yaşanan pandemi ile beraber Suriye'de iç savaşın durağanlaşması ve kuzey Suriye'de ABD'nin PYD-YPG'ye yardımlarının ulusal ve uluslararası gündemdeki yerinin geri planda kalmasıdır.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (2017). *Fırat Kalkanı Harekatı'nda Dönüm Noktası*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/firat-kalkani-harekatinda-donum-noktasi/756844> (Erişim tarihi: 10.04.2022).
- Aksu, F. (2017). *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*, İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları.
- BBC News Türkçe (2018). *Özgür Suriye Ordusu nedir: 2011'den 2018'e örgütün yaşadığı dönüşüm*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756> (Erişim tarihi: 19.12.2021).
- BBC News Türkçe (2019). *Barış Pınarı Harekatı: 5 Soruda Fırat'ın Doğusunda Başlayan Operasyon*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49961559>. (Erişim tarihi: 02.04.2022).
- BBC News Türkçe (2019). *Bolton'ın Ankara ziyareti öncesi ABD ile Türkiye arasında gerginlik*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46775664> (Erişim tarihi: 28.12.2021).

Betz, F. (2020). Political Theory of Societal Association: Case of the Failed State of Syria—Part 3 ISIS. *Open Journal of Social Sciences*, No:8, s. 183-208.

Binnendijk, A. (2020). “The Russian-Turkish Bilateral Relationship: Managing Differences in an.” Şu kitapta: Stephen J. Flanagan vd. *Turkey's Nationalist Course*. California: RAND.

Brecher, M. & Jonathan Wilkenfeld (2000). *A Study of Crisis*, Michigan: The University of Michigan Press.

Çagaptay, S. & Tabler, A. J. (2015). *The U.S.-PYD-Turkey Puzzle*. The Washington Institute for Near East Policy.

Duran, A. E. (2016). *ABD, PYD Konusunda Geri Adım Atmayacak*. <https://www.dw.com/tr/abd-pyd-konusunda-geri-ad%C4%B1m-atmayacak/a-19044672> (Erişim tarihi: 15.12.2021).

Flanagan, S. J. & Wilson, P. A. (2020). Implications for the U.S.-Turkish Partnership and the U.S. Army. Şu kitaptan: Stephen J. Flanagan vd. *Turkey's Nationalist Course* (179-209). California: RAND.

Gordon, M. R. (2017). *Turkish Strikes Target Kurdish Allies of U.S. in Iraq and Syria.*, <https://www.nytimes.com/2017/04/25/world/middleeast/turkey-kurds-airstrikes-iraq-syria.html> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

Hacısalıhoğlu, Y. (2018). *Beka meselesi nedir?*, <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/prof-dr-yasar-hacisalihoglu/beka-meselesi-nedir/haber-804445> (Erişim tarihi: 23.12.2021)

Hermann, C. F. (1969). International Crises as a Situational Variable. *International Politics and Foreign Policy*. (Ed.) James N. Rosenau. New York: Free Press, s. 409-422.

Hermann, C. F. (1972). “Threat, Time and Surprise: A Simulation of International Crises”. *International Crises: Insights from Behavior Research*. Ed. Charles F. Hermann. New York: Free Press, s.187-212.

Hermann, C. (1993). “Crisis”, in Joel Krieger (ed.) *The Oxford Companion to Politics of the*

World. New York: Oxford University Press, s. 205-206.

Humud, C. E., Nikitin, M. B. & Blanchard, C. M. (2018). *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*. Washington: Congressional Research Service. RL33487.

Ifantis, K. (2013). *The US and Turkey in the fog of Regional Uncertainty*. London: Hellenic Observatory European Institute ve LSE. No:73.

Kajjo, Ş. (2016). ABD Elçisi, İD'le Mücadeleyi Hızlandırmak İçin Suriyeli Kürtlerle Buluştu. <https://www.voanews.com/middle-east/us-envoy-meets-syrian-kurds-step-fight-against> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).

Kanat, K. B. (2017). “Türkiye'nin ABD Politikası 2016.” Şu kitapta: Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner. *Türk Dış Politikası Yılığ 2016*. İstanbul: SETA, s. 319-340.

Karagül, İ. (2019). *Cumhurbaşkanı Erdoğan ABD ziyareti dönüşünde konuştu: Suriye petrolü yeniden imar için kullanılmalı*. <https://www.yenisafak.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-abd-ziyareti-donusunde-konustu-suriye-petrolu-yeniden-imar-icin-kullanilmali-3514314>. (Erişim tarihi: 02.02.2021).

Laporta, J. & O'Connor, T. (2019). *Exclusive: U.S. Has Plan to Send Tanks and Troops to 'Secure' Syria Oil Fields Amid Withdrawal*. <https://www.Newsweek.com/exclusive-us-has-plan-send-tanks-troops-secure-syria-oil-fields-amid-withdrawal-1467350> (Erişim tarihi: 25.10.2021).

McLaughlin, E. (2018) *US military to build observation outposts in northern Syria to reduce tensions with Turkey*. <https://abcnews.go.com/Politics/us-military-build-observation-outposts-northern-syria-reduce/story?id=59347237> (Erişim tarihi: 23.12.2021).

Özcan, G. (2019). Çevreleme Politikası, Güvenlik Yazıları Serisi, No:41, Kasım 2019.

Polat, D. Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve

Sonuçları, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, c. 16, s. 33, 53-96.

Reuters. (2018). *Turkey uneasy about U.S. plan for observation posts on Syria border: minister.* <https://fr.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-usa-idUSKCN1NT0D9> (Erişim tarihi: 18.10.2021).

Seibert, T. (2019). *Washington'un Suriye'deki SDG'ye verdiği destek ABD-Türkiye gerilimini artırıyor.* <https://theArabweekly.com/washingtons-support-sdf-syria-fuels-us-turkish-tensions> (Erişim tarihi: 10.12.2021).

Stewart, P. (2017). *U.S. to arm Syrian Kurds fighting Islamic State, despite Turkey's ire.* <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-usa-kurds-idUSKBN18525V> (Erişim tarihi: 11.11.2021).

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2016). TÜBİTAK Bilim, Özel ve Teşvik Ödülleri | 29.12.2016. <https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/tubitakodulleri/2016/> (Erişim tarihi: 01.12.2021).

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2017). *PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu.* https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/pyd_arapca.pdf (Erişim tarihi: 19.12.2021).

T.C. Milli Savunma Bakanlığı (2022). *Fırat Kalkanı Harekatı.* <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/FiratKalkani> (Erişim tarihi: 20.04.2022).

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı (2016). *Terörle Mücadele Fırat Kalkanı Harekatı.* <https://www.kkk.tsk.tr/firat-kalkani.aspx> (Erişim tarihi: 05.04.2022).

Tisdall, S. (2016). *Turkey's rising tension with Russia over Kurds puts Erdoğan in a corner.* <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/09/ever-heightening-tension-putin-puts-turkey-in-a-corner> (Erişim tarihi: 23.12.2021).

Wahab, B. & Doering, J. (2017). *Managing the Shift in U.S. Relations with Syria's Kurds.* <https://www.washingtoninstitute.org/policy>

-analysis/managing-shift-us-relations-syrias-kurds (Erişim tarihi: 24.12.2021)

Wimmen, H. (2017). *The U.S. joins the Turkey-PKK fight in northern Syria.* <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/us-joins-turkey-pkk-fight-northern-syria> (Erişim tarihi: 10.12.2021).

Zanotti, J. (2012). *Turkey: Background and U.S. Relations.* Washington: Congressional Research Service. R41368.

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

Çin Halk Cumhuriyeti Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) Reformu ve Ekonomik Yansımaları

China State Owned Enterprises (SOE) Reform and Its Economic Impacts

Öykü KORKMAZ^{a1}

^a İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, İstanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0003-0018-8253

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 22.03.2022

Düzeltilme: 08.04.2022

Kabul: 14.04.2022

Anahtar Kelimeler: Çin, KİT, Özelleştirme, Reform

ÖZET

Çin'in 1970'lerin sonlarından itibaren başlattığı dışa açılma ve ekonomik reformlarına bakıldığında bu reformların en başında kamu işletmeleri reformu geldiği görülmektedir. Ekonomik yapısında yoğun devlet kontrolüne sahip Çin Halk Cumhuriyeti'nde KİT'lere yönelik geçmişteki reformlar, Çin'in son yıllardaki hızlı ekonomik yükselişi için bir katalizör olsa da, KİT'ler artık verimlilik performansları ve ekonomik büyümeye katkıları açısından devlet dışı sektörün gerisinde kalmışlardır. Ancak, özellikle siyasi sistemdeki ayrıcalıklı konumları neticesinde ülkenin mali kaynaklarının orantısız bir şekilde dağıtılması KİT'leri ekonominin birçok kilit alanına hakim olmaya devam ettirmekte ve bugün Çin KİT'leri dünyanın en büyük firmaları arasında yer almaktadırlar. Bu makalede, Çin'in KİT'lere yönelik reform hamleleri ve sonuçları yıllara göre genel hatlarıyla dört aşamada incelenecektir. İncelemede, Çin'in reform programının niyetlerini, başarılarını ve eksikliklerini tanımlayan literatürden yararlanılarak son 40 yılda Çin'in devlet sektöründeki reformunun hangi aşamalardan geçtiği ve ekonomik etkilerinin ne olduğu ana hatlarıyla sunulacaktır. KİT'lerin yıllar içindeki değişimi özellikle küçüklerin birleşerek bugün dünya çapında şirketlere dönüşmeleri ve rekabetçi yapıları ortaya koymuştur ki günümüze kadar süre gelen KİT reformunun bugün Çin'in dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmasında payı yüksektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 22.03.2022

Revised: 08.04.2022

Accepted: 14.04.2022

Keywords: China, SOE, Privatization, Reform

ABSTRACT

When we consider opening up and economic reforms that China has initiated since the late 1970s, state owned enterprises reform comes first among these reforms. Although the past reforms of SOEs in the People's Republic of China, which has intense state control in its economic structure, have been a catalyst for China's rapid economic rise in recent years, SOEs have now lagged behind the non-state sector in terms of their productivity performance and their contribution to economic growth. However, the disproportionate distribution of the country's financial resources, especially as a result of their privileged position in the political system, continues to dominate many key areas of the economy, and today Chinese SOEs are among the largest companies in the world. In this article, China's SOEs reform and its results will be analyzed in four phases in general terms over the years. The review will outline the stages of China's government sector reform over the past 40 years and its economic impact, drawing on the literature describing the intentions, successes, and shortcomings of China's reform program. The change of SOEs over the years, reform that has continued until today has a high share in China's being the world's second largest economy.

¹ Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: oyku75@gmail.com

Atif: Korkmaz, Ö. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) Reformu ve Ekonomik Yansımaları, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (1), 30-40.

1. Giriş

Çin MÖ üçüncü yüzyılda birleşik bir devlet olarak ortaya çıkışından 1912 yılında Qing Hanedanlığı'nın yıkılışına kadar Doğu Asya uluslararası sisteminin merkezinde yer alan dikkate değer bir ülke olmuştur (Kissenger, 2015). Qing Hanedanlığı'nın yıkılışından sonra istikrarsızlığa düşen Çin'de 1913-1927 yılları arasında yaşanan iç çatışmalar yaşanmış, 1927-1937 yıllarını kapsayacak "Nanjing On Yılı" diye adlandırılan Çin Cumhuriyeti ise 1937 yılında Japonya'nın Çin'i işgal etmesiyle sonlanmıştır.

Her ne kadar bu dönemde sanayileşmeyi hızlandırmak için stratejik bir plan ortaya konulsa da, 1949 yılında Çin Komünist Partisi'nin başı olan Mao Zedong tarafından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti bu tarihten önce ekonomik büyüme sağlamış bir ülke konumunda olmamıştı. Ancak, 1949 yılından itibaren günümüze kadar gelen süreçte her ne kadar özellikle Mao Dönemi'nde bazı hatalar yapılsa da ekonomik büyümesini hızlı bir şekilde sağlamıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, KİT'ler ekonomide çok önemli bir rol oynadılar. Özellikle 1949-1978 yılları arasında planlı ekonomi altında olan Çin'de neredeyse tüm işletmeler tamamen devlete aitti ve devlet tarafından kontrol ediliyordu.

Mao'nun ölümü sonrasında, Maocu politikalar terk edilerek "sosyalist modernizasyon" politikalarına geçiş yapılması için harekete geçen Çin, kademeli olarak KİT reformunu gerçekleştirmiş ve hantal, kar etmeyen işletmeleri dünyanın en büyük şirketleri arasına katmayı başarmıştır. Her ne kadar şeffaflıktan söz edilmesi zor olsa ve aynı zamanda devlet işletmelerinde partiye yakın ailelerin yönetici koltuğunda oturması gelir adaletsizliğine yol açtığı gözlemlense de Çin 40 yılı aşkın süredir büyümesini sürdürmektedir.

Çin hükümet istatistiklerine göre, Çin'in reel GSYİH'si 1953'ten 1978'e kadar yıllık ortalama %6.7 oranında büyüdü, ancak bu verilerin doğruluğu birçok analist tarafından sorgulanmaktadır. Bazı analistler bu dönemde Çin hükümet yetkililerinin (özellikle yerel düzeylerde) genellikle çeşitli politik nedenlerle üretim düzeylerini abarttığı görüşündedirler (Congressional Research Service, 2019).

2. KİT Reform Süreci

1952'de devlete ait işletmeler Çin'in brüt sanayi üretiminin %41,5'ini oluşturuyordu. İlerleyen yıllarda bireysel işletmeler "sosyalist yapıya geçiş" amacına yönelik olarak kademeli olarak devlete ait işletmelere veya kolektif işletmelere dönüşmüşlerdir. Ancak kamu mülkiyetine geçiş 1965'te zirveye ulaştı. O zamana kadar devlete ait işletmeler gayri safi sanayi üretiminin %90,1'ini oluşturuyordu. Mao Zedong, Ekonomi Politikin Notları'nda bu oranın sosyalizmin "bütünlüğünü" gösteren bir gösterge olduğunu belirtmiştir (Kobayashi, Baobo & Sano, 1999).

Mao Zedong'un ölümünden sonra yönetime gelen Deng Xiaoping'in "*Kedinin siyah ya da beyaz olması önemli değildir, önemli olan fareyi yakalayıp yakalamamasıdır*" sözü, Çin'in yeni ekonomik felsefesini ortaya koymasından önemlidir. Dolayısıyla yönetimin adının ne olacağına önemini olmadığı, önemli olanın ekonomik atılım olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu amaca yönelik olarak üretimi artırmak ve yaşam standartlarını yükseltme amacı ile Batı ülkeleri ile ticareti geliştirme ve yatırım politikalarına önem veren Çin'de 1978 yılından itibaren hızla başlayan reformlaşma sürecine girilmiştir. KİT reformu, hükümetin genel reform gündeminin ana direği olmuştur (Lam & Shipke, 2017). 1978 yılı sonrası merkezi planlı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçen Çin, KİT'leri kademeli olarak özelleştirme eğiliminde olmuştur.

Piyasa temelli bir ekonomiye geçiş sürecinde dikkat edilecek husus devlete ait sektörün lider sektör olacağı sosyalist bir piyasa ekonomisi inşa etmektir. Çin hiçbir zaman kurumlarında gerçekleştireceği reformların sosyalist piyasa ekonomisine ters düşmesini istememiştir. Kaldı ki, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra uzun bir süre, devlete ait işletmeler ekonomik kalkınmada merkezi bir rol oynamıştır. 1978'de reform ve açık kapı politikasına geçiş başladığında, devlete ait işletmeler hala gayri safi sanayi üretiminin %77,03'ünü oluşturuyordu. (Kobayashi, Baobo & Sano, 1999) KİT'ler, merkezi planlama sistemi altındaki tarım dışı sektörlerin işletme sistemindeki ana ekonomik birimlerdi ve temel işlevleri, hükümetin malların üretim ve dağıtımına yönelik hedeflerini yerine

getirmektir. Bu pozisyonları ile ulusal ekonomide önemli bir rol oynamaktaydılar.

Ancak, yönetimde özerkliği olmayan ve ayrıca hükümet yönetimi işlevlerini, parti siyasi işlevlerini ve çeşitli sosyal işlevleri yerine getirmeleri gereken KİT'lerde bu nedenlerden dolayı iş verimliliğinin zayıf olacağı açıktır. Bu sorun, Çin'de devlete ait işletmelerin giderek artan ciddi kayıplarına yol açmış ve artık görmezden gelinemeyecek bir noktaya gelmişti.

Devlete ait işletmelerin reformuna 1978 yılında başlanmış, süreç içinde gerek Çinli akademisyenler gerekse politika yapıcılar tarafından devlete ait işletmelerin açık verme sorununa ilişkin çeşitli argümanlar ve öneriler ortaya koymuş ve birçok önlem denenmiştir.

Kronolojik olarak, **KİT reformları süreci**, Çin Komünist Partisi (ÇKP) ve Çin Hükümeti tarafından geniş ekonomik reform gündemleri doğrultusunda ilan edilen önemli politika belgeleri ve reform girişimleri ile işaretlenen **dört aşamaya** ayrılmaktadır.

2.1. Köy Kasaba Girişimleri, Hane ve Sözleşme Sorumluluk Sistemleri, 1978–92

1978'e kadar endüstriyel üretimin yaklaşık dörtte üçü, merkezi olarak kontrol edilen, devlete ait işletmeler (KİT'ler) tarafından, merkezi olarak planlanmış çıktı hedeflerine göre üretilmiştir. Özel teşebbüsler ve yabancı sermayeli firmalar genellikle yasaklanmıştır. Çin hükümetinin temel amacı, Çin ekonomisini nispeten kendi kendine yeterli hale getirmektir.

Çin yönetimin KİT reformuna yönelik ilk adımı, 1979-1987 döneminde KİT'lere yönetimde özerklik verilmesi ve yöneticilerine belirli oranlarda serbesti tanınması ile olmuştur. Mülkiyet yapısının değiştirilmediği bu sistemde Çin hükümetinin amacı **"sözleşmeye dayalı sorumluluk sistemi"** ile gücü işletmelere kaydırmaktı.

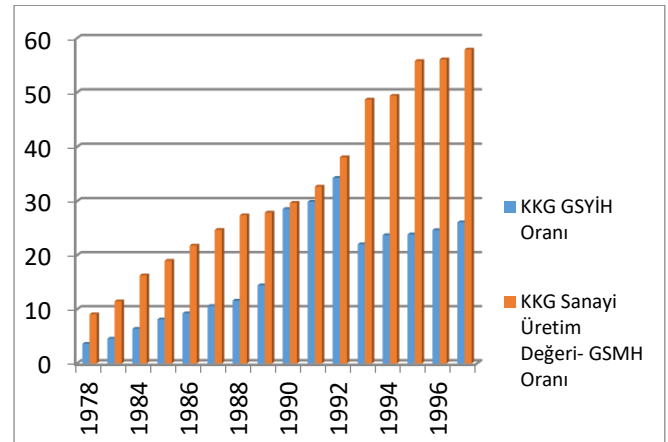
Bununla birlikte, tarımda çiftçilerin mülkiyet hakları değiştirilerek, bir kısım ürününü piyasada satma hakkı verildi. **"Hane Halkı Sorumluluk Sistemi"** olarak adlandırılan sistemde kâr amacıyla belirli bir miktarda ürünü belirli bir fiyattan teslim etme karşılığında bireysel çiftliğe sahip ailelere kendi topraklarını işlemelerine izin verilmiştir. Merkezi hükümet, komün ve

tugaylar tarafından işletilen işletmeleri destekleyerek, kırsal alanları dikim ve yetiştirme, işleme, inşaat, ulaşım ve çeşitli hizmet endüstrilerini güçlü bir şekilde geliştirmeye teşvik etmiştir. Bu girişimleri desteklemek için de düşük vergi ve vergi muafiyeti politikaları uygulanmıştır. 1984'te komünlerin ve tugayların mülkiyetindeki bu işletmelerin mülkiyeti kasaba ve köylere aktarılarak **"Köy Kasaba Girişimleri (KKG)"** kuruldu. KKG'lerin geliştirilmesi, KİT'lerin ekonomi üzerindeki tam hakimiyetini zayıflatmanın ilk adımlarından biriydi.

1984'ten 1988'e kadar işletme sayısı 1,65 milyondan 18,88 milyona yükseldi. 1987 yılında, çıktı değerleri ilk kez tarımın çıktı değerini aştı. 1988'de katma değerleri 1984'e göre %175 artışla 174.2 milyar Yuan'a ulaştı. Çalışan sayısı 1984'e göre 56.97 milyon artarak 95.45 milyona yükseldi. Bu dönemde bireysel ve özel işletmeler de hızla gelişti ve bazı KKG'ler uzmanlaşmış ve kolektif kooperatif üretimi uygulamış ve modern işletmeler doğrultusunda gelişmeye başlamıştır (Xiao, 2020).

1978'de program başladığında, KKG'lerin GSYİH'si 13,3 milyar RMB idi, 1997'de bu rakam 2.074 milyara ulaşmıştır (Zuo, 2017). Bununla birlikte KKG'lerin GSYİH ve Milli Hasılaya oranı 1978 yılında sırasıyla, 3,64 ve 9,1 iken; 1997 yılında bu oranlar 26,11 ve 57,9'a çıkmıştır. (Glawea ve Wagner, 2017)

Grafik 1: KKG'lerin GSYİH ve GSMH Oranlarının Yüzdesi (1978-1997)

Kaynak: Glawea ve Wagner; 2017

"Sözleşmeye dayalı sorumluluk sistemi" ise KİT'lerin operasyonel özerkliğini artırmak ve yöneticiler için ekonomik teşvikler oluşturmak için tasarlanmıştı. Sistem kapsamında işletmelerin özerkliği büyük

ölçüde artırıldı. Planlanan üretimin gerçekleştirilmesinin ardından işletmelerin pazar ihtiyaçlarına göre üretim yapmalarına izin verildi. Sonuç olarak, kısmi karar verme yetkisi yöneticilere devredildi ve yöneticilerin sabit hedeflere ulaştıktan sonra elde edilen karları elinde tutmasına izin verildi.

Bu reformlar genel olarak devlete ait işletmelerin verimliliğini artırmıştır.² Ancak, bu stratejiler ilk başta yöneticilerin değeri maksimize etme teşviklerini artırmış olsa da, olumlu etki kısa sürmüştür, çünkü yöneticiler sadece kâr artışlarının tersini üstlendiler ve dezavantaj hala devlet tarafından karşılanmaktaydı. Buna ek olarak, hükümetin idari müdahalesi büyük ölçüde devam etti, yönetimle sık sık çatışmalara neden oldu ve büyük verimsizliğe neden oldu (Chen, 2018).

Ocak 1988'de Çin hükümeti, devlete ait işletmelerin mülkiyet hakkını ve yönetim işlevini ayırmaya karar verdi. Devlet varlıkları üzerinde daha etkin bir denetime sahip olabilmek için KİT'ler, "**Devlet Varlıkları Yönetim Kurulu**" adı verilen tek bir merci tarafından denetlenmeye başlandı. Aynı zamanda, bazı kamu iktisadi teşebbüsleri de yurt içi ve/veya yurt dışı borsalarda işlem görecektir şekilde düzenlendi. 1992'e kadar olan bu dönemde sözleşmeli yöneticiler ile anlaşma yapılarak mülkiyet ve yönetim birbirinden ayrılmış "**yönetim taşeronluğu**" sistemi getirilmiştir.

1978 ile 1994 yılları arasında endüstriyel işletmeler çarpıcı bir şekilde 348.400'den 10.02 milyona yükselerek, 1980 reformu sonrası dönemde sanayi işletmeleri için en yüksek sayıya ulaşmıştır. 1978'de KİT'lerin sayısı 83.700 idi ve Çin'in brüt sanayi üretiminin %78'ini oluşturuyordu. Bunun yanı sıra 264.700 adet kolektif işletme bulunuyordu. 1994 yılında, 10.02 milyon işletme arasında KİT sayısı 102.200'e, ilçe ve köy işletmeleri dahil olmak üzere kolektif sayısı 1.86 milyona yükselmiş ve "bireysel" ve "diğer" işletmelerin sayısı 800 milyonu aşmıştır (Jefferson, 2016).

Bunun yanı sıra, 1985'te yatırım için devlet bütçesinden % 24 oranında kaynak kullanan KİT'lerde bu oran 1993 yılında %6'ya

gerilemiş. Öz sermayelerinin payı ise %47,7'den %62,5'e yükselmiştir (Saraçoğlu & Duran, 2008)

2.2. "Büyükleri Kavramak, Küçükleri Bırakmak" Yoluyla Mülkiyet Reformu, 1992-2003

90'ların sonlarında Çin, merkezi hükümetin daha büyük KİT'ler üzerinde kontrolü elinde tutacağını gösteren "Büyükleri kavramak ve küçükleri serbest bırakmak" adlı bir politikayla özelleştirmeyi yeniden yapılandırma ile KİT'leri küçültme yoluna gitti. Reformun amacı küresel ölçekte rekabet edilebilir işletmeler yaratmaktır.

1992 yılında gerçekleştirilen 14. Çin Komünist Partisi (ÇKP) Parti Kongresi'nde Deng tarafından ekonomik reformun bir sonraki adımının Çin için "sosyalist piyasa ekonomisi" yaratmak olduğunu açıklandı. Bunu takiben 1993 yılında özel sektöre ait işletmelere izin veren genel şirketler kanunu yürürlüğe girmesi yabancı yatırımın ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimi için atılan önemli adımlar olmuştur. Çin, 1978'den itibaren adım adım gerçekleştirdiği hukuksal düzenlemeler ekonomisinin gelişiminde muazzam bir gelişme kaydetmiştir. 1978' de GSMH'nın yaklaşık %80'ini üreten devlete ait sektör 1997'nin sonuna gelmeden yaklaşık %30'lara kadar inmiştir. Yıllık ortalama %20'lik büyüme oranıyla devlet dışı sektör, Çin'deki hızlı ekonomik büyümenin arkasında yer alan temel itici güç olmuştur (Guoqiang, 2000).

Ancak, mülkiyet reformlarında ilerleme kaydedilmesine rağmen, KİT'ler yoğun rekabetle karşı karşıya kalmış ve üçte biri ciddi kayıplara uğramıştır. Devlete ait işletmelerin açık verme sorununa yönelik, gerek Çinli akademisyenler gerekse politika yapımcılar tarafından birçok öneri ortaya konmasına ve önlemler uygulanmasına rağmen sorun devam etmiştir. Bu noktada, Başbakan Zhu Rongji tarafından 19 Mart 1998 yılında gerçekleştirilen basın toplantısında yönetiminin üç yıl içinde çoğu büyük ve orta ölçekli kamu iktisadi teşekkülünün açıklarını gidereceğini, kar edebileceklerini ve bu yüzyılın sonuna kadar işletmelerin modern (anonim) şirketlere

² Yakın tarihli literatür, reform önlemleri sayesinde devlete ait işletmelerin üretkenliğinde genellikle önemli gelişmeler tespit etmektedir; örneğin, Groves ve ark. (1994), Jefferson ve Xu (1991), Lee (1990) ve Dolar (1990) aktaran Contract Responsibility Systems and Productive Efficiency: A Case Study on State Owned Enterprises in China Pak Hung Mo, Sung Ko Li

dönüştürülmesi yolunda ilk adımı atacaklarını belirtmiştir (Kobayashi, Baobo & Sano, 1999).

Zhu Rongji'nin "üç yıllık KİT (devlete ait teşebbüs) reform planı" olarak adlandırılan bu planın ana hedefi zarar eden en büyük 50 devlet teşebbüsünün çoğunluğunu kârlı hale getirmek ve küçük ve orta ölçekli devlet teşebbüslerinin çoğunu hissedar şirketlere dönüştürmektir.

Reform planının ilk yılı için hedefleri; (Kobayashi, Baobo & Sano, 1999)

- ✓ Birincisi, devlete ait tekstil sektöründeki kayıpların ortadan kaldırılması olmuştur. Tekstil sektörü bir başlangıç noktası olarak görülüyordu. Yine ilk yıl için, 4,8 milyon eski tekstil makinesinin zorunlu olarak elden çıkarılması, fazla emeği azaltmak için işten çıkarılan 600.000 işçinin yeniden yerleştirilmesiydi.
- ✓ İkinci hedef, yaklaşık 8.000 büyük ve orta ölçekli kamu iktisadi teşebbüsünün yaklaşık üçte birindeki kayıpları ortadan kaldırmaktı.
- ✓ Üçüncü hedef 2.300 adet yüksek öncelikli zarar eden devlete ait sanayi kuruluşunun yaklaşık dörtte birinin performansını iyileştirmektir.
- ✓ Dördüncü hedef ise bir bütün olarak devlete ait sanayi sektörünün kârını en az 45,1 milyar Renminbi'ye çıkarmaktı.

Hedeflerin gerçekleşmesi yönündeki başarıya yönelik olarak, 2001 yılında, Zhu Rongji'nin yeni yardımcısı, Devlet Ekonomik ve Ticaret Komisyonu bakanı Li Rongrong "Devlet firmalarındaki istikrarlı kâr artışı, son üç yıldaki reformlarımızın başarılı olduğunu göstermiştir." demiştir (Mc Nally, 2002).

Resmi istatistiklere bakıldığında Çin devlet sektörünün kaderinde büyük bir dönüş olduğunu gösteriyor. 1997'de zarar kaydeden 6.599 büyük ve orta ölçekli KİT'in yüzde 65'i 2000'de kâr etti. Genel olarak, devlet sektörü kârları 1997'ye göre yüzde 190 artarak 2000'de 239.2 milyar RMB'ye (28.9 milyar ABD Doları) ulaştığını görüyoruz. Yine, zarar etme performansını tersine çevirmek için hedeflenen 2.300 devlete ait işletmenin dörtte birinden biraz fazlası kırmızı koddan çıkarıldı. Toplam 5,12 milyon tekstil makinesi bertaraf

edildi. Toplam 660.000 fazla çalışan yeniden görevlendirildi. Devlete ait tekstil işletmelerinin kayıpları 1997'de 9,0 milyar renminbi'den 1998'de 6,48 milyara düşürüldü (Lee, 2009).

2000 yılı sonu itibarıyla 634,9 bin küçük KİT'in %81'i devlete ait olandan devlete ait olmayana dönüşüm sürecini tamamlamıştır. Bu rakamlar, reform için hedeflenen işletmelerin zarar etme performansının sona erdirilmesine yönelik çalışmaların 1998 yılında makul düzeyde ilerleme kaydettiğini ve hedeflere büyük oranda ulaşıldığını göstermektedir. Ancak, birçok transfer, yerel yönetim ve özel mülk sahipleri arasındaki bireysel müzakerelere bağlıydı ve devlet menfaati zedelendiği ve personel kendini güvensiz hissettiğinden birçok çelişki ve çatışma yaşanmıştır. (Mai, 2005) 1996-2002 döneminde KİT'lerin yüzde 40'ından fazlası özelleştirilmiştir. İstatistiksel olarak, KİT'lerin sayısının düşmesi, devlet sektöründe artan sayıda birleşme ve satın almalar ve şirketleşmiş KİT'ler gibi yeni firma kategorilerinin kullanılmasıyla da kısmen açıklanabilir (Garnaut, Song & Yao, 2006).

Büyükleri Kavramak, Küçükleri Bırakmak politikasını sektörler açısından değerlendirirsek, örneğin çelik sektörü, 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında devlete ait çelik üreticilerinin mülkiyeti beş büyük sanayi grubu devredildi. Bu gruptan üçü Çin merkezi hükümetine (BaoSteel Group, WuSteel Group ve AnSteel Group) ve ikisi eyalet hükümetlerine (Hebei Iron and Steel Group ve Shandong Steel Group) aittir. Otomobil endüstrisinde ise devlete ait otomobil şirketleri, en büyüğü Şanghay yerel hükümetine ait Şanghay Otomotiv Endüstrisi Kurumu (SAIC) Grubu olan altı devlete ait holdingde birleştirilmiştir (Hsieh & Song, 2015)

10 Temmuz 1986'da GATT'a resmen başvuran Çin, Kasım 1995'te DTÖ'ye resmi olarak katılma talebinde bulundu. 11 Aralık 2001'de ise 16 yıllık müzakerelerin ardından Dünya Ticaret Örgütü'nün 143. üye ülkesi oldu. DTÖ'ye girdikten sonra taahhütlerini yerine getirmek için Çin, sanayi, tarım ve hizmet ticareti alanlarında dışa açılma alanını genişletti ve ticaret ve yatırımın kolaylaştırılması ve serbestleştirilmesini hızlandırdı. Bu arada devlet, dış ticaret sisteminde reformu derinleştirmiş, dış ticaret

hukuk sistemini iyileştirmiş, ticaret engellerini ve idari müdahaleleri azaltmış, dış ticaret yönetimindeki hükümet sorumluluklarını rasyonelleştirmiş, hükümet davranışlarını daha açık, daha tarafsız ve daha şeffaf hale getirerek açık bir ekonominin gelişimini yeni bir aşamaya taşımıştır. Bu reformlar, hem Çok Uluslu Şirketler'den (ÇUŞ) gelen rekabeti artırdığı hem de KİT'lerin rekabet avantajlarını azalttığı için KİT'leri olumsuz etkilemiştir. KİT'leri hem yurt içinde hem de yurt dışında ÇUŞ'lara karşı daha rekabetçi hale getirmek ve daha güçlü KİT'ler inşa etmek için Çin politikası, görece küçük yapıları birleştirme ve sağlamlaştırmaya devam etme olmuştur.

1993-2003 yılları arası ele alındığında KİT reformunda bir şirketleştirme politikası benimsendiği görülmektedir.

Şirketlendirmenin amacı KİT'leri hissedar şirketlere dönüştürmek ve Batılı kamu şirketlerindeki benzer organizasyon yapıları kurarak devlet varlıklarının daha iyi yönetilebileceği düşüncesidir. Bu noktadan hareketle, 1993 yılında Şirketler Kanunu kabul edildi. Kanun ile KİT'lerin üç şirket biçiminden birine dönüşmesi gerekiyordu: anonim şirket, limited şirket veya tamamen devlete ait limited şirket. Eski yönetim organlarının (Parti Kurulu, Çalışan Temsilcileri Genel Kurulu ve Sendika) yerini Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Denetim Kurulu almıştır. Bununla birlikte, bu örgütsel yeniden yapılanmanın KİT'lerin verimliliğini artırmada sınırlı bir yarar sağladığı, özellikle asli amaç olan hükümetin idari müdahalesini kısıtlamada başarısız olmuştur. KİT'lerin kalıcı kayıpları nedeniyle, 15. ÇKP Kongresi, ülke çapında küçük ve orta ölçekli KİT'lerin kitlesel bir şekilde özelleştirilmesiyle sonuçlanan 'büyükleri kavrayın ve küçükleri bırakın' stratejisini benimsemeye zorlandı. Devlete Ait Varlıklar Komisyonu Devlet İdaresi (SASAC) tarafından 2003 yılı sonu itibarıyla 4.223 kamu orta ve büyük ölçekli işletmesinden 2.514'ünün şirketleştiği yani neredeyse yarı yarıya azaldığı rapor edilmiştir.

2.3. Büyük KİT'lerin Yeniden Yapılandırılması, Şirketleşme ve Küreselleşme, 2003-13

Yarım yüzyıldan bu yana ülke ekonomisine ve istikrara sosyal fayda anlamında önemli ölçüde katkıda bulunan KİT'lerin sayısı, Çin Ulusal İstatistik Bürosu'na (NBSC) göre, 34.280 şirketti ve brüt sanayi üretimine yaklaşık 658 milyon \$ katkıda bulunuyorlardı.

KİT'ler, ademi merkezîyetçilik ve özelleştirmeden sonra bile hala ulusal ekonominin önemli bir bölümüne sahiptiler. Devlete ait ve devlete ait işletmeler, brüt üretimin %37,5'ini oluşturuyordu (China Statistical Yearbook, 2004).

1978'de başlayan ekonomik reformlar içinde KİT reformlarının istenilen başarıya ulaşmadığı Çin'de üçüncü aşama olarak 2003 yılında devlet varlıklarını yönetmek ve devlet adına mülkiyet haklarını kullanmak üzere yeni bir ajans olan "**Devlete Ait Varlıklar Komisyonu Devlet İdaresi**" (SASAC) kuruldu. SASAC'ın kurulma süreci merkezi ve yerel hükümetin ilgili yetki alanlarının ve yatırımcıların rollerinin netleştirilmesi gerektiğinden hareketle, 2002'deki 16. Parti Kongresinde devlet varlıkları için yönetim sistemlerinde reform yapmaya karar verilmesi ile başlamıştır.

SASAC, geniş ve makul ölçüde tutarlı bir gelecek vizyonuna sahip olup özünde, bu vizyon, tüm devlet sektörünün modern, makul ölçüde şeffaf bir kurumsal yönetim sistemine dönüştürülmesini içerir (Naughton, 2006).

SASAC'ın oluşturulması ile yeni bir aşamaya geçen reform sürecinde amaç, KİT'ler üzerindeki merkezi yönetim bakanlıklarından yerel yönetimlere kadar birçok farklı bürokratik kurum arasında dağılmış olan kontrol haklarını konsolide etme çabasıydı (Chen, 2018). SASAC'ın kuruluşu, Çin'in gelecekteki en büyük küresel şirketlerinin oluşturulması amacına yönelik olarak, merkezi hükümet ve hükümet tarafından seçilen kilit KİT'ler arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama sürecini başlattı (Mattlin, 2007).

2003'ten 2006'ya kadar, SASAC kapsamındaki merkezi KİT sayısı, konsolidasyon ve yeniden yapılanma sonrasında 196'dan 159'a düşürüldü. SASAC bu şirketlerin stratejik yönetiminde ve yeniden yapılandırılmasında giderek daha aktif bir rol üstlenerek, gerektiğinde zorla birleşme yoluyla 30-50 küresel rekabetçi

şirkete indirgeyerek devlet kaynaklarını bu şirketlerin küresel rekabet gücünü güçlendirmeye, kanalize etmeye çalışmıştır (Mattlin, 2007). SASAC Başkanı Li Rongrong tarafından da yapılan açıklamada, "Devlet sermayesi, ulusal ekonominin hayati arterleri olan ve ulusal güvenlik için gerekli olan bu sektörlerde öncü bir rol oynamalıdır." Bu sektörlerde, devlete ait varlıklar hacim olarak genişlemeli ve yapı olarak optimize edilmeli ve bazı kilit işletmeler lider dünya işletmelerine dönüşmelidir" (Dobson, 2014). ifadelerinin kullanılması bu amacı net bir şekilde anlatmaktadır.

SASAC, 2006 yılında hem devlet mülkiyetinin temsilcisi hem de KİT'lerin denetçisi olarak KİT'leri üç gruba ayırmıştır. Birincisi, savunma, elektrik üretimi ve dağıtım, petrol ve petrokimya, telekom, kömür, sivil havacılık ve denizcilik gibi 'stratejik' sektörlerdedir. En büyük ve en karlı Çinli şirketlerin çoğu bu yedi sektörde faaliyet göstermektedir. Bu sektörlerde, yabancı ve özel yatırımcıların rolü, petrokimya ürünleri ve katma değerli telekom hizmetleri geliştirmeye katılmakla sınırlandırılacaktır. İkincisi, makineler, otomobiller, bilgi teknolojisi, inşaat, çelik, ana metaller ve kimyasallar dahil olmak üzere 'temel' endüstrilerdir. Bu grupta da devlet önemli mutlak veya görece kontrol hisselerini elinde tutacaktır. Üçüncüsü, ilk iki grupta yer almayanlar da dahil olmak üzere, otellerden imalata ve tüketim mallarına kadar uzanan 'diğer' endüstrilerdir. Merkezi SASAC işletmelerinin varlıklarının yalnızca küçük bir kısmı devlet dışı sahiplere satılacaktır.

Tablo 1: Çin hükümetinin kilit sektörlerde devlet mülkiyeti konusundaki yeni politika hedefleri

Kategori	Sektörler	Mülkiyet	Şirket Sayısı/ yaklaşık olarak
Sstratejik Ve Kilit Sektörler	Savunma, Enerji Üretimi ve Dağıtım, Petrol ve Petrokimya, Telekomünikasyon, Kömür, Sivil Havacılık, Denizcilik	% 100 devlet mülkiyeti, bu sektörlerde devlete ait varlıkların artırılması	40

Temel Sektörler	Makineler, Otomobiller, IT, İnşaat, Çelik, Ana Metaller, Kimyasallar, Arazi Etüdü, Ar-Ge	mutlak veya koşullu nisbi kontrol hissesi. Uygun olduğunda mülkiyet payı azaltılsa bile, devlet mülkiyetinin etkisini arttırmak	70
Diğer sektörler	Ticaret, yatırım, tıp, inşaat malzemeleri, jeolojik keşif	Kilit şirketlerdeki hisseleri kontrol ederek gerekli etkiyi sürdürmek, kilit olmayan şirketlerde devlet mülkiyeti azaltılacak	50

Kaynak: Mattlin (2007)

Stratejik sektörlerde genelde KİT'ler hakim olduğu için giriş özel veya yabancı işletmeler için oldukça kısıtlayıcıdır. Kömür endüstrisi dışında, diğer altı endüstride birkaç oligarşi KİT arasında yalnızca sınırlı rekabete izin verilmektedir. Örneğin, Çin'deki en karlı endüstrilerden biri olan petrol endüstrisi ele alındığında her biri belirli bir alanı kontrol eden ve normalde birbirleriyle doğrudan rekabet etmeyen üç devlete ait petrol şirketi tarafından tamamen tekel oluşturduğu görülmektedir. Yine, telekomünikasyon endüstrisinde de aynı şekilde üç şirket tekel oluşturmaktadır. 'Temel sektörlerde de daha az derecede de olsa büyük ölçüde KİT'ler hakimdir. Özel firmalar tamamen reddedilmez, ancak uygulamada genellikle bir dizi giriş engeli veya başka kısıtlamalarla karşı karşıya kalırlar. 'Diğer' gruptaki KİT'ler normalde kendilerini ya diğer KİT'lere ya da özel teşebbüslere karşı şiddetli bir rekabet içinde bulurlar.

SASAC'ın 2003 yılında kurulması ile 2013 yılının sonu arasında, KİT'lerin sayısı 2003'te 34.280'den, 2013'de 18.197'e düşmüştür. 1998'de KİT'ler ve devlet kontrolündeki işletmeler, endüstriyel çıktının yaklaşık %50'sini oluşturuyordu. 2004 yılına gelindiğinde, bu pay sanayi üretiminin %38'ine düşmüştü. Daha sonra 2014 yılında kamu sektörünün toplam satış gelirleri içindeki payı %23,4'e gerilemiştir (Bkz. Tablo 2).

Tablo2: Endüstriyel Satışların/Çıktının Mülkiyet Bileşimi (Yalnızca Büyük Ölçekli)

	Şirket Sayısı		Satış payı/Çıktı %				
	Tüm Sektörler, Şirket Sayısı	KİT'ler	KİT'ler	Pay sahipli ortaklık	Yabancı sermayeli yatırımlar	Kolektif işletmeler	Özel
2014	361,286	17,830	23,4	9,5	23,2	0,7	33,8
2004**	301,961	24,961	38,0	42,1	30,8	5,3	15,1
1998	165,080	64,737	49,6	6,4	24,7	19,6	n.a.

Kaynak: NBS (National Bureau of Statistics) Science and Technology Yearbook'tan aktaran Gary Jefferson, Jefferson, (2016). "State-Owned Enterprise in China: Reform, Performance, and Prospects"; Not: çeşitli yıllar; *yalnızca ana işletme geliri; **çift sayıma nedeniyle sayılar > %100'e eklenir; esas olarak hem devlet kontrolündeki hem de pay sahibi olan işletmeler.

2.4. 2013 Sonrası Yenilenen Karma Mülkiyet Reformu-2022

9-12 Kasım 2013 tarihlerinde Pekin'de Çin Komünist Partisi 18. Merkez Komitesinin Üçüncü Genel Kurulu yapıldı. Genel Kurulda 11'inci ÇKP Merkez Komitesinin Üçüncü Genel Toplantısından bu yana geçen 35 yılda reform ve açılımın başarılı uygulaması ve reformun kapsamlı bir şekilde derinleştirilmesiyle ilgili belli başlı konular incelendi.

2013 yılında yapılan Genel Kurul'da 1980'ler ve 1990'lardakinden çok daha farklı bir politika ortamı bulunuyordu. Çinli politika yapımcılar, daha iyi teşvikler ve daha güçlü gözetim ile KİT'lere siyasi hedeflerin atanması arasındaki denge ile yüz yüze geldiler (Naughton, 2018).

Alınan kararlarda; kamu mülkiyetinin baskın rol oynadığı ve farklı ekonomik sektörlerin yan yana geliştiği temel ekonomik sistemin Çin sosyalist piyasa ekonomisinin temeli olduğu vurgulanmıştır. Kamu ekonomisinin sağlamaştırması ve kamu mülkiyetinin hakim durumunda kalmasının yanı sıra kamu dışı sektörün gelişimini tereddütsüz bir şekilde teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik kararlar alınmıştır. Bunun dışında Genel Kurul'da mülkiyet haklarının korunması sisteminin iyileştirilmesi kamu iktisadi teşebbüslerinde modern kurumsal sistemin kurulmasının teşvik edilmesi ve kamu dışı sektörlerin sağlıklı gelişiminin desteklenmesi vurgulanmıştır (Çin Komünist Partisi 18. Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı Bildirisi).

Ağustos 2014'ün sonlarına doğru, Devlet Varlık Denetleme ve İdare Komisyonu

(SASAC), merkezi KİT'lerde yönetim reformlarının uygulanmasını genişletti ve 20'den fazla ilde, varlıkların %70'ine kadar olan kısmının listelenmesini veya satılmasını içeren KİT reform planları yayınladı.

2015 yılında, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi tarafından yayınlanan Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi tarafında önemli bir KİT reformu politika belgesi olan "**KİT Reformunun Derinleştirilmesine Yönelik Yol Gösterici Kılavuzu**" yayınlandı. Kılavuza göre Çin, KİT'leri modernize edecek, devlet varlıkları yönetimini geliştirecek, karma mülkiyeti teşvik edecek ve devlet varlıklarının aşınmasını önleyecekti. Kılavuz, KİT reformlarına rehberlik edecek ve hızlandıracak temel bir çerçeve belgesi olarak görülmüştür. Bu noktada, hükümet KİT'lerin yetkinliğini artıracaklarını ve onları tamamen bağımsız piyasa kuruluşlarına dönüştüreceklerini taahhüt etmiştir.

Kılavuz, KİT'leri "kamu sınıfı" ve "ticari sınıf" olarak sınıflandırdı. Farklı KİT türleri, farklı denetim mekanizmalarına, karma mülkiyet reform planlarına ve kurumsal yönetim mekanizmalarına sahip olacaktı. Kamu sınıfı olarak ayrılan KİT'lerde piyasa mantığından ziyade siyasi mantık egemen olmaya devam ederken, ticari sınıf olarak nitelendirilen KİT'lerde pazar rekabetinin artırılması ve finansal performansın iyileştirilmesi öncelik olarak belirlenmiştir. Bu haliyle, karma mülkiyet reformu, KİT'lerin verimliliğini artırmanın en önemli yolu olarak görüldü. Ancak tüm bunlar, KİT'lerde yeni bir piyasalaştırma mekanizmasına doğru bir ilerleme gibi görünse de, yine de KİT'lerin parti kontrolünde kalması gerektiğinin vurgulandığı görülmektedir.

2015 yılında, KİT'lerin toplam karı 2,3 trilyon yuan'a ulaştı ve bu tüm ekonomideki toplam işletme fazlasının yüzde 13,2'sine denk gelmiştir. Yine aynı sene KİT'lerden alınan vergiler, Çin'in toplam vergi gelirinin yüzde 30,9'unu oluşturmuştur (Qi & Kotz, 2019).

2015 kılavuzunu takiben, Nisan 2017'de yayınlanan bir belgeye göre de 2017 yılı sonuna kadar KİT'lerde modern bir işletme sistemi kurulacaktı. Aynı zamanda SASAC, 43 spesifik eylem/alanla ilgili olarak KİT'lere müdahalesini azaltmayı taahhüt etmiştir (Zhang, 2019).

Alınan kararlara göre, 2020'nin sonuna kadar, KİT'lerin kurumsal yönetiminde Çin Komünist Partisi'nin rolü güçlendirilmeli ve şirket tüzükleri kurumsal yönetim üzerinde temel bir rol üstlenmelidir. Tamamen devlete ait işletmeler için, dış yöneticiler yönetim kurullarında çoğunluk olmalıdır. Kurumsal yönetim, girişimcilerin tam potansiyellerini kullanmalarına ve yetkin yönetim kurulu başkanları, profesyonel yöneticiler ve direktörler yetiştirmelerine yardımcı olmalıdır. Yolsuzlukla mücadele önlemleri reformla birlikte uygulanmaya devam edecek ve kurumsal yönetimdeki değişikliklerin bir sonucu olarak yönetim önemli ölçüde iyileştirilmelidir. KİT'ler, piyasa ekonomisi ve işletme geliştirme yasalarına göre bağımsız olarak faaliyet göstermelidir (Song, 2018).

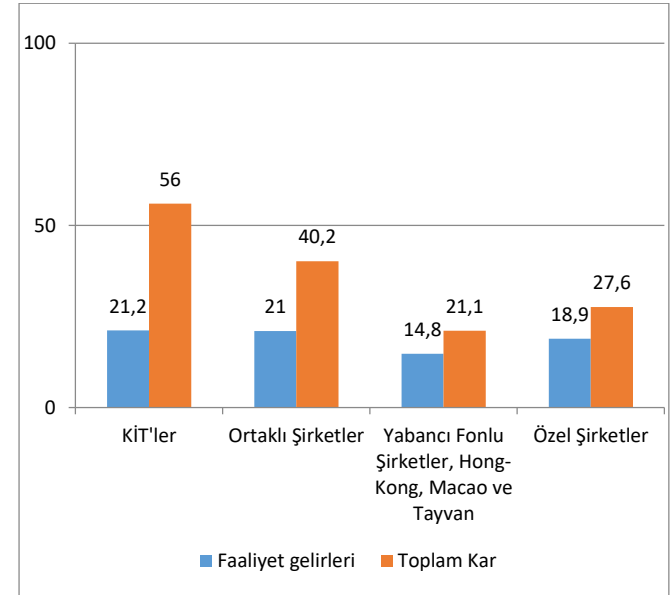
KİT'leri modern işletmelere dönüştürmesi hedeflenen son reform paketi 2020-2021-2022 yıllarını kapsayan üç yıllık bir aksiyon planı olmuştur. Plana göre KİT'lerde karma mülkiyet daha da güçlendirilecek, daha rekabetçi ve risklere dayanıklı olması sağlanacaktır.

Halihazırda SASAC tarafından yönetilen 97 devlete ait holding varken, çok daha fazla KİT de yerel yönetimlere aittir. 2 Ağustos'ta açıklanan 2021 Fortune Global 500 Listesi'ne toplam 82 Çinli devlet teşebbüsü (KİT) dahil edilmiştir. Bunların 49'u merkezi KİT'ler ve bunların bağlı kuruluşlarıdır. Diğer 33'ü yerel KİT'lerdir. 2020 gelirlerine göre dünyanın en büyük şirketlerini sıralayan Fortune Global 500'de en kârlı dört Çinli şirket, Çin'in "Dört Büyük" devlet bankasıdır (Fortune, 2021) **Çin Sanayi ve Ticaret Bankası, Çin İnşaat Bankası, Tarım Bankası Çin ve Çin Bankası.** Çin'in Büyük Teknoloji ve finans devleri Tencent, Alibaba ve Ping An, en karlı son üç firmayı oluşturmaktadır.

2021'de, belirlenen büyüklüğün üzerindeki sanayi işletmeleri arasında, devlete ait holding işletmeleri bir önceki yıla göre yüzde 56,0 artışla toplam 2,276,97 milyar Yuan kar elde etmiştir; anonim şirketler yüzde 40,2 artışla 6,270,22 milyar Yuan toplam kâr gerçekleştirdi; Hong Kong, Makao ve Tayvan tarafından yatırım yapılan yabancı sermayeli işletmelerin ve işletmelerin toplam karı yüzde 21.1 artışla 2.284,55 milyar Yuan'a ulaştı; özel girişimlerin toplam karı yüzde 27,6 artışla 2.915,04 milyar Yuan'a ulaştı.

Çin'in merkezi olarak yönetilen Devlete ait işletmeleri (KİT'ler), ülkenin en büyük Devlet varlık düzenleyicisine göre, 2022'nin ilk iki ayında istikrarlı gelir ve kâr artışı bildirdi. Devlet Konseyi Devlet Varlıklarını Denetleme ve İdare Komisyonu 15 Mart'ta yaptığı açıklamada, 97 merkezi KİT'in birleşik gelirlerinin Ocak-Şubat döneminde yıllık yüzde 17,6 artarak 5,7 trilyon Yuan'a (yaklaşık 894 milyar dolar) ulaştığını söyledi. Dönem boyunca, bu şirketlerin toplam karı 367,87 milyar Yuan'a ulaştı ve yıllık yüzde 20,6 genişleyerek, net kar yüzde 20,4 artarak 282,17 milyar Yuan'a ulaştı. (National Bureau of Statistics of China, 2022).

Grafik 2: Faaliyet Gelirleri ve Toplam Kar

Kaynak: National Bureau of Statistics of China, 28.01.2022

3. Sonuç ve Değerlendirme

KİT reformları Çin'in ekonomik gelişimine iki şekilde katkıda bulunmuştur: Birincisi, KİT'lerde yapılan değişiklikler özel işletmelerin ve diğer mülkiyet biçimlerine

sahip işletmelerin ortaya çıkması ve gelişmesi için gerekli koşulları yaratmıştır. İkincisi, bu tür bir değişiklik aynı zamanda KİT'lerin verimliliğini ve rekabet edebilirliğini artırmaya yardımcı olarak, çıktılarının önemli ölçüde büyümesine yol açmış ve bu da KİT'lerin, özellikle de büyük olanların ekonomideki önemli paylarını korumalarını sağlamıştır. Bununla birlikte Çin'de KİT'ler giderek artan bir rekabetin içindedirler. Daha fazla özel şirket, toplu olarak sahip olunan şirketler, ilçe şirketleri ve yabancı şirketler daha büyük bir pazar payı için rekabet etmiştir. Rekabet, KİT kar marjlarını doğrudan aşağı inmiştir. Çin, rekabeti teşvik ederek her yıl yüksek büyüme ile son yirmi yılda önemli başarılar elde etmiştir.

40 yılı aşan reform süreci ele alındığında KİT'lerin Çin'in gittikçe büyüyen özel sektörü karşısında payının azaldığı ancak önemli rollerini korudukları görülmektedir. Özellikle petrol çıkarma, telekomünikasyon, sermaye inşaatı ve finans gibi bazı kilit sektörlerde kritik konumlarını korumaktadırlar.

Bununla birlikte Çin hükümetinin KİT karar alma süreçlerini ademi merkezileştirme girişimi, KİT'lere siyasi veya sosyal sonuçlardan ziyade bağımsız hareket etme ve ticari çıkarları takip etme konusunda daha fazla özgürlük vermiştir. Ancak, KİT'ler ve özellikle üst düzey yöneticileri hala hükümet tarafından yakından denetlenmektedir.

Çin ekonomisinin yerelleşmesi, merkezi olarak kontrol edilen KİT'lerden daha üretken faaliyetler sürdürme eğiliminde olan ve daha piyasa odaklı ve verimli olan devlet dışı girişimlerin (özel firmalar gibi) yükselişini beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, ekonomi ve esas olarak ihracat sektörü rekabetçi yapıya kavuştu. Yerel ve taşra yönetimlerinin, hükümetin müdahalesi olmaksızın çeşitli işletmeleri kurmalarına ve işletmelerine izin verildi. Ayrıca Çin'deki DYY, verimliliği artıran yeni teknoloji ve süreçleri de beraberinde getirdi.

Çin, gerekli kurumları ve mülkiyet hakları altyapısını inşa ederek ve aynı zamanda KİT'leri modern rekabetçi şirketlere dönüştürerek başlangıçta ekonomiyi geçişe hazırlamak için daha kademeli bir yaklaşım seçti. Hala ekonominin önemli yapı taşları olarak kabul edilirler ve iç şoklara ve dış tehditlere karşı tampon görevi görürler. Hükümet, KİT'lerin yönetimini geliştirerek ve

devletin bunların yönetimine katılımını yeniden tanımlayarak devlete ait varlıkların verimliliğini en üst düzeye çıkarmaya kararlıdır.

Özellikle, Çin'i küresel yüksek teknoloji üretiminde baskın hale getirmeyi amaçlayan devlet liderliğindeki bir sanayi politikası olan "Made in China 2025"i başlatan Çin, devlete ait işletmeleri canlandırarak ve ileri endüstrilerde Batı'nın teknolojik hünerini yakalamak ve ardından onu geçmek için fikri mülkiyet edinimini sürdürmeyi amaçlamaktadır.

Kaynakça

Chen, D. (2018). "Why Is China's SOEs Reform Always Disappointing-A New Political Economic Explanation". *J. Comp. L.*, 13, 120.

Congressional Research Service (2019). *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States*.

Çin Komünist Partisi (ÇKP) 18. Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı Bildirisi; 9 - 12 Kasım 2013

Dobson, W. (2014). "China's State-Owned Enterprises and Canada's FDI Policy"; SPP Research Paper, (7-10)

Dollar, D. (1990). "Economic Reform and Allocative Efficiency in China's State-owned Industry", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 34, pp.89-105

Fortune, Global 500, <https://fortune.com/fortune500/2022> (Erişim Tarihi: 08. 04.2022).

Garnaut, R., Song, L., & Yao, Y. (2006). "Impact and Significance of State-owned Enterprise Restructuring in China". *The China Journal*, (55), 35-63.

Glawea, L. & Wagner, H. "A Stylized Model of China's Growth Since 1978" University of Hagen, 2017

Groves, T., Hong, Y., McMillan, J. & Naughton, B. (1994). "Autonomy And incentives in Chinese State Enterprises", *Quarterly Journal of Economics*, vol.109, pp. 183-209.

Guoqiang, T. (2000). "China's Reforms: Past, Present and Future", *American Review of China Studies*, 1, 1-8.

Hsieh, C. T., & Song, Z. M. (2015). Grasp the large, let go of the small: The transformation of the state sector in China (No. w21006). National Bureau of Economic Research.

Jefferson, G. (2016). "State-Owned Enterprise in China: Reform, Performance, and Prospects"; Working Papers 109, Economics Department, Brandeis University.

Jefferson, Garry H. & Xu, W. (1991). "The Impact of Reform Socialist Enterprises in Transition: Structure, Conduct, And Performance in Chinese Industry"; Journal of Comparative Economics, vol. 15, pp. 45–64.

Kissenger, H. (2015). "Dünden Bugüne Yeni Çin". Kaknüs Yayınları.

Kobayashi, S., Baobo, J., & Sano, J. (1999). "The "Three Reforms" in China: Progress and Outlook". RIM Pacific Business and Industries, 45, 2-41.

LAM W. R. & Schipke A. (2017). State-Owned Enterprise Reform. International Monetary Institute (IMI) Working Paper No: 1906.

Lee, J. (2009). "State owned enterprises in China: Reviewing the evidence". OECD Occasional Paper, 6-7.

Lee, K. (1990). "The Chinese Model of *the Socialist Enterprise: an Assessment Ofits Organization and Performance*", Journal of Comparative Economics, vol. 14, pp. 384–400

Mai, L. (2005). Evaluation of the Effectiveness of the World Bank's Analytical and Advisory Services to China since 1990 (No. 82116, 1-21). The World Bank.

Mattlin, M. (2007). "The Chinese Government's New Approach to Ownership and Financial Control of Strategic State-Owned Enterprises"; BOFIT Discussion Paper No. 10/2007.

McNally, C. A. (2002). China's State-Owned Enterprises: Thriving or Crumbling?. Analysis from the East-West Center, No. 59.

Mo, Pak. Hung, & Sungko. (1998). "Contract Responsibility Systems and Productive Efficiency: A Case Study on State Owned Enterprises in China". Bulletin of Economic Research, 50(4), 323-341.

National Bureau of Statistics of China, (2022) <http://www.stats.gov.cn/english/>, (Erişim Tarihi: 08.04.2022).

Naughton, B. (2018). "State Enterprise Reform Today". (Ch. 20). China's 40 Years of Reform and Development.

Qi, H., & Kotz, D. M. (2020). "The Impact of State-owned Enterprises on China's Economic Growth." Review of Radical Political Economics, 52(1), 96-114.

Saraçoğlu, M., & Duran, C. (2008). "Çin Ekonomisindeki Reformlar ve Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne Üyeliği Üzerine Bir Değerlendirme" Kamu İş Dergisi, 10(1), 93-112.

Song, L. (2018). "State-owned Enterprise Reform in China: Past, Present and Prospects." (Ch.19). "China's 40 Years of Reform and Development, 345-373.

Xiao, C. (2020). The Evolution of China's Township and Village Enterprises. The Center for International Knowledge on Development (CIKD).

Zhang C. (2019) "How Much Do State-Owned Enterprises Contribute to China's GDP and Employment?". World Bank.

Zuo, C. (2009). "Township and Village Enterprises in China's Sustainable Development in China". Area Studies–China: Regional Sustainable Development Review.

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

Küreselleşme Sürecinde İnovasyon, Uluslararası Halkla İlişkiler ve Kalkınma Ajanslarının Önemi

The Importance of Innovation, International Public Relations and Development Agencies in the Process of Globalization

Sefa ÖZBEK^{a, *}

^a Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-1043-2056

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 27.03.2022

Revizyon: 11.04.2022

Kabul: 17.04.2022

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Halkla İlişkiler, İletişim

JEL Kodları: F62, F23, M30

ÖZET

Çok eski tarihlerden itibaren küreselleşmenin varlığına çeşitli şekillerde rastlanmaktadır. Bu çalışmada daha çok yeni küreselleşme dönemi olarak adlandırılan Bretton Woods sonrası dönem incelenmiştir. Ağırlıklı olarak ticari ve finansal serbestleşme ile derinleşen küreselleşme süreci, birçok sosyal değişkenler üzerinde de önemli değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte küresel şirketlere halkın bakış açısı ya da algısı çok daha önemli hale gelmiştir. Şirketlerin küresel hale gelebilmesi ve bu durumu sürdürebilmesi için halkla ilişkiler faaliyetleri öncelik kazanmaya başlamıştır. Küreselleşme süreci genel olarak ekonomik sosyal ve politik açıdan incelenmektedir. Diğer yandan 1990'lı yıllar ile birlikte inovatif faaliyetlerin önemi artmaya başlamıştır. Birçok ülkede yerel kalkınmaya önem verilmeye başlanmış ve kalkınma ajanslarının sayısı artmaya başlamıştır. Bu çalışmada söz konusu bileşenlere ilişkin küreselleşme endeksleri Türkiye, G-7 ülkeleri ve Çin ile dünya açısından araştırılmıştır. Halkla ilişkiler faaliyetleri ise çoğunlukla uluslararası halkla ilişkiler ajansları ile yürütülmektedir. Çalışmada, küreselleşme süreci ile uluslararası halkla ilişkiler arasındaki ilişki betimsel açıdan ortaya konularak değerlendirilmelerde bulunmaktadır. Ayrıca incelenen dönem kapsamında kalkınma ajansları hakkında bilgiler verilerek, inovatif faaliyetler ve kalkınma ilişkileri ortaya konmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 27.03.2022

Revised: 11.04.2022

Accepted: 17.04.2022

Keywords: Globalization, Public Relations, Communication

JEL Codes: F62, F23, M30

ABSTRACT

The existence of globalization has been encountered in various forms since ancient times. In this study, the period after Bretton Woods, which is called the new globalization period, is examined. The globalization process, which has been deepened mainly by commercial and financial liberalization, has also led to significant changes in many social variables. In this process, the public's perspective or perception on global companies has become much more important. In order for companies to become global and maintain this situation, public relations activities have started to gain priority. The globalization process is generally examined from the economic, social, and political perspectives. On the other hand, with the 1990s, the importance of innovative activities began to increase. In many countries, importance has been given to local development and the number of development agencies has started to increase. In this study, globalization indices related to these

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: sefaozbek@yahoo.com

Atif: Özbek, S. (2022). Küreselleşme Sürecinde İnovasyon, Uluslararası Halkla İlişkiler ve Kalkınma Ajanslarının Önemi, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 41-51.

components were investigated in terms of Turkey, G-7 countries, China, and the world. Public relations activities are mostly carried out with international public relations agencies. In the study, the relationship between the globalization process and international public relations is presented descriptively and evaluations are made. In addition, within the scope of the examined period, information about development agencies is given and innovative activities and development relations are revealed.

1. Giriş

Bretton Woods Sistemi'nin sona ermesi ile birlikte dünya ekonomisinde önemli yapısal değişimler meydana gelmiştir. Söz konusu sistemin yıkılmasını izleyen dönemde petrol krizinin de meydana gelmesi yeni politika arayışlarını hızlandırmıştır. 1973 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OPEC) tarafından petrol fiyatlarının yükselmesi ile dünyada stagflasyon durumu meydana gelmiştir (Öztürk & Saygın, 2017: 2). Öyle ki hem enflasyonist hem de ekonomik daralmanın olduğu bir dönem aynı anda yaşanmıştır. Bu süreçte meydana gelen istikrarsız ekonomik konjonktürü aşmak için serbestleşme hareketliliği başlamıştır. Söz konusu süreçte ilk olarak mal ve hizmetlerde serbestleşme meydana gelmiştir. Sermayenin önündeki engellerin de ortadan kalkmasıyla küreselleşme süreci derinleşmeye başlamıştır. Söz konusu sürecin derinleşmesinde en önemli aşamalardan biri ise bilgi-iletişim sektöründeki gelişmeler olmuştur. Bilgi ve iletişim sektörünün gelişmesi ile işlemler hem daha güvenilir hem de daha hızlı yapılmaya başlanmıştır (Aytekin, 2007: 8). Geleneksel olarak herhangi bir gelişmeden gazeteler, dergiler vb. iletişim araçlarıyla haberdar olan ekonomik birimler artık yeni nesil telefonlar, yeni nesil televizyonlar ve sosyal medya aracılığıyla bilgi sahibi olabilmektedir. Bu gelişmelerin temelinde internete erişim yer almaktadır. Söz konusu süreçte, küreselleşme sürecinde oluşabilecek bilgi eksikliğinin en aza indirgenmesi ve doğru iletişimin sağlanabilmesi için halkla ilişkiler faaliyetleri önemli hale gelmiştir (Dara, 2011). Böylece ekonomik olduğu kadar sosyal yönü de olan küreselleşme sürecinin daha etkin biçimde kullanılabilmesinin önü açılmaktadır. Halkla ilişkiler faaliyetlerinin küreselleşmenin derinleştiği günümüzde ağırlığının arttığı bilinmektedir. Özellikle internete erişim ile artan sosyal medya kullanımı bunun en önemli örneği olarak gösterilebilir. Küresel bir şirket olabilmek ve bunu sürdürebilmek için halkla ilişkili her

faaliyet dalında, kendini halka tanıtmak, halkın eğilimini ölçmek ve davranışları bu sonuca göre ayarlamak gerekmektedir. Küreselleşme sürecinde hem sosyal hem de iktisadi açıdan inovasyonun önemi artmıştır. Öyle ki inovatif faaliyetlerin artmasıyla hem ülke ekonomilerinin büyüme süreçleri hem de kalkınma hedeflerinin sürdürülebilirliği için önemli bir yere sahiptir. Söz konusu faaliyetlerin devamlılığı ve bilinirliği için halkla ilişkiler faaliyetleri ve kalkınma ajanslarının rolü önemli görülmektedir.

Çalışmayı takip eden ikinci bölümde küreselleşme sürecine değinilerek Türkiye, seçilmiş bazı ülkeler ve dünya geneline ilişkin küreselleşme endeksi ile ilgili güncel bilgiler verilecektir. Üçüncü bölümde uluslararası halkla ilişkiler faaliyetleri ve halkla ilişkiler ajansları küreselleşme açısından incelenecektir. Ayrıca kalkınma ajanslarına değinilecektir. Dördüncü ve son bölümde ise çalışmada kullanılan veriler ışığında küreselleşme sürecinde inovasyon ve söz konusu ajansların faaliyetleri değerlendirilerek politika önerilerinde bulunmaktadır.

2. Küreselleşme Süreci

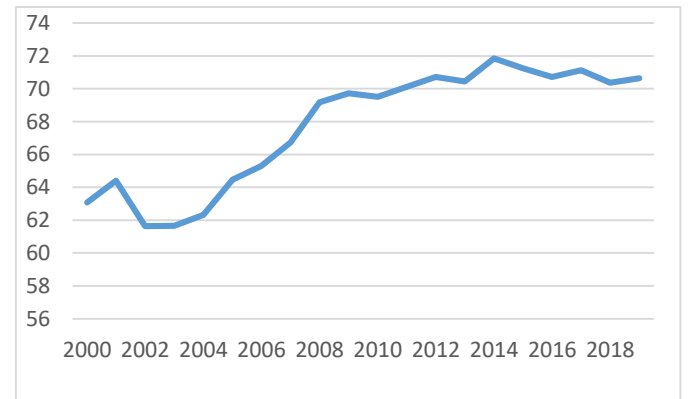
Küreselleşme hakkında birçok tanım yapılmaktadır. En genel haliyle küreselleşme "dünya ölçeğinde ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme, fikirlerin, görüşlerin, pratiklerin, teknolojilerin küresel düzeyde kullanılması, sermaye dolaşımının evrenselleşmesi, ulus-devlet sınırlarını aşan yeni ilişki ve etkileşim biçimlerinin ortaya çıkması, mekanların yakınlaşması, dünyanın küçülmesi, sınırsız rekabet, serbest dolaşım, pazarın dünya ölçeğinde büyümesi ve ulusal sınırların dışına çıkması, kısaca dünyanın tek pazar haline gelmesi" biçiminde tanımlanabilmektedir (Kaçmazoğlu, 2002: 49). Diğer taraftan bu kavram, "rekabet edebilirlik" kavramı ile de ilişkilidir. Rekabet edilebilirlik kavramı küreselleşme sürecinde önemli bir yere sahiptir (Balay, 2004: 63). Bu kavram ile bir ülkenin "ulusal politikasını" küresel pazarın ihtiyaçlarını, rekabet ettiği

rakiplere göre daha etkili karşılayabilme yeteneğinde olması belirtilmektedir (Toulmin, 1999: 906).

Dünya ekonomisinde Bretton Woods Sisteminin sona ermesi, McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından özellikle tasarruf açığı olan gelişmekte olan ekonomiler için pozitif reel faiz oranı önerisinde bulunmuştur. Bu öneri ile söz konusu ülkeler için sermaye birikimi sağlanması amaçlanmaktadır (Kar vd., 2011: 685). Diğer yandan söz konusu dönemde OPEC krizinin de yaşanması yeni küreselleşme dönemine zemin hazırlamıştır. Öyle ki dünya ekonomisinde 1980'li yıllar ile birlikte ülke ekonomileri arasında ticari ve finansal bütünleşmenin yanında sosyal açıdan da bağımlılık oluşmuştur. Bu sürecin birçok aşamasında ülkelerin birbirleriyle olan bağımlılığını hızlandıran bilgi-iletişim sektöründeki gelişmeler yer almaktadır. Türkiye bu iletişim sürecinden 1990'lı yıllarda yararlanmaya başlamıştır. Günümüzde halkın geniş kitleleri tarafından destek görmeyen gelişmelerin sürdürülebilirliğinin sağlanması mümkün görülmemektedir. Bu nedenle gerek ticari-finansal bütünleşme gerekse bilgi-iletişim yoluyla sosyal bütünleşmeler açısından halkla ilişkiler faaliyetleri önem kazanmaktadır. Bir şirket ulusal veya bölgesel olmaktan çok küresel olmayı hedef edindiğinde halkla ilişkiler faaliyetlerine azami derecede önem vermesi gerekmektedir. Bu durumun başarısı ise iletişimin gücüyle ortaya çıkmaktadır. Küresel bir başarı yakalamak için hedef kitle doğru belirlenmeli, doğru algı oluşturulmalı ve kullanılacak semboller, iletişim araçları doğru seçilmelidir (Tiryaki, 2009). Söz konusu şirketlerin küreselleşme sürecinde rekabet koşulları ağırlaşmıştır. Bu koşulları hafifletmek ve doyuma ulaşan piyasalardan daha fazla pay alabilmek için şirketlerin başta reklam olmak üzere halkla ilişkiler faaliyetlerini geliştirmesi gerekmektedir. Küreselleşme ile müşterilerin yapılan faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmasının önemi artış göstermiş ve özellikle sosyal sorumluluk anlayışını benimseyen şirketler rekabette avantajlı konuma gelmiştir. Dolayısıyla küreselleşme süreci ile halkla ilişkiler faaliyetleri karşılıklı ilişki biçiminde kendini göstermektedir.

Ülkeler açısından küreselleşme seviyesi Konjunkturforschungsstelle (KOF) Küreselleşme Endeksi ile ölçülmektedir. Bu endeks, fiili ve hukuki küreselleşmenin ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Küreselleşme endeksi; ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme olarak alt bileşenlere ayrılmaktadır (KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü, 2022). Ekonomik küreselleşme endeksinde; ticaret, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, stoklar, portföy yatırımlar ve yabancı ülkelere gelir ödemelerinin GSYH'ye oranı gibi değişkenler yer almaktadır. Ayrıca bu endekste gizli ithalat engelleri, ortalama günlük tarife oranları, uluslararası ticaret vergileri gibi kısıtlarda bulunmaktadır. Sosyal küreselleşme endeksinde; telefon trafiği, uluslararası turizm, uluslararası mektuplar, transferlerin GSYH'ye yüzdesi ve yabancı nüfusun toplam nüfusa yüzdesi gibi değişkenler yer almaktadır. Diğer yandan sosyal küreselleşme endeksi içerisinde bilgi-iletişim alanındaki değişkenlerde bulunmaktadır. Politik küreselleşme endeksinde ise ülkedeki elçilikler, uluslararası organizasyonlarda üyelik, BM Güvenlik Konseyi görevlerine katılım ve uluslararası anlaşmalar gibi değişkenler bulunmaktadır. Şekil 1'de Türkiye'de yıllar itibarıyla genel küreselleşme endeksinin seyri gösterilmektedir.

Şekil 1. Yıllar İtibarıyla Türkiye'de Genel Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

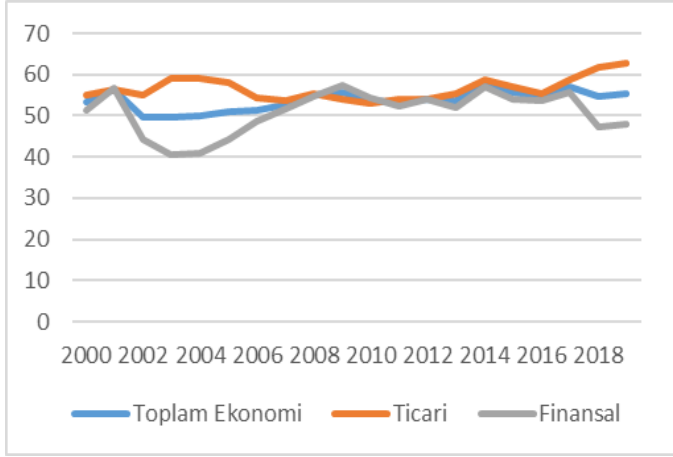

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 1 incelendiğinde 2000'li yıllardan günümüze kadar küreselleşme endeksinde genel olarak artan bir eğilimin olduğu görülmektedir. Küreselleşme sürecinin doğru tespit edilmesi ve etkin politikalar ortaya koyulması için küreselleşmenin alt bileşenlerinin incelenmesi önemli görülmektedir. Bu açıdan Şekil 2, 3, 4'te

sırasıyla Türkiye’de ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin seyri gösterilmektedir.

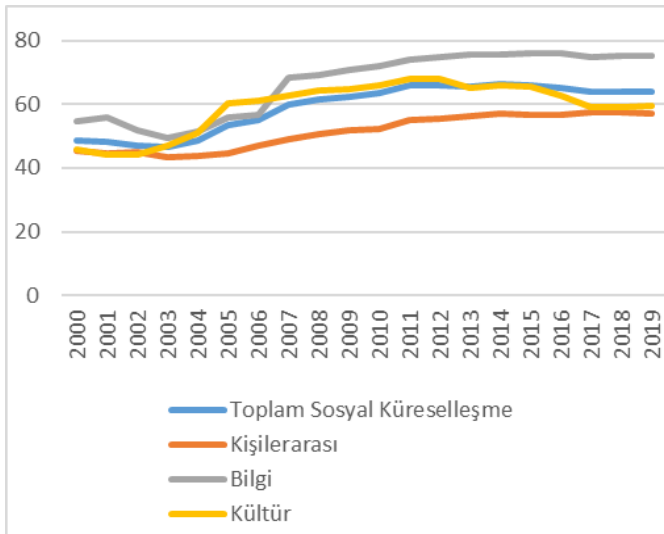
Şekil 2. Yıllar İtibariyle Türkiye’de Ekonomik Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 2’ye göre Türkiye’de 2000-Kasım ve 2001-Şubat krizlerin yansıması olarak finansal küreselleşmenin 2002, 2003 ve 2004 yıllarında gerilediği tespit edilmiştir. Diğer yandan 2018 yılında meydana gelen kur oynaklığı ve bazı finansal piyasa riskleri de benzer çekilmeyi ortaya koymuştur. Diğer yandan genel olarak ilgili örneklem döneminde istikrarlı bir seyir mevcuttur.

Şekil 3. Yıllar İtibariyle Türkiye’de Sosyal Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

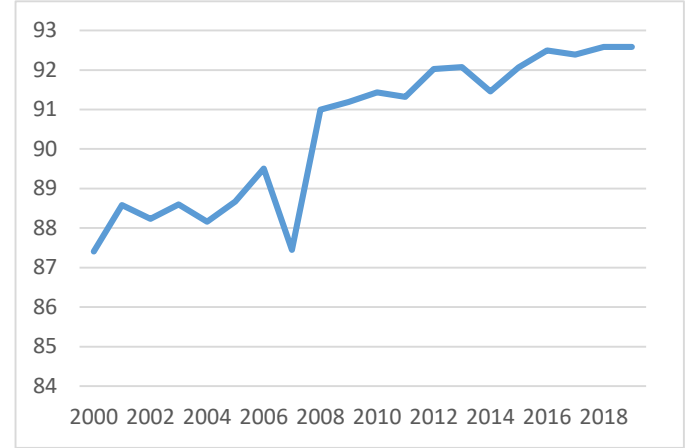

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 3 incelendiğinde Türkiye’de sosyal küreselleşmenin örneklem dönemi boyunca genel olarak artan bir eğilimde olduğu görülmektedir. Söz konusu endeksin alt bileşenlerini oluşturan kişilerarası, bilgi ve

kültürel küreselleşmenin de genel eğilime yakın bir seyir izlediği elde edilmektedir

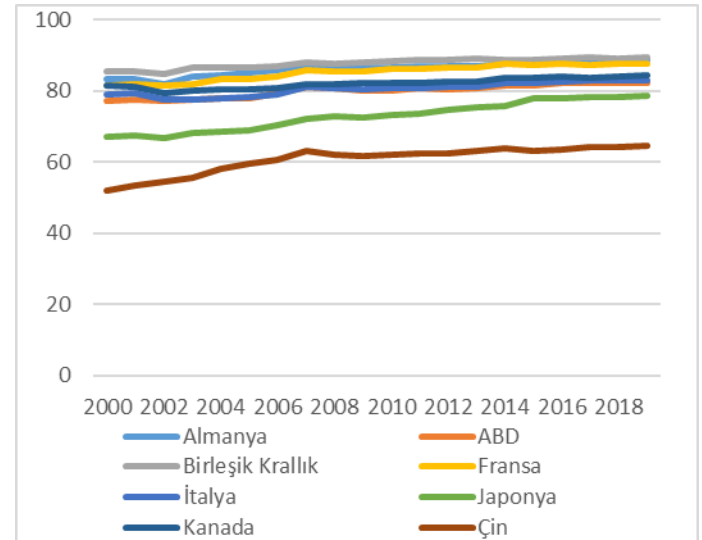
Şekil 4. Yıllar İtibariyle Türkiye’de Politik Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 4’te politik küreselleşme verilerinin seyri incelendiğinde 2007-2008 dönemi hariç genel olarak artan bir eğilimin olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde ortaya çıkan küresel kriz ve bazı ülkelerde ortaya çıkan siyasi krizler bu durumun temel nedeni olarak gösterilebilir.

Şekil 5. Yıllar İtibariyle G-7 Ülkeleri ve Çin’de Genel Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

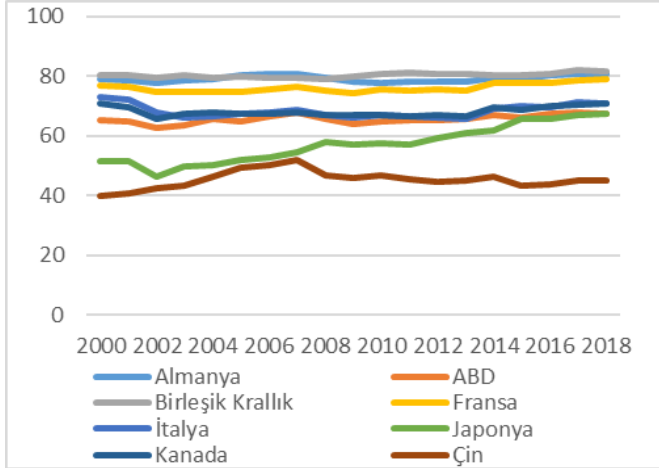

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 5 incelendiğinde ilgili örneklem döneminde şekle dahil edilen 8 ülkede de genel küreselleşme endeksinde artan bir eğilimin olduğu görülmektedir. Şekil 5’te örneklem dönemi başlangıcı olan 2000 yılında endeksin en düşük olduğu ülkenin Çin olduğu elde edilmektedir. Çin’de bu endeksin yıllar itibariyle artarak G-7 ülkeleri

ile arasındaki farkı düşük seviyeye getirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Şekil 6, Şekil 7 ve Şekil 8'de sırasıyla söz konusu ülke grubunda ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin seyri gösterilmektedir.

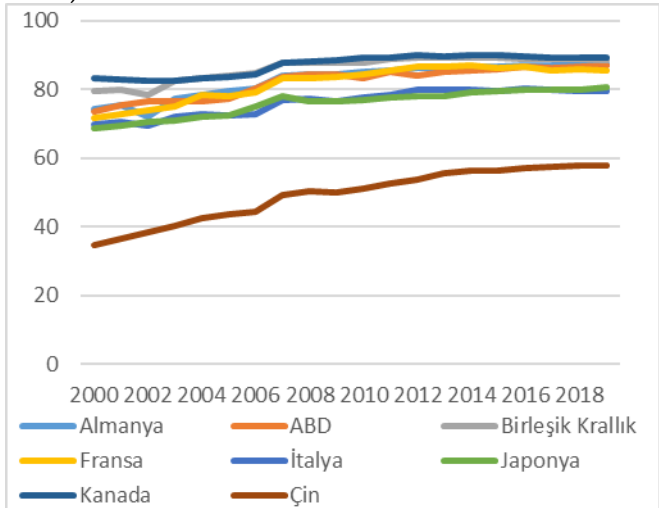
Şekil 6. Yıllar İtibariyle G-7 Ülkeleri ve Çin'de Ekonomik Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 6'ya göre incelenen 8 ülkede 2000-2019 döneminde ekonomik küreselleşme eğiliminin istikrarlı bir seyir izlediği gözlenmektedir. Çin, ABD ve Fransa'da 2008 küresel krizinin etkisinin az miktarda ekonomik küreselleşme endeksini düşürdüğü görülmektedir. Özellikle Çin'de ve ABD'de ekonomik küreselleşme endeksinin genel küreselleşme endeksinin altından seyrettiği izlenmektedir. Bu durumun ana sebebinin bu iki ülke arasındaki ticaret savaşları olduğu değerlendirilmektedir.

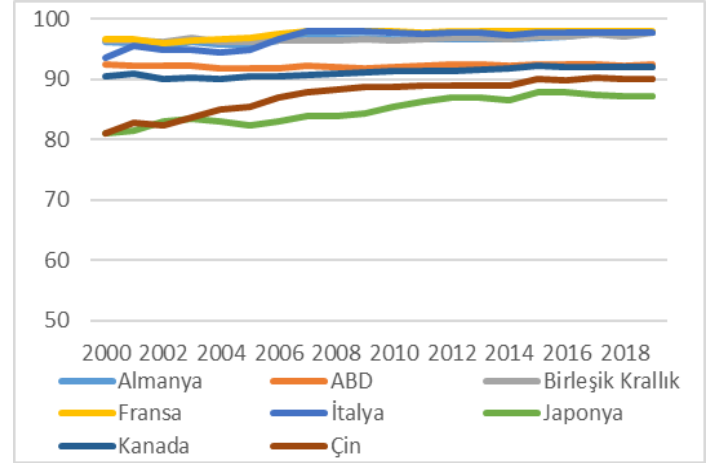
Şekil 7. Yıllar İtibariyle G-7 Ülkeleri ve Çin'de Sosyal Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 7'de G-7 ülkeleri ve Çin'de sosyal küreselleşme endeksinin yıllar itibariyle seyri görülmektedir. Her ülkede örneklem döneminde ilgili endeksin artan bir eğilime sahip olduğu tespit edilmektedir.

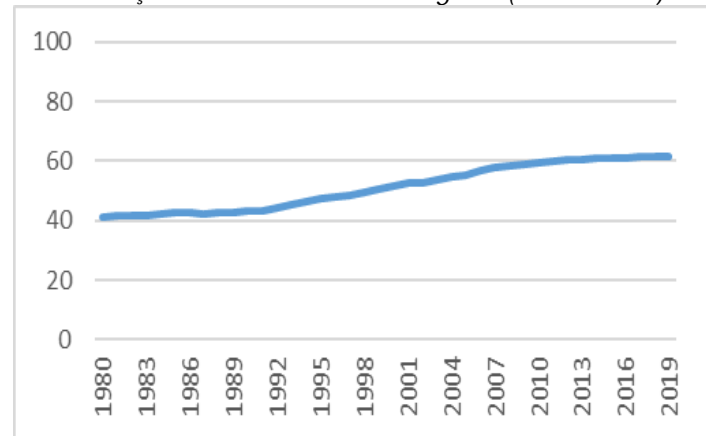
Şekil 8. Yıllar İtibariyle G-7 Ülkeleri ve Çin'de Politik Küreselleşme Endeksinin Seyri (2000-2019)

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 8'de söz konusu 8 ülke için politik küreselleşme endeksinin seyri gösterilmektedir. Söz konusu endeksin ilgili tüm ülkelerde örneklem dönemi boyunca istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Diğer yandan küreselleşme endeksi içerisindeki alt bileşenler içerisinde en yüksek endeks sayısına politik küreselleşme endeksinde ulaşıldığı tespit edilmektedir. Bu durum söz konusu ülke grubunda diplomasiinin ileri seviyede olduğu sonucunu göstermektedir. Şekil 9'da dünyada genel küreselleşme endeksinin seyri gösterilmektedir.

Şekil 9. Yıllar İtibariyle Dünyada Genel Küreselleşme Endeksinin Seyri (1980-2019)

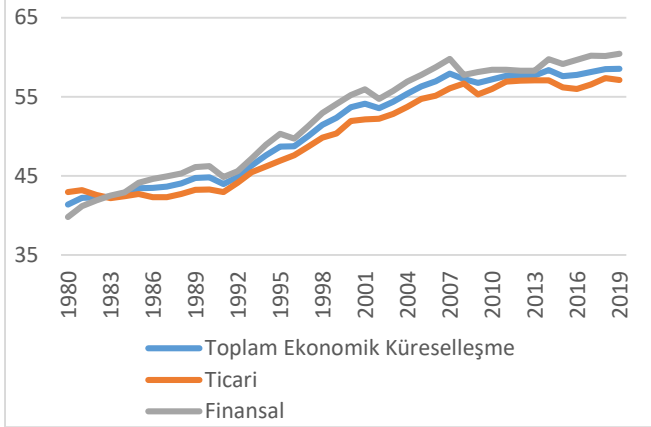

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 9'da ilgili örneklem döneminde dünyada genel küreselleşme endeksinde artan bir eğilimin olduğu tespit edilmektedir.

Şekil 10, Şekil 11 ve Şekil 12'de sırasıyla dünyada ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin seyri gösterilmektedir.

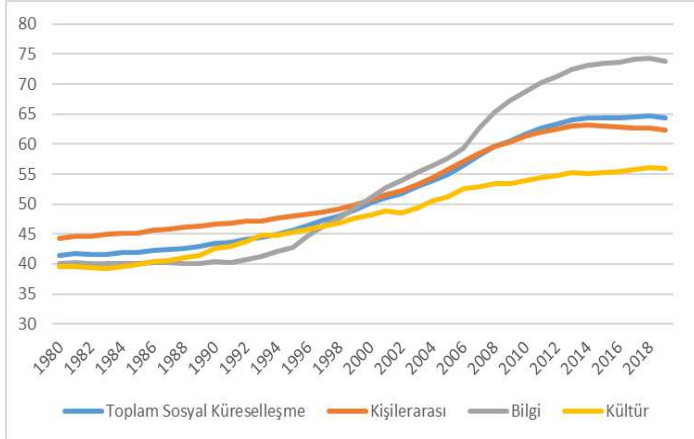
Şekil 10. Yıllar İtibariyle Dünyada Ekonomik Küreselleşme Endeksinin Seyri (1980-2019)

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 10'da dünya genelinde ekonomik küreselleşmenin 1980-2019 örneklem döneminde izlediği seyir gösterilmektedir. Söz konusu dönemde hem ticari hem de finansal küreselleşmenin artan eğilim içinde olduğu görülmektedir. Bu durum dünya genelinde ilgili dönemde ticari ve finansal serbestleşme hareketliliğinin başlaması ile açıklanabilmektedir.

Şekil 11. Yıllar İtibariyle Dünyada Sosyal Küreselleşme Endeksinin Seyri (1980-2019)

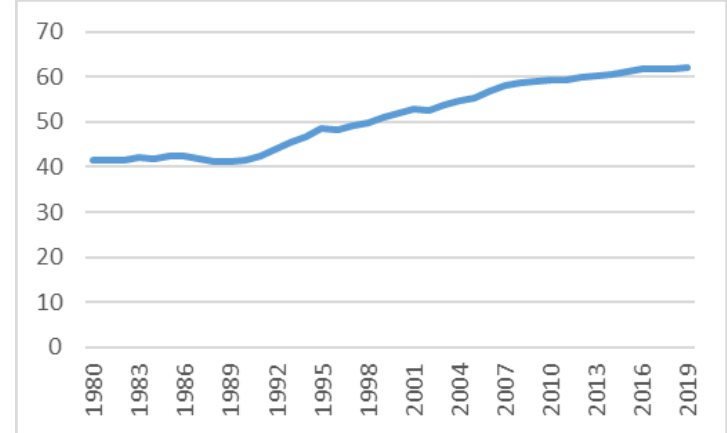

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 11'de dünyada sosyal küreselleşme endeksinin yıllar itibariyle seyri gösterilmektedir. Söz konusu endeks ilgili dönemde genel olarak artış eğilimindedir. Sosyal küreselleşmenin alt bileşenleri içinde yer alan bilgi endeksinin özellikle 2006 sonrası yıllarda yüksek artış gösterdiği izlenmektedir. Bu durum ise son dönemlerde bilginin önemini ortaya koymakta ve bilginin küreselleşme sürecinde en önemli

gelişmelerden birisi olduğunu göstermektedir.

Şekil 12. Yıllar İtibariyle Dünyada Politik Küreselleşme Endeksinin Seyri (1980-2019)

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2022)

Şekil 12'de 1980-2019 döneminde politik küreselleşme endeksinin seyri izlenmektedir. Söz konusu endeksin özellikle 1990 yılından itibaren artan bir eğilim sergilediği görülmektedir.

3. Uluslararası Halkla İlişkiler ve Kalkınma Ajansları

Küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası alanda rekabet üstünlüğü önemli hale gelmiştir. Bu üstünlüğün sağlanması adına kurumların hedef kitleyi iyi analiz etmesi gerekmektedir. Mal ve hizmet sunulacak olan ülkelerin özellikleri, sosyo-ekonomik yapısı ve kültürünü bilmek kurumların başarısını etkilemektedir. Halkla ilişkiler ajansları veya halkla ilişkiler uygulayıcılarının bilinçli bir şekilde bu yönde eğitim almaları gerekmektedir. Küreselleşme olgusunun farkına varıp, küreselleşme sürecini lehlerine çevirmeleri konusunda bilinçli ve öngörülü olmaları gerekmektedir (Şardağı & Öztürk, 2018: 837). Dünya şirketi olmak isteyen şirketlerin, küreselleşme sürecine ayak uydurarak bölgesel düzeyi aşarak uluslararası alanda faaliyette bulunmaları gerekmektedir. Söz konusu şirketlerde üretim faaliyetlerinin artması, yeniliğe ayak uydurma ve değişim gerçekleştirmenin yanında tanıtım konusunda da önemli atılımların yapılması önemli görülmektedir. Çünkü halkla ilişkilere yönelik olarak gelişme sürecini sürdüren şirketler küresel pazarda sürdürülebilir faaliyetlerde bulunabilmektedir (Tiryaki, 2009). Belirtilen sebeplerden dolayı halkla ilişkiler, özellikle

küreselleşme süreci ile birlikte çok daha önemli hale gelmiştir. Halkla ilişkilerin kapsadığı bazı unsurlar bulunmaktadır. Halkla ilişkiler; uzmanlık gerektirmekte ve yönetim görevi olduğu için uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmelidir. Farklı gruplar arasında iletişim sağlayan uzmanlar çeşitli iletişim araçlarından faydalanmaktadır. Ayrıca halkla ilişkiler faaliyetleri ile kurumların gerek duyduğu araştırmalar ve sorunlar incelenerek çözüm ve öneriler sunulmaktadır (Akbulut, 2010).

Halkla ilişkiler uygulamalarında kullanılan pek çok farklı araç mevcuttur. Hangi araçların kullanılacağı ise hedef kitleye bağlı olarak değişebilmektedir (Taş & Kestelloğlu, 2011: 77-79). Bu araçlardan bazıları; telefonla konuşma gibi sözlü araçlar; gazete ve dergi gibi yazılı araçlar; televizyon gibi yayın araçları ve diğer araçlardır (Tiryaki, 2009).

Özellikle 1950'li yıllar itibarıyla halkla ilişkiler, ulusal ve uluslararası şirketler için üretim kadar önemli bir kavram haline gelmeye başlamıştır. Bu yapısal dönüşüm halkla ilişkiler ajanslarının da değişim geçirmesine sebep olmuştur (Baygül Özpınar & Özpınar, 2021: 784). 20. yy.'da endüstrinin gelişimi ile ABD'de tanıtım faaliyetlerini basın ajansları üstlenmeye başlamıştır. Halkla ilişkilerin en eski şekillerinden olan tanıtım, kitle iletişim araçlarının sayısındaki artışlar sayesinde önemini gittikçe artırmıştır. Hatta tanıtım faaliyetleri, günümüz dünyasında halkla ilişkilerin küçük bir kısmını oluşturmaktadır (Heath, 2005: 713-715).

Türkiye'de halkla ilişkiler kavramı 1960'lı yıllarda kamu kuruluşlarında ortaya çıkmıştır (Marketing Türkiye, 2016). Türkiye'de halkla ilişkiler çalışmaları, kamu sektörünün ardından özel sektörde yerini almıştır. Halkla ilişkiler sektörüne yönelik faaliyet sayılarının artmasıyla birlikte halkla ilişkiler ajanslarının kurulumu başlamış ve bu ajanslar halkla ilişkilere yönelik ihtiyaçları gidermeye başlamıştır (Akbulut & Üstünbaş, 2021: 163). Türkiye'deki özel kuruluşlar tarafından halkla ilişkiler faaliyetleri ise 1970'li yıllarda başlamıştır. Başta petrol şirketleri olmak üzere çok uluslu şirketler tarafından halkla ilişkilere yönelik eğilim artmış ve Koç, Eczacıbaşı, Sabancı vb. büyük holdingler tarafından da

halkla ilişkilere yönelik faaliyetler hız kazanmıştır. 1974 yılında ilk halkla ilişkiler şirketi olan A&B Halkla İlişkiler, Alaeddin Asna tarafından kurulmuştur (Asna, 1988: 29). Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte halkla ilişkilerin gelişimi hızlanmıştır. Halkla ilişkiler ajanslarının sayısı artmış ve halkla ilişkiler eğitimine yönelik faaliyetlerde önemli gelişmeler olmuştur (Büyükdoğan, 2019: 167).

Halkla ilişkiler ajansları, çevreyi tanıma ve kurumu çevreye tanıtmaya gibi eylemleri gerçekleştiren, kurumla ilgili veya kurumu ilgilendiren konularda toplumsal bakış açısını araştırıp bilgi edinen ve kurumun tanıtım aşamasında söz konusu bu bilgi ve verileri kullanmasına imkan sağlayan kurumlardır (Gürüz, 1995). Bu ajanslar gerek iç gerek dış çevreleri ile ilgili kurumlara bilgi ve veri sağlayan geniş bir hizmet yelpazesi sunmaktadır (Ertem, 2014: 176). Bu ajanslar kurumlara iç ve dış ilişkileri konusunda hizmetler sağlamaktadır (Canpolat, 2012: 97). İç hizmetler; iletişim stratejilerini geliştirme, iç haber bülteni üretme ile eğitim ve istihdam konularında hizmet etmektedir. Dış hizmetler; medya bülteni, medya analizi, basın toplantısı, yatırımcı ilişkileri, kriz yönetimi ve kamu sorunları gibi alanlardaki hizmetleri kapsamaktadır (Schultz-Envolder vd., 1997). Halkla ilişkiler ajanslarının, üstlenmiş olduğu görevler ve faaliyetler yeni nesil iş anlayışları ile birlikte çeşitlenerek artmaktadır (Newsom vd., 2012).

Küreselleşmenin artışı ve modern pazarlama yöntemlerinin gelişimi ile birlikte uluslararası halkla ilişkiler ajanslarının önemi gittikçe artmış ve bu ajanslar büyük sektör haline gelmeye başlamıştır (Okay ve Okay, 2015: 89-90). Küresel piyasalarda halkla ilişkiler hizmetlerinin başlangıcı ABD ajansları tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Halkla ilişkiler faaliyetlerinin yoğun şekilde ABD merkezli olduğu görülmektedir (Ustakara, 2014: 344).

Dünya genelinde pek çok halkla ilişkiler ajansı bulunmaktadır. The Holmes Report (2021), dünyanın en büyük 250 halkla ilişkiler ajansını yıllık olarak yayınlamaktadır. Tablo 1'de söz konusu raporda yer alan 2021 yılına ait ilk 20'deki halkla ilişkiler ajanslarına yer verilmektedir.

Tablo 1: *Dünyanın En Büyük Uluslararası Halkla İlişkiler Ajansları*

2021	2020	Ajans	Yönetim (Genel Merkez)	Ücret Dolar)	Geliri	(2020- Büyüme
1	1	Edelman	ABD	840,022,000		%-5.8
2	2	Weber Shandwick	ABD	820,000,000		%-5.2
3	3	BCW	ABD	715,000,000		%-3.4
4	4	FleishmanHillard	ABD	615,000,000		%1.7
5	5	Ketchum	ABD	500,000,000		%-6.5
6	10	Brunswick	Birleşik Krallık	367,160,000		%9.5
7	6	MSL	Fransa	365,000,000		%0.0
8	9	BlueFocus	Çin	363,988,458		%10.6
9	15	Real Chemistry	ABD	360,000,000		%62.2
10	7	Hill+Knowlton Strategies	ABD	345,000,000		%-4.2
11	8	Ogilvy	ABD	337,000,000		%-2.3
12	12	Golin	ABD	252,000,000		%0.0
13	17	ICF Next	ABD	232,770,338		%-10.0
14	13	FTI Consulting	ABD	228,712,000		%-5.9
15	14	Havas PR Global Collective	Fransa	225,000,000		%0.0
16	22	Finsbury Glover Hering	Birleşik Krallık	221,000,000		%0.0
17	11	MC Group	Almanya	217,455,000		%-20.8
18	16	Vector Inc.	Japonya	214,600,000		%-2.2
19	19	Teneo Holdings	Birleşik Krallık	170,000,000		%17.2
20	20	WE Communications	ABD	149,100,000		%3.9

Kaynak: *The Holmes Report, 2021*

Tablo 1'e göre 2021 yılına ait ilk 20 uluslararası halkla ilişkiler ajansının 12 tanesi ABD'ye, 3 tanesi Birleşik Krallık'a, 2 tanesi Fransa'ya ve 1 tanesi Çin'e, 1 tanesi Japonya'ya ve 1 tanesi Almanya'ya aittir. 12 ajansın 2020-2021 yılı arasında sıralamasının değiştiği görülmektedir. İlk 20'de yer alan ajanslar arasında en yüksek büyüme, listenin dokuzuncu sırasında yer alan Real Chemistry'a aitken; en düşük büyüme ise listenin on yedinci sırasında yer alan MC Group'a aittir. Yayımlanan bu raporda hem 2020 yılında hem 2021 yılında hiçbir Türk menşeli halkla ilişkiler ajansı yer almamıştır (The Holmes Report, 2021).

Küreselleşme sürecinde işletmelerdeki halkla ilişkiler alanında görev alan kişilerde olması gereken bazı özellikler mevcuttur. Bunlardan bazıları;

Küreselleşme sürecini iyi algılayarak bu alanda araştırmacı ve yenilikçi olmalıdır.

Halkla ilişkiler sürecinde karşı taraf ile nasıl iletişim kurması gerektiğini iyi bilmelidir.

Halkla ilişkiler uzmanının iyi bir eğitim alması gerekmektedir.

Halkla ilişkiler konusunda uzman olan kişilerin karşı tarafı iyi tanıması gerekmektedir.

Halkla ilişkiler uzmanı küreselleşme sürecinde farklı kültürlerle karşılaşacağı için uluslararası alanda tutunabilmek amacıyla kendini dil öğrenme konusunda geliştirmelidir.

Halkla ilişkiler uzmanı objektif olmalıdır.

Halkla ilişkiler alanındaki kişilerin rekabet edebilmek ve yeni girişimlere adım atabilmek adına kendine güveni ve yeteneği olmalıdır (Tiryaki, 2009: 103-106).

Uluslararası halkla ilişkiler şirketlerini temsil eden meslek örgütleri mevcuttur. Bunlar; Avrupa Halkla İlişkiler Konfederasyonu (CERP), Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği (IPRA), Halkla İlişkiler Enstitüsü (IPR), Uluslararası Halkla İlişkiler Danışmanlık Şirketleri Birliği (ICCO), Avrupa Birliği Halkla İlişkiler Eğitim ve Araştırma Derneği (EUPRERA) ile Amerika Halkla İlişkiler Derneği (PRSA) gibi örgütlerdir (Akbulut & Üstünbaş, 2021: 163).

Küreselleşme ile birlikte dünya genelinde yapısal uyum politikaları ile birçok konuda yeni araçlar ortaya konulması elzem hale gelmiştir. Bu süreçte Türkiye’de de bölgesel planlamanın yeni bir perspektif ile ele alınmasının gerekliliği anlaşılmış ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarının önemine dikkat çekilmiştir (Akiş, 2011: 238).

Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 126. Maddesi ile kamu hizmetlerinin görülmesinde yüksek verim ve uyumun gerçekleşmesi adına birden fazla ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurma izni verilmiştir (Eryılmaz, 2000: 107-108). Bu maddeye göre Türkiye’de Serbest Bölgeler, Güney Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi, Bölge Valilikleri, Olağan Üstü Hal Bölge Valiliği kurulmuştur.

Kalkınma ajanslarının kurulmasına yönelik yasal süreç başlamadan önceki son kurulan ajans Mersin Kalkınma Ajansı’dır. Söz konusu ajans Mersin Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde kurulmuştur. 2002 yılının Haziran ayında faaliyete başlamıştır. Türkiye’de yasal olarak 2006 yılından itibaren kurulmaya başlanan kalkınma ajanslarının personel yönetimi planlaması yapılırken temel iki kısıtlayıcı kural belirlenmiştir. İlk kısıta göre bir ajansın destek personeli sayısı ajans toplam personel sayısının %20’sini geçemeyeceği iken ikinci kısıt ise bir ajansın yıllık personel giderleri toplamı bir önceki yıl bütçe gelirlerinin %15’ini aşamayacağıdır (Duru, 2022: 67). 2006 sonrası Türkiye’de kurulan Kalkınma Ajanslarından bazıları; TR10: İstanbul; TR51: Ankara; TR31: İzmir; TR62: Adana, Mersin (Çukurova); TR63: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye; TR61: Antalya, Burdur, Isparta’dır.

Kalkınma ajanslarının kurulması ile birlikte ilgili bölgelerde;

Yerel yönetimlerin plânlama çalışmalarına teknik destek sağlamak.

Bölge plân ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak.

Desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini değerlendirmek, gözlemlemek ve sonuçlarına ilişkin raporu DPT’ye bildirmek.

Söz konusu bölgenin yatırım olanaklarının hem ulusal hem de küresel düzeyde tanıtımını yapmak ya da yaptırmak.

İktisadi ve idari konularda ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliğini sağlamak. Katma değeri yüksek, inovatif faaliyetleri teşvik etmek (Arslan, 2010: 136).

4. Sonuç ve Tartışma

1980’li yıllarda ilk olarak ticari izleyen dönemde ise finansal serbestleşme süreci, dünya genelinde önemli yapısal dönüşümlere yol açmıştır. İlk bakışta ekonomik gelişmenin ağır bastığı bir süreci kapsayan bu gelişmeler sosyo-demografik yapı üzerinde de önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler birbiri ile etkileşim içerisinde. Yeni küreselleşme dönemi olarak adlandırılan 1980 sonrası dönemden günümüze ortaya çıkan gelişmeler halkla ilişkiler alanının önemini ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin ölçümünde en önemli göstergelerinden kabul edilen KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından yayınlanan küreselleşme endeksi hem ülkeler açısından hem de dünya geneli için önemli bilgiler barındırmaktadır. Çalışmada hem küreselleşme hem de halkla ilişkiler verilerinde meydana gelen gelişmelerin birbirini pozitif açıdan etkilediği betimsel açıdan ortaya konulmuştur. Öyle ki uluslararası halkla ilişkiler ajanlarının çok büyük kısmını ABD’nin oluşturduğu görülmüştür. Diğer yandan 2021 yılı itibarıyla Birleşik Krallık, Fransa, Çin, Almanya ve Japonya’nın da ilk 20 ajans içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Genel küreselleşme endeksi ve özel olarak sosyal küreselleşme endeksi incelendiğinde ise adı geçen ülkelerin yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla halkla ilişkiler faaliyetlerinde uzmanlaşma ile küreselleşme arasında yakın bir ilişkinin olabileceği değerlendirilmektedir. Türkiye’nin ise 2021 yılı itibarıyla uluslararası halkla ilişkiler ajansları içerisinde ilk 250 içerisinde bulunmaması bu çalışmada ortaya konulan önemli tespitlerden birisidir. Türk şirketlerinin küresel şirket olabilmesi ve küreselleşmenin hem ekonomik hem de sosyal faydalarını değerlendirebilmesi için halkla ilişkiler faaliyetlerine önem vermesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Günümüzde iletişim, bilgi ve verinin gittikçe artan önemi, söz

konusu faaliyetlerin hem şirketler özelinde hem de ülke ekonomileri açısından ciddi önem taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer yandan Türkiye’de 2006 yılında kurulmaya başlayan kalkınma ajanslarının hem yerelde hem de ülke genelinde önemli görevler üstlendiği görülmektedir. Söz konusu ajansların niteliklerinin artırılması önemli görülmektedir. Bu açıdan inovatif faaliyetler teşvik edilmeli, kalkınma ajanslarına yönelik teşvikler artırılmalı ve denetleme süreci planlı biçimde yürütülmelidir. Böylece küreselleşme süreci ile birlikte hem Türkiye’nin hem de diğer gelişmekte olan ülkelerin daha fazla pay alması mümkün olabilecektir. Türkiye’nin ve diğer gelişmekte olan ülke ekonomilerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından sadece iktisadi sonuçlara değil sosyo-demografik konularda öncelenmeli ve ilgili düzenlemeler yapılmalıdır. Böylece hem makroekonomik hedefler gerçekleştirilecek hem de bireylerin refahlarında artışlar gözlemlenebileceği değerlendirilmektedir. Bu çalışmayı izleyen araştırmalarda veri kısıtının aşılması ile birlikte Türkiye ve diğer ülke ekonomilerine ilişkin ampirik bulgular ortaya konabilir.

Kaynakça

- Akbulut, D. (2010). Halkla İlişkiler Tanımları, <http://www.halklailiskiler.com.tr/yazi.php?id=4973&baslik=Halkla%20%C4%B0li%C5%9Fkiler%20Tan%C4%B1mlar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 16.02.2022).
- Akbulut, D. & Üstünbaş, B. (2021). Ulusal ve Uluslararası Halkla İlişkiler Ajanslarının Uygulama Alanları Üzerine Bir Karşılaştırma, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 157-192.
- Akiş, E. (2011). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (44), 237-256.
- Arslan, E. (2010). Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Asna, A. (1988). Halkla İlişkilerin Türkiye’de Benimsenmesi, Halkla İlişkiler Sempozyumu-87, Ankara, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, 10, 27-30.
- Aytekin, N. (2007). Bilgi İletişim Teknolojileri ve Örgütsel İletişim. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 7-18.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.
- Baygöl Özpınar, Ş. & Özpınar, A. (2021). Halkla İlişkiler Ajansları için Bulut Tabanlı Güvenli Çok Taraflı Hesaplama ve İşbirliği Servisi-SMPCCaaS. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1, 783-790
- Büyükdoğan, B. (2019). Uluslararası Halkla İlişkiler Bağlamında Uluslararası Halkla İlişkiler Ajanslarının Hizmet Alanları, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 162-182
- Canpolat, N. (2012). Halkla İlişkiler ve Reklam Ajanslarının Hizmet Alanları: Web Sitelerine Yönelik Bir İnceleme, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 95-106.
- Dara, A. Y. (2011). Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya. *Selçuk İletişim*, 7(1), 5-15.
- Duru, A. A. (2022). Kalkınma Ajanslarının Personel Yönetiminde Kısıtlayıcı Kurallar, *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 67-87.
- Ertem, T. (2014). Türkiye’de Halkla İlişkiler Ajanslarında Değerlendirmenin Yeri ve Önemi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (6), 175-186.
- Eryılmaz, B. (2000). Kamu Yönetimi, Erkam Matbaası, İstanbul.
- Gürüz, D. (1995). Halkla İlişkiler ve Reklam Ajansları İşletmeciliği ve Yönetimi, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Heath, R. (2005). *Encyclopedia of Public Relations*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2002). Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme, *Eğitim Araştırmaları* 6, 44-55.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. & Ağır, H. (2011). Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *Economic Modelling*, 28(1-2), 685-693.

KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

Marketing Türkiye, 2016., <https://www.marketingturkiye.com.tr/soylesiler/> (Erişim Tarihi: 09.03.2022).

McKinnon, R. (1973). Money and Capital in Economic Development, Brookings Institution, Washington DC.

Newsom, D., Turk, J. & Kruckeberg, D. (2012). Cengage Advantage Books: This is PR: The realities of Public Relations. Cengage Learning

Okay, A. & Okay, A. (2015). Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları, İstanbul: Der Yayınları.

Öztürk, S. & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.

Schultz, M. (1997). The Integration Between Corporate Culture, Identity and Image: The Emergence Of A New Industry, <http://openarchive.cbs.dk/bitstream/handle/10398/7026/wp> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

Shaw, E. (1973). Financial Deeping in Economic Development, Oxford University Press, New York.

Şardağı, E. & Öztürk, M. C. (2018). Halkla İlişkiler Eğitiminde Küreselleşmeye İlişkin Bir Değerlendirme: ABD ve İngiltere Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 836-865.

Taş, İ. E. & Kestellioğlu, G. (2011). Halkla İlişkilerde İnternetin Yeri ve Önemi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 73-92.

The Holmes Report 2021, <https://www.provokemedia.com/ranking-and-data/global-pr-agency-rankings/2021-pr-agency-rankings/top-250> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

Tiryaki, Ç. (2009). 1990'lerden Sonra Küreselleşme Sürecinde İşletmelerdeki Halkla İlişkilerin Yeri, Beykent Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Projesi, İstanbul.

Toulmin, S. (1999). The Ambiguities of Globalization. *Futures* 31, 905-912.

Ustakara, F. (2014). Küreselleşmenin Sürükleyici Gücü Halkla İlişkiler ve Halkla İlişkileri Dönüştüren Küreselleşme. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 5(9). 338-351.

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk-İslam Medeniyetinde Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemine Göre “Milli Akıl” Ve “Büyük İnsan İnşası” Anlayışı

The Understanding of “National Intellect” And “Great Human Construction” According to the Method of Building Knowledge of Tawhidi Thought in the Turkish-Islamic Civilization

Osman Şimşek^{a, *}

^a Prof. Dr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çal. Eko. ve End. İliş. Bölümü, ORCID: 0000-0001-8347-1913

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27.03.2022

Revizyon: 22.04.2022

Kabul tarihi: 26.04.2022

Anahtar Kelimeler: Tevhidi Düşünce, Tevhidi Düşünce Bilgi Yöntemi, Milli Akıl, Büyük İnsan İnşası

ÖZET

Tüm lider medeniyetler özgünlük içerir. Bu özgünlüklerini de sahip oldukları düşünce yöntemleri ve ona bağlı ürettikleri bilgi yöntemleri ile oluştururlar. Dünyanın son 2600 yüzyıllık sürecinde iki ana medeniyet, dünya siyasal ve sosyal düzenine yön vermiştir. Bu iki medeniyet Türk-İslam/İslam medeniyeti ve Batı medeniyetidir. Türk-İslam medeniyeti, Tevhidi düşünce yöntemine göre bilgi üretme özelliğine sahiptir. Bu bilgi üretme yönteminin kavramsal adı; “tevhidi ilmi bilgi”dir. Modern Batı medeniyetinde ise iki alt bilgi üretme yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki pozitivist düşünce yöntemidir. Pozitivist düşünce yönteminin bilgi üretme kavramı “science”dir. İkinci bilgi üretme yöntemi ise hermenötik düşünce yöntemidir. Bu hermenötik bilgi üretme anlayışının bilgi üretme kavramının adı “knowledge”dir. Buna göre Türkiye hangi bilgi üretme yöntemi üzerinde özgün bir medeniyet inşasını gerçekleştirebilir? Bu incelemede Türk-İslam medeniyetinin kurucu bilgi yöntemi nedir sorusu açığa çıkarılmaktadır. Böylece de Türk-İslam medeniyetinin sistem (düzen) kuran “Büyük İnsan İnşası” nasıl oluşmuştur sorusuna cevaplar verilmektedir. Tüm bu sorular da obskürantizme düşürülmüş Modern Türkiye’nin “bağımlı akıl”dan çıkıp, milli aklının yeniden inşasına geçebilmesi için gerekli olan araçlardır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 27.03.2022

Revised: 22.04.2022

Accepted: 26.04.2022

Keywords: Tawhidi Thought, The Method of Building Knowledge of Tawhidi Thought, National Intellect, Great Human Construction

ABSTRACT

All leading civilizations contain originality. They also create their originality with the methods of thought they have and the methods of knowledge they produce depending on it. In the last 2600 centuries of the world's history, two main civilizations have led the world political and social order. These two civilizations are the Turkish-Islamic/Islamic civilization and the Western civilization. In the Turkish-Islamic civilization has the property of producing information according to the method of thought Tawhidi. The conceptual name of this method of generating information is “Tawhidi ilmi knowledge”. In modern Western civilization, on the other hand, there are two sub-methods of generating information. The first of these is the positivist method of thinking. The concept of knowledge generation of the positivist method of thinking is called “Science”. The second method of generating information is the hermeneutic method of thinking. The name of the concept of knowledge generation of this hermeneutic understanding of knowledge generation is “Knowledge”. Accordingly, Turkey can carry out the construction of an original

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

E-posta: osman.simsek@hbv.edu.tr, osimsek6666@gmail.com

Atıf: Şimşek, O. (2022). Türk-İslam Medeniyetinde Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemine Göre “Milli Akıl” ve “Büyük İnsan İnşası” Anlayışı, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (1), 52-79.

civilization on the method of producing information. In this review, the question of what is the founding method of knowledge of the Turkish-Islamic civilization is revealed. Thus, the answers are given to the question of how the "Great Human Construction" of the Turkish-Islamic civilization, which establishes the system (order), was formed. In all these questions, they are the tools necessary for modern Turkey, reduced to obscurantism, to get out of the "dependent mind" and move on to the reconstruction of its national mind.

1. Giriş

Bir medeniyetin özgün bilgi üretme yöntemi, esasında o medeniyetin "ana kurucu düşünce yöntemi"ne bağlı olarak gerçekleşir. Bundan dolayı "düşünce yöntemi" konusu, bir medeniyetin/millî bir toplumun özgün inşasının gerçekleşmesindeki ana ilmi kurucu unsurdur. Böylece düşünce yöntemi söz konusu medeniyetin/millî bir toplumun kurucu toplum felsefesini oluşturmaktadır (Şimşek, 2018a:16). Buna göre özgün bir medeniyet veya toplum bünyesindeki her şeyin bilgisini, "düşünce yöntemi-kurucu toplum felsefesi" etkileşimi üzerinden özgün bilgisinin üretilmesiyle, kendi medeniyetinin veya toplumunun "toplum düzenini (sistemini)" oluşturabilir. Buna göre bir medeniyet ya da toplum düzeni (sistemini) işlemesine araçsallık etmede başlıca unsurlardan olan; millî aydının inşasında, kültürünün idrak edilmesinde, millî üretiminin gerçekleşmesinde, millî çalışma düzeni (sistemini) kurulmasında, siyasal aklın ve kurumlarının yapılanmasında, millî eğitimin şekillendirilmesinde, fizik dünyaya yönelik mekanik alanı içeren tüm bilgilerin ortaya konulmasında yani matematik, kimya, biyoloji, fizik, astro-fizik, sağlık, mühendislik alanlarını içeren ilimler gibi konuların tamamı, hep o medeniyetin/toplumun düşünce yöntemine göre üretilen bilgi ile şekillenmiş olmakta olduğu söylenebilir. Bu genel kaideyi içeren cümleden hareketle özelde, Türk-İslam veya İslam-Türk medeniyeti bu noktada tüm ilimleri tevhit anlayışına göre oluşturulmuş olduğu söylenebilir. Söz konusu tevhit anlayışı da Tevhidi "düşünce yöntemi" ile bu ilimlerin içyapılarını inşa ederek, toplum (içtimai) düzenini kurmuş olmaktadır. Böylece Türk-İslam medeniyetinin, kurucu toplum felsefesini, tevhidî düşünce yönteminin bilgi inşa etme anlayışına göre özgün olarak ortaya koymuş olduğu belirtilebilir. Bunun sonucunda da bütüncüllük içeren millî içtimai bir yapının oluşumu meydana çıkmıştır. Fakat Türk toplumu, Tevhidi düşünce yönteminin bilgi

inşa etme anlayışına göre özgün bilgi üretme niteliğinden, kültüründen, kimliğinden, Tanzimat ile başlayan süreçten itibaren adım adım uzaklaşma içine girmiş ve/ya girdirilmiştir. Bunun neticesinde 1923'de ise Modern/Yeni Türkiye'nin oluşumu ortaya çıkmıştır. Modern Yeni Türkiye'nin temel ilkeleri de, 17 Şubat 1923 ile 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirilen 1. İktisat Kongresinde, pozitivist düşünce yöntemi liberal-kapitalist toplum inşasının benimsenmesine göre oluşmuştur. Bu durum yani "yeni düşünce yönteminin, yeni toplum"u şekillendirmesi gerçeğini Mahmut Esat Bey'in şu açıklamalarından net olarak anlamak mümkündür.

"Yeni Türkiye'nin iktisadiyatı mevcut iktisadi sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olmaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başı başına bir iktisat siyaseti, takip eylemek mecburiyetindeyiz. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerin hiçbirisine mensup değiliz. Buna ben Yeni İktisat Mektebi diyorum. Yukarıda zikrettiğim hiçbirisine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlarda istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Yeni Türkiye'nin muhtelif bir iktisat sistemi takip etmesi gereklidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Hülâsa bazı hususta iktisadiyatımızı devletleştirme usulünü takip edecek bazı hususta iktisadi teşebbüslerini şahsi teşebbüslere terk edecektir." (Koç, 2010:151).

Yine kongrede devlet bürokrasisine ilaveten yerli girişimcilerin de bulunması ile pozitivist düşünce yönteminin yön verdiği liberal-kapitalist ekonomi modeline yönelmeye duyulan gereksinim ise; "zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sanayimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler

versin” cümleleri ile ifade edilmektedir (Tezel, 1994:149). Böylece “düşünce yöntemi-toplumsal yapının inşası” ilişkisinin en açık bir örneği konumunda olan Yeni Türkiye’nin yapılanması, pozitivist içerikli yeni “kurucu düşünce yöntemi”nin kabulü ve onun kurucu toplum felsefesi olması ile benimsenmiştir. Buna göre de Yeni Türkiye’nin toplum düzeninin(sisteminin) yapısal kurucu yol haritası artık oluşmuştur. Buna göre “düşünce yöntemi-kurucu toplum felsefesi” genel ilkesini Yeni Türkiye, kendi sosyal bünyesinde “pozitivist düşünce yöntemi-pozitivist kurucu toplum felsefesi” etkileşimi ile içselleştirerek, “yeni yapılanma” şekliyle somut olarak ortaya koymuştur. Bundan dolayı Yeni Türkiye, bu genel ilkeyi özelinde somutlaştırarak, yeni kültürlenmesini, bu pozitivist düşünce yöntemi vasıtasıyla düzenleyerek resmi ideolojisi haline getirmiştir (Şimşek, 2018a: 25). Böylece “Yeni Türkiye Cumhuriyeti”nin salt akılçılık bakışı üzerinden bilimsel inşasını oluşturan pozitivist “düşünce yöntemi” ile artık “siyasi çerçeve, devletin temel prensipleri ve yapısı” değişmeye uğramıştır (Şeker, 2007: 5). Bu noktada en başta din-devlet-toplum ilişkilerine bakışta büyük değişim, yapısal farklılıkların meşrulaştırılması, kabul edilen bu yeni düşünce yöntemi (pozitivist düşünce yöntemi) üzerinden meşrulaştırılmıştır. Bu eksende Yeni Türkiye Cumhuriyeti; benimsediği “pozitivist düşünce yöntemi ve onun felsefesi” üzerinden yeni devlet kurumsal yapılanmasını gerçekleştirmiştir. Bu düşünce ve bilgi üretme yöntem değişikliği üzerinden Yeni Türkiye, modern Batı’nın kendi toplum kurucu düşünce yöntemini taklit edip onu kendisine aktararak, 20.Yüzyılın başlarından günümüze değin buna göre istikametlendirilmiştir (Şeker, 2007:15). Oysa sosyal ilimlerde “taklitçilik” ve “aktarmacılık” konusuna bakıldığında “taklit” unsurunun, bir medeniyeti ya da toplumu yüzeysel düzeyde bırakarak, onun özgünlüğe yönelmesine sınır koyduğu söylenebilir. Böylece taklit ve aktarmacılığa itilen bir sosyal yapı (medeniyet, toplum vs.), taklit edilen ve kendisine aktarılan “düşünce yöntemi” vasıtasıyla, kendi cevherini söndürmeye yönelmiş ya da yönlendirilmiş olmaktadır (Özakpınar, 2002: 125). Buna göre söz konusu medeniyet veya toplumsal yapı, değiştirdiği kurucu toplum düşünce yöntemi ve kurucu toplum felsefesi nedeniyle, kendi hakikatini arama ya da onda kalma

imkânlarını kaybederek, derin bir obskürantizm içine düşmüş ya da düşürülmüş olur. Bu noktada aşağıda daha geniş olarak ele alınacak olan obskürantizmi açmak gerekirse o; Fransızca “karanlık” anlamına gelen “obscurité” kelimesinden türetilerek, Türkçe’ye “bilmesinlercilik” olarak çevrilmiştir. Böylece obskürantist bakışın sosyal düşünce yönteminde aktive edilmesiyle de söz konusu o medeniyetin/toplumun, özgün gelişme yolları tıkatılmış olunur. Bu da o medeniyetin/toplumun kendi “hakikati keşfetme yolunda ilerlemekten geri durarak, bir sınırlı aklın ortaya koyduğu noktaları tekrarlama konumuna kendisini mahkûm etmiş” olması ile bu yapının taklitçilik ve aktarmacılığa bağlı oluşan söz de özgür ama esasında bir “patinaj toplumu” olma vasfında kalması sağlanmış olunur (Özakpınar, 2002: 125).

Tüm bu açıklamalar çerçevesinde Modern Yeni Türkiye’de kurucu toplum düşünce yöntemi olarak, pozitivist düşünce yönteminin ideolojik kabulü üzerinden yeniden inşa edilen Modern Türkiye’nin, artık Türk-İslam medeniyetinin 7.yüzyıldan kıyamete kadar geçerli olan “Tevhidi Düşünce Yöntemi ve kurucu Tevhidi Toplum Felsefesi” etkileşimine dayalı olarak her ilim dalına yönelik cari bilgi inşa etme anlayışını tamamen unutmuş ya da ona unutturulmuş olduğu belirtilebilir. 1923’den itibaren Türkiye, “obskürantizm-düşünce yöntemi” etkileşimi üzerinden oluşan anlayışa bağlı olarak sadece modernist sosyal bilim bilgi inşasına göre “bilme” ve ona göre “düşünerek, bilgi üretmek” niteliğini içeren yeni bilgi inşası içine sokulmuştur. Bu eksende oluşan resmi ideolojik anlayış ise; toplumu, insan düşüncesini ve üniversiteyi yönlendirmiştir. Buna göre her kadim olanın, bu yeni yöntemle göre okunması süreci başlatılmıştır. Böylece Modern Yeni Türkiye’de; “düşünce yöntemi-kurucu toplum felsefesi”, “obskürantizm-düşünce yöntemi” ve “pozitivist düşünce yöntemi- pozitivist kurucu toplum felsefesi” etkileri ile taklit ve aktarmacılık içeren bilgi ve düşünce yapısı ortaya çıkmıştır.

İdeal Türk-İslam medeniyetinde ise hem “medrese” hem de “dergâh” bütüncül eğitiminden geçmiş irfan sahibi tüm ilim adamları, tevhidi düşünce yöntemi ve kurucu tevhidi toplum felsefesi bakışının bütüncüllüğüne göre; kâinata, insana, topyekûn varlığa dair olanı, tevhidi içerikli

bakış ile düşünüp buna göre bilgi inşa ederek, eserlerini bu yönetime göre oluşturmuşlardır. Bu bağlamda örneğin; El-Biruni, Gazali, Ahmet Yesevi, İbn'ül Arabi, Mevlana, Ahi Evran, Yunus Emre, Davut-i Kayseri, Konevi, Hacı Bayram-ı Veli, İbn Haldun, Akşemsettin gibi düşünürlerin bu yönetime yani tevhidi düşünce bilgi inşa etme yöntemine göre tüm bilgi üretimini ele aldığı konuları işlemiştir (Şimşek, 2018b: 155). İdeal Türk-İslam medeniyeti tüm zamanlarda bu tevhidi düşünce ilmi yöntem bilgi inşa bakış açılarıyla da örneğin Mevlana'nın Mesnevi'si, Gazali'nin İhya'sı, İbn'ül Arabi'nin Fususu'l Hikem'i, İbn Haldun'un Kitâbu'l-İber'i ve onun başındaki meşhur Mukaddimesi (önsöz) gibi büyük eserlerini çıkarmışlardır. Bahsedilen bu eserler ve emsal diğer eserlerin, ne pozitivist düşünce yöntemi ile ne hermenötik düşünce yöntemi ile vücuda getirilmediği çok açıktır, nettir. Çünkü o dönemlerde zaten bu yöntemler yoktular. Böylece Türk-İslam medeniyeti özellikle 7-19. Yüzyıllar arasında dış dünyaya dünya siyasi düzenine bu yöntem bilgisi üzerinde nizam vermiş, içeride de, içtimai yapıyı buna göre oluşturulmuştur.

Bu noktada bazen ideal Türk-İslam medeniyeti büyük kurucu ilim adamlarının; devlet kademesindeki bir kısım aydın kesimin (devlet yöneticilerinin, yazar-çizerlerin), toplum bünyesindeki yapının materyalist düşüncelere yönelişi üzerinden oluşan yozlaşmanın giderilmesi için "tevhidi düşünce yöntemi-bilgi üretimi" etkileşimi üzerinden yeniden toplumu ihya etmeye yönelmiş oldukları görülmektedir. Buna göre İdeal Türk-İslam medeniyeti kurucu niteliği; tevhidi kültür üzerinden, tevhidi düşünce yöntem bilgisi ile yeni aydın neslinin inşası üzerinden (Gazali, Mevlana, İbn'ül Arabi, İbn Haldun vs. gibi kurucu düşünürleri yetiştirerek) daima tüm zamanlarda medeniyetimize bir çıkış imkânı sunmuştur (Topçu, 2002: 113). Böylece İdeal Türk-İslam medeniyeti 7. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar doğrudan tevhidi düşünce bilgi yöntemi ile ilmi bilgi üretmek yoluyla üç kıtaya 1200 yıllık süreçte hâkim olmuştur. Bu zaman aralığında; iktisat, eğitim, toplum, felsefe, siyaset, ahlak, sanayi/ahilik gibi tüm içtimai alanda faaliyet gösteren unsurlara hep tevhidi düşünce bilgi yöntemi ile yön vermiş ve yön verici lider toplumu bu yöntem rehberliğinde yani "madde+mana" bütüncüllüğü ile sağlayabilmiştir (Şimşek, 2018c: 236-237).

19.Yüzyıldan sonra modernleşme ve pozitivist düşünce yöntemi ve hermenötik düşünce yöntemlerinin materyalist içerikli yapısı, 20. Yüzyılda Türk toplumunun düşünce ve bilgi üretmesinde merkez yön verici konumuna getirilmiştir (Şimşek, 2020a:16:21). Buna göre de modern Türkiye'de, Tevhidi Düşünce yöntemi unutulmuş ve unutturulmuştur. Bundan dolayı da; Mevlana, Gazali, İbn'ül Arabi ve diğer irfan ehli ilim adamlarına, günümüzde artık pozitivist düşünce yönteminin bilgi anlayışının birikimi ile bakılmakta olduğu söylenebilir. Oluşan bu kültür çözülmeci durum, "gerçek anlama ve bilmeden" uzak bir obskürantik durumu ortaya çıkarmıştır. Bu eksende Türkiye'nin, Batı pozitivist sosyal düşünce yönteminin kendisine göre ürettiği düşünce ve bilgi yöntemini taklit ederek, obskürantizm ve bağımlı aktarmacı düşünce yöntemine tabilik psikolojisi içine girmiş olduğu görülür. Fakta günümüz yapısı itibariyle Modern Yeni Türkiye'nin bu salt akılcılık içeren pagan/pozitivist bilimsel yönetime tabilikten kaynaklanan kaotik düşünce çukurundan çıkabilmesi elzemdir. Bu çukurdan çıkışın ana hamlesi ise ancak İdeal Türk-İslam medeniyetinin özgün düşünce yöntem anlayışına sahip olmasından geçmektedir. Bu noktada; "Peki modern dönemde ortada pozitivist düşünce yöntemi ve hermenötik düşünce yöntemi var iken Türk-İslam medeniyetinin bir düşünce yöntemi var mı ki (Şimşek, 2020 b: 116), Türkiye ona yönelerek, girmiş veya girdirilmiş çukurdan çıkabilsin?" sorusu akla gelebilir.

Öncelikle İdeal Türk-İslam medeniyetinin kıyamete kadarki tüm zamanlarda (tevhidi zaman) ve her teknolojik düzeydeki toplum süreçlerinde geçerli olan bir düşünce yönteminin var olduğu söylenebilir. Bunun adının da kendi özgün kavramsallaştırmamızdan hareketle; "tevhidi düşünce yöntemi" olduğu ifade edilebilir. Çünkü Türk-İslam medeniyeti; hem görünenin (madde) hem de görünmeyenin (mana) birlikteliğini, salt akılcılık ile değil, vahyin emrine girmiş akıl ile ele alan bir özelliğe sahip, özgün bir medeniyettir. İdeal Türk-İslam medeniyetinin bu özelliği onu, tüm zamanlara hitap edebilen bilgi üretme yöntemine sahip olduğu anlamına götürmektedir (Şimşek, 2019a: 177-179). İşte hem bundan dolayı ve hem de İslam'ın, 7. yüzyıldan kıyamete kadar; tek geçerli din olması, ilim merkezli hayat bakış anlayışına

sahip olması, evrensellik boyutunun bulunması gibi özellikleri taşıması, O'nun tüm zamanlara özgü bilgi üretme kabiliyetine sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu özgün özellikli unsurların varlığı, İdeal Türk-İslam medeniyetinin daima geçerli bir düşünce yöntemi sahip olduğunu ve ona bağlı bilgi üretme anlayışının bulunduğu ifade etmektedir.

Günümüz Türkiye'si bu noktada, Tevhidi Düşünce Yöntem bilgisi üzerinden oluşan özgün bilgi üretme kültüründen hareketle yeniden; El-Biruni, Gazali, Yesevi, Mevlana, İbn'ül Arabi, Hacı Bektaş-ı Veli'lerin bilgi inşa geleneklerinden istifade ederek, 21. Yüzyıl sürecinde özgün yeni bilgi ve düşünce inşasını ortaya koyabilir. Ancak bunun sağlanabilmesi için de Türk aydınının; akademisyenin/öğretim üyesinin/yazar-çizer düşünce insanının, öncelikle üç özel durumu bilmesinin gereği bulunmaktadır. Bilinmesi gereken bu üç özel durumdan ilki; ideal Türk-İslam medeniyetinin özgün düşünce yöntemi ve buna bağlı bilgi üretme yönteminin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bu İdeal Türk-İslam medeniyetinin özgün düşünce yöntemi "Tevhidi Düşünce Yöntemi" olup, ideal Türk-İslam medeniyetinde buna göre bilginin üretildiğinin bilinmesi gereklidir. Zaten İdeal Türk-İslam medeniyeti de kıyamete kadar geçerli bir içeriğe sahip olduğundan bu bilgi yöntemi tüm zamanlarda geçerli bir bilgi üretme yöntemidir. Ancak bu yöntem özellikle Tanzimat sürecinden itibaren "batılılaşma" olgusuna bağlı olarak giderek unutulmuş hatta unutturulmuştur. Böylece günümüz modern Türkiye aydınınının evrensel geçerliliğinden habersiz bir konuma sürüklenmiş/sürüklendirilmiştir.

İkinci bilinmesi gereken özel durum ise; pozitivist düşünce yönteminin modern Türkiye'ye yön vermesindeki teknik özelliklerinin en azından bilgi sosyolojisi açısından bilinmesinin gereği bulunmaktadır. Bu anlamda 15 Temmuz 1921'de Ankara'da yapılan Birinci Maarif Kongresi ve 1923 yılı Şubat-Mart ayları aralığında İzmir'de yapılan Birinci İktisat Kongresi modern Türkiye'deki "yapı kuruluşunun" pozitivist düşünce yöntemi üzerinden okunmasını ortaya çıkarmaktadır. Buna bağlı olarak "modern Türkiye'de, bu pozitivist düşünce yöntemiyle science zihniyet temelli bilgi üretme tercihinin göre önce eğitim (science) bilim anlayışı ve

buna göre oluşan pozitivist akıl merkezli insan ve düşüncenin oluşumu) ve ardından da, iktisat düşüncesi üzerinden modern pozitivist düşünce yöntem temeline göre düzen inşasının olduğunun bilinmesi önemlidir. İşte "modern Türkiye" sosyolojik yapı düzenin inşası, bu pozitivist düşünce yöntem anlayışı üzerinden önce pozitivist eğitim ve pozitivist akıl inşası ve hemen ardından da yine pozitivist düşünce yöntem içerikli liberal ekonomi teması üzerinden oluşturulmuştur. Bu pozitivist temel tercihe bağlı olarak Birinci Maarif Kongresi açılışında yapmış olduğu konuşmada Mustafa Kemal Paşa; Modern Türkiye'nin yeni milli eğitim anlayış yaklaşımını, yeni akıl inşasını ve yeni bilgi üretme yöntemlerinin işaretlerini "bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum; çünkü dehayı milliyemizin inkişaf-ı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir" beyanı ile ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanlarından "anlaşılacağı üzere yeni Türk Devleti'nin eğitim anlayışı, özgün bir kültür yaratma, pozitivist ve millî olma çizgisindedir" (Kök, 2019). Böylece Modern Türkiye'de; milli eğitim, milli eğitim-millî düşünce ve milli eğitim-millî akıl ilişkilerine "pozitivist" bir çizgiden salt akılcılık temasından hareketler la-dini ve "science" zihniyetinden yani "gördüğün vardır, görmediğin yoktur" anlayışından hareketle yön verilmiş olduğunun bilinmesi, hem oldukça önemli ve hem de özgün bilgi inşası açısından çok gereklidir. Buna göre Birinci Maarif Kongresi Modern Türkiye'nin, modern Batı içerikli pozitivist düşünce yöntem anlayışını esas almayı ifade eden bakışını, pozitivist düşünce yöntemine göre oluşturulmayı içeren milli eğitim zihniyetini, milli akıl yapısını, milli düşünce biçiminin temellerini inşa etmeyi içeren bir kongre olduğu söylenebilir (Şimşek, 2012:98-99).

Üçüncü bilinmesi gereken özel durum ise "Modern Türkiye'de, İdeal Türk-İslam medeniyet değerlerine dayalı düşünce ve bilgi üretme kimliğinin kaybetme sürecine girmiş ama özgün geleneğini de korumak isteyen milli ve muhafazakâr zihniyet içerikli kesimlerin, bu anlayışlarını korumak için modern Batı'nın teslis inancına dayalı

hermenötik düşünce yöntemini kullandıkları görülür. Bu yöntem de, knowledge içerikli bilgi üretmektedir. Knowledge içerikli bilgi üretme yönteminin science temalı pozitivist düşünce yöntemine göre bilgi üretme anlayışından bazı farkları bulunmaktadır. Örneğin din, iman konusuna dayalı bilgiyi bu hermenötik düşünce yöntemi, knowledge içerikli bilgi üretiminde kullanılabilir. Fakat hermenötik anlayış her ne kadar din ve iman ile ilgili bilgiyi kullanıyor olsa da bunun ideal Türk-İslam medeniyetindeki tevhide bakışla da ilişkisi, benzerliği ve alakası bulunmamakta olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. Türkiye'deki milliyetçi, muhafazakâr geleneği temsil eden kesimin pozitivist pagan içerikli bilgiden kaçarak bunun kullanmaktan uzak durması sonucu knowledge içerikli bilginin içine düşmüş/düşürülmüş olduğu söylenebilir. "Modern Türkiye" bünyesinde bulunan bu kesimin, bilgi üretmede içine düşmüş olduğu bu kimlik krizinin farkındalığının oluşmasının gereği bulunmaktadır. Bu farkındalık ise ancak ideal Türk-İslam medeniyetinin kendi özgün bilgi inşa etme yönteminin (Tevhidi Düşünce) var olduğunun bilinmesi ve bunun da ortaya konulması ile oluşabilir. Böylece hem pozitivist düşünce yöntemi hem de hermenötik düşünce yöntemi üzerinden obskürantizme düşürülmüş Modern Türkiye' de bilgiyi üreten insanın, kendi özgün kültürüne bağlı bir şekilde bilgi üretme ihtiyacının bulunmakta olduğu açıktır.

Modern toplumun sosyal düzeni ekonomi merkezli olduğu için kendi bünyesinde sınıflı yapı içinde sosyal düzen sorunlu görülmektedir. Çünkü bu modern sosyal düzende insanların değer verdiği; mallar, hizmetler kıt içerikli olduğundan, bu durum sosyal düzeni sorunlu hale getirmiştir (Yinger, 1982:4). Buradan hareketle Modern Türkiye'nin liberal Batı toplumunun ekonomik merkezli sosyal düzen kurgusunun pek çok alanda tercihi (bilgi üretme, toplum yöntemi, akıl yapısı vb.) ise, ideal Türk-İslam medeniyet değerlerinin içtimai düzen kurgusu ile çatışma potansiyeli taşımaktadır.

Bu çalışmada tüm zamanlara hitap eden Türk-İslam medeniyetinin tevhide düşünce yöntem anlayışına göre evrensel ölçekte bilgi üretmesinin niteliği ortaya konulmaktadır. Bu eksende medeniyetin bilgi sosyolojisi anlayışına göre kuram inşacı büyük düşünce

insanının varlığının geçmiş süreçte (7-19.Yüzyıl arasında) nasıl oluştuğu ve günümüzde ise bu yöndeki imkân ve kabiliyetinin durumu ifade edilmeye çalışılacaktır. Sonuç olarak günümüz Yeni Türkiye açısından; pozitivist düşünce yöntem içerikli science ve hermenötik düşünce yöntem içerikli knowledge temalı bilgi üretilmesine mutlak anlamda ihtiyaç olup olmadığının bilgisi ortaya konulmak istenmektedir.

2. 'Düşünce Yöntemi' Nedir ve Türk-İslam Medeniyetinin 'Tevhidi Düşünce Bilgi Yöntemi'ne Göre Bilgi İnşa Anlayışı Nasıl Oluşur?

1923 yılından itibaren Modern Yeni Türkiye'nin aşama aşama pozitivist düşünce yöntemi üzerinden tüm bilim dallarını "açıklayıcı" niteliği, Yeni Türkiye'nin sosyolojik tabanında, Türk-İslam medeniyetine dair bilgi üretme yönteminden uzak bir uygulamayı ortaya çıkarmıştır. Bu düşünce yöntemi değişikliğine bağlı benimsenen yeni uygulama ile her şeye ve her bilim dalına pozitivist düşünce yöntemi ile bakılan aktarmacı ve taklitçi düşünce anlayışını ve onun bilgi üretme sistemi, "bilimsellik" mottosu ile toplumsal hayata geçirilmiştir. Pozitivist/hermenötik düşünce yönteminin tekçi dayatmacılığının "bilimsellik" mottosu ile hem resmi ideolojik bağlamdaki bakış açılarına, politika üretimine ve hem de her akademik bilgi düzeyine yansıtıldığı görülmektedir. Bu durumun tabii sonucu olarak da Türk-İslam medeniyetinin kadimiyatına, "öncü kurucu büyük düşünce insanlarına ve onların fikirlerine" hep pozitivist/hermenötik düşünce yönteminin tekçi dayatmacılığının "bilimsellik" mottosu anlayışı ile yaklaşılarak, söz konusu "kurucu öncüler" anlaşılmaya çalışılmıştır. Elbette ki bu durum, ilmi bir duruşu ve derinliği de ifade etmemektedir. Çünkü değer, izafiliğin/göreliliğin sosyal düşünce ve düşünüş üzerindeki etkisini 'yok' kabul etme tabanında oluşan bu pozitivist anlayış, değerden arınmış haliyle kendi bilgi sistemini oluşturmuştur (Hall, 2008:223-227). Oysa kültürel izafilik kuram anlayışına göre "her toplum, kendi yegâneliği ve özelliği içinde incelenmelidir. Toplumlar birbirleriyle karıştırılamazlar" (Tezcan, 1995: 12). Fakat modern süreçte hakim Batı medeniyeti de, pozitivist merkezli bakış açısını içeren modernlik, bilimsellik, akılcılığa dayalı

düşünce yöntemini, her medeniyetin ve toplumun kullanımına tekçi bir bakışla, evrenselci ve evrimci hakim paradigma olarak sunmuştur. Bu noktada pozitivist düşünce yöntemi, salt akılcılığa dayalı analiz sistemini, bilgi üretme düşüncesinin odağına yerleştirmiştir. Böylece her şey bu noktadan bakarak, gördüğün vardır görmedin yoktur anlayışına sahip bir “zorunsuzluk” (yani ilahi kanunu reddetme) bakışına sahip olarak evrensel bir alan oluşturmuştur (Keat & Urry 2001:43). İşte Yeni Türkiye’de 1923’den günümüze değin ya pozitivist düşüncenin görmediğini “yoktur” olarak kabul eden salt akılcı bakışına sahip olarak ya da hermenötik düşünce yönteminin de teslis anlayışına dayalı rasyonelleştirilmiş Hıristiyanlık (din) üzerinden şekillendirilen materyalist din, değer, kültür bakışlı anlayışını merkeze alarak –örneğin; Mevlana’yı, Gazali’yi, İbn’ül Arabi’yi, Ahmet Yesevi’yi, İbn Haldun– ele almıştır. Böylece de Yeni Türkiye’de hala modern Batı paradigmasına bağlı evrenselci ve evrimci temalı bu düşünce yöntemlerinin ürettiği bilgi dünyası ile kadimiyatımızı ele almaya alışmış olan bir akademik düşünce, bakış ve yazın gelişmiştir. Fakat kültürel izafilik kuramı açısından konuya bakıldığında toplumlar açısından “evrimci bir aşamalandırmanın evrensel ya da genel bir ölçütü bulunamaz” olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı cemiyet/toplum üzerinde evrimci bir sınıflandırmaya gidilerek, toplum gerçeğini okumada, modernist tekçilik dayatması ile bir aşındırmanın yapılması uygun görülmemektedir(Tezcan,1995: 13).

İşte bu durumdan içtimai (sosyolojik) çıkış için öncelikle; bir düşünce yöntemi üzerinden köklü bilgi inşa edilmesinin gerekli olduğunun fark edilmesi gerekmektedir. Bunun idrak edilmesinden sonra da ikinci aşamada, “düşünce yöntemi nedir” ve bunun önemini nasıl anlamak gerekir sorusunun cevaplanmasına geçilmesi gerekir. Üçüncü aşamada ise Türk-İslam medeniyetinin bir “düşünce yöntemi var mıdır” sorusu üzerinde yoğunlaşarak bunun ortaya konulmasına geçilmelidir. Dördüncü olarak da teorik olarak Türk-İslam medeniyetini düşünce yöntemi ortaya konulduktan sonra Mevlana, Gazali, İbn’ül Arabi vb.lerinin Türk-İslam medeniyetinin özgün “düşünce yöntemine” göre ele alınmasını sağlayan bilginin ortaya çıkarılması sağlanmalıdır. Böylece ancak bu dört aşamanın özgün bir şekilde sağlanması yoluyla pozitivist düşünce yöntemi ve

hermenötik düşünce yöntemlerine göre Yeni Türkiye sürecinde özellikle bu alanlarda üretilen hatalı bilgi inşasında çıkılma imkânına kavuşulmuş olunacağı söylenebilir. Bütün bu açıklamalara göre bu çalışma da ele alınan konular ve alt başlık içerikleri, Türk-İslam medeniyetinin özgün düşünce yöntemi olan tevhidi düşünce yöntemine göre incelenmiştir. Böylece; taklitçi, aktarmacı ve obskürantizme düşmeyen bir akıl ve düşünce yöntem ile konu incelenmektedir.

2.1. Bir Medeniyetin Kendi Özgün Bilgi İnşasını Gerçekleştirmesi Açısından “Düşünce Yöntemi”nin Önemi Nedir?

Türk Dil Kurumuna göre düşünce, “uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan, duyularla değil, yalnızca ruhen algılanabilen asıl gerçeklik, mütalaa, fikir, ide, idea, dış dünyanın insan zihnine yansması, niyet, tasarı” anlamlarını içermektedir (TDK). Bu yönüyle düşünceyi; maddesel dünyasının ötesinden görünmeyenle yani soyut olan ile alakalı bir kavram olarak belirtmek gerekir. Düşünme ise daha maddi dünyaya dönük bir kavramdır. Buna göre düşünmek; “maddi olaylar arasında sebep-sonuç bağıntısını kurmaktır” (Topçu, 2002: 43). Fakat düşüncenin soyut, mana içerikli muhtevası onun; değere, inanca göre şekil alan yönünü öne çıkarmaktadır. Böylece düşüncenin bu özelliği, onun; her bir medeniyette, toplumda, ülkede veya kültürel yapıda ayrı ayrı bakış açısı sunmasını ortaya çıkartmaktadır (Özakupınar, 2002:58). Bu yönüyle düşüncenin soyutlukla yani duygu ile olan birebir ilişkisi, ona hem “izafilik” konusunda hem de yöntem konusunda ayrı bir derinlik ve özellik kazandırmaktadır. Bu eksende insanın herhangi bir olay ya da olaylar karşısında ortaya koyduğu düşünceleri, onun hep ait olduğu medeniyetin, inancın, toplumun ya da kültür sisteminin değer anlayışına göre şekillendiği söylenebilir. Bu durum ise insana tesir eden düşüncenin, izafilik özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

Yöntem ise “araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-netice ilişkilerini ve mümkün olduğu hallerde bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tespit etmek için izlenmesi gereken yol anlamına” gelmektedir (Bilgiseven, 1994:3). Buna göre her bilgi alanının, ait olduğu medeniyet anlayışına bağlı olarak ona “uygun belli bir mantığı ve belli bir metodolojiyi” yani yöntemi

takip etme mecburiyeti bulunmaktadır. Böylece o medeniyet ya da toplum anlayışına uygun doğru yöntemle sahip olmak, o medeniyet veya toplumun hakikatine ait bilgiyi üretmeyi ya da ona ulaşma imkânını sunmuş olacaktır. Buna göre yöntemi en açık bir şekilde “bilgiye ulaşmak için kullanılan yol” olarak ifadelendirmek gerekmektedir (Ertek, 2021:122-123).

Yöntem konusuna Filibeli Ahmet Hilmi de dikkat çekmiştir. Filibeli A. Hilmi bu noktada “medeni hayatta en zaruri olan şey fikirler ve amellerde sağlam bir usule sahip olmaktır” diyerek, bir medeniyet ya da toplum açısından yöntem konusunun önemine dikkat çekmiştir. Filibeli A. Hilmi, medeniyet ve toplumların düşünceler ve bu yöndeki çalışmaları gerçekleştirmede düzenli bir yöntemle sahip olamamaları halinde, onların asıl hedeflerine ulaşmada başarısız olacaklarını belirtmiştir. Bu noktada Filibeli, medeniyet ve toplumların başarılı olabilmeleri için hem teori hem de uygulamada kendi özgün medeniyet değerlerine uygun yöntemi takip etmelerinin gereğine vurgu yapmıştır (Turan, 2020:476-477). Böylece bir medeniyet veya toplumun başarılı olmasında, istikrarında o medeniyetin “düşünce” anlayışı ile bu düşünceyi ilmi bilgi inşasına aktarmada yine o medeniyet değerlerine uygun “yöntem” bilgisi ve onun uygulaması oldukça önemli bir gerçeklik taşımakta olduğu ifade edilebilir. Buna göre “düşünce”nin değer ile olan ilişkisinin, hem düşüncenin izafiliğini ortaya çıkardığından hem de özgün bir yöntem anlayışını geliştirmeyi ortaya çıkardığından bahsedilebilir. Bu duruma bağlı olarak, “düşünce yöntemi”nin de; medeniyetten medeniyete, kültürden kültüre, değerden değere göre, farklı düşünce temaları ve izlenen yöntemlere bağlı olarak oluştuğu söylenebilir.

2.1.1. Düşünce Yönteminin İçtimaiyatı (Sosyolojisi)

Düşünce Yönteminin kültürel izafiliğe, duygu, düşünce gibi unsurlara bağlı olarak oluşmuş olması onun toplum gerçeğindeki tutum ve davranışlara etki etmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Buna göre de “düşünce yöntemi”nin toplumla ilgili konusu, onun, içtimaiyatçı (sosyolojik) yönüne dikkat çekmektedir. Düşünce yönteminin bu içtimai (sosyolojik) içerikli yapısının bulunması, onun birçok unsurla birlikte ele alınmasını

zorunlu hale getirmiştir. Buna göre bir medeniyette yahut toplumda düşünce yönteminin öncelikle o medeniyet ya da toplumun “ilmi yöntem” konusu ile birlikte ele alınması gerekmektedir. Buna göre “ilmi yöntem” bakışı ile düşünce yönteminin iççeliği, içtimai (sosyolojik) bütünde onların birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü “düşünce”, “ilmi yöntem”in oluşmasındaki ana belirleyici bir konuma sahip olduğundan bu ikisinin bütüncül etkileşimden oluşan “düşünce yöntemi”nin, bu noktada; medeniyetlerin, toplumların, kültürel yapılarında özgünlük ve izafilik üzerinden oluşan bir etkiye ve muhtevaya sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle özellikle sosyal ilimlerde üretilen “bilgi”nin de, araştırmada yapmanın içeriği de, özgünlük, izafilik ve bunlara bağlı olarak millilik taşımakta olduğu söylenebilir.

İkinci olarak “düşünce yöntemi”nin “akıl” ile olan ilişkisinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Üçüncü olarak “düşünce yöntemi”nin o medeniyet ya da toplumun “toplum felsefesi” ile olan ilişkisinin bilinmesi gerekmektedir.

Dördüncü olarak da “düşünce yöntemi” konusunun oluşumunda ve etkileşiminde “kültürel izafilik” konusu da son derece özgün bir bakışın gelişmesine katkı vermektedir. Bu yönüyle de “düşünce yöntemi-kültürel izafilik” etkileşiminin, bir medeniyetin veya toplum özgün bilgi inşa etmesindeki önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Buna göre “düşünce yöntemi” konusunun tabiatında (karakterinde) bu dört unsur ile yani; “ilmi yöntem”, “akıl”, “toplum felsefesi” ve “kültürel izafilik” ile doğrudan, eş zamanlılık içinde ve çok yönlü olarak kurduğu ilişki, bir medeniyetin kendi bütününe yönelik her şey için geliştirdiği özgün bilginin inşası ana temasını oluşturmaktadır. Buna göre “düşünce yöntemi” kavramının bir medeniyet ya da toplum inşa etmedeki öncü bilgiyi geliştirmedeki kilit kavram olma niteliği bulunmaktadır. Böylece “düşünce yöntemi” bir medeniyet ya da toplumun/sosyolojinin özgün bilgi yapısının (sisteminin) oluşmasına imkân vererek, onun aktarmacı veya taklitçi olmayan milli bilgi yapısının oluşmasına nihai olarak yön verebilen temel bir unsurdur.

Bu bağlam çerçevesinde düşünce yöntemi; “bir medeniyetin/toplumun/insanın; dine, dünyaya, devlete, siyasete, ahlaka, kültüre, eşyaya (maddeye), olaylara, eğitime, paraya, servete, sermayeye, sanayiye, girişimcilğe, gençliğe, aileye, kadına, kendine, başkalarına, azınlığa; velhasıl toplum hayatındaki tüm beşeri, kültürel ve içtimai (sosyal) olay ve olgulara, tüm “şey”lere; nasıl, nereden ve hangi temel öncüller merkezinden bakılmasının “ilmi yöntem”ini ortaya koymaktadır”. Bu tanımından hareket ederek ilk unsur olarak, “düşünce yöntemi”-“ilmi yöntem” etkileşimi, bir medeniyetin özgün bilgi üretmesinin ana belirleyicisi konumunda bulunduğu bilinmelidir. Çünkü bir medeniyet kendi bünyesindeki her şeyin açıklamasını, sahip olduğu “düşünce yöntemi”nin niteliği vasıtasıyla geliştirdiği “ilmi yöntem/metot” ile ancak sağlayabilmektedir (Şimşek, 2020b:120).

Akıl, düşünce ve düşünce yöntemi arasında da güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Akıl, düşünceyi yöntemli bilgi üretilmesine imkân verdiğinden, onun içtimai (toplumsal) düzen/sistemin kurulmasında en gerekli olan özgün bilginin oluşmasına ancak bu yolla imkân vermektedir. Buna göre ikinci unsur olarak “düşünce yöntemi-akıl” ilişkisi de yine bir medeniyetin veya toplumun; din, kültür, ahlak vb. gibi müspet idrakinin oluşmasında ve insanında bu eksende düşünce geliştirip bunu da davranışlarına geçirmesine yönelik gerekli olan özgün bilgiyi üretmedeki en temel sevk edici gücün temsil etmektedir (Şimşek, 2020c:5). Bu açıklamadan hareketle bir medeniyet için; düşünce, milli kültür, hukuk, iktisat, çalışma, ahlak, içtimailik (sosyallik) vs. gibi tüm konular “akıl” ile işlevsel hale getirilmektedir. Bu “akıl”a da tüm bu alanlarda nasıl düşünülmesi gerektiğini söyleyen, ona yön veren unsur ise düşünce yöntemidir” (Şimşek, 2020b: 121). Bu bağlamdan hareket ederek de “düşünce yöntemi-akıl” etkileşimi başta sosyal (içtimai) ilimler alanları olmak üzere tüm ilim alanlarında ve onların alt dallarındaki düzen işleyişini (sistemsel yapılanmayı) oluşturduğu söylenebilir.

Bir düşünce yöntemi kendi medeniyetinin “akıl” yapısına, neyi; nasıl ve hangi ölçülerde düşünmesi gerektiğini öğretir. Bu düşünce yöntemine göre oluşan “akıl” da, ait olduğu medeniyetin içtimai “sistem/düzen” kurmasını sağlayan ilim dallarının içyapısını

örmektedir (Şimşek, 2020b:121). Böylece “düşünce yöntemi-akıl” ilişkisi; din, ahlak, kültür gibi anlayışlar üzerinden bir medeniyetin veya toplumun, soyut/mana unsurlarının temellerini oluşturmaktadır. Bunun üzerinden de geçişi sağlayan köprü kavramlar vasıtası ile yani mana unsurlarının maddi dünyadaki her şeyin açıklanmasına katkı sağlayarak, düşünce yöntemi –akıl ilişkisinin bütüncül uygulaması ortaya konulur. Buna göre “geçişli sağlayan kavramlar” ile “söz, davranış/nesne/eylem”ler vasıtasıyla mananın, maddi dünyada şekil almasını sağlanmış olduğu ifade edilebilir (Ökten, 2020:23). Dolayısıyla “akıl”ın “düşünce” konusuyla etkileşimi sonucunda beliren özgün düşünce yönteminin toplum üzerindeki belirleyici, yön verici ve özgün bilgi inşa etmedeki kurucu gücünü oluşturmaktadır (Şimşek, 2020c:5).

Üçünü unsur olarak “düşünce yöntemi-toplum felsefesi” ilişkisi ise bir medeniyetin ya da toplumun, hangi ilmi anlayış ile hangi toplum düşüncesinin veya felsefesinin ilmi yöntemine göre nasıl tür bir bilgi üretildiğine yön vermeyi sağlayan bir başka kök unsurdur(Şimşek, 2020c: 5). Buna göre her bir medeniyet ya da toplum, kendi varlığını, yine kendisine ait “düşünce yöntemi”nin ürettiği bilgi ile oluşturmuş olduğu “toplum felsefesi” üzerinden kurmakta olduğu söylenebilir (Şimşek, 2020b: 117).

Dördüncü unsur olarak da düşünce yöntemi-kültürel izafilik ilişkisinin dikkate alınan varlığı, bu noktada milli bilgi inşa edilmesinin en temel ilmi gereklerinden birisini oluşturmaktadır. Çünkü modern düşünce anlayışı; maddi menfaatçilik üzerine kurulu pozitivist düşünce yöntemi ve onun tek tipçi evrensellik içeren anlayışını terakki (progress) söylem dayatılması bağlamında ele alınmaya yöneltmiştir (Bilgiseven, 1995: 79). Oysa bu düşünce yöntemini tek bir evrensel ölçü kabulü ile diğer medeniyetlerin düşünce yöntemlerinin ve onların izafilik içeren ayrı ayrı toplumlar olup da bunların kendilerine özgü niteliklerinin olduğu inkâr edilemez bir gerçekliği içermektedir (Bilgiseven, 1995: 79). Fakat modern paradigmanın “düşünce yöntemi ve evrenselcilik” etkileşimi, kendi dışındaki medeniyetlerin veya toplumların bu bağlamda var olan niteliklerini dikkate almayan bir konumdadır. Bundan dolayı modern Batı medeniyetinin pozitivist

düşünce yöntemi üzerinden kurduğu modern paradigmanın, izafiliği görmezden gelen bir kimlikle hareket etmektedir. Oluşan bu algıyı ise bir “yapı-söküm tekniği” geliştirme imkânı olarak “düşünce yöntemi-kültürel izafilik” etkileşimi ile ilmi bağlamda çürütme imkânı oluşturulabilir. Böylece yeni düzen/sistem kurucu bir yapının oluşması da bu yolla sağlanabilir olunmaktadır (Şimşek, 2016: 354). Buna göre de bir medeniyetin/toplumun gerçekte düşünce yöntemini idrak etmedikçe, “ne yaşadığımız dünyayı, ne de bu dünyayı geçmiş dönemlerden ayıran fark ettirici özelliği/özellikleri”(Şimşek, 2020c: 6), ne de geçmişteki öncü düşünce insanlarını hakıyla anlama imkânına kavuşulabilir.

2.2. Düşünce Yöntemi-Obskürantizm İlişkisi

Yukarıda da değinilen Obskürantizm kavramının sözlük anlamı: “bilgiye sahip olanların onu paylaşmak istemeyip tekelinden tutmak istemesi durumu”dur. Obskürantizm konusunun “düşünce yöntemi” ile ilişkisini “metot” konusu üzerinden ele alındığında bu etkileşimin, “bilenlerce, milyonlarca hatta milyarlarca bilmeyenleri daha fazla kontrol altında tutmak amacıyla onları, bilgiden uzak tutmak için uygulanan metotlar bütününe verilen isim olarak da ifade” edildiği görülmektedir (Şimşek, 2013: 40). Buna göre bu milyonlarca kesimi kendi hakikat bilgisinden uzaklaştırıp onları karanlıkta bırakma (obskücurité) işlemi maruz bırakılan bir medeniyet/ülke/toplum için bu obskücurité konusu, en asıl sorunu oluşturmaktadır. Böylece obskürantizm-düşünce yöntemi ilişkisi üzerinden bir medeniyeti/toplumu bağımlılaştırdığı, onun taklitçi ve aktarmacı düzeyde tutulmasındaki en etkin unsurlardan birisi olduğu söylenebilir. Tüm bu açıklamalardan sonra obskürantizmin etkisi, söz konusu medeniyetin/toplumun, kendi özgün düşünce yönteminden hareket ederek, birinci sınıf milli aydınını inşa edebilmesinin imkânını ortadan kaldırdığı söylenebilir. Yani milli toplumlar, dünyaya evrensel ölçekte birinci sınıf bilgi üretme imkânını oluşması, obskürantizm vasıtasıyla engellenmiş olmaktadır.

2.3. Türk-İslam Medeniyetinin “Tevhidi Düşünce Bilgi Yöntemi”ne Göre Bilgi İnşası Nasıl Gerçekleşir? Düşünce Yöntemi - Obskürantizm İlişkisi

Özellikle son iki bin altı yüz yıllık insanlık tarihinde Batı medeniyet ve Türk-İslam medeniyeti olarak iki ana medeniyet; Akdeniz Havzasında, Kıta Avrupa’sında, Ortadoğu’da ve Kuzey Afrika ölçeğinde etkin faaliyet göstermişlerdir. Yine bu süreçte bilgi türü ya da bilgi inşa etme yöntemi olarak da insanlık iki tür ana bilgi üretme ve ana düşünce yöntemine bağlı kalmıştır. Bunlardan ilki; "vahyin emrine girmiş bütüncül (tevhidi) akıl ile üretilmiş olan vahiy-akıl ilişkisine dayalı olarak oluşan tevhidi bilgi türüdür. İkinci ise ve "salt akla dayalı nesne (madde)-akıl ilişkisi merkezli materyalist bilgi türü" dür. Böylece başta yukarıda belirtilen ana kültür bölgeleri olmak üzere dünya üzerinde bu iki ana "bilgi" ve bilgiyi oluşturma "yönteminin/metodunun" bulunduğunu görmek mümkündür (Şimşek, 2018d: 761). Bu eksende dünyadaki son iki bin altı yüz yıllık sürede bilgi inşa etme ana tasnifi, anılan coğrafyalarda bu iki eksenden oluşmuş olduğu söylenebilir. Bundan dolayı 7. yüzyıl ile 19. yüzyıl sürecinde yani bin iki yüz yıllık zaman aralığında, Türk-İslam medeniyeti üç kıtada “tevhidi düşünce bilgi üretme yöntemi”ne göre; düşüncenin bilgisini, içtimaiyat (cemiyet/toplum) bilgisini, iktisat bilgisini, siyaset bilgisini, hukuk bilgisini, nefsiyat bilgisini, eğitim bilgisini vb. üreterek, söz konusu zaman aralığında, bu geniş coğrafyalarda “iktidar” olmuştur. Böylece belirtilen süreçte İdeal Türk-İslam medeniyeti özgün bilgi-iktidar ilişkisi ekseninde adalet merkezli siyasal iktidar yapısı, “tevhidi düşünce bilgi yöntemi”ne dayalı bilgi inşası ile sağlayarak, bir “kültür devleti olmayı ve buna dayalı özgün toplum yapısını oluşturmaya başarmıştır (Şimşek, 2016: 28-29). Buna göre ideal Türk-İslam medeniyeti “tevhidi düşünce bilgi yöntemi” anlayışına dayalı olarak ürettiği bu kültür devleti ve tevhit toplum yapısındaki özgün içtimaiyat (sosyal) ilim dallarına yönelik bilgi ile; ne sınıflı bir çatışma ve sömürü bilgisini üretmiş, ne tekelci ekonomik yapılanmaya dayalı bir ekonomik yapıyı üretmiş, ne kültür-din toplum ilişkilerinde ırkçı bir milliyetçiliği ve ırkçılık üzerine kurgulanmış dini milliyetçiliği, ne etnik sosyolojiyi tahrik eden bir üstün ırk nazariyesi-kültür ilişkisini üretmiş, ne toplum katmanları arasında yapısal sınıf farklılığı ve bunun üretmiş olduğu hiyerarşik yönetim çatışmasını besleyen ve onu geliştiren bir siyaset ortaya koymamıştır. Böylece ideal Türk-İslam medeniyeti ne

“Tanrı”ya ne de “Efendi”ye (feodal beye) ihtiyaç hissetmeyen bir çatışmacı burjuvanın oluşmasını geliştirmemiştir (Şimşek, 2013: 116). Bundan dolayı güçlünün adaletini destekleyen bir hukuk ortaya koymamıştır. Böylece ideal Türk-İslam medeniyeti üç kıtada siyasal hâkimiyet kurduğu bu bin iki yüz yıllık süreçte; denge iktisadını, adaletli siyaset anlayışını, ilahi ölçülerden hareket eden tevhidi “hak” içerikli hukuku, egoist bencil salt akılcı insan yerine diğergam “kul insan”ı, iki dünyadaki başarılı olmayı içeren bütüncül eğitim anlayışı, yaratan ve yaratılmış üzerinden oluşan bir düşünce (felsefe, tefekkür) bakışını, kendi özgün içtimai (sosyal) ilimlerin ürettiği akıl ve yönetim anlayışı (yani tevhidi düşünce bakışı) ile sağlamış olduğu görülür. İdeal Türk-İslam medeniyeti tüm bu unsurların her birinin hem kendi içyapılarını ve birbirileri ile olan düzenli ilişkilerini de, “tevhidi düşünce bilgi yöntemi” ile kurmuştur. Çünkü son iki bin altı yüz yıllık dünya tarihinde, yukarıda ifade edilen dünya hâkim siyasal coğrafyasında Batı medeniyeti ve Türk-İslam medeniyeti mevcuttur. Bu iki medeniyetin de iki ayrı “düşünce yöntemi” bulunmaktadır. Bu “düşünce yöntem”leri günümüzde Batı medeniyetinde materyalist düşünce temellilik üzerine geliştirilmiş olan “pozitivist/materyalist düşünce yöntemi” ve ideal Türk-İslam medeniyetinde ise “Tevhidi düşünce yöntemi” üzerinden bilgi inşa ederek, medeniyetlerin kendi hâkimiyet alanlarını bunlara göre üretilen bilgi sistemi ile oluşturmuşlardır (Şimşek, 2016: 63-65). O halde esasında var olan ama özellikle birinci “Yeni Türkiye” diye ifade edilen “Modern Türkiye”nin kurulumundan (1923) günümüze değin unutulmuş ya da unutturulmuş olan ideal Türk-İslam medeniyetinin tüm zamanlara yönelik özgün bilgi üretme ve araştırma yöntemi olan “Tevhidi Düşünce Yöntemi” nedir? Bilgiyi nasıl üretir? Türk-İslam bilgeleri bu yöntemle göre nasıl bilgi üretmişlerdir? Şimdi bu soruların cevaplanması gerekmektedir.

Öncelikle tevhit kavramını ele aldığımızda; onu, kâinattaki bütünlüğü ifade etmesi bağlamında ele alınan bir kavram olarak (Bilgiseven, 2003: 118), İslam’ın “öz”ü olarak belirtebiliriz. Bundan dolayı “bütün cüz”üleri ile kâinat Allah’tandır. Allah’ın tecellisidir ve O’nun nuru (ruhu, enerjisi) ile ayaktadır. Bundan ötürü görünen her şey, tek bir İlah’la bağlılığı açısından tektir. Tek bir vücuttur”

(Bilgiseven, 2003: 118-119). Buna göre tevhidin bu yönü, kâinattaki her şeyin, esasında tevhit kanununa bağlı olarak işlenmesini sağlayan bir anlam içeriğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bütün içtimaiyatı (toplumu/cemiyeti) ve içindeki unsurları bu esasa yani tevhit esasına göre ele almak ve onu kurallarına göre incelemenin mantıklı anlamı ortaya çıkmış olmaktadır.

Tevhit sözcüğü, birlemek, bir kılmak bir şeyin birliğine kail olmak, bir ve tek olduğuna hükmetmek anlamlarına gelmektedir (Şimşek, 2018c: 237). Tevhit bu yönüyle öncelikle Allah’ın teklifi (ehadiyetini) içeren bir anlama sahiptir. Buna göre İslam kültürü; Allah’ın birliği/teklifi ve “insanlığında aynı anne ve babadan gelmede bir birlik olduğu” (Garaudy, 2020: 111), ve yaratılan her şeyin Allah’tan gelmiş olma birliği anlayışı üzerine kurulmuş olduğu söylenebilir. Tevhidin bu yönden ele alınışı onun hem “dini”, hem “içtimai” ve hem de “ilmi yöntem” içerikli bir mahiyete sahip oluşu ile irtibatlılığını ortaya koymaktadır. Buna göre tevhit kavramının bu geniş içeriği, onun kâinattaki her şeyin işleyiş ve düzenini sağlayan kanunu oluşturması yönüyle en kapsamlı anlam genişliğini ifade etmekte olduğu belirtilebilir. Böylece tevhit kavramı, İslam’ın vahiy anlayışına bağlı olarak; kâinat, dünya ve içindeki her şeyle birlikte, insanı ve insanın ortaya koyduğu her konunun işleyiş düzenine yön veren bir mahiyete sahiptir. Buna göre tevhit, içtimailik ve evrensellik içeren bir kavram olma özelliğine haizdir (Şimşek, 2020a: 12). Tevhidin kâinat içinde her şeye ile olan ilgisi, irtibatı ve ilişkisi, onun bilgi konusunun da nasıl bir anlam içeriğine sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu noktada “tevhit-bilgi” ilişkisine bakıldığında tevhidin; insanın gördüğü ve göremediği yani soyut ve somut her şeyi kuşatan bilgiyi, Allah’ın mutlak birliği içinde açıklanmasını ifade etmekte olduğu söylenebilir (Bostan, 2019: 23).

Faruki de tevhidi, Allah’tan başka ilah olmadığına kanaat ve şahadet olması üzerinden açıklamıştır. Faruki’ye göre bu ifade, en uç noktaya kadar, tüm İslam’da en büyük ve en zengin anlamları taşımaktadır. Bazen bütün bir kültür, bütün bir medeniyet veya bütün bir tarih bir cümleye sığar. Bu kesinlikle İslam’ın tevhit kelimesinin içeriğidir. İslam’ın tüm çeşitliliği, zenginliği ve tarihi, kültürü ve ilmi, hikmeti ve medeniyeti,

tevhit kelimesinin içine yerleştirilmiştir. Buna göre tevhit; hakikatin, dünyanın, uzayın ve zamanın, insanlık tarihi ve kaderinin gerçekliğine genel bir bakıştır (Faruki, 2000: 9-10). Bu açıklamalar çerçevesinde tevhit kavramını; dini, içtimai (sosyal) ve kâinat-varlık ilişkisi ekseninde ele alınmasının gereği ve lüzumu ortaya daha net olarak çıkmaktadır. Bu bağlamda tevhidi; bir dünya görüşü, bir kültür, “genel bir gerçeklik, hakikat” görüşü olarak belirtmek ve en genel geçer manada böyle ele almak hem gereklilik hem de mümkünlük taşımaktadır (Şimşek, 2018a: 49). Bu yönüyle tevhit; içtimaiyat (sosyal) içerikli derin bir tasvir, anlama ve anlamlandırmaya yönelik özgün içeriğe sahip bir kavramdır.

“Tevhit-düşünce” ilişkisi üzerinden insan, cemiyet/toplum hayatındaki her şeyin içtimai (sosyal) bir zeminde ortaya koyması niteliğiyle tevhidi, içtimaiyat ve içtimaileşme ile ilgili olarak ele alınması gereken bir kavram olarak görmemiz gerekmektedir. Çünkü “tevhit” kavramı, insanın hayata yönelik her şeyin ilahi kanunlar çerçevesinde ele alınmasını içeren bir anlayışa sahiptir.

Nübüvvet ve ahiret inancı ile birlikte tevhit, İslam mefkuresini oluşturan üç temel unsurdan birisidir (Bacha & Mirahhor, 2021: 93). Buna göre tevhidin kaynağının ilahilik içermesine bağlı olarak ve onun “insanın maddi (dünyevi) ilişkilerini düzenlemesi” yönüyle, “tevhidin, insanın hem iç dünyasını (soyut), hem dış dünyasını (somut) bütün olarak” biçimlendirmektedir (Yüksel, 2020: 51). Tevhidin bu bütüncül özelliği onun üzerinden her şeye yönelik bilgi üretmesini ve bunu da bir “yöntem” ile gerçekleştirmekte olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede tevhidin bir anlamı da F. Razi’ye göre “yol” “yöntem” olarak ele alındığından (Razi, 2015: 87), tevhidi yöntem; tüm ilimleri bütünleştiren, soyuttan somut gerçekliklere inen “bütünü gören” bir ilmi yöntem özelliği taşımaktadır (Şimşek, 2019c:171). Böylece tevhidin bütüncül niteliğinin, “Allah her şeyin yaratıcısıdır, O her şeye vekildir” (Zümer 62) ayetine göre ele alındığında onun, “Kâinat Ana Kanunu” olduğu anlaşılmaktadır (Bilgiseven, 1985: 201). Bu da tevhidin “Kâinat Ana Kanunu” olduğunu ve her şeyin,

tevhit anlayış ve yöntemine bağlı olarak açıklanması gerektiği fikrini ortaya çıkarmakta olduğu söylenebilir.

İkinci olarak ele aldığımız kavram olan “tevhidi düşünce” anlayışı ise; “Allah’ın ortaya koyduğu ilmi yöntemin adı”nı oluşturan (Şimşek, 2016: 160), bunu da “tevhit-düşünce” ilişkisine bağlı olarak oluşan, özgün bir birleşik kavram şeklinde üretilmiş olduğunu belirtebiliriz (Şimşek, 2020a: 12). Bu tevhidi içerikli ilmi yöntemin önemi “hiçbir ilimle yanlışılanamayacak ve ancak onaylanabilecek şekilde” bir özelliğe sahip olduğundan (Bilgiseven, 2003: 118), tamamen tüm zamanlara yönelik özgün bir yöntem ve niteliğe sahiptir. Bu özelliği dahi “Tevhidi Düşünce” anlayışının, ilahi kaynaklı olmasından kaynaklandığını göstermektedir. Bununla birlikte “Tevhidi Düşünce” kavramı, sahip olduğu benzersiz niteliği ile ideal Türk-İslam medeniyetinin dünya ölçeğinde ve her dönemde; içtimai düzen kurma vasfına sahip olduğunu da göstermekte olduğu söylenebilir.

Ayrıca bir de “İlmar Çevresinde”² özgün olarak geliştirilen bu “Tevhidi Düşünce” birleşik kavramı üzerinden ideal Türk-İslam medeniyetinin kendisine has (pozitivist düşünce yöntemine dayalı “science” ve hermenötik düşünce yöntemine dayalı “knowledge”dan çok farklı) bir ilmi metodunun varlığını da ortaya konulmuş olmaktadır. Böylece “Tevhidi Düşünce” anlayışı; insanı, kâinatı ve toplum ve içindeki her şeyi “tevhit-düşünce” birleşik kavramına göre şekillendirmektedir.

“Tevhidi Düşünce”, vahiy kaynağından beslendiğinden dolayı iki dünyacı yönüyle hem öte dünyayı ele alırken aynı zamanda hem de kişinin, öte dünyadaki yerini hazırlayacak olan bu dünya hayatını da ele alan, çift yönlü bir anlayışına sahiptir. Bu özelliğini de yani soyut mana (vahiy) içerikli yön yönünün somut maddi dünyaya yön veren bütüncül ilmi vasfıyla düzenlemiştir (Şimşek, 2016: 54). Böylece manadan, maddeye geçişin somutlaşmasını da söz, eylem, davranışlar vb. üzerinden yukarıda belirtilen köprü kavramlar kurarak, bunun üzerinden bu bütüncüllüğü sağlamış olduğunu belirtmek mümkündür.

²İlmar Çevresi yani İlimi ve Metodolojik Araştırmalar Merkezi Çevresi olarak 2015 yılından itibaren özgün bir şekilde “Tevhidi Düşünce” ve onun üzerinden,

“Tevhidi Düşünce” anlayışı “madde+mana” terkip bütüncüllüğüne dayalı oluşmuş olduğundan (Şimşek, 2016: 49), geçişi sağlayan köprü kavramlar ile soyuttaki manayı “söz, davranış vb.” ile maddi alana taşıyarak, “Tevhidi Düşünce” anlayışının bütüncül davranışı ortaya konulmuş olmaktadır. Bu noktada Tevhidi Düşünce’nin ilim anlayışı ise madde ve mananın birlikteliğinden hareket ederek esasında “bilimi de içine alan daha geniş bir alanı tanımlamış” olduğu söylenebilir. “Bilginin elde edilme yolu sadece akıl yahut duyular değildir. Akıl ve selim hisler olarak adlandırılan beş duyunun yanı sıra doğru haber olarak adlandırılan vahiy de bilginin kaynakları arasındadır”. Bundan dolayı “vahiy, sadece gayb alanında bilgi kaynağı değil; aynı zamanda, bütün varlıkların sahibi ve yaratıcısının, her şeyi bilen Zat’ın haber verdiği her konu için kesin bilgi kaynağımız” olup, bunu da soyuttan somuta geçişi sağlayan köprü kavramlar üzerinden görünmeyen (soyutun), görünen üzerinde aşikâr olması ile sağlanmış olduğu söylenebilir (Bostan, 2019: 31).

Üçüncü olarak da “Tevhidi Düşünce Yöntemi”³ ise; İdeal Türk-İslam medeniyetinin tüm zamanlara yönelik yöntemli ilmi bilgi üretmesini, ilmi araştırma yapmasının imkânını veren ve her konuya yönelik “düzeni (sistemi)” kuran ya da onu sağlayan “yöntem”li bilgi üretme içerikli bir kavramsal anlayıştır. Buna göre “Tevhidi Düşünce Yöntemi”nin ideal Türk-İslam medeniyeti açısından en azından iki konuda çok önemli bir konumu bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Tevhidi Düşünce Yöntemi”nin, tevhidi bağlamda her şeye yönelik bilgi üretmesinde

bir yönteminin var olduğunu göstermesini açısından önemlidir. İkincisi ise yine ideal Türk-İslam medeniyetin “Tevhidi Düşünce Yöntemi”nin, tüm zamanlar içinde her türlü şeye, alana, konuya vb. yönelik bilginin üretilmesinde, evrensel bağlamı özgün bir düşünce yöntemine ve genel geçerliliğe sahip olmuşludur. Bunun bilinmesi bakımından bu yöntem; insanlık açısından, insanlığın ahlaklılık ve faziletlilik ölçüleri içerisinde ilmi ilerlemeyi gerçekleştirme imkânını anlaması bakımından son derece önemli ve gerekli bir yöntem türüdür (Şimşek, 2019a: 122). Modern çağlarda, modern paradigmayı şekillendiren pozitivist ve hermenötik düşünce yöntemlerinin bilimsel ilerleme adına insanlığa ve dünyaya; kan akıtma, eşitsizlikçiliği meşru gören zulümkar davranışları, vahşeti, insan ve kaynak sömürsünü, şiddeti, korkuyu, ırk ve renk ayrımcılık vb. gibi düşük ahlak ve evrensel insani değersizliği meşru gören bir bakışı geliştirmiş olduğunu, “düşünce -yöntem-değer” etkileşimi açısından söylemek mümkündür. Bu bağlamda Türk-İslam medeniyeti ile modern Batı medeniyetlerinin bilgi üretme yöntemlerini bir arada ele alıp farklılıkların belirgin bir şekilde ortaya konulmasının gereği bulunmaktadır. Çünkü İdeal Türk-İslam medeniyetinin tüm zamanlar içinde daima milli bilgi üretme yöntem ve şahsiyetinin varlığı, obskürantizme düşürülmüş Modern Türkiye aydını açısından fark edilmesine önemli katkı sağlayacağı düşünülebilir. Böylece Batı Medeniyeti ve Türk-İslam Medeniyetlerinin Bilgi üretmede en temel unsurlar olan; yöntem, akıl, insan, ahlak vb. gibi özellikleri bakımından karşılaştırılması ekseninde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

³“Tevhidi Düşünce Yöntem Anlayışı” kavramı geliştirilerek, İdeal Türk-İslam medeniyetinin 21. Yüzyılda Yeni Yükselişinin kök kurucu bilgi inşa sistemini anlayışını kavramsallaştırma ekseninde ortaya koymuştur. Böylece Türk-İslam Medeniyetinin bir akademik ilmi çevresi olan İlmâr Çevresi, 2015 yılından bu yana “Tevhit” kavramı özünden hareketle “Tevhidi Düşünce” ve onun üzerinden, “Tevhidi Düşünce Yöntem Anlayışına” geliştirerek, ideal Türk-İslam medeniyetinin özüne uygun bilgi inşa etme düzenini (sistemini) bu yeni kurucu kavram etrafında üretmek bunu da, çeşitli ulusal ve uluslararası çalışmalar ile akademik literatüre kazandırmış olduğu belirtilebilir.

Yöntem:	<u>Pozitivist Düşünce Yöntemi</u>	<u>Hermenötik Düşünce Yöntemi</u>	<u>Tevhidi Düşünce Yöntemi</u>
	↓	↓	↓
Akıl:	Salt/Rasyonel Akıl	Materyalist Dindarlık İçeren Akıl	Tevhidi Akıl
İnsan:	Madde	Madde+ Mana	Madde+ Mana
Toplumsal:	Salt akıl ile	Salt akıl ile	Tevhidi Akıl ile üretilen
İnşa için:	Üretilen Formül	Üretilen Formül	Terkip
Ahlak:	Ethic	Morality	Ahlak (Hulk) Anlayışları
İsim:	Science	Knowledge	İlim/Tevhidi İlimi
Bilgi İnşa Unsurları:	Obje-Suje	Suje-Obje	Mutlak Varlık Yarattırılmış Varlık
			↓ ↙ ↘
			Allah Kâinat İnsan

Tevhidi Düşünce Yöntemi ve materyalist içerikli pozitivist ile hermenötik düşünce yöntemlerinin özelliklerinin her medeniyetin kendi “Kurucu Düşünce Yöntemi” etkileşimine göre oluşmuş olduğu konusu, ilmi/bilimsel bilgi üretme yöntemleri üzerinden daha net anlaşılacaktır (Şimşek, 2021a: 6). Bu durum Modern Türkiye’nin bilgi üretmede, aydın inşasında nasıl bir obskürantizm-düşünce yöntem sarmalı içine sokulduğunu ortaya koyması açısından önemli bir mukayese içerikli bir tablo olduğu söylenebilir. Buna göre “Tevhidi Düşüncenin ilmi bilgi üretme Yöntemi”, İdeal Türk-İslam medeniyetinin hem bir bilgi üretme yönteminin var olduğunu göstermesi ve hem de evrensel bağlamı özgün bir düşünce yöntemi olması gibi bu iki ana özelliğinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı İdeal Türk-İslam medeniyetinde; “ilim-vahiy, “ilim-vahiy-tevhidi düşünce”, “ilim-vahiy- tevhidi bilgi yöntemi” ve toplamda; “ilim-vahiy-tevhidi bilgi yöntemi-vahyin rehberliğinde akıl” etkileşimi ile açıklanabilen” bir bütüncüllük bu bilgi yapısının sağlamış olduğunu söylenebilir (Şimşek, 2018d: 764).

Bir ideal Türk-İslam medeniyetinin âlimi ve mütefekkeri olan İ. Hakkı Bursevi’ye göre Akıl; “Men etmek”, “alıkoymak” manasına geldiğinden (Bursevi, 2015: 354), bu anlamda tevhidi akıl, materyalist akıl merkezli ya da durum merkezli salt akılcı düşünmeden uzak durmayı ve bunun yerine Allah’ın yaratması üzerinden kabulü içeren bir manaya sahip

olduğu söylenebilir. Buna Türk-İslam medeniyetinin bilgi üretme akıllı olan Tevhidi Akıl; vahiy içerikli olup maddi dünyadaki her şeyin bütüncül bilgisini üreten akıldır.

Bu “tevhidi akıl” aynı zamanda tüm Türk-İslam medeniyetine mensup milletlerin/ülkelerin/toplumların idealist anlamda “Milli Akıl”ının oluşumuna da kaynaklık etmektedir. Çünkü tüm Türk-İslam medeniyetine mensup toplumlarda/ülkelerde ideal manada;

Vahiy (Mana) → Tevhidi AKIL → Tevhidi “Düşünce Yöntemi” ilişkisi çerçevesinden hareketle,

Tevhidi “Düşünce Yöntemi”nin İnşa Etmiş Olduğu → “Tevhidi Akıl” / Milli Akıl ilişkisi sistematığı üzerinden karşılıklı olarak gelişen bir durum söz konusudur. Bu karşılıklı ilişkinin her şeye yönelik bilgi üretme işlem süreci de, “tevhidi akıl/tevhidi milli akıl” ile gerçekleşmekte olduğu belirtilebilir. Buna göre “7. Yüzyıldan 19. Yüzyıla değin dünyanın üç kıtasını yönetmiş İdeal Türk-İslam medeniyeti özellikle 11. Yüzyıldan sonra Türklerin öncülüğünde bu bölgelerde “madde+mana” bütüncüllüğüne dayalı “tevhidi düşünce yöntem-tevhidi akıl anlayışının” ürettiği” bilgi ile her şeye yönelik bilgiyi sistemli bir şekilde üretmiştir. Bu ilişki durumunun aynı zamanda İdeal Türk-İslam medeniyetinin “Milli Akıl” yapısını oluşturduğu da belirtilebilir. Ayrıca bu tevhidi akıl anlayışına göre bilgi üreten düşünce insanları, bu akıl yapısı ile kendi

zamanlarının en ileri bilgilerini ortaya koymuşlardır (Şimşek, 2021b: 52).

Yukarıda da belirtildiği gibi tevhit merkezli bilgi ve bilgi yöntemine dayalı "ilmi" bilginin başlangıç noktası "Hak" tan gelen bilgi ile oluşmuştur (Bilgiseven, 1985: 42). Bu "Hak"tan gelen bütüncül/tevhidi bilgi yöntemi de Zümer Suresi 62 ayeti ve Alak Suresi 1. ayetlerinin işaretlerine göre; "Allah her şeyin yaratıcısıdır, O her şeye vekildir" ve "Yaratan Rabbin adı ile oku" ayetinin birlikte ele alındığında:

- Genel anlamda kâinat idrakinin oluşmasında,
- Özelde ise dünya hayatı çerçevesinde,
- İçtimai (sosyal) alanda "insan"ın; siyasal yönetim sistemini, üretim modelini, düşünce yapısını vb. hep "tevhidi düşünce bilgi üretme yöntemine" göre oluşturmuş olduğu söylenebilir.

Buna göre "Tevhidi Düşünce Yöntemi"ne dayalı birlikçi/bütüncül mahiyete bağlı olarak üretilen bilgi; kâinatın idrak edilmesinde, ilmi bilgini üretilmesinde, dünya hayatına, toplumların içtimai yapısına, insan düşüncesine, içtimai (toplumsal) yönetim düzenin kurulmasında, iktisadi yapılanmalara, özgün eğitim yapısının inşasında, milli hukuk anlayış ve düzeninin idrakinde, sanayi hayatına, fizik, astronomi, fiziko-kimya, biyo-genetik alana vb. yön verecektir. Böylece insanlığın muhatap olduğu tüm konularda tam bir bütüncül bilgi üretiminin ancak İdeal Türk-İslam medeniyetinin özgü düşünce ve bilgi üretme yöntemi olan "Tevhidi Düşünce Yöntemi"ne göre oluşmasının zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada modern pozitivist ve hermenötik düşünceler eksik ve bütünü anlamda hatalı bilgi üreten "düşünce yöntemleri" olmuş olmaktadır (Şimşek, 2020d: 17). Bu yönüyle tevhit anlayışına dayalı içtimai (sosyal) ilimler; kendi alanlarının bilgi sistemini düzenleyen, onlara kurallar koyan bir niteliğe sahiptir. Ayrıca yöntem bilgisi de, genel düzen(sistem) işleyişi ortaya koyan bir mahiyettedir (Bilgiseven 1985:42). Tüm bu unsurların da ancak "Tevhidi Düşünce Yöntemi"nin bilgi ve medeniyet kuruculuğu ile uygulamaya geçirebilmekle mümkün olabilmekte olduğu ifade edilebilir (Şimşek, 2018a: 46-52). O halde Zümer Suresi 62. ayet ve Alak Suresi 1.

ayetin işari manadaki muhtevasını idrak edildiğinde "Hak"tan gelen bu tevhide bütüncül bilgi ve yönteminin, dünya hayatında insan yaşantısını, "Tevhidi Düşünce Yöntemi"ne oluşturulmuş olduğu ve buna göre de her şeyin inşa edilmiş olduğu anlaşılabilir. Kâinat içerisindeki tüm şey (madde)lerin, tevhide kanuna göre yani her şeyin madde (görünen)+mana (görünmeyen) bütüncüllüğüne göre oluşmuş "ilimler" yoluyla düzenlenmiş olduğundan, "Hak"tan gelen bilginin iki yönünün bulunduğu, açık bir şekilde netlik taşımaktadır. Böylece tevhide ilmi kanun olan her anda her zaman ve her şey için evrensel geçerliliği bulunan tevhide düşünce yöntem içerikli tevhit kanununun, görünen ve görünmeyen bütüncüllüğünde oluşmuş olarak ortaya koyduğu veya geliştirdiği bilginin, hakikat bilgisi olarak her şeyi tam kapsamlı olarak ele almış olduğunun gerçeği böylece ortaya çıkarılmış olmaktadır (Şimşek, 2018d: 762).

Buna göre; tevhide düşünce ilmi yöntem anlayışının bütüncül muhtevasını verme bağlamında Mülk Suresi 3-4. ayetini, "tumdengelim (talil) + tümevarım (istikra)" birlikteliğine dayalı olarak ele alındığında bu ayetlerin, ilahi ilim yönteminin varlığını daha 7. yüzyılda ortaya koymuş olduğunu söylemek mümkündür. Zaten bunu Alak 1. ayette "Yaratan Rabbin adı ile oku" ayetiyle de bilgi üretmede insanın başıboş bırakılmadığı, Tek Mutlak Varlık olan Allah'ın ilmine göre yani Tevhit ilmine ya da "Tevhidi Düşünce Yöntemi"ne göre bilgini üretilmesinin emrinin verilmiş olduğu, bu "yöntem" konusuna dikkat çeken ayette de görülmüştür. Buna göre Mülk Suresi 3. ayette; "O, yedi göğü, birbiri üzerine yarattı. Rahman'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin. Gözünü döndür de bir bak, bir bozukluk görüyor musun? Sonra gözü(nü) tekrar tekrar döndür(bak). Göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) aciz ve bitkin halde sana dönecektir". Bu ayetin kıyamete kadar tüm zamanlara hitap eden yönünü "yöntem" üzerinden ele alındığında talil ya da tumdengelim (talil) yöntemine işaret etme bağlamında "O, yedi göğü, birbiri üzerine yarattı" ayetini, tevhit kanunun "görünen ve görünmeyen" bütüncüllüğünü ve önce görünmeyenden başlayarak onun "görünen" üzerine olan tesir edici etkisine bağlı ilmi gerçeklikleri de dikkate alarak anlamaya çalışıldığında, "tüm bilginin, yaratmanın,

düzen (sistem) kurmanın kaynağının Yüce Allah olduğuna işaret ederek, tüm bilginin Allah'tan geldiği için bu ayet “tumdengelim” e işaret etmekte olduğu söylenebilir.

“Tevhidi Düşünce Yöntemi”ne dayalı “görünen”in ifadelendirilme bağlamında ise “İstikra” ya da “tümevarım” yöntemine işaret etme açısından ise: “Gözünü döndür de bir bak, bir bozukluk görüyor musun? Sonra gözü(nü) tekrar tekrar döndür(bak)” ayetini bu noktada “görünen”i işaret etme açısından ele alınması mümkün gözükmektedir. Buna göre bu görüneni işaret eden ayet ise “maddi dünya da insana dünya şartlarında ampirik, akılcı araştırma yapmayı önererek, ilmi araştırmaya dünya şartlarında deneyci yaklaşmanın gereğine de vurgu yapmakta olduğu belirtilebilir. Ayrıca “...döndür de bir bak” hitabıyla da deneysel araştırmanın “bir emir olduğu”/“farz” (mutlaka yapılması gereken) ortaya çıkmaktadır. Buna göre dünya üzerinde tevhidi akılcı bilgi üzerinden araştırma, inceleme ve buna yönelik başat içtimai ilimler olmak üzere tüm ilmi alanlarda, ilmi çalışma yapmak Allah'ın insanlara bir emri olmuş olmaktadır. Bu yönüyle akılcı dünya çalışmaları pozitivistlere ait bir şey olmadığı 7. yüzyılda Tevhidi ilahi mesajın bunu emrettiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre tumdengelim (“talil” yöntemi) ve tümevarım (“istikra”) yöntemlerinin birlikteliği; Allah'a iman etmeyi, metotlu, sistem düşüncesi eşliğinde ve bilgi yolu ile tevhide gitmeyi işaret etmektedir (Şimşek, 2016: 303-304). Bu bağlamda da tevhidi düşünce yöntemine dayalı “yöntem” bilgisinin tüm zamanlarda her şeye yönelik mükemmel bir ilmi gücü ve onun kurduğu düzeni ifade etme açısından; “Rahman'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin...” ayeti; hem bir mükemmel düzen kuruluşunun, hem bu mükemmel düzen kuruluşunun ilmi yöntem gücünü ve hem de tüm zamanlarda bu “yöntem” bilgisinin geçerliliğine işaret etme anlamında son derece uyarıcı olduğu belirtilebilir.

Buna göre yukarıdaki ayetin “görünen”in yöntem ile ilişkisini ortaya koyması açısından göz (yani sadece duyu organı/ları kastedilmesi bağlamında “göz”ün aradığı bozukluğu bulmada) acizleştiğini hiçbir yerde hiçbir şekilde bir eksiklik göremediğinden artık bu noktada bitkin düşmüştür. “Burada “göz” üzerinden belirtilen duyu organı “sadece” tabiri ile; yalnızca salt

akıl/ampirizm/tümevarım/pozitivizmci bilgi ile araştırma yapıldığında acizlik, yani yetersiz, hakikatten uzak bir bilgi ve bilgilenme ortaya çıkmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda salt akılcılık, bilim yoluyla tevhitte uzaklaşmanın oluşması sağlanmış olur. Yani tevhit ilminin bu ilahi mesajı, “sadece akıl yoluyla yapılan deneysel” tespitlerin, incelemelerin yapılması halinin, ilahi yaratmaya ters olduğunu belirtmiş olmaktadır”. Yine Tevhidi düşünce ilmi yöntemine bağlı kalınarak akıl yoluyla yapılan ilmi çalışmalar son derece önemlidir. Çünkü insan dünyada “görünen” âlemde yaşamaktadır. Ondan bağımsız olamaz. Bundan dolayı da; “Tevhidi Düşünce Bilgi Yöntemi”, “akılcı bilgiye son derece önem vermektedir”. Bu akılcı bilgiyi vahyin emrine girmiş akıl ile üretmiş olduğundan, “insanı ve toplum sisteminin kuruluşunda ve işleyişinde bu etkinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır”(Şimşek, 2016: 304-305). Böylece tüm insanlığa, her zaman diliminde hitap eden bir toplum düzen sistemi, insan inşası ve ilim dallarının inşası carilik taşımaktadır. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde Türk-İslam medeniyetinin “Tevhidi Düşünce Bilgi Üretme Yöntemi” ilmi araştırmalarda aklın kullanılması gerektiğini vurgularken ki bunu “Kur'an'ın 750 ayetinin müminleri doğayı araştırmaya, düşünmeye, akli en iyi şekilde kullanmaya ve bilimsel çalışmaları toplum hayatının bir parçası haine getirmeye teşvik etmesi gerçeğinden...” anlamaktayız. Aynı zamanda manaya dayalı bilginin varlığına vurgusuyla bütünlükçü bir anlayışı da ortaya koymaktadır (Bostan, 2019: 27). Böylece “Tevhidi Düşünce Yöntemi”, modern Batı paradigmasının salt akılcı, tekçi (bütüncül olmayan) olan bilgi üretme yönteminin; eksik, hatalı ve hatta her şeyi salt akıl ile açıklamaya kalması ile de yanlış bilgi üreten bir yöntem anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Buna göre 7.-19.Yüzyıllara arasında Türk-İslam düşünce insanları bu “yöntem”e göre bilgi üretirken, Türk-İslam medeniyetinin siyasal etkinliğini dünya üzerinden ortaya koymuşlardır. 19. Yüzyıldan sonra “gevşeme” ve kendine, medeniyet özelliklerine yönelik oluşan “güvensizlik” git gide bu yöntemin tüm zamanlara yönelik gelişmeci yönüyle hitap eden kimliği, yöntemi unutulmuş/unutturulmuştur. Bunun yerine “taklit ve aktarmacı “düşünce yöntem”i ithalatı ile bir toplum nasıl milli gelişme sağlayabilir?” sorusunu dahi kendisine

sormaya gerek duymayan; bir aydın, üniversite ve toplum kitlesinin oluşumunun ortaya çıkmış olduğu görülmektedir.

3. Bilgi ve Aydın Sosyolojileri Açısından Tevhidi Düşünce Bilgi Üretme Yöntemi Ekseninde “İslam Düşünce İnsanları”

Bu alt bölüm de, 7. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar ki İdeal Türk-İslam Medeniyetinin “Büyük Düşünce İnsanları”nın Tevhidi Düşünce Yöntemine göre bilgi üretmek büyük eserlerini, bu yöntem anlayışıyla üretmiş oldukları konusuna değinilecektir. Ancak yukarıda da isimleri ve eserleri belirtilen bazı Türk-İslam düşünürlerine ilaveten isimleri burada anılmayan düşünürlerinde yine bilgi üretimleri, ne aydınlanma felsefesi nede pozitivism düşünce yöntemine göre gerçekleşmiştir. Fakat modern Türkiye ise kendi aydınını, pozitivist düşünce yöntemine göre bilgi üretmeye şartlandırdığından, günümüz aydını da pozitivist düşünce yöntem anlayışına dayalı bilgi üretme müktesebatıyla, esasında tevhidi düşünce anlayışına göre bilgi üreten medeniyetimizin “Büyük Düşünce İnsanlarını” değerlendirmeye aldıkları görülmektedir. Oysa böyle bir değerlendirme hem “yöntem” açısından hatalı bir durumu ortaya çıkardığı gibi ulaşılabilecek sonuç bakımından da yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. “Yöntem” hatasından kaynaklanan yanlış değerlendirmeler üzerinden ulaşılan yanlış sonuçlara örnek vermek gerekirse; felsefe düşmanı bir Gazali’den, hümanist bir Mevlana ve Yunus’tan ya da Hacı Bektaş-ı Veli’den söz edilmekte olduğu görülür. Oysa İdeal Türk-İslam medeniyetinin “Büyük Düşünce İnsanları” hep “Tevhidi Düşünce Yöntem” anlayışına göre bilgi üreten öncülerden oluşmuştur. Bu çalışmanın ilk bölümünde verilen bazı isimler, pozitivist düşünce yöntemi üzerinden okunarak varılan sonuçlar, elbette ki Türk-İslam medeniyetinin özgün dünyası açısından doğru değerlendirme ve sonucu ifade etmemektedir. Ne Gazali felsefeyi inkâr etmiştir, ne de Mevlana, Yunus, Hacı Bektaş Veli, modernitenin liberal-kapitalist anlayışını meşrulaştırmak için kullandığı hümanisttirler. Onlar Tevhidi Düşünce anlayışına göre bilgi üreten; âlim, irfan ehli olan hem müderris ve hem de yüksek kulluk idrakine sahip insan-ı Kamil’lerdir. Söz konusu bu yüksek düşünce ve ahlak

insanları tüm bu noktalara, tevhidi düşünce bilgi yöntemi üzerinden hem akli hem de nakli bilgiyi bütüncüllüğünde ulaşılmış zirvelerdir. Bu noktada bilinmesi gereken hakikat ise burada anılan ve burada bahsedilmeyen pek çok düşünürlerimizi, “Tevhidi Düşünce Yöntemi” eksenine göre anlamak gerekmektedir. Bu ise konuya bir yönünden bilgi sosyolojisi ekseninde bir başka yönünde de aydın sosyoloji bağlamından bakmayı gerekli kılmaktadır.

Bilgi sosyolojisi; “genelde bilgi-toplumsal yapı bileşkesinde ortaya çıkan bir bilimdir. Yani bireysel düzeyin dışında toplumla ilişkisi kurulabilen bir bilgi anlayışı, dolayısıyla da bilgi sistemiyle bağıntısı bakımından her türlü toplumsal gerçeklik bir başka deyişle sosyolojik yaklaşım, bilgi sosyolojisinin alanını oluşturmaktadır” (Aydın, 2004: 11). Aydın sosyolojisi ise bir anlamda geniş yapısıyla bilgi sosyolojisinin açtığı yolda gelişip kuramını oluşturmuştur. Esasında hem bilgi sosyolojisi hem de aydın sosyolojisinin, ele aldıkları konuya bakış geliştirmede bir noktada birleştikleri görülür. Buna göre bilgi; “muhtevası nasıl kafamız içinde olup biten bir zihin ve mantık yoğunluğundan ibaret sayılmayıp toplum katları arasındaki bağlantı ve ilişkileri ile ele alınıyorsa, “aydın” da aynı biçimde sosyal ortamın şartları ve ilişkileri ile göz önüne seriliyor” olduğundan, bu iki disiplinin benzeyiş noktaları bulunmaktadır. Ancak ikisinin de ayrı disiplinler olması nedeniyle kısmen de ayrıldıkları noktalar bulunmaktadır (Ülgener, 1983: 63).

“Aydın” kelimesine baktığımızda onu Batı dillerinde “Intellectuelle” tabiri ile ele alındığı görülür. “Aydın”; sıradan okuma yazmanın ötesinde, beyin ve düşüncesi ile iş yapan ve geçimini bu yolla sağlayan kişi anlamında kullanılmaktadır. Bu tanımlamaya ilaveten bir başka mana yönüyle “aydın”; “Tek yanlı akıl ve mantık insanı”dır. Bu manada “entellektualizm” kavramının içeriğine bakıldığında onu, “sivri ve tek yanlı bir mantık egemenliğinin kuru şemalar halinde kültür hayatının genişçe bir kesimine damgasını vurduğu fikir iklimi” şeklinde ifade etmek mümkündür. Böylece modern bilgi sosyolojisine göre aydın, “ideolojinin taşıyıcısı ve yerine göre yapımcısı olarak”, milli toplum açısından son derece önemli bir kişiliktir. Çünkü aydın bir medeniyet ya da toplumsal ölçekte kültürel değişimin “hareket merkezi”

olup, belki de bazen tek başına bu değişimin oluşmasının inşa ve ihyacı yöndeki aksiyoneri olabilir. “Aydın”, toplum ölçeğinde bazen de “yıkım ve tahrip kalıpları ile yüklü hırçın bir kuvvet” olabilir. Buna göre aydın, toplum tarihi boyunca hem milli kültürü gelişmeci yönde değiştiren kimliği ile ve hem de onu tahrip eden özelliği ile topluma etki eden en önemli toplum unsurlarından birisidir. Ancak aydın sosyoloji açısından toplumda aydının, düşünce ve eylemlerinden dolayı onu hem baş tacı hem de acı çektiren bir özelliği bulunduğundan (Ülgener, 1983: 64-65), bu noktada aydın sosyolojisinde; aydın-toplum ilişkisinin birbirleriyle bu denli iç içe geçmiş karşılıklı geçişkenliğinden söz edilebilir. Böylece Türk-İslam dünyasındaki aydın-toplum etkileşimini; pozitivist ya da hermenötik düşünce anlayışının ürettiği bilgi yapısına göre ele almak, esasında eksiklik ve hatalılık içermekle birlikte sonuçları itibariyle de yanlış değerlendirmelere yol açmakta olduğu söylenebilir. Yani yanlış bir sosyolojik okumayı ortaya çıkarmış olacaktır.

3.1. “Tevhidi Düşünce Yöntemi” ve “Tevhidi Akıl” Ekseninde “İslam / Türk-İslam Düşünce İnsanları”nın Bilgi Üretmeleri ve Özgün Eserler Ortaya Koymaları Üzerine

İdeal Türk-İslam Medeniyeti düşünürlerinden; Biruni, Yesevi, Gazali, Nizâmülmülk, İbn’ül Arabi, Ahi Evran, Mevlana, Hacı Bayram Veli, Akşemsettin, Aziz Mahmut Hüdayi vb. öncelikle medresede (üniversitede) âlim veya günümüz tabiri ile öğretim üyeleridirler. Bunlar medresede(üniversitedeki) öğretimlerini hep İslam’ın tevhit anlayışına ve onun bilgi üretme yöntemi olan “Tevhidi Düşünce Bilgi Yöntemi” üzerinden alarak buna göre de ilmi bilgi üretmiş kimselerdir. Buna göre Türk-İslam Medeniyeti düşünürleri, “Türk- İslam dünyasının üretim, çalışma, iktisat, işçi, işveren”, siyaset, düşünce, yöntemli bilgi üretme vs. gibi alanlarda hep Tevhidi Düşünce bilgi yöntemine göre bilgi üretim uygulamacı dünya hayatında ortaya koymuşlardır (Şimşek, 2021b: 67). Buna ilaveten bu bilgiler, çeşitli mekteplerde kurmuşlardır. Bunların 7. yüzyıldan başlayan kuruluş süreçleri 14. yüzyıla kadar aktif olarak devam etmiştir. Bu mekteplerden başlıcaları; Basra mektebi, Bağdat mektebi, Horasan mektebi, Ekberiyeye mektebi, Türkistan mektebi, Müceddeddiye mektebi,

Endülüs mektebi, İsrakiye mektebi gibi mektepler oluşmuştur (Ülken, 2000: 92-233). Tüm bu mektepler, “Tevhidi Düşünce Yöntem” anlayışına dayalı düşünce ve bilgi üretme anlayışına sahiptirler. Düşünür veya öncü ilim adamları bağlamında bu mekteplerin bazı mensuplarına bakıldığında:

Biruni/Beyruni (973-1048): “Dünyanın döndüğünü ilk bulan Tevhidi Düşünce merkezli ilim üreten bir dâhidir. Tevhidi ilmi metodik Düşünceye dayalı ilk bilgi üreten İlim adamlarındandır. Ayrıca matematiksel coğrafyanın bağımsız bir ilim olarak gelişmesinin ilk yolunu açandır. Ümit burnunu, dünyanın çağının bugünkü değerlere çok yakın olarak bulan Biruni, Amerika ve Japonya’nın varlığından bahseden ilk ilim adamı olma vasfına sahiptir. Biruni/Beyruni Amerika kıtasının varlığını Kristof Colomb’un Keşfinden 500 sene önce ifade etmiş derin bir âlimidir” (Şimşek, 2019b: 31-32).

Cabir Bin Hayyan: “8 ve 9. y.y. aralığında “721–815 yılları arasında yaşamış olan C.B. Hayyan Tevhidi Düşünce bilgi yönteminden hareket ederek, atom bombası fikrinin ilk mucidi ve kimyanın babası sayılır. Günümüzden 1200 yıl önce maddenin en küçük parçası olan atomun da parçalanabileceğini belirtmiştir. “Modern kimyanın meşalesini tutuşturan” kişi olarak bilinir.

Cezeri: Tevhidi Düşünceye bağlı bilgi üreten bir âlimdir. Cezeri, ilk sistem mühendisi ve ilk siberetikçi ve elektronikçi ve ilk robotu yapıp çalıştıran ilim adamı olarak bilinir. Cezeri 1136–1206 yılları arasında yaşamış bilgisayarın babası, otomatların kurucusu, su saatleri, kan alma tekne aracını, suyu yukarı çıkaran araçları, kapama sisteminin dökümünü ortaya koyan sistem mühendisi olarak da bilinir” (Şimşek, 2019b:32).

Hoca Ahmet Yesevi (1093-1166): İslam’ın Tevhidi Düşünce bilgi üretme geleneğine bağlı olarak, İdeal Türk-İslam düşünce yapısı üzerinde kalıcı etkileri olmuş olan Pir-i Türkistan’dır (Çetinkaya, 2018: 205). Hikmetler üzerinden tevhidi içtimaiyat ve ruhiyat idraki ile maddi dünyayı ve mana dünyasının çepeçevre saran bir anlayış ile dünyevileşmeye, insan benliğe (egosuna), servet düşkünlüğünün zararlarına, gösteriş kültürünün ikiyüzlülüğüne vb. dikkatleri

çekerek, içtimai düzende kâmil ahlaklı insan inşasını merkezine almıştır.

İbn Haldun (1332-1406): "Tevhidi Düşünce ilim yönteminden hareket ederek; İçtimaiyat ilmini kuran, tarih felsefesini ilim haline getiren, şehircilik ilminin uzmanı çok yönlü içtimai ilim adamıdır" (Şimşek, 2019b: 36). Bu yönleriyle İbn Haldun "tevhidi düşünce-içtimaiyat" ilişkisi üzerinden yeni bir ilim dalı ortaya koyan ve bunu da tasnifli olarak düzenleyen bir içtimaiyatçıdır.

İbn'ül Arabi (Muhıddin İbn'ül Arabi) (1165-1239): "Ekberiyeye Mektebinin kurucusu olan Endülüs'te (İspanya'da) dünyaya gelen İbn'ül Arabi 1239 senesinde vefat etmiştir. Astroloji sahasında derin bir ilme sahip olmakla birlikte, Tevhit ilmi düşünürleri arasında İbn'ül Arabi kadar değişik konular üzerinde eser yazmış bulunmamaktadır. Geniş sistemi, zaman zaman; felsefeye, fıkıha, tasavvufa, kelama, hadise, şiire, gaybi (ledünni) ilimlerden istifa üzerine kurulmuştur". Bütün bu ilimleri, tevhit düzen(sistemini) yapısı içinde, tevhidî düşünce yöntem anlayışına göre içtimai birliği oluşturan bir anlayışla ele almış olduğu söylenebilir (Şimşek, 2019b: 37).

İmam-ı Gazali (1058 - 1111): "İslam'ın tevhidî düşünürlerinin en keskin zekâlı ilim adamlarındandır. Gazali; şüphecilik, felsefe tenkitler, isimcilik, aklın sınırlarını çözme yolundaki tenkitçi ilim geleneğine ilaveten, iktisada, ticaret hukuku, ahlak ve tasavvufa ait ilmi fikirleri hep tevhidî düşünce ilmi bilgi geleneği içinde ele alarak, rasyonel Yunan felsefesine karşı çıkmış tevhidî düşünce merkezli Batı'yı etkilemiş bir ilim adamıdır" (Şimşek, 2019b: 37-38).

Yusuf Has Hacib (1017-1077): Bir içtimaiyatçı olarak Yusuf Has Hacib "Türk-İslam tarihi ve kültürü açısından son derece önemli olan Kutadgu Bilig siyasetnamesini Tevhidi Düşünce bilgi geleneği bağlamında yazmış olan bir ilim adamıdır. 1018 'de Balasagun'da dünyaya gelmiştir. Tevhidi Düşünce bilgi geleneği üzerinde Kutadgu Bilig'i yazan Yusuf Has Hacib, dil kültür, edebiyat medeniyetimizin tevhidî siyaset zihniyeti açısından son derece önemli eserini siyasetname bağlamında ortaya koymuştur" (Şimşek, 2019b: 41).

Burada çok az bir kısmını ele aldığımız Türk-İslam düşünürleri, hem medrese(maddi) hem

de dergâh (manevi/ontolojik) bilgi anlayışlarına bütüncül bakabilme kabiliyetlerini, "tevhidi düşünce bilgi inşa etme yöntemi"ne göre oluşturmuş oldukları söylenebilir. Bu süreç esasında kıyamete kadar cari olarak mevcudiyetini sürdüreceği de bilinen gerçekler arasındadır.

3.1.1. Türk-İslam Medeniyeti İçtimai (Sosyolojik) Yapısında "Tevhidî Düşünce Yöntem" Anlayışının İnşa etmiş olduğu "Büyük İnsan" Anlayışı

Yeryüzünde insanlığın en büyük davası olan kendi medeniyetinin "düşünen insan ideali"ni oluşturmak onu yüceltmek ve böylece kendi medeniyetini bu "düşünen insan/lar" üzerinden diğer medeniyetler üzerinde hâkim kılma mücadelesidir. Bunda da en önemli başlangıç ise "din" ve "din"i temsil eden âlimlerdir (Topçu, 2002: 75). Sonrasında üniversite, liyakat vb. gelmektedir.

İslam medeniyeti bu noktada düşünen insanı; tevhidî düşünce bilgi yöntemine göre iki boyutlu bir eğitim ile ele almıştır. Bu iki boyutlu eğitim ise; maddi(zahir) eğitim ve mana(batın) eğitimi bütüncüllüğünden oluşmaktadır. Buradaki ilk boyut maddi eğitimidir. Maddi eğitim, akıl ve duyular yolu ile gerçekleştirilen bir eğitim olduğundan bu eğitimin kurumsal yapısı "medrese (üniversite)"dir. Bu açılımın ikinci boyut ise mana eğitimidir. Mana içerikli eğitimin kurumsal mekânı ise "dergah (hankah-tasavvuf)"dur. Bu mekânda; his ve duygu temizlenmesi eğitimi yapılmaktadır. Buna aynı zamanda nefis terbiyesi eğitimi adı da verilmektedir. Bu eğitimin temel amacı insanın içinde bulunan; kin, öfke, sömürü, adaletsizlik, aşırı dünya sevgisi, ikiyüzlülük, egosantiriklik, cimrilik, kıskançlık gibi duyguları olumluya çeviren bir "ledünni yöntemi" içermektedir. Yani tevhit ilmini içermektedir. Böylece İlmi Ledün anlayışı "ayetlerde gizli iç anlamları sistemli bir şekilde ortaya koymaktan ibaret bir ilim"dir. Bu ilmi bakış, ilimleri normatif olmaktan kurtaran onları müspet ilimler haline getirmektedir. Böylece İlmi Ledün anlayışı, tüm maddi dünya şartlarında geçerli olan bir ilmi bakış özelliği taşımaktadır (Bilgiseven, 2003: 13-16). Buna göre "Tevhidî Düşünce Yöntem" anlayışı ile inşa edilmiş bu İlmi Ledün eğitiminde en ileri seviye "madde +mana" yani "medrese+dergâh" eğitimlerinin bütüncüllüğünden oluşmaktadır. Bu bağlamda "Tevhidî Düşünce Yöntem"

anlayışı, gelişigüzel bir bilgi inşa etme yöntemi olmayıp ne sadece akılcılığı ve de ne sadece nakli içermemektedir.

İslam'ın tüm zamanlarda tüm toplum yapılarında (içtimai yapılarda/sosyolojilerde) daima kurucu düşünce yöntemi olarak, kurucu düşünen insanların inşa etmesinin temel özelliği, O'nda; hem tevhidi akılcılık anlayışının bulunuyor olması, hem de vahiy bağlı olması (yani nakil) ve vahyin emrime girmiş bir akıl yapısını kurmuş olması gibi üç temel unsurla açıklanabilmektedir. Böylece İdeal Türk-İslam medeniyeti bu üç unsurdan istifade ederek, İslam kültürün hakikatine uygun bir şekilde "özgün bilgi üretme yöntemi" kurabilmesi imkânı oluşmuştur. Bu üç unsura ilaveten dördüncü olarak da bunları anlayıp idrak ederek, bunu bir yonteme ve düşünce düzenine(sistemine) dönüştürebilmesi için de, beşinci olarak İslam insanın, Allah'a ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ve imanın diğer unsurlarını duygu ve his yönüyle tasdik etmesi, onlara tam iman etmesi gerekmektedir. Bu sayılan beş hususun neticesinde İslam veya ideal Türk-İslam medeniyetinin düzen(sistem) kurucu "Büyük İnsanı", İnsanı kâmilî tipinin inşa edilebilirliği mümkün olabilmektedir. Bu insanın yön verici ve öncü insan olarak tezahürü ancak bu beş şartın oluşması ve bunların uygulamada carilik taşımasına bağlı olarak ortaya çıkabileceği söylenebilir. Fakat iki boyutlu eğitimin alınmaması halinde ise "tevhidi yöntem" den uzaklaşılacağı çok açıktır. O zamanda iki boyutluluktan (madde+mana) uzaklaşıp, "tek"e yani ya "madde" ya da sadece "mana" eğitimi almakla; düzen kurucu, özgün düşünce üreten "Büyük İnsan"a kavuşulamayacağı da ilmi bir hakikat olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü o "tek"çi eğitim ile hakiki yöntemden uzaklaşmış olunmaktadır. Buna bağlı olarak da o zaman tevhit gerçeğinin; akli düzen, içtimai (toplumsal) düzen, kurumsal düzen, iktisadi düzen, siyasal düzen, ahlaki düzen, hukuki düzen, vs.leri oluşturan, üst "düzen(sistem) kurucu" terkiğini kaybetmiş olacaktır.

"Tevhidi Düşünce Yöntemi"nin kurucu düzen (sistem) inşa edicilik yönünün en önemli özelliği, bu inşayı gerçekleştirecek insanın tevhit inancına sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde tevhit inancına sahip olmayan insan, bu noktada tevhidi iman sahibi olamadan bu "yöntem"e göre tam

bir bilgi inşa etme imkânını ortaya koyması mümkün olamayacağı söylenebilir. Bundan dolayı yazdıklarından anladığımız kadarıyla; ne Aristo'da (kendi zamanında Allah'a ve Musa peygambere), ne 15. yüzyılda Machiavelli'de, ne Hobbes'da, ne Locke'da, ne Descartes'da, ne Spinoza'da, ne Vico'da ne A.Comte'da, ne Hegel'de, ne Weber'de, ne Marks'ta, ne Popper'da, ne Sorokin'de, ne Parsons'da Hawking'de, Habermas, Derrida, Foucault, Khun'da, Bourdieu'da, böyle imani yapı, bir bilgi yöntemi ve bilgi inşa türüne dayalı özgün derinlikleri ve birikimlerinin bulunmadığı söylenebilir. Dolayısıyla tüm bu Batılı klasik ve modern Batı paradigması ve onun bilgi yöntemi üzerinde çalışmış burada ismi anılan ve anılamayan benzeri filozof ve düşünürlerin ortaya koydukları kuramları incelendiğinde, İdeal Türk-İslam medeniyetinin tevhidi bilgi yönteminin varlığından, onun bilgi üretme türünden, niteliğinden, işlevinden, mahiyetinden hem habersiz, hem ondan uzak ve onun bilgi yöntemini bilmeyen bir durumda oldukları anlaşılabilir. O halde İdeal Türk-İslam medeniyetinde "Tevhidi Düşünce Yöntemi"ne göre bilgi inşa edebilmek ve ona göre bir içtimai düzenini (sistemini) geliştirip ortaya koyabilmesi için insanın, iman esaslarına tabi olmuş bir ruh kıvamıyla; akli, nakli ve hem akli nakli bütüncüllük içindeki üç unsur da, "akıl+kalp" muhtevasında bir eğitim almasının gereği bulunmaktadır.

Eski Yunan salt akılcılık içerikli materyalist Aristocu mukayeseli mantık anlayışını, kendi bilgi sisteminin merkezine almaktan uzak duran Mevlana ve benzeri Türk-İslam bilgelerini bu ekseninde düşünüp, onların içtimaiyat görüşlerinin de, bu "tevhidi yöntem" üzerinden oluşmuş olduğunu anlamak gerekmektedir. Yoksa modern paradigmanın pozitivist ve hermenötik yöntemin kullanarak, onlara tabi olarak; bir Mevlana, bir İbn'ül Arabi, bir Yunus vb. asla inşa edilemezdi. Bu noktada gerçek bir dergâh kültürün tezkiye edici fonksiyonu, sadece tevhidi iman sahibi ilim adamları için kurucu bir düzenin yol açıcılığını ve yol göstericiline rehberlik edebilmektedir. Bundan dolayı Türk-İslam medeniyeti, "Tevhidi Düşünce Yöntemi"ne dayalı iki boyutlu eğitim anlayışı kıyamete kadar tüm zamanlarda bu yapısını ortaya koyabilme gücüne sahip bir konumdadır. Bu noktada her medeniyetin düşünce üreten ideal insanı kendi medeniyet değerlerine bağlı olarak

oluşan bilgi üretme yöntemine göre gerçekleştiği hükmüne ulaşmış olduğumuz söyleyebiliriz (Şimşek, 2020d: 17).

İdeal Türk-İslam medeniyetinin düşünen ideal insanı, düzen (sistem) kurucu düşünce inşa edeni “Büyük İnsan” yani “İnsan-ı Kâmil”dir. “Büyük İnsan”; Manevi varlığını geliştirerek, insanlığa kendi nefsinin feda etmiş yüksek içtimaileşme zihniyetine sahip olan kimsedir. “Büyük İnsan”, “imanın yaratış kudretiyle gelişen insanlığın sembolü” olmuş varlıktır. Buna göre İdeal Türk-İslam medeniyetinde “Büyük İnsan”ın örnekleri olarak; peygamberler, veliler, hâkimler, kahramanlar, büyük fikirler üreten düşünce insanları, komutanlar, ideal şehitleri, fikir ve iman yolu açan kimselerdir (Özgün Sosyal Düşünce, 2016). Buna karşılık modern Batı medeniyetinin de düşünen ideal insan olarak “Büyük Adam” kavramı geçerlidir. “Büyük Adam” ise tevhidi iman anlayışından uzak olmamakla beraber (özellikle hermenötikler) “tabiat güçlerinin, içgüdülerinin, zekâ ve kurnazlığın, kaba enerjinin kudreti ile başarı kazanmış olan kimselerdir”. Bu “Büyük Adamlar”, materyalist düşünce değerleri üzerinden hareket ederek insanlığa; zulüm, acı ıstıraplar yaşatmışlardır. Bunlar; “Kitleleri yerinden oynatır. İradeleriyle zahirde olaylara hükmeder görünürler. Ama kasırga geçince her şey eski haline döner. Geride onların tamiri çok zor olan tahribatı kalır. Tabir caiz ise, bir halk deyişiyle söylersek “sel gider kum kalır”. “Büyük Adamların örnekleri Napolyon gibi İskender gibi, Lenin gibi, Stalin gibi, Hitler ve Mussolini gibi kimselerdir. Kaba kuvvete dayanarak geçici başarılar kazanan bu kimselerin tahribatı ancak, peygamberler, ... Ahmet Yesevi, Gazali, Muhyiddin Arabi, Mevlana, Yunus, Hacı Bektaş Veliler vb. gibi insanlığı devamlı aydınlatanların sayesinde tamir etmek mümkün olmaktadır”. Aksi takdirde insanlığın ahlaki, ruhi ve yapısal “tamiri de mümkün değildir. Bir de “günün adamı” vardır ki o Hilmi Ziya Bey nazarında hiç makbul değildir” (Özgün Sosyal Düşünce, 2016).

Bütün bu söylenenlerden sonra ortaya, medeniyetlerin veya toplumların kendi özgün “Düşünce Yöntemi”nin ürettiği bilgi ve ahlak (etik) ile ancak “Büyük İnsan” veya “Büyük Adam”ı çıkartabilmekte oldukları anlaşılmaktadır. Medeniyetler ya da toplumlar, inşa ettikleri ya da ortaya çıkardıkları “düşünen ideal insanı/lar” ile

ancak kaliteli olarak varlıklarını sürdürebilmektedirler. Aksi takdirde ya taklitçi ya da aktarmacı toplumlara dönüşerek, ikinci, üçüncü sınıf “emir alan toplumlar” haline dönüşmesi muhtemel gözükmektedir.

Bu açıklamalar çerçevesinde de bir medeniyet ya da toplum için “Büyük Düşünce İnsanları” tevhidi yönden, “Büyük Düşünce Adamları” da materyalizm, sömürü ve zulmü geliştirme yönünden insanlarına ve toplumlarına; ilham vererek, toplumun düşüncelerini harekete geçmesini sağlayıp, toplumun hayalini, kendi ait olduğu değerleri üzerinden kurarlar. Onlar kendi medeniyet veya toplum değerlerine göre toplum ve insanının eleştirel bakışının keskinleşmesini sağlayarak kendi özgünlüklerinin koruyuşu konumundadırlar.

“Büyük Düşünce İnsanları” ve “Adamları”, yukarıda değinilen tüm “fikirlere, kendi zihinlerinin imkânlar alanında özgürce düşünerek ulaşmış”lardır. “Kendi ruhlarına ve hakikat arayışına sadık kalarak” özgün düşüncelerini üreterek, bunları ifade eden beyanlarda bulunmuşlardır (Özakpınar, 2002: 124). Böylece Büyük Düşünce “İnsanları” ve “Adamları”, başka medeniyetleri taklit ve onları tekrar ederek aktaran insanlar değillerdir. Bu yönüyle “Büyük Düşünce İnsanları” ve “Büyük Düşünce Adamları”, kendi medeniyet ve toplumlarının özgün değerleri çerçevesinde yeni hakikat noktalarına ve ya doğruya ulaşmada ortaya koydukları samimi çabalarından (tevhidi düşünce dayalı büyük insan her alanda tevhidi hak ve adaletin hakikatının tecellisi için, modern Batı medeniyetindeki Büyük Adam “ise nasıl daha iyi sömürmenin “doğru” bilgisini ortaya koyma uğraşından) dolayı bu vasıflarla anılmaktadırlar (Özakpınar, 2002: 126).

Buna göre ideal Türk-İslam Medeniyeti düşünen ideal “Büyük İnsan”ı, hikmet bilgisi üzerinden inşa ederek, onun geliştirmeci etkisiyle toplumu ileriye götürebilme vasfına sahip olduğu söylenebilir (Topçu, 2010: 62). Bu noktada İdeal Türk-İslam medeniyetinin kurucu bilgelerinin öncelikle özgün değerleri üzerinden “Tevhidi Düşünce Yöntem” anlayışına göre şahsiyetlendirici bir tevhidi eğitim almış oldukları görülür. Bu eğitimleri sonucu İslam’ın tevhidi dünya görüşü üzerinden her şeye derinlikli olarak (“akıl – hikmet” bütüncüllüğünde) bakabilen “tevhidi akıl” yapısına sahip olmuş oldukları bir

noktaya ulaştıkları belirtilebilir. Örneğin Mevlana'daki; toplum görüşü, insan görüşü, ahlak görüşü, eğitim görüşü vb. hep bu "yöntem" ve "akıl" anlayışı ile gelişmiş olduğu belirtilebilir. Bu noktada Mevlana Kur'an'a bağlı olduğunu söyleyerek, gönül (mana) ne tarafı işaret ederse, beş duyu (madde/akıl) da eteklerini toplayıp o tarafa gider" sözü ile Tevhidi Düşünce Yönteminin bilgi inşa etme anlayışı olan "madde+mana" terkip bütüncüllüğü çerçevesindeki "yöntem ve akıl" anlayışı ile görüşlerini (sözlerini) oluşturmuş olduğu ifade edilebilir. Yine "tevhidi yöntem ve akıl" içerisine dayalı bazı sözlerine baktığımızda da bu bakış açısını görmekteyiz; "akıl bir kuzu, nefis bir kurt, iman (mana) ise çobandır. İman kuvvetli olmaz ise nefis, akı yer". Yine bir başka sözünde bu vurguyu anlamak mümkündür; "aynı dili konuşanlar (madde) değil, aynı duyguları (mana) paylaşanlar anlaşılabilir" ifadeleriyle Mevlana tevhidi yöntem ve akıl anlayışı ile varlığa, bilgiye, topluma, insana vb. baktığı anlaşılmaktadır.

İşte bu tevhidi akıl yapısını inşa eden bütüncül eğitim müktesebatı ile Mevlana ve diğer Kurucu Türk-İslam düşünürleri; tasavvuf- medrese bilgi bütüncüllüğünden hareketle; bazen zorluğa, darlığa, içtimai bunalıma girmiş, Türk-İslam toplumuna ve devletine yeni açılımlar sağlayarak (Cebecioğlu, 1991: 14-15), yol açıcı öncü "Büyük İnsan- İnsan-ı Kamil"lik fonksiyonunu icra etmişlerdir.

Bu noktada Türk-İslam medeniyetinin "Büyük Düşünce İnsanları"ndan olan örneğin Mevlana (kendisinin Türk olmasına rağmen), özellikle toplumun aydın dili olan Farsça ile "Mesnevi" eserini oluşturmuştur. Mevlana bu eserini, Tevhidi Düşünce Yöntemini "madde+mana" terkip bütüncüllüğü ekseninde ortaya koymuştur. Buna göre Mevlana, Mesnevi'sinde; ilahi aşk, Allah aşkı gibi soyut temaları, somut örnek ve hikâyelerle işleyerek, aşağıda da değinileceği gibi devlet kadrolarında aydın kitlenin içine düştüğü ahlak bunalımı, lüks tüketim, israf, şöhret arayışı dünyacılığa gibi kaosa temayül göstermesi sonucu içinde düştüğü yozlaşmadan, yeniden Tevhidi Düşünce temelli "inşa ve ihya" ile yeni karakterlenmelerine yön vermiştir. Böylece bu aydın kesimin tekrar nizamı âleme yönelmelerini sağlayıcı bir irşadı ortaya koymuştur. Mevlana bunu yaparken Aristo

yönteminden ya da Eski Yunan yönteminden istifade de etmemiştir. Oysa İslam dünyasında 10. ve 11. Yüzyıllarda başta Farabi ve İbn-i Sina ile başlayan Meşşailik akımı, Aristo felsefesi ve onun mukayese mantığını benimseyerek bunu, İslam'ın içine yerleştirmede öncü rol taşıdılar (Topçu, 2002: 49). Buna göre İdeal Türk-İslam düşünürlerinde, "Büyük İnsan"larında özgünlüğün esas bir konumda olduğu pek açık bir şekilde görülmektedir.

3.1.2. İdeal Türk-İslam Medeniyetinde "Tevhidi Akıl -Milli Akıl" İlişkisinin Günümüz Evrensel Dünyasını Okuması Üzerine

İdeal Türk-İslam medeniyetinde; tevhidi akıl çerçevesi içinde mukayese aklına dayalı ilim anlayışının ve ilmi yapısının mevcuttur. Bundan dolayı ideal Türk-İslam medeniyetinde taklitçi ve aktarmacı şahsiyetle ilimlere bakılmayıp müspet akılla bakılmaktadır. Buna göre ideal Türk-İslam medeniyetinde; iyi-kötü, çirkin-güzel, doğru-yanlış gibi değerlendirmelerinin yanında yine; cennet-cehennem, aydınlık- karanlık, diri-ölü vb. ikiliklerinin hepsi, esasında tevhidi mukayese akıl yönteminin varlığını ifade etmektedir. Buna göre Tevhidi Düşünce Yöntem" anlayışına bağlı olarak inşa edilmiş olan "tevhidi akıl" ile kâinat, düşünce, insan, toplum, yönetici, maddi üretim hayatı vs. değerlendirilmiştir. Bu tevhidi akılın ürettiği, ikilikler üzerinden yapılan mukayese yöntemi ile de, İslam bilgi düzeni (sistemi), tüm zamanları kapsayacak süreçteki gelişmelere açık bir şekilde, içtimai yapı içindeki yerine yerleştirilmiştir.

Tevhidi akıl, özgün düşünce yöntemine sahip olması ve buna karşın taklitçi ve aktarmacı olmama özelliğine sahip İslam ilmi yapısında ve İslam içtimai düzeninde Aristo ve Platon üzerinden bilgi geliştiren Farabi ve İbn-i Sina'ya yönelik ilmi içerikli eleştiriler yapılmıştır. İslam tevhidi akıl yapısının ortaya bu kadar akılcı bir şekilde konulmasına rağmen Farabi ve İbn-i Sina eleştirilere katılmayan bir kitlenin de var olduğu da söylenebilir. Bu kesimler, Farabi ve İbn-i Sina'nın Aristo'dan istifade etmeleri "İslam'ın eksikliğinden değildir dolayısıyla, onlara böyle bakmamak gerekir" diye bir olumlayıcı savunma ürettikleri görülür. Oysa Platoncu-Aristocu çizgide akıl bulunmakta ve bu aklında bilgi üretilmesinde önemli bir yeri bulunuyor da, İslam medeniyetinde "akıl" yok mudur? Akla önem verilmeyen bir ayet, işaret

ya da hadis-i şerif belirtilebilir mi? sorulabilir. Yine “İslam’da dünyevi bilgi vahyin emrine girmiş bir “akıl” ile üretilmiyor mu? Mukayese mantığına, insanı düşündürücü bir yöntem olarak gösterilmiyor mu? “Düşünsenize” ilahi emri ile aklın mukayese yaparak düşünmesi istenmiyor mu?” gibi sorular çoğaltılabilir. Elbette ki bu soruların hepsinin İslam medeniyetinin bütüncül bilgi yapısı içinde anlamlı cevapları bulunmaktadır. Eğer bu noktada Platoncu-Aristocu salt akıl niteliği üzerinden İslam dinini sorgulamaya ya da ona bu yönde yeni yaklaşım getirmeye kalkışılması halinde; İslam dinini, O’nun iman konusunu ve imanın içerdiklerini sorgulama noktasına taşınacağı sonucu ortaya çıkar. Ayrıca buna bağlı olarak da Hz Peygamberin (sav)’in getirdiğini (vahyi), Aristocu akıl ile sorgulama anlamı da ortaya çıkmış olacaktır. Bu noktada, Platoncu-Aristocu salt akılcılık ve onun getirdiği mukayese geleneğinden etkilenen Farabi ve İbn-i Sina’nın bazı fikirleri, İlahi kaynaklı İslam’a ve O’nun belirlediği iman hassasiyetine yönelik konulara karşı “ortaklık” ifade edici görüşler geliştirmekten başka ne anlama gelebilir ki? Zaten Gazali’de bu noktada, Farabi ve İbn-i Sina’nın görüşlerinde küfre uygun yönlerinin olduğunu üç noktada bu kapıyı açan görüşlerini açıkça belirtmiştir (El-Gazzali, 1978: 33). Üstelik Farabi ve İbn-i Sina, Aristocu alıntılarını da İslami kavramları kullanarak, sanki İslam’ın içinden konuya bakıyormuş gibi, İslam’dan konuşuyormuş gibi bir görüntü vermekte olduklarından, konuyu daha karmaşık ve çetrefil hale sokulmasında önemi bir rol taşımış olmaktadır. Böylece Farabi ve İbn-i Sina; Aristocu mantık, fikir ve zihniyetini, İslami kavramların yüzeysel benzerliği ölçüsünde kullanarak onları, İslam’ın içine yerleştirmeleri sonucu; İslam’ı, Kur’an-ı Kerim’i, Hz Peygamberin söz ve fiillerine kadar giden anlam ve süreci, “Gri”leştirmeye yönelik ilk büyük teşebbüsler olarak görmek gerekir. Günümüzde de Farabi ve İbn-i Sina’nın Aristocu mantık, düşünce ve zihniyetini, İslam’ın içine İslami kavramları kullanarak sokuşturmasını yapıldığını tahlil edebilmek için özellikle; kültür, zihniyet, düşünce yöntemi gibi teknik konuların ne manaya geldiğini bilmenin yanında İslam medeniyetinin bilgi üretme yönteminin de “tevhidi düşünce yöntemi” olduğunu bilmek gerekir. Ayrıca İslam’ın böyle bir “yöntem”

anlayışının var olduğunun farkında olmak yanında bu yönteminin içyapısının da neler içerdiğinin “teknik” olarak bilinmesinin gerekliliği zaruridir. Böylece bu gibi hususların ancak farkındalığının idraki üzerinden hareketle de, bir medeniyetin kök bilgi inşa etmedeki madde (zahir/somut) ve mana (batın/soyut) anlam bütünlüğünü içeren konuların hem bilinmesi ve hem de bunların başka medeniyetlerdeki anlamlarından farklılıklar taşıdığı farkındalığının gerekli olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Bu farkındalıkların idrak edilmemesi halinde (modern evrensel bilgi kümesi içinden konuya bakılması halinde), yüzeysel Farabi ve İbn-i Sina okumaları oluşacağı çok açıktır. Bu durum hele günümüzde Farabi ve İbn-i Sina’yı pozitivist kavramsal çerçeve üzerinden okuyarak anlamaya çalışmak, tam bir “Gri”leşmeyi ortaya koyabilmektedir. Öte yandan da bu durum, okuyucunun ya da yazarın pozitivist veya hermenötik düşünce yönteminden başka bir bilgi yöntemi ile eğitilmediğinde dolayı o da kendisini buna göre, dosdoğru bir çizgide olduğu sanısının içine sokmasına yol açabilecektir. Tüm bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Farabi ve İbn-i Sina’nın, İslam’ı, Kur’an-ı Kerimi ve Hz Peygamberi anlama da ontolojik bir eksiklik içinde bulduklarını göstermektedir. Bu ontolojik eksiklik hali ise, “iskolastik düşüncenin tabii sonucu idi. İskolastiğin bir karakter aşırı şekle bağlılık, öbür karakteri ise üstat sayılan büyüklerin fikirlerini mutlak hakikat olarak, tenkitsiz ve münakaşasız kabul etmekte. Bu durum birincisi düşüncüyü kısırlaştırıyor ve özgün inşayı öldürüyordu. Şuurun hiçbir zaman değişmez şekillere bağlanılmayan özgün inşacı dinamizmini yok ediyordu. İkincisi yani üstat otoritesine bağlılık, hür düşüncüyü büsbütün lüzumsuz kılıyor ve yasaklıyordu. Her sahada üstat sayılan büyüklerin ortaya koydukları fikirler mutlak hakikat olup da başka türlü düşünüş ve görüşlerin mutlaka hata olacağı prensip olarak ortaya konulunca bütün şuurların işleyişi önceden köstekleniyor, sadece üstatların görüşlerinin tefsir ve tatbikatı meselesi kalıyordu. Münevver ya da düşünen adam, büyüklerin görüşlerini hakkıyla anlayan demek oluyordu. Bizzat kendi tarafından aranmayan, hatta tenkit ve münakaşası da yapılmayan, sadece ezberlenen fikirlerin tefsir edilmesi yarışında yorulan dimağlar, bin türlü acayip anlayış

ortaya koyuyorlardı. Böylece İslam dünyasındaki Aristocu bakışa sahip kişi İslam'ı maddi olaylar tarzında açıklayan hezeyanlar meydana çıkıyordu" (Topçu, 2002: 51). Böylece "Tevhidi Düşünce Yöntem"li bakışın bilinmemesi sonucu İslam'a Aristocu mantık ile bakma neticesinde, O'na yönelik olarak; taklit ve aktarmacılık üzerinden anlamsız, "öz" den habersiz, yabancılaşmışlık içinde geliştirilen görüş, bakış ve sözlerin üretilmesi ortaya çıkmış oluyordu. Bu süreç günümüzde de hala hâkim anlayış olarak devam etmekte olduğu söylenebilir.

Bu noktada Mevlana, Aristo'nun akılcılık tuzacağına düşmekten kendisini korunmuş olarak, Farabi ve İbn-i Sina'dan açık bir şekilde ayrılan vasfını şu meşhur sözlerinden anlamak mümkündür: "Ben yaşadıkça, Kur'an'ın kölesiyim. Ben Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v) yolunun tozuym. Biri benden, bundan başkasını naklederse; ondan da şikâyetçiyim, o sözden de şikâyetçiyim" diyen Mevlana, bu sözleri ile kitap ve sünnet dairesi içerisinde vahyin emrine girmiş akli yapısıyla, "Tevhidi Düşünce Yöntemi" bağlamında bilgi üreten medeniyetimizin bir "Büyük İnsanı veya İnsan-ı Kamil" dir. Bu yolla Mevlana "Tevhidi Düşünce Yöntemi" üzerinden; varlık, düşünce, insan, toplum, ahlak, devlet, çalışma, eğitim, hukuk, siyaset, iktisat, ruhiyat vb. benzer alanlarda hem medrese (akıl) hem de tasavvuf (akıl ve duygu bütüncül) Hocası kimlikleri ile zulcenehayn bir birikimle, Platoncu ve Aristocu bilgi, akıl ve mantık anlayışlarının materyalist temalarına bağlılık göstermeyen, medeniyetimizin aktarmacı ve taklitçi olmayan kurucu düşünce inşasının bir öncüsü dür.

İdeal Türk-İslam medeniyetinin bir "Büyük İnsan"ı olan Gazali ise yine aynı tevhidi akıl ile kendi dönemindeki Bâtını pagan düşünce yöntemine göre oluşmuş fikir akımları ve onları bu fikir savunucuları ile mücadele etmiş görüşler ortaya koymuştur. "Filozofların Tutarsızlığı" eserinde Gazali, kainatın Allah (cc)'ın "ol" emri ile maddeyi yani kainat ve insanı yaratması ile tevhidi madde+mana bütüncüllüğüne dayalı bilgi ve fiil ile inşa edilmiş sonlu bir kainat varlığının oluşumunu, tevhidi akıl yapısı idrak edilmeyi mümkün kılan tevhidi düşünce yöntemli bilgi ile gelen bir açıklama ortaya çıkmıştır (Gazzali, 2012:16). Aynı Gazali'nin zamanımızda modern pozitivist-hermenötik

bilgi sistemlerinde yeri olan Descartes'ı, Spinoza'yı, Kant'ı etkilenmiş olduğu bağlı olarak Descartes'ın matematik üzerinden metodolojik vahdeti (birliği)nde Gazali etkisi görülmektedir (Bilgiseven, 1994:35). Bu noktada İdeal Türk-İslam medeniyetinin yine "Büyük İnsan"larından *Tevhidi Düşünce'nin* önemli ilim adamlarından İbn'ül Arabi'nin de; Descartes ve Kant'ı, Mevlana'nın "Devlet" anlayışının oluşmasında Hegel'i, Hayvanları insan gibi konuşurma sembolüğü üzerinden La Fontaine (1621-1695)'i, İbn'ül Tufeyl'in Daniel Defoe'nin (1660-1731) "Robinson Crusoe" adlı eserinin oluşmasında, "İbn-i Haldun'un, Marks (1818-1883) 'ın ekonomik alt yapı temalı sınıf kuramının oluşmasında, El Biruni'nin de Newton (1643-1727) ve Galileo (1564-1642)'e üzerindeki bilgi oluşum etkisinin bulunduğu belirtilir (Şimşek 2019d:42). Böylece ideal Türk-İslam medeniyetinin büyük bilge insanlarının ilme yön vermeleri neticesinde "bilginin 19. yüzyıla kadar İslam medeniyetindeki tevhidi düşünce bilgi yönteminin hâkimiyetine ve Batı'da öncü filozofların bilgi inşası üzerindeki hâkimiyetlerine dikkat çekmek" mümkün olabilmektedir. "Buna göre Türk-İslam ilim adamları çalıştıkları ilmi konularını, hep *Tevhidi Düşüncenin* ilim anlayışı, geleneği ve yöntemine göre oluşturulmuşlardır. 7-19. Yüzyıllar arasında bu yöntem ile ilim alanları ele alınarak, "Bilgi-İktidar-Tevhit" üzerinden düşünebilen öğretim Üyesi/müdrerris/hem müdrerris hem de aynı zamanda "sufi etkileşimi" bağlamında özgün ilmi eserleriyle ileri medeniyet ve siyasal sistemi kurmuşlardır. Aynı ilmi yöntem çerçevesini zamanımızda da cari olduğu düşünülüğünde, kendi özgün ilmi yöntemimizle tevhidi düşünce ilmi yöntemini bilen ilim adamları vasıtasıyla yeni sistem, "inşa" ve "ihya" edilebilir" (Şimşek, 2019d:42).

Günümüzde ise "düşünce yöntemi-yeni bilgi inşa zihniyetini" yeniden ele alma ihtiyacı bulunmaktadır. Buna göre 21.Yüzyıl sürecinde ise post modern anlayış, hermenötik düşünceye dayalı bilgi yönteminin eşliğinde; inanç, değer, ahlak, kültür, izafilik, medeniyet gibi yeni topluma yön verici kavramları öne çıkarmıştır. Böylece yeni düşünce yapısı, yeni toplum ilişkileri, çalışma ilişkileri, yeni siyasal aklı vb. hep bu anlayışa göre yeniden düzenlemeye yönelmiştir.

Modern Bilim Adamının, 19 ve 20. Yüzyıllarda hâkim olan pozitivist düşünceye dayalı bilgi yöntemi ve hermenötik düşünceye dayalı bilgi yöntemine göre üretmiş olduğu bilgi, “dünyada; sömürü, açlık, yoksulluk, acı, zülüm, ıstırap, adaletsizlik, hürriyetsiz”liğin hâkim olmasına yol açmıştır. Her iki yüzyıl döneminde de Modern Bilim Adamının, pozitivist ve hermenötik düşünce yöntemine dayalı bilgi üretimi sonucu bu durum oluşmuştur. Böylece modern Batı medeniyetindeki “siyasal alana hâkim unsurlar, başta Birleşmiş Milletlerde veto hakkı bulunan beş ülke ve ardından gelen sanayileşmiş ülkeler” üniversite de öğretilen bu yöntemlere göre “bilgi-sömürü ilişkisi”ni meşrulaştırmıştır (Şimşek, 2021c:11-12). Bu meşrulaştırmayı yapan özneler ise pozitivist ve hermenötik düşünce yöntemine göre bilgi üreten ve modern Bilim Adamlarının vasıta oluşlarıyla gerçekleşmiştir. Modern Bilim Adamlarının bu yöntemlere dayalı olarak; Harvard, Cambridge, Yale, Stanford, Sorbonne, London School of Economics vb. gibi üniversitelerde bilgi üretmeleri sonucudur. Buna göre 19 ve 20. Yüzyıl süreçleri ve bunun günümüze kadar gelen etkilerine göre pozitivist ve hermenötik düşünce yöntemleri ve bu düşünce yöntemlerine bağlı Modern Batı medeniyetinin “Büyük Adam” tipli bilim adamlarının oluşturduğu nüfus, günümüz “7.8 milyar bir nüfusa sahip dünyasının, yaklaşık 2 milyar nüfuslu Birleşmiş Milletler’ de veto hakkına sahip beş ülkeden” ağırlık olarak oluşmaktadır. 2 milyar nüfuslu Modern Batı Medeniyet hegemonyasının dışında geride kalan 5.8 milyarın nüfusun “içinde de, 1.8 milyar Müslüman’dır. Böylece Modern Batı Medeniyet hegemonyası, “Büyük Adam” tiplmesi üzerinden “pozitivist bilgi yöntemi-modern sosyal bilimler-modern üniversite” ve “hermenötik bilgi yöntemi-modern sosyal bilimler-modern üniversite”nin ürettiği bilgi ile; “adaletsiz uygulamalarını, insan hakkı ihlallerini, ekonomik tekelleri sömürsünü, korku, şiddet ve çatışmaya yönelik halleri demokrasi götürme adı altında insanlığa dayatmıştır”. Yani insanlığı ve dünya kaynaklarını sömürmüştür. Buna göre Modern Batı medeniyeti, Modern Büyük Adam tipoloji karakterli bilim adamının, pozitivist ve hermenötik bilgi yöntemleri vasıtasıyla kendi yerli üniversitesinde ürettiği bilgiyi, tüm dünya üniversitelerine “bilim” adı altında

dayatarak, bunu da bilgi yoluyla meşrulaştırmıştır. Böylece liberal-kapitalist sömürünün ve zulmün görülmesini perdelemiştir. Buna göre, sahip olduğu pozitivist sosyal bilim metodolojisi ile veto hakkına sahip 2 milyar nüfuslu beş ülke, 5.8 milyara, siyasal anlamda hükmeder hale getirmiştir. Bu durum çok açık bir şekilde modern Batı medeniyeti, “bilgi yöntemi yolu” ile hegemon iktidarını meşrulaştırma anlamına gelmektedir” (Şimşek, 2021c: 12-13). Bu bağlamda tüm bu açıklamalar ve sistem karşılaştırmaları çerçevesinde; Düşünce Yöntemi, akıl, Büyük Adam, Büyük İnsan unsurları üzerinden İdeal Türk-İslam Medeniyeti, Modern Türkiye ve Modern Batı medeniyetlerinin bilgi ve düşünce üretme noktalarının ne tür kökenlerden kaynaklandığı ortaya konulmuş olmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışma, İdeal Türk-İslam Medeniyeti, Modern Türkiye ve Modern Batı medeniyeti gibi üç sosyolojik (içtimai) yapı üzerinden hareketle ele alınmıştır. Bu üç sosyolojik (içtimai) yapıda bilgi üretme konusunu içeren “düşünce yöntem” başlığı işlenerek bir medeniyetin milli akıl inşasının bu düşünce yöntemine göre oluşumunun önemi ortaya konulmuştur. Çünkü bir toplumu/medeniyeti başkalarının sömürülmesinin önüne geçilebilmesi için en başta özgün bilgi üretme yönteminin bulunması gerekir. Bu noktada “bilgi-iktidar” ilişkisinin anlamlı oluşabilmesi için özgün bilgi üretme yönteminin kuruculuğuna ihtiyaç duyulmaktadır. Özgün bilgi üretme yöntemi ile de milli akıl yapısının buluşması sonucu bir medeniyet için yeni milli bilgi üretme imkânına kavuşulması sağlanmış olabilmektedir.

Türkiye bir yönden İdeal Türk-İslam medeniyeti muhtevasına kültürel olarak sahipken 1923’den sonrasında ise modern bilgi üretme anlayışı tercihine girerek Modern Türkiye sistem ve yapı sürecini başlatmıştır. Modern Türkiye bu sistem ve yapı unsurlarında Modern batı medeniyetinin ağırlıklı olarak pozitivist düşünce yönteminde aktarma ve taklit yaparak kendisine aktarmıştır. Böylece Modern Türkiye kendi kültürel özgün kültürüne karşı yani İdeal Türk-İslam düşünce yapısına, yöntemine ve akıl niteliğine karşı bir yabancılaşıma içine girmiştir. Oysa İdeal Türk-İslam Medeniyeti,

“Düşünce Yöntemi” niteliğiyle “Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemi”ne sahiptir. Bu noktada ideal Türk-İslam medeniyetinde her ilim alanına yönelik düşüncenin inşa edilmesinde, “Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemi”, “Kurucu Kavram” vasfına sahiptir.

Modern Türkiye ise Modern Batı medeniyet sisteminden aktardığı pozitivist düşünce yöntemi ve hermenötik düşünce üzerinde düşünceyi, bilgi üretmeyi ve akıl yapısını inşasını alarak sosyal bünyesine dâhil etmiştir. Fakat Modern Batı üniversitelerinde bilim adamlarınca üretilen pozitivist ve hermenötik içerikli; siyaset, felsefe, felsefe-akıl ilişkisi ve buna göre kurulan ekonomi, siyaset, sosyoloji, psikoloji, işletme, hukuk, eğitim gibi alanlarda yetişen uzmanlar, siyasetçiler bürokratlar, teknokratların ürettikleri bilgilere yön verdiğinde sonuç adaletsiz, sömürücü ve eşitsizlikçi bir modern dünya ortaya çıkmıştır. Bu bilgi yönteminin tesirinde kalan ve cari olan Modern Türkiye'nin de bu noktada bilgi sosyolojisi ve aydın sosyoloji ilgi alanına giren ortak noktalarda İdeal Türk-İslam medeniyet değerlerini algılamak ile Modern Türkiye değerlerini algılamak arasında derin mesafeler ortaya çıkmıştır. Bunun farkının ilmi olarak giderilebilmesi için Türk toplumunun yeniden öze dönüş ekseninde yeni bilgi üretme ve yeni akıl yapısı inşasına ihtiyaç duymuş olduğu söylenebilir. İşte bu ihtiyacın nasıl giderileceğine yönelik olarak mukayeseli sistem bakışı ve kültürel izafilik idraki üzerinden yeni milli akıl geliştirilmesi konusunun ilmi gerekçeleri ortaya bu çalışmada vurgulanan başlıklarla (Düşünce Yöntemi obskürantizm, kurucu temel kavram, kurucu düşünce)konulmaya çalışılmıştır. Böylece Yeni Türkiye'nin, kendi kültürel köklerinde bulunan özgün milli aklının inşasını yeniden ele alarak, pozitivist ve hermenötik düşünce yönteminin tıkadığı dünyaya yönelik, yeni bakış üretme kanallarını oluşturma imkânına kavuşmuş olabileceği söylenebilir.

Kaynakça

Al-Faruki, I. R. (2000). *Al Tawhid: Its Implications for Thought and Life: The International Institute of Islami Thought*, Herndon, Virginia, 2000, s.9-10.

Aydın, M (2004). *Bilgi Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul.

Bacha,O. I. & Mirachor, A. (2021). *İslami Sermaye Piyasaları*, Umuttepe Yayınları No:368, 2.Baskı Çev: Ayfer Gedikli, Seyfettin Erdoğan, İzmit-Kocaeli.

Bilgiseven K.,A. (1985). *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Bilgiseven, K.A. (1994). *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Bilgiseven K.,A. (1995). *Türk-İslam Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslami Kavramlar*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Bilgiseven, K.,A (2003). *İlm-i Ledün(Genel Teoloji)*,2.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Bursevi, İ.H.(2015), *Ruhul Beyan, Kur'an Meali ve Tefsiri*, Cilt:1, Erkam Yayınları, İstanbul.

Bostan, K. (2019).*Pozitivist ve Tevhidi Düşünce Bilgi Yöntemleri Bağlamında “Çalışma-Eğitim-Ahlak” Etkileşiminin Yeni Dönem Türkiye Eğitim Zihniyetindeki Özgün Arayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Cebecioğlu, E.(1991). *Hacı Bayram Veli, Kültür Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi*; 139, Ankara.

Çetinkaya, B., A.(2018). Divan-ı Hikmet sohbetleri-15,*Divan-ı Hikmet Sohbetleri*, Edi: Z.Güngör, Ahmet Yesevi Üniversitesi Araştırma Dizisi:46, Ankara, s. 205-223.

El-Gazzali (1978). *Dalaletten Hidayete, El Munkuzu Mineddalal*, Çev: A.Suphi Furat, Şamil Yayınevi, Yayın No:9,İstanbul.

Gazzali, Et-Tusi(2012). *Filozofların Tutarsızlığı*, Neşir ve Terc; M.Kaya-H.Sarioğlu, 5. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.

Ertek, M.Y.(2021). İnsan Kaynakları Yönetimi Felsefesinde İnsan: Birey – Fert Farklılaşması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Hall, John R.(2008). Ölçme ve İki Sosyoloji Kültürü, *Sosyal Teori Ve Sosyoloji Klasikler ve Ötesi*, Edi: Stephan Turner, Küre Yayınları, İstanbul, s.217-254.

Garaudy,R.(2020). *Geleceğimizde İslam Var*,Çev:C.Aydın,16.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Keat,R., Urry, J. (2001), *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (Çev.) Nilgün Çelebi, 2.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.

Koç, İ.C., (2010) “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26040> (Erişim Tarihi 21.06.2021).

Kök, Arzu. 2019. “1921 Maarif Kongresi.” *Muğla Devrim*, Kasım 28. (Erişim: 22.03.2022).

Ökten, S.(2020). Şehir Üzerine Bir Deneme, *Kent ve Maneviyat*, Edi.; Seyfettin Erşahin-Zehra Erşahin, İdeal Kent Yayınları, Ankara.s.19-28.

Özgün Sosyal Düşünce (2016) “Hilmi Ziya Ülken'in İnsan Anlayışı Tevhidi Sosyal Düşünce.” (<http://www.ozgunsosyaldusunce.com/hilmi-ziya-%C3%BClkenin-insan-anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1.html>). (Son Erişim: 14.03.2022)

Şimşek, O.(2012). 21.Yüzyıl Türkiye'si İçin Mili Eğitim Felsefesi ve Milli Eğitim Politika Zihniyeti, *Yeni Türkiye'nin Yeni Gerçekleri*, Otorite Yayınları,2012, Ankara. s.88-128.

Şimşek, O.(2013).*Yeni Ahlak Toplumunu İnşası*, Gazi Kitapevi, Ankara.

Şimşek, O.(2016).*Medeniyet ve Sistem Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce*, İmar (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları, Yayın No:1, Ankara.

Şimşek, O.(2018a).Tevhidi Düşüncenin Düzen Kurucu “İçtimaiyat Felsefesi (Toplum Felsefesi),Derleyen(Edi):Osman Şimşek, *İctimai Düzenin (Sistemin) Kuruluşunda Tevhidi Düşünce ve Toplum Felsefesi*, İmar Yayınları, Yayın No: 3, Ankara,s.13-76.

Şimşek, O.(2018b).Tevhidi Düşüncenin “İlmi Araştırma Yapma”da Bütüncül Yöntem Anlayışı, *Tevhidi Düşünce Işığında İlim Dallarının Yeniden İnşası Şurası*, Derleyen; Mustafa Alişarlı-Osman Şimşek, İmar Yayınları, Yayın No:4, Ankara, s.155-186.

Şimşek, O.(2018c). Tevhit Kavramının “İctimai Sosyal/Sistem”İnşa Eden Yönü İtibariyle İçtimai Düzen Kurucu “Anlam” Boyutu, *1.Uluslararası İslam Dünyasında Tevhidi Düşünce Şurası, Kur'an-Sünnet Temelinde Tevhidi Düşüncenin İçtimai Dünyaya Yön Verişi*, Der(Edi.): Halil Çiçek-

Osman Şimşek, İmar Yayınları, Yayın No:2,Ankara, s.233-258.

Şimşek, O.(2018d). Tevhidi Düşünce İlim Geleneğine Karşın Modern Bilim Geleneğinin Sosyal (İçtimai) Düşünce Sistemine Etkileri, *Türkiye'de Bilgi Üretimi ve Bilim Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s.757-776.

Şimşek, O.(2019a).”Çalışmanın Ontolojisi” Bağlamında Türk- İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi, *İş ve Hayat Dergisi, Ekonomi, Hukuk ve Sosyal Politika* Yıl: 5, Sayı:9, Ankara, s.170-194.

Şimşek, O.(2019b). 7-19. Yüzyıl Sürecinde Tevhidi Düşünce'ye Göre Bilgi İnşa Etmedeki Öncü Türk-Bilgeleri *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century*, Cilt / Volume 8, Sayı / Issue 22, Spring / Bahar 20 Ankara,s.17-.52.

Şimşek,O.(2019c).“Tevhidi Düşünce” İlmi Yöntem Anlayışına Göre “Medeniyet – Eğitim-Tasavvuf” İlişkisinin İctimai Düzen (Sistem) Kurucu Vasfı, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century* Cilt / Volume 8, Sayı, Issue 23, Summer/Yaz Ankara,s.161-200.

Şimşek,O. (2019d). 7-19. Yüzyıl Sürecinde Tevhidi Düşünce'ye Göre Bilgi İnşa Etmedeki Öncü Türk-Bilgeleri, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century* Cilt / Volume 8, Sayı/Issue 22, Ankara,s: 17-52.

Şimşek, O.(2020a). Giriş, Mukayeseli Medeniyetler Analizi, *Tevhidi Düşünce Temelli Konuşmalar-1*, Ankara, İLMAR(İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları, Yayın No: 6, Ankara, s.8-31.

Şimşek, O.(2020b). “Çalışma -Toplum Felsefesi İlişkisinin” Tevhidi, Pozitivist ve Hermonotik Düşünce Yöntemlerine Göre Mukayeseli İncelenmesi, Derleyen(Edi): Osman Şimşek, *Tevhidi Düşünce ve Toplum Felsefesi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Nobel Yayınları, Yayın No: 3174, Ankara.ns.111-141.

Şimşek,O.(2020c).”Düşünce-Yöntemi-Kültür Değişmesi” İlişkisinin Modern Türkiye'de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi, Ankara, *Bilgi (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social*

Scientes of the Turkic World), Yaz, Sayı:94. s.1-27.

Şimşek,O.(2020d). Tevhidi Düşüncenin Kavramsal Anlayışının Türk-İslam Medeniyetinin “Kurucu Fikri Yöntemi”Oluşu Üzerine *Tevhidi Düşünce Temelli Konuşmalar-2*, İlmâr (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayını, Yayın No:7, Ankara. S.13-36.

Şimşek,O.(2021a). “Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemi”nin Türk-İslam Medeniyetinde Ortak Düşünce Yöntemi” Oluşturma İmkânı Üzerine, *Tevhidi Düşünce Temelli Konuşmalar-3*, Ankara, İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları, Yayın No: 9, Ankara.s.1-10.

Şimşek,O.(2021b).“Düşünce Yöntemi-Sendika Yapılanması” Çerçevesinde “Pozitivist”, “Hermonotik”, “Tevhidi Düşünce Yöntem”lerinin Sosyolojisinin Türkiye Sendika Yapılanmasına Etkileri ve “Yeni Sendikal Bakış”, *Çalışma Hayatında Yeni Zihniyet İhtiyacı ve Pratik Uygulama Zemini Olarak Kamu Görevlileri Sendikacılığı Kongresi, 1 Mayıs Uluslararası Bayram Veli Üniversitesi-Memur-Sen Yayını*, Ankara, Sf: 45-100.

Şimşek,O.(2021c).Kongre Çağrı Mesajı,*1 Mayıs Uluslararası Kongresi(Online)*, Edi.;Osman Şimşek, Bildiriler Kitabı Cilt:1, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Memur-Sen Yayını, Ankara, Sf: 10-14.

Şeker, M. F.(2007). *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru Şerif Mardin Örneği*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Razi, F.(2015). *Kelime-i Tevhidin Sırları*,Terc: İ.Coşkun, Kampanya Kitapları, İstanbul.

Tezcan, M(1995). *Toplumsal Değişme*, 3.Baskı, Feryal Matbası, Ankara.

Tezel, Y. S.(1994). *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi(1923-1950)*, 3. Baskı, Türkiye Araştırmaları, İstanbul.

Topçu, N.(2002). *İslam ve İnsan, Mevlana Ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergah Yayınları No:173, 3.Baskı, Yayına Hazırlayan: E.Ezverdi, İ.Kara, İstanbul.

Topçu, N.(2010). *Yarınki Türkiye, Bütün Eserleri-2*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, No:58, Yayına Hazırlayan: E.Ezverdi, İ.Kara, İstanbul.

Turan, R.(2020). Filibeli Ahmet Hilmi'ye Göre Yöntem Sorunu, *Balkanlarda İslam, Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat C:3*. – Edirne, Ensar Neşriyat, İstanbul,s.475-492.

Türk Dil Kurumu <http://tdkterim.gov.tr>. (Erişim Tarihi 23.04.2022).

Ülgener, S. F.,(1983). *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler -Denemeler ve Araştırmalar-*, Mayaş Yayınları, Ankara.

Ülken,H.Z.(2000). İslam Düşüncesi, Türk Düşünce Tarihi Araştırmalarına Giriş, 3. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul.

Özarpınar, Y.(2002). “İnsan Düşüncesinin Boyutları”,Ötüken Yayınları, İstanbul.

Yinger,M.J.(1982).*Countercultures,The Promise and Peril of a World Turned Upside Down*, The Free Press, A Division of Mc Millian .Inc.Newyork.

Yüksel, Y.; TevhidiDüşünce ve Pozitivist Düşünce Yöntme farklılıklarının Osmanlı İdeal Dönemi İle Modern Türkiye Üzerinden Eğitim-Çalışma İlişkisinin *Mukayeseli Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020,Ankara.

Araştırma Makalesi • Research Article

Dezavantajlı Gruplar Açısından Yoksulluk Profilleri

Poverty Profiles in Terms of Disadvantaged Groups

Tuncay GÜLOĞLU^a
Gülhan GÜVEN ÇEPNİ^{b, 1}

^a Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü, Yalova/Türkiye, ORCID: 0000-0003-0191-0009

^b Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler, Yalova/Türkiye, ORCID: 0000-0001-7498-8558

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 27.03.2022

Revizyon: 11.04.2022

Kabul: 16.04.2022

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlılık,
Dezavantajlı Gruplar, Yoksulluk

ÖZET

Toplum genelinin; eğitim, istihdam, sermaye, sağlık, bilgi ve toplum desteği gibi kaynaklara erişiminin serbest olmasına karşın, bazı bireylerin çeşitli nedenlere bağlı olarak kaynaklara erişiminin kısıtlanması durumu dezavantajlılık olarak ifade edilmektedir. Bununla beraber yaş, cinsiyet, eğitim, istihdam halinde olup olmama hali, mekânsal nedenler ve topluma özgü kriterler bazı bireyleri dezavantajlı grup içerisine dahil olmasına neden olmaktadır. Dezavantajlı grupların sınıflandırılması konusunda evrensel bir uzlaşma bulunmamakta ve toplumsal, iktisadi ve kültürel bakış açılarına göre, ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Bu çerçevede çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, eşcinseller veya azınlıklara yönelik ayrımcı tutumlar bireylere dezavantajlılık özelliği kazandırmaktadır. Yoksulluk dezavantajlılığın en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Dezavantajlı grup içerisinde yer alan bireyler sahip oldukları özellikler (cinsiyet, yaş, ırk vb.) ve birçok etkene bağlı olarak yoksulluğu farklı şekillerde yaşamakta ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dezavantajlı olarak belirlenen grupların yoksulluklarını ele alarak rapor ve istatistikler yardımıyla literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada yoksulluk ve dezavantajlılık kavramları açıklanmış ve dezavantajlı grupların kimlerden oluştuğu ifade edilmiştir. Son olarak çalışmanın ana konusunu oluşturan dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan; kadın, çocuk, yaşlı, engelli ve eski hükümlü yoksulluğu, TÜİK, Eurostat verileri, UNICEF raporları ve güncel araştırma raporları yardımıyla değerlendirme yapılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 27.03.2022

Revised: 11.04.2022

Accepted: 16.04.2022

Keywords: Being Disadvantaged,
Disadvantaged Groups, Poverty

ABSTRACT

Although access to resources such as education, employment, capital, health, information and community support of society is free in general, the situation where some individuals' access to resources is restricted because of various reasons is expressed as a disadvantage. In this regard, age, gender, education, employment status, spatial reasons, and community-specific criteria cause some individuals to be included in the disadvantaged group. There is no universal consensus on the classification of disadvantaged groups and it differs among countries according to social, economic, and cultural perspectives. In this respect, discriminatory attitudes towards children, young people, the elderly, the disabled, women, or minorities make individuals

¹ Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: gulhan_548@hotmail.com

Atif: Güloğlu, T. & Güven Çepni, G. (2022). Dezavantajlı Gruplar Açısından Yoksulluk Profilleri, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 80-101.

disadvantaged. Poverty emerges as the most basic characteristic of being disadvantaged. Individuals in the disadvantaged group face poverty in different ways and are exposed to social exclusion, depending on their characteristics (i.e. gender, age, race, etc.) and many other factors. The purpose of the present study is to contribute to the literature by addressing the poverty of disadvantaged groups in Turkey with the help of reports and statistics. The concepts of poverty and disadvantage are explained in the study, and it is stated who the disadvantaged groups are. Finally, the poverty of women, children, elderly, disabled and ex-convicts, who are among the disadvantaged groups that constitute the main subject of the study, is evaluated with the help of the data of TURKSTAT, EUROSTAT, UNICEF reports, and current study reports.

1. Giriş

Yoksulluk, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumudur (Aktan & Vural, 2002: 39-40). Yoksulluğun sadece iktisadi yönüne vurgu yapan bu tanım yaşadığımız bu çağda yoksulluk tanımını eksik kılmaktadır. Bu bakımdan yoksulluk, bireylerin yaşadığı gelir azlığının yanında toplumun genel tüketim kalıplarına erişemeyen ve dolayısıyla topluma dahil olamayan bireyler veya gruplar olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluğa ilişkin çok boyutlu bir tanım getiren ve yoksulluk probleminde toplumsal bir bakış açısı kazandıran bu yaklaşım, literatürde sosyal dışlanma yaklaşımı olarak ele alınmaktadır (Erdem, 2009: 329; Yüksel Arabacı, 2017: 149).

Sosyal dışlanma bağlamında yoksulluk yaklaşımı, bireylerin dezavantajlılığını şekillendiren nedenlere odaklanmakta ve yoksulluk- dezavantajlı gruplar arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Nitekim, “Bazı fertlerin fiziksel veya zihinsel durumlarından ötürü kendi varlıklarını devam ettirecek bir gelir edememeleri (engelliler); daha önce kazanma gücüne sahip olup, bunu kaybedenlerin varlığı (yaşlılar); fiziksel veya zihinsel bir engeli bulunmayıp, çalışmak isteyen fakat iş bulamayan bireylerin bulunması (gençler, kadınlar vb.)” gibi faktörler, dezavantajlı grupta yer alan bireylerin toplumdaki statüsünün yerinin korumasını engellemektedir. (Yüksel Arabacı, 2019: 185; Sastry, 2012: 12). Bu durum aynı zamanda bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlayan bağların zayıflamasına neden olmaktadır (Hoban, 2019: 48). Yoksulluk ve dezavantajlı gruplar arasındaki ilişkiye akademik açıdan yapılan araştırmalarda ise, dezavantajlı grupların “doğal afetlere ve

piyasa tehlikelerine direnme yetenekleri zayıf olduğunu ifade ederek, çeşitli içsel ve dışsal nedenlerle üretim ve geçim zorluğu yaşayan kişiler” olduğunu belirtmiştir. Sosyolojik çevrelerden ise dezavantajlı grupların “ekonomik bakımdan kötü, yaşam kalitesi düşük seviyede, öznel dayanıklılığın zayıf ve gelişme potansiyeli olmayan toplumlardaki özel sosyal gruplar” olarak ifade edilmiştir (Hong, 2004: 55-56).

Bu çalışmada ilk olarak yoksulluk ve yoksulluk türlerinin ele alınacaktır. Daha sonra dezavantajlılık kavramı ve dezavantajlı gruplar içeriği konusunda genel bir çerçeve çizildikten sonra dezavantajlı gruplar açısından yoksulluk profilleri ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise, çalışmanın genel hatları ifade edilecektir.

2. Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk, halkın veya bireyin insan yakışır bir hayat sürebilmesi ve insani gereksinimlerini asgari düzeyde karşılayabilmesi durumudur (Oktik, 2008: 25). Bireylerin veya ailelerin yaşamını sürdürmeleri için gerekli olan ihtiyaçlar toplumsal koşullara ve ülkeye bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yoksulluk, içerisinde çok boyutluluğu barındırarak farklı şekillerde tanımlanabilmektedir (Aktan & Vural, 2002: 40). Bu bağlamda literatürde çoğunlukla mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk kavramları kullanılmaktadır.

Mutlak yoksulluk, “Asgari bir yaşam standardına erişememe durumu” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda beslenme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyacı karşılayamayanlar mutlak yoksul olarak kabul edilmektedir. Daha sonra Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından mutlak

yoksulluk kavramı genişletilmiştir. ILO, 1977 mutlak yoksulluğun tanımını genişleterek “gıda, barınma, giyim başta olmak üzere özel tüketim için minimum ihtiyaçları belirleyerek, temiz içme suyu, kanalizasyon, kamu ulaşımı, eğitim ve sağlık hizmetleri” gibi bireylerin insana yaraşır bir hayat sürmesine olanak sağlayan bir takım kamusal ihtiyaçları da mutlak yoksulluk tanımının içerisinde dahil etmiştir (Yüksel Arabacı, 2017: 152-153). Mutlak yoksulluk sınırının belirlenmesinde Dünya Bankası bir bireyin alması gereken günlük kalori ihtiyacını belirleyerek mutlak yoksulluk sınırını belirlemektedir. Bu bağlamda Dünya Bankası'nın belirlediği mutlak yoksulluk sınırı, “uluslararası karşılaştırmalarda satın alma gücü paritesine göre, kişi başı günlük 1, 2.15 veya 4.30 Amerikan Doları seviyesi” olarak ifade edilmiştir (Aydın & Güloğlu, 2011: 91).

Nispi (görelî) yoksulluk kavramı, “bir kişinin veya grubun yaşam düzeyini, kendisinden daha yüksek gelire sahip bir referans grubunun geliriyle karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan bir olgu” olarak tanımlanmaktadır (Şenses, 2017: 91). Diğer bir yandan nispi yoksulluk bazı kesimler tarafından “dışlanma, ayrımcılık, adaletsizlik duyguları vb. kişiye özgü tanımlanabilir veyahut da ölçülebilir toplumsal ve psikolojik tepkiler” olarak ifade etmektedir (Duclos & Gregoire, 2002: 1). Bu bağlamda nispi yoksulluğun en genel tanımı yapıldığında bireyin toplumun genel refah seviyesine erişememe durumu olarak ifade edilmektedir (TÜSİAD, 2000: 98).

Mutlak ve nispi yoksulluk kavramlarının önemi ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle ilintilidir. Bu bağlamda, az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde; temiz suya erişim, gıdaya erişim, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamama veyahut da okur yazar olmama gibi birtakım sorunlara sahip olması mutlak yoksulluğu daha önemli kılarken; gelişmiş ülkelerde görülen fırsat eşitliğinin dağılımı, sosyal ve siyasal alanda etkin katılımının sağlanamaması ya da sosyal dışlanma gibi sorunların varlığı söz konusu ülkelerde, nispi yoksulluk önem arz etmektedir (Metin, 2014: 6317).

Gelir yoksulluğu ise birey veya hanehalkının temel gereksinimlerini karşılayabilmesi için gerekli asgari gelir seviyesinden mahrumiyetidir. Gelir yoksulluğu içerisinde

tanımlanan asgari gelir seviyesi yoksulluk sınırı kavramı içerisinde ele alınır. Bu bağlamda yoksulluk sınırının altında kalan birey veya hanehalkı yoksul olarak ifade edilmektedir (Aksan, 2009: 29). Bu yaklaşımda, ülkelerin farklı sosyoekonomik özelliklere sahip olması, global bir yoksulluk sınırı belirlemede problem oluşturduğu için farklı yoksulluk sınırları tespit edilmesine neden olmaktadır (Aktan & Vural, 2002).

İnsani yoksulluk kavramı, uzun ve sağlıklı bir yaşam standardına ve bilgiye erişememe olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1997 yılında İnsani Gelişme raporunda insani gelişme kavramı açıklanmış ve insani gelişmeyi yoksulluğu ortadan kaldırma görevi göreceğinden bahsetmiştir. Söz konusu raporda insani yoksulluk endeksi geliştirilerek yoksulluğun ölçülebilir değerlerinden ziyade, temel boyutlarını ifade etmiştir. Bu bağlamda insani yoksulluk endeksinde; kısa yaşam süresi, temel eğitimden yoksunluk, kamusal ve özel kaynaklara erişememe endeksin temel ölçütleri olarak ifade edilmiştir (Metin, 2014: 6326-6327).

İnsani yoksulluğun ölçülmesi için yoksulluğun birçok göstere altında belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımından doğan yapabilirlik parametreleri doğrultusunda insani yoksulluk endeksi geliştirilmiştir. Bu endekste sağlık boyutunun göstergesi, doğumdan itibaren yaşam beklentisi; eğitim boyutu, ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresi göstergesi ve insanca yaşam standardı boyutu ise kişi başı milli gelir göstergesini oluşturmaktadır (Özdemir, 2017: 200-201).

Yoksulluk kavramına dezavantajlı gruplar açısından tanımlandığında ise “Yoksulluk ve ortaya koymuş olduğu temel ekonomik, kültürel ve sosyal olanaklardan uzak kalabilme durumu” olarak tanımlanmaktadır. Dezavantajlı gruplar toplumda iktisadi yapı, cinsiyet yaş ve köken gibi birçok farklı etkenlerden etkilenmekte ve farklı yoksulluk türlerini deneyimlemektedir. Bu süreçte dezavantajlı bazı gruplar toplumun genel tüketime katılamamaktayken bazıları ise yoksulluğu çok boyutlu olarak yaşamaktadır (Özer & Çolak, 2015: 483).

3. Dezavantajlılık Kavramı

Dezavantajlılık kavramı, bireyin kendi kendini idame ettirebilmesi için gerekli araçlara erişiminin kısıtlanması olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla toplumun çoğunun kaynaklara erişiminin serbest olduğu ve bunların kullanımının engellenmesi bireyi dezavantajlı konumuna düşmesine neden olmaktadır. Söz konusu kaynaklar; özerklik, teşvik, sorumluluk, kendine saygı, toplum desteği, sağlık, eğitim, bilgi, istihdam, sermaye vb.. unsurlar olarak sıralanmaktadır. Örneğin ulaşım araçlarının engellilere yönelik uygun bir şekilde tasarlanmaması engellilerin toplumunun kullandığı kaynaklara yeterli erişiminin kısıtlanmasına yol açarak onları dezavantajlı duruma düşürebilmekte ya da kadınların istihdam veya eğitim fırsatlarına erişiminin toplumsal öğelerden ya da hükümet politikalarından kaynaklanan nedenlerle kısıtlanması onları dezavantajlı konuma itebilmektedir. Aynı şekilde gençlerin bireysel refahları için gerekli tüketimi gerçekleştirememesi sosyal dışlanmışlıklarını arttırarak dezavantajlı kavramı içerisine dahil edilebilmektedir (Mayer, 2003: 2-4). Bu bağlamda dezavantajlılık; cinsiyet, yaşlılık, engellilik gibi bireyin kendisinden kaynaklanan özelliklere bağlanacağı gibi, birey dışında meydana gelen göç, istihdam darlığı, fırsat eşitsizliği, kaynak yetersizliği gibi etkenlere bağlı karşılıklı etkileşim göstererek ivme kazanmaktadır (Ak, 2019: 5).

Dezavantajlı gruplar, çalışma ilişkileri literatüründe genellikle savunmasız veya kırılgan gruplar olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, savunmasız/ kırılgan gruplar; refah bir yaşam süremeyen ve dezavantajlılıklarından dolayı, gelişim fırsatlarından yoksun olan kimseler olarak ifade edilmekle birlikte, cinsiyet, ırk, belirli bir toplulukta doğma veya her topluma özgü kriterlere göre, ayrımcılığa maruz kalan kişiler de dezavantajlı gruplar içerisine dahil edilmektedir. Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna göre dezavantajlı gruplar “ücretsiz ve serbest erişimleri garanti edilen haklara özgürce erişimlerine izin verilmeyen kişiler” olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Çalışma Yaşam Koşulları Geliştirme Vakfı’na göre dezavantajlı kişiler “Genel nüfustan, etnik azınlıklardan, göçmenlerden, engellilerden, evsizlerden, madde bağımlılığı ile mücadele edenlerden daha yüksek bir yoksulluk ve

sosyal dışlanma riski yaşayan gruplar, izole edilmiş yaşlı insanlar ve çocukların tümü genellikle düşük eğitim seviyeleri ve işsizlik veya eksik istihdam, mülteciler, vatansız kişiler, savaş mağdurları gibi daha fazla sosyal dışlanmaya yol açabilecek zorluklarla karşılaşmaktadır” ve dezavantajlı grup içerisinde dahil edilmektedir (Sastry, 2012: 11-12).

Dezavantajlı grupların sınıflandırılması konusunda evrensel bir uzlaşma bulunmamakta ve toplumsal, iktisadi ve kültürel bakış açılarına göre ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır (Yasım, 2019: 2-3). Bu bağlamda, Whelan, Maitre ve Nolan’a göre dezavantajlı bireyler; hasta ya da engelli, işsiz, evde tam zamanlı çalışan, hanede üç veya daha fazla çocuğu olan ve 65 yaş ve üzerinde olanlar sayılırken (Whelan, Maitre & Nolan, 2007: 75); Barret’e göre; engelliler, yalnız ebeveynler, etnik azınlıklar, elli yaş ve üzeri olanlar, düşük nitelikli olanlar ve yoksullar dezavantajlı grup içerisine dahil edilmektedir (Barret, 2010: 18). Avrupa Cinsiyet Eşitliği Bürosu ise, dezavantajlı bireyleri; toplumdan izole edilmiş bir şekilde yaşamını sürdüren yaşlılar, etnik azınlıklar, engelliler ve çocuklar olarak sıralamakla birlikte; toplumun geneline göre yüksek bir şekilde yoksulluk, yoksunluk çeken sosyal dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz kalmış şiddet riski içinde olan bireyleri dezavantajlı kesim içerisinde olacağını ifade etmiştir (European Institute for Gender Equality, 2021). Aynı şekilde dezavantajlı grupların kimlerden oluşacağına ilişkin genel bir çerçeve Tablo 1 de aktarılmaktadır.

Tablo 1. Çeşitli Yazarlara Göre Dezavantajlı Grupların Tanımları

Burningham& Thrush (2010)	Sosyal dışlanma içerisinde olan “İşsizlik, yoksulluk, düşük gelir, barınma güçlüğü, suç oranının artışı, sağlık problemleri, ailevi sıkıntılar....”
Semerci (2011)	Çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, eşcinseller veya azınlıklara yönelik ayrımcı tutumlar bireyleri dezavantajlılık özelliği kazandırır ve yoksulluk dezavantajlılığın en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk,

	dezavantajlılık, eğitim ve bilgiye erişim ile ilişkili olarak ele alınmaktadır.
Gürsel& Kolaşin (2010)	Emek piyasasına erişimin kısıtlı olması dezavantajlılığın en temel bileşenidir. Engelli bireyler bu kapsamda ele alınmaktadır. Özellikle engelli bireylerin emek piyasasına kısıtlı katılımları onları sosyo ekonomik bakımdan dezavantajlı konuma itmektedir.
Baran (2017)	Yaşlı bireylerin yaşlarından dolayı üretkenliklerinin kısıtlanması ve emeklilik durumlarından dolayı gelirlerinin azalması onları refah kaybına uğratarak, yaşlı bireyleri dezavantajlı konuma itmektedir.
Dericioğlu (2017)	İdeoloji, etnik köken, iktisadi durum gibi nedenlerle bireylerin toplumsal hayata katılımının engellenmesi bireylerin dezavantajlılığını arttırmaktadır.

Kaynak: Arpat & Bertan, 2019: 216

Çeşitli tanımlamalar ve tablo incelendiğinde, bazı yazar ve kuruluşlarca dezavantajlı kesimlerin kimlerden oluştuğuna dair genel bir sınır konulamamakta ve kavramsal çerçeve zamana ve sosyal koşullara göre şekillenmektedir (Arpat & Bertan, 2019: 216). Bu bağlamda, dezavantajlı gruplar, ülkelerin içerisinde bulunduğu; coğrafyaya, zamana, toplumsal, kültürel, iktisadi ve siyasal koşullara göre varlık bularak; ırksal, dinsel, cinsiyet, ulusal aidiyet, kast gibi faktörlere göre de değişkenlik göstermektedir (Yılmaz, 2016: 5). Örneğin, siyahi bireyler Türkiye’de dezavantajlı konumda bulunmazken; Amerika’da gerek yasalar önünde gerekse toplumsal hayatta çeşitli biçimlerde ayrımcılığa maruz kalarak söz konusu ülkede dezavantajlı kesim içerisinde yer almaktadır. Nitekim Uluslararası Af Örgütü’nün raporuna göre, ABD’de ırk temelli ayrımcılık son zamanlarda had safhaya ulaştığını belirtilmiştir. Bu çerçevede ABD’de sadece nüfusun %13,2’sini oluşturan siyahların, polislin ateşli silahlar ile öldürdüğü kişilerin %24,2’sini oluşturduğu raporda belirtilmiştir (Uluslararası Af Örgütü, 2020). Diğer yandan ABD’de ayrımcılık hem siyahi hem de yoksul olan bireylere yönelik sosyal programların azalması şeklinde de kendini göstermektedir. Bu durumu Barry, “Sosyal Adalet Neden

Önemlidir” adlı çalışmasında dezavantajlı olarak nitelendirdiği yoksul siyahi bireyleri özellikle 1970’li ve 1980’li yıllarda daha fazla artış gösterdiğini belirterek;

“ırksal olarak homojen, coğrafi olarak yalıtılmış, kentsel merkezin etrafında toplanmış nüfusun yoğun olduğu bir dizi küçük mahallede gözleniyordu; sınıfsal ayırım arttığında...ekonomik sancılar, Siyahların yaşadığı ve üstelik yoksul mahalleleri orantısız bir biçimde etkiliyordu.”

şeklinde ifade etmiştir. Bu bağlamda, Barry ABD’de ırk temelli ayrımcılığın gelir ve sınıf açısından bölünmelere yol açarak yoksulluğu arttırdığını belirtmiştir (Barry, 2017:77). Türkiye’de ise, Roman Kadınları hem cinsiyete dayalı hem de etnik ayrımcılığa dayalı bir dizi dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu bağlamda yapılan bir araştırmada roman kadınların kendilerine has kıyafetle günlük yaşamda yer almalarında damgalanma ve kötü muameleye maruz kaldıkları ifade edilmektedir (Yıldırım, Murat & Aca, 2015: 41-42). Diğer yandan işe ve soya dayalı ayrımcılık (kast ayrımcılığı), Türkiye’de dezavantajlılığın önemli bir nedeni olarak görülmesine de Asya ve Afrika ülkelerinde bireyleri kuşaklararası etkileyerek dezavantajlılığı bulunan zamanın ötesine taşımaktadır. Kast ayrımcılığında bireyler, doğumlarından itibaren dezavantajlı grup içerisinde yer almaktadır. Kast ayrımcılığına maruz kalan bireyler eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamaktadır. Gelecekte güvenli istihdam alanlarına ulaşmaları engellenmektedir. Ayrıca bireyler hayatın her alanında fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmakta ve emek piyasasına katılımları sınırlı olmalarından dolayı insani gelir ve yaşamdan mahrum kalarak yoksullukları artmaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2020).

3.1. Dezavantajlı Gruplar Açısından Yoksulluk Profilleri

Çalışmanın bu kısmında yoksulluk riski altında bulunan ve yoksulluğu toplumun diğer kesimlerine göre daha fazla hisseden ve dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan; kadın, çocuk, yaşlı ve engelli bireylerin yoksulluk nedenleri üzerinde kısaca durulacaktır.

3.1.1. Kadın Yoksulluğu

Yoksulluk, tüm toplumda herkesi farklı bir şekilde etkilemekle birlikte, toplumda dezavantajlı konumda bulunan kadınlar daha fazla yoksulluğu deneyimlemektedir. Kadınların yoksulluğu literatürde ilk defa, 1978 yılında Pearce tarafından Amerika'da kadınların işgücüne katılımının artmasıyla beraber yoksulluklarının azalmaması durumunu açıklamak için ifade edilmiştir (Yakıt & Coşkun, 2013: 31).

Çeşitli yazınlarda kadın yoksulluğuna ilişkin eğitime erişememe ve emek piyasasındaki konumu etrafında şekillense de (Sayar Özkan, 2016: 118) kadın yoksulluğunun altında yatan temel etken, toplumun

kadınlara dayadığı cinsiyetçi roller ve ataerkil aile yapısının meydana getirdiği eşitsizlik durumu olarak ifade edilebilmektedir. Nitekim hanedeki yaşlı ve çocukların bakımı ve hane içi işlerin kadınların görevi olarak görülmesi, kadınların istihdama ve eğitim hayatına katılımlarına engel teşkil etmekte ve yoksullaşmalarına neden olmaktadır (Tire, 2017: 103).

Tablo 2' de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri adlı araştırma raporunda yer alan hanedeki işlerden sorumlu olan kişilerin kadın erkek bazında oranları yer almaktadır.

Tablo 2. Hanedeki İşlerden Sorumlu Kişilerin Dağılımı, %

	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Yemek Yapma	91,2	8,8	96,9
Ev badana/Boya	19,6	80,4	49,0
Çamaşır yıkama (makineyle bile)	91,3	8,8	97,0
Aylık faturaların ödenmesi	22,3	77,7	95,1
Basit dikiş yapma	92,4	7,6	93,7
Akşamları çay servisi yapma	89,3	10,7	97,8
Evin günlük toplanması ve temizlenmesi	91,3	8,7	97,1
Günlük/haftalık alışveriş	54,5	45,5	96,8
Küçük onarım/tamir/ bakım yapılması	11,1	88,9	80,6
Ütü yapma	89,7	10,3	89,6

Kaynak: TÜİK, *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri: 2021: 69-72.*

TÜİK verilerine göre 15+ yaş üzeri bireylerin hane içi rollerine ilişkin veriler incelendiğinde, kadınların ütü yapma, evin toplanması ve temizlenmesi yemek yapma ve çamaşır yıkanması rollerini erkeklere oranla daha fazla üstlendiği görülmektedir. Yine çocuk bakımına ilişkin verilerin yer aldığı tablo 3'e göre, kadınların çocuk bakımı işi %86,0 oranıyla daha fazla vakit ayırdığı görülmektedir. Bu durum kadınların günümüzde hane içindeki rollerinin değişmediğini göstermektedir.

Tablo 3. Hanedeki Küçük Çocukların Gündüz Bakımı,2016, %

Anne	86,0
Anneanne / Babaanne	7,4
Kreş veya anaokulu	2,8
Bakıcı	1,5
Diğer yakın akraba veya komşu	1,3
Birden fazla gündüz bakımı olan	1,0

Kaynak: TÜİK, *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri: 2021: 73*

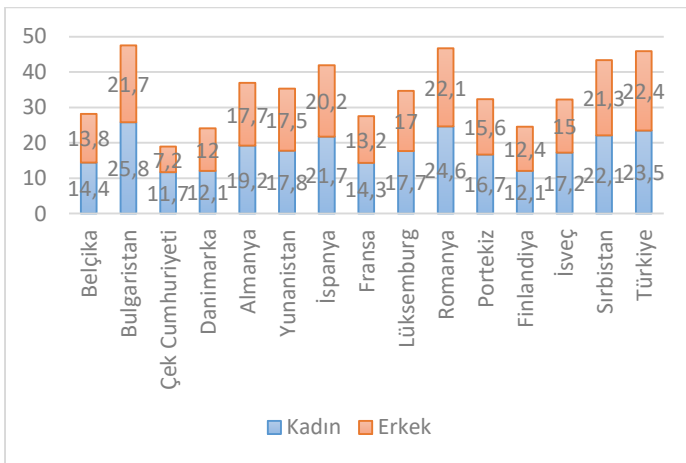
Diğer yandan aktif olarak emek piyasasına katılım sağlayan kadınların geleneksel

rollerini de gerçekleştirmeye devam etmesi onları düşük ücret düzeylerinde seyreden enformel sektörlerde istihdam edilmelerine neden olmaktadır (Altunsu Sönmez & Gülçek, 2021: 228). Bu doğrultuda Türkiye 2019-2023 On birinci Kalkınma Planında kadınların eğitim seviyesindeki artışına değinilmiştir. Söz konusu planda kadınların sahip olduğu eğitim seviyesi onların formel piyasada istihdam edilebilirliği üzerinde pozitif bir etkide bulunmadığı ve düşük nitelikli, kayıt dışı aile işçiliği gibi alanlarda kadın işgücü oranının yüksekliğinin devam ettiği vurgulanmıştır (100. Yıl Türkiye Planı, 2019: 8).

Bunun yanı sıra kadınların hane içindeki gelir dağılımı, mal-mülk ya da kazanılan gelir üzerinde söz hakkına sahip olmaması onların cinsiyet eşitsizliklerini ve savunmasızlıklarını arttırarak yoksulluklarının derinleşmesine neden olmaktadır (Altay & Aslanpay, 2016: 7). Nitekim Körükmez, Mahallede Kent Yoksulluğu Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Etkisini incelediği araştırmasında, kadınların hane içinde paranın yönetimi hakkında söz sahibi olmadığı ve hane içinde en az pay alan kadınların olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca çalışan kadınların sahip olduğu gelirlerinin neredeyse tamamını hane için harcadığını da ifade etmiştir (Körükmez, 2008: 242).

Şekil 1'de bazı ülkelerde cinsiyete göre yoksulluk riski oranları verilmiştir.

Şekil 1. Cinsiyete Göre Yoksulluk Riski Oranları, %, 2020

Kaynak: EUROSTAT. (2020). At-risk-of-poverty rate by sex.

Şekilde Bulgaristan, İspanya, Romanya, Sırbistan ve Türkiye'de kadın yoksulluk riski oranları yaklaşık %20 oranında gerçekleşmiştir. Söz konusu ülkelerde erkeklere oranla kadınlar daha fazla yoksulluk riski sahiptir. Diğer yandan refah devlet ülkeleri içerisinde yer alan İsveç, Finlandiya ve Danimarka ülkelerinde yoksulluk riski oranları %10'un üzerinde seyretmektedir. Cinsiyet bazında incelendiğinde ise, kadın ve erkek yoksulluk riski oranları birbirine yakın olduğu görülmektedir.

UN Woman ve World Bank tarafından ortaklaşa açıklanan verilerde kadın yoksulluğunun küresel bir sorun olduğuna dikkat çekilerek, kadınların çocuk sahibi olması ile işgücü piyasasından ayrılmaları onların yoksulluğa düşmesinde ana etken

olduğu ifade edilmiştir. Aynı verilere göre aile birliğinin bozulması, kadınları erkeklere nazaran daha fazla etkilediği belirtilerek, 18-49 yaş grubundaki boşanmış kadınların yoksulluğa düşme olasılığı, aynı yaş grubundaki boşanmış erkeklere oranla iki kat daha fazla olduğunu ifade edilmiştir. Söz konusu verilerde ayrıca, çocuklu bekar annelerin yoksulluk riskinin yüksek olduğu vurgulanmıştır. Diğer yandan BM Araştırma ve Veri Bölümü Başkanı, Shakra Razavi, kadınların kendilerine ait bir gelirinin olmaması ve hane içi bakım işlerinin sorumluluğunun kadınlara ait olması onların kırılabilirliklerini arttırarak daha yüksek bir yoksulluk riskine maruz kalmalarına neden olduğu üzerinde durulmuştur (UNW, 2017).

Kadın yoksulluğunun görünür hale gelmesindeki ana etkenleri sıraladığımızda (Ecevit, 2003: 85);

- Hane içi gelir dağılımında kadınların yeterli paya sahip olmaması
 - Aile arasında mülkiyet edinmede erkeklerin daha fazla söz hakkına sahip olması
 - Emek piyasasında yaşadıkları ayrımcı tutumlar
 - Hane içi sorumlulukların paylaşılmaması ve kadınların işi olarak görülmesi bunun sonucunda kadınların formel sektörde işgücü piyasasına erişimlerinin kısıtlanması
 - Düşük ücretli ve enformel sektöre dayalı işlere kadınların tercih edilmesi
 - İktisadi ve siyasal kurumlarda kadınların sosyal dışlanmaya maruz kalması yoksulluklarını görünür kılarak kronik yoksulluğa karşı savunmasız durumda bırakmaktadır.
- Yine Türkiye'de 2001 yılında hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre, kadın yoksulluğunun önemli bir problem olduğu ve kadınların toplumda yer alan birçok gruba göre yoğun bir yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kaldıkları belirtilmiştir. Söz konusu rapora göre (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001: 136-170);
- Eşi vefat etmiş ya da yalnız yaşayan kadınların yoksul olma durumları daha yüksektir.

•Türkiye’de yüksekokul-fakülte mezunlarının %31,4’ünü oluşturan kadınlar, bu grubun oluşturduğu gelirin sadece %13,3’ünü; %68,6’sını oluşturan erkekler ise, %86,7’sini aldıkları görülmekte ve bu da kadınların ücret eşitsizliklerine maruz kaldığını göstermektedir.

• 1994 yılında çalışan fertlerden her iki cinsiyette de en yüksek paya sahip olan tarımsal faaliyetlerdir. Fakat çalışan kadınların %77’si, erkeklerin %36’sı tarımcı olarak çalışmaktadır. Buna karşın, tarımcı olarak çalışan fertlerde, erkeklerin geliri kadınların gelirin 13 katıdır.

Diğer yandan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2021 yılında yayınladığı Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri raporuna göre (TÜİK Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2021: 132-133);

• Yıllık ortalama brüt kazanç toplamda 49.001 TL olarak ifade edilirken bunun 50.297 TL’sini erkekler; 46.208 TL’sini kadınlar kazanmaktadır. Cinsiyetler arası toplam ücret farkı %7,7 olarak ölçülmüştür. Eğitim durumuna göre cinsiyetler arası ücret farkına bakıldığında ise, ilköğretim ve altı %20,7; İlköğretim ve ortaokul %17,2; Lise %14,3; meslek lisesi %28,8 iken yükseköğretim ve üstünde ise %19,6 olarak ölçülmüştür.

• Meslek gruplarına göre cinsiyetler arası ücret farkı nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları kategorisinde %26,5 oranı halen kayda değer bir orana sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu raporda, profesyonel meslek mensupları kategorisinde cinsiyetler arası ücret farkı %18,9 olarak ölçülmüştür. Bu durum kadınların meslekler arasında cinsiyet eşitsizliğin azaltılmadığı belirtmektedir.

Eğitim durumu da kadın yoksulluğunu belirleyen bir diğer nedendir. Özellikle yoksul hanelerde eğitim önceliği erkek çocuklarına tanınmaktadır (Şener, 2009: 3). Yapılan araştırmalarda kırsal kesimlerde yaşayan aileler, kız çocuklarının ev içi bakım işlerine yönlendirilmesi, okuryazar olmalarının yeterli olması ve kültürel nedenler (küçük yaşta evlendirilmesinin eğitimden daha önemli olduğu gibi) nedenlerle kadınların eğitime erişimlerini engellediği belirtilmiştir (Alptekin, 2014: 26; İlhan Tunç, 2009: 241,263).

Kadın yoksulluğunun önemli bir göstergesi olarak kabul edilen şiddet, gelir azlığının

olduğu hanelerde daha fazla görülmektedir. Şiddet problemi kadınların özbenliğine zarar vererek psikolojik ve fiziksel sağlık problemleri yaşamalarına neden olmaktadır (Alptekin, 2014: 24). Ayrıca kadınların emek piyasasında katılımını sınırlandırarak sosyal sermaye edinmelerini azaltmakta ve ekonomik özgürlüğünü kazanmada engel teşkil etmektedir (Desarrollo, 2004: 15).

Diğer yandan göç süreci kadın yoksulluğunu besleyen nedenlerin başında gelmektedir. Toplumsal cinsiyet alanında yapılan bazı araştırmalarda “göçmen işçi kadınların göçmen olarak yerli kadın işçi karşısında, kadın olarak göçmen erkek işçi karşısında, göçmen işçi olarak vasıflı göçmen işçi karşısında dezavantajlı konumda” olduğu ifade edilmiştir. Nitekim, göçmen kadınlar, özellikle gelişmiş ülkelerde artan kadın istihdama karşılık evde bakım hizmetlerine yönelik talebin artması neticesinde vasıflı olsalar dahi geleneksel kadın işlerinde istihdam edilmektedir. Diğer yandan, izinsiz kayıt dışı olarak göç eden kadınlar göç edilen ülkelerde sömürüye maruz kalmaktadır. Özellikle yoksul ve herhangi bir eğitimi olmayan kadınlar insan tacirleri tarafından kaçırılarak fuhuş sektörüne yönlendirilmekte ve istismara maruz kalmaktadır (Gökbayrak, 2006).

3.1.2. Çocuk Yoksulluğu

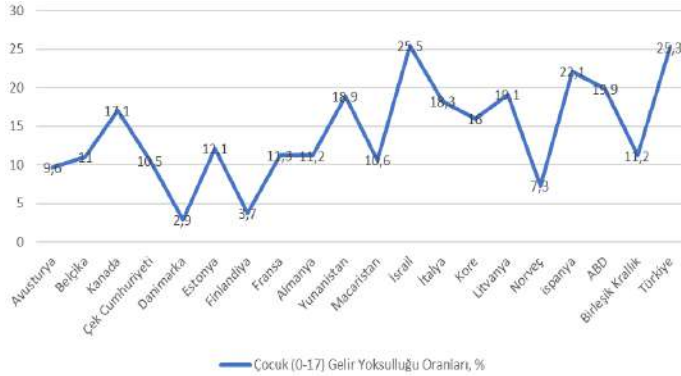
Çocuk yoksulluğu “toplumun kabul edilebilir en düşük ölçünlerine erişemeyen çocuklar” olarak tanımlanmaktadır. Çocuk yoksulluğunun belirlenmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında değişiklik göstermekle birlikte çocuk yoksulluğu genel olarak; yeterli eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememe, kötü koşullarda barınma ve fiziki çevrenin yetersizliği, fiziksel, duygusal, cinsel istismar ve zorbalık gibi nedenler oluşturmaktadır (Tekdemir ve Yılmaz, 2020: 1078). Çocuk yoksulluğunu OECD, UNICEF gibi uluslararası kuruluşlar farklı yöntemler geliştirmiştir. Bu bağlamda OECD çocuk yoksulluğu ölçümünü üç ana temele dayandırmıştır (OECD, 2021);

•Çocuk görelî gelir yoksulluğu oranı; Eşdeğer hane halkı harcanabilir geliri (yani hane büyüklüğüne göre düzeltilmiş vergi ve transferler sonrası gelir) yoksulluk eşliğinin altında olan çocukların (0-17 yaş) yüzdesi,

•Hanehalkı türüne göre, çalışma çağında (18-64 yaş) reisi olan hanelerdeki bireylerin oranı ve en az bir çocuk (0-17 yaş) ile eşdeğer hane halkı harcanabilir geliri yoksulluk eşiğinin altında olan ve

•Hanehalkı istihdam durumuna göre, çalışma çağında (18-64 yaş) reisi olan hanelerdeki bireylerin oranı ve en az bir çocuğu (0-17 yaş) yoksulluk eşiğinin altında eşdeğer bir hane halkı harcanabilir geliri olarak belirtilmiştir. Burada kullanılan hane istihdam durumu, işsiz olan bireyleri ve hanede en az bir yetişkin kişinin istihdam halinde olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca her üç tanıda medyan harcanabilir gelirin %50'si olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. Çocuk Gelir Yoksulluğu Oranları, (0-17), 2015, %

Kaynak: OECD.Stat. (2015). Child Well-Being Child (0-17) Income Poverty Rates

Bazı OECD ülkelerinin yer aldığı Şekil 2 incelendiğinde, çocukların yaklaşık %14,8'i gelir yoksulluğu içerisinde yaşamaktadır. Özellikle aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ABD, İspanya, Litvanya, İtalya ve İsrail gibi ülkelerde çocukların ortalama %20'den fazlası gelir yoksulluğu içerisinde yaşamını sürdürmektedir. Diğer yandan Danimarka, Finlandiya, Norveç, Avusturya gibi ülkelerde çocukların %10'dan daha azı gelir yoksulluğu yaşamaktadır.

Diğer yandan UNICEF çocuk yoksulluğunu parasal çocuk yoksulluğu ve çok boyutlu çocuk yoksulluğu içerisinde ele alarak ölçmektedir. Bu bağlamda, parasal çocuk yoksulluğu içerisinde bulunan haneleri ve aileleri minimum gelire sahip olmaları için desteklemek, insana yakışır işi teşvik eden yasa ve yönetmelikleri hayata geçirmek, uygun fiyatlı çocuk bakım hizmetlerini uygulamaya koyarak çocuk işçiliğinin önüne geçilmesi ayrıca temel mal ve hizmetlerin fiyatlarının düşürülmesi parasal çocuk

yoksulluğunu azaltacağını ifade etmiştir. Parasal çocuk yoksulluğunun önüne geçilmediğinde çok boyutlu çocuk yoksulluğuna yol açacağı ilgili çalışmada vurgulanmıştır. Çok boyutlu çocuk yoksulluğunda ise, birden fazla yoksunlukla karşı karşıya kalan kaliteli hizmetlere erişiminin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Çok boyutlu çocuk yoksulluğu; sağlık, eğitim, beslenme, temiz suya erişim, sanitasyon, yaşam koşulları, bilgi ve korumayı içermektedir. İlgili raporda çok boyutlu yoksulluk içerisinde büyüyen çocuklara ilişkin gerekli önlemler alınmadığı takdirde ileride yetişkin olarak parasal yoksulluk içinde hanehalkı bireyi olması muhtemel olduğu vurgulanmıştır (UNICEF, 2022a: 46-47).

Türkiye'de çocuk yoksulluğu ölçümü; "Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri yoksulluk sınırının altında olanların (yoksulluk riski altında olan nüfusun) toplam nüfus içindeki oranı" şeklinde ele alınmaktadır. Ayrıca "eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirleri %60'ının altında kalan gelirin oluşturduğu üst sınır" yoksulluk sınırı olarak belirtilmiştir (İstatistiklerle Çocuk, 2020)

Türkiye'de ise TÜİK'in 2020 yılında yayımladığı İstatistiklerle Çocuk adlı raporunda çocuk yoksulluk oranları 2019 yılında toplamda yaklaşık %32 gerçekleşmiştir. Yaşa göre dağılımları incelendiğinde ise 0-5 yaş arasında 2019 yılında toplam çocuk yoksulluğu oranı yaklaşık %31 iken; 14-17 yaş kategorisinde %33,6 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4. Yaşa ve Cinsiyete Göre Çocuk Yoksulluk Oranları, %

Cinsiyet	2016	2017	2018	2019
Toplam	31,4	30,2	32,1	32,4
Erkek	31,0	29,7	31,3	31,4
Kız	31,7	30,7	33,1	33,4
Yaş grubu				
0-5	28,8	27,5	29,7	30,9
6-13	32,5	31,3	32,6	32,9
14-17	32,8	32,1	34,6	33,6

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Çocuk 2020: 120

Çocuk yoksulluğunun nedenlerine küresel düzeyde baktığımızda milyonlarca çocuk; ırkları, etnik kökenleri, cinsiyetleri veyahut engelli olmaları nedeniyle, yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duyacakları herşeyden mahrum bir şekilde aşırı yoksulluk çekerek büyümektedir. Nitekim UNICEF 2016

raporuna göre; Dünya'nın az gelişmiş bölgelerinde yaşayan çocuklar; temiz içme suyuna erişememeleri ve yetersiz beslenmeleri nedeniyle mutlak yoksulluk içerisinde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Temel gıdaya dahi erişmekte güçlük çeken çocuklar bilişsel ve fiziksel yeterliliğe sahip olamamakta ve yaşadıkları yoksulluğu ileriye taşıyarak bu döngüden kurtulamamaktadır (UNICEF, 2016: 1-2).

Eğitim seviyesinin azlığı ve eğitimden erken yaşta kopma, çocuk yoksulluğunun ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Gelir seviyesi yüksek ve bilhassa eğitilmiş aileler; gelir seviyesi düşük ailelere oranla çocukları için daha fazla eğitime önem vermektedir. Nitekim refah seviyesi yüksek aileler çocuklarını ileride vasıflarını kullanabileceği seviyeyi kazandıracak özel kurumlarda eğitim görmesini sağlama potansiyeline sahiptir. İyi eğitilmiş aileler çocuklarını eğitime yönlendirme konusunda daha bilinçli bir yapıya sahip olmaktadır (Kabakçı Karadeniz, 2017: 176). Fakat yoksulluk döngüsü içerisinde hapsolmuş ebeveynler, gerek sosyoekonomik durumlarından ötürü gerekse çocuklarını daha iyi okullara yönlendirecek bilgiden yoksun olmaları nedeniyle çocukları gerekli eğitimden mahrum bırakarak yoksulluk sarmalına zemin hazırlamaktadır (Barry, 2017: 77). Nitekim Limanlı tarafından, Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu: Bir Yeniden Değerlendirme adlı çalışmada yaptığı analizde; eğitilmiş ebeveynlere sahip çocukların ilerideki muhtemel yoksulluğunun azaltılmasında önemli bir yere sahip olduğu sonucuna varmıştır (Limanlı, 2020: 170). Bu bağlamda çocuk yoksulluğu riskine neden olan aile profili özetlediğimizde (ÇSGB, 2017-2023: 14-16).;

- Ebeveynlerin yeterli gelire sahip olmamaları,
- Ebeveynlerin yaşadığı ekonomik zorluklar,
- Çocukların eğitimlerinin ebeveynler için gelir kaybı olarak nitelendirilmesi,
- Ebeveynlerin geleneksel bakış açısı olarak sıralanmaktadır.

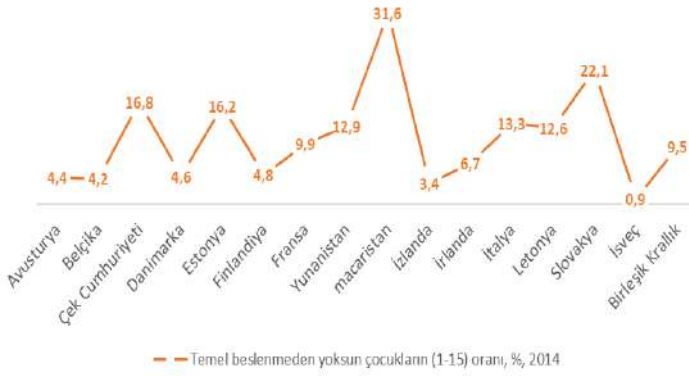
Tek ebeveynli aileler ve hanehalkı reisinin istihdam halinde olmaması çocuk yoksulluğunu tetiklemektedir. Ailenin yeterli bir gelire sahip olmaması çocukları erken yaşta iş hayatına atılmasına neden olmaktadır (Kabakçı Karadeniz, 2017: 177). Örneğin, İngiltere'de yalnız ebeveynli ailelerde

yaşayan çocukların %49'u yoksulluk içerisinde. Yalnız ebeveynler ek bir kazancın olmaması ve düşük bakım maliyetleri nedeniyle aileler yoksulluğa sürüklenmektedir. Ayrıca, yoksulluk içinde büyüyen çocukların yüzde 75'i en az bir kişinin çalıştığı bir evde yaşamını sürdürmektedir. Diğer bir yandan hanenin kalabalık olduğu ailelerdeki çocuklar yoksulluk içinde yaşama konusunda çok daha büyük bir risk altındadır. Nitekim, üç veya daha fazla çocuğu olan ailelerde yaşayan çocukların yüzde 47'si yoksulluk içerisinde (Child Poverty Facts And Figures).

Dengesiz ve yetersiz beslenme çocuk yoksulluğunun en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Yeterli ve dengeli beslenememe; çocukların büyüüp gelişebilmesi için alması gereken asgari miktarda besini almaması olarak tanımlanmaktadır. Çocukların beslenme yetersizliği hem beyin hem de vücut gelişimlerini etkileyerek ileriki dönemlerde güç öğrenme problemlerini ortaya çıkarmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan beş yaşından küçük çocukların %16'sı beslenme yetersizliği yaşamaktadır. Yine Derin Yoksulluk Ağı Kurumu'nun Türkiye'de gerçekleştirdiği çalışmada, Türkiye'de yaşayan ailelerin %85'inin yeterli besine ulaşamadığını ve ailelerin 0-3 yaş çocuklarını hazır çorba, şekerli su, pirinç lapası gibi besin değeri bu yaş grubu için yeterli olmayan besinlerle beslemek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca hanelerin %38,7'sinde neredeyse her gün öğün atladığını vurgulamıştır (Derin Yoksulluk Ağı).

Şekil 3'te bazı OECD ülkelerinde temel beslenmeden yoksun çocukların oranı verilmiştir. Temel beslenmeden yoksun çocukların oranı; Avusturya, Belçika, İzlanda ve İsveç ülkelerinde %3 oranının aşağısında kalmıştır. Buna karşın Macaristan %31,6 değeri ile OECD ülkeleri arasında en yüksek orana sahiptir. Yine gelişmiş ülke statüsünde olan Birleşik Krallığa baktığımızda ise %9,5 ile kayda değer bir orana sahip olduğu görülmektedir. OECD ortalaması bazında temel beslenmeden yoksun çocukların oranı %8,9 olarak ölçülmüştür (OECD Stat)

Şekil 3. Temel Beslenmeden Yoksun Çocukların Oranı, (1-15), %, 2014

Kaynak: OECD.Stat. (2014). *Children (1-15) Deprived of Basic Nutrition*

Çocuk yoksulluğunu arttıran bir diğer etmen çocukların bilgisayar ve internet erişimlerinin kısıtlı olmasıdır. Özellikle eğitime erişebilirliğin bilgi ve iletişim teknolojileri ile daha da önem kazandığı günümüzde çocukların dijital dünyaya erişimlerinin kısıtlı olması yoksunluklarını arttırmaktadır (UNICEF, 2017: 6-13).

Salgın hastalık ve göç günümüzde çocuk yoksulluğunun en önemli ve belirgin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim UNICEF verilerine göre Dünya’da etkisini sürdüren Covid-19 pandemisi üç ya da daha fazla çocuğu olan ailelerin gelir kaybına neden olduğunu ve bu ailelerin dörtte üçünün kazançlarının azaldığı yer almıştır. Raporda ayrıca, gelir kayıplarından dolayı her 4 çocuklu aileden 1’inin bir gün veya daha uzun süre gıdasız kaldığının altını çizilerek, çocuklu ailelerin neredeyse yarısında, yetişkinler parasızlıktan dolayı bir öğünü atladıkları belirtilmiştir. Rapora göre, çocuklu veya çocuksuz ailelerde yetişkinlerin yaklaşık 4’te 1’i, salgın başladığından bu yana çalışmamaktadır. Diğer yandan raporda, çocukların temel ve hayati ihtiyaçlardan yoksun kaldığını ve çocuklu ailelerin yüzde 40’ının okulların kapalı olduğu dönemde herhangi bir eğitim faaliyetine katılmadığı ifade edilmiştir (UNICEF, 2022b).

Göçmen çocuklar ise, çocuk yoksulluğunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Günümüzde milyonlarca çocuk şiddet, istismar, savaş ve yoksulluk sebebiyle ülkelerinden ayrılmaktadır. Göçmen çocuklar göç sürecinde güvenli yolları kullanma konusunda sorunlar yaşamaktadır (Karadoğan, 2018: 1). Nitekim geçiş güzergâhlarında ya da varılan ülkede istismar, şiddet ve sömürü gibi muamelelere maruz kalmaktadır. UNICEF’in yayımladığı

basın bülteninde 24 Şubat’tan bu yana Ukrayna’dan mülteci olarak kaçan 1,5 milyondan fazla çocuk ve ülke içinde şiddet nedeniyle yerinden edilen sayısız çocuk olduğunu belirterek savaşın kaçan çocukların insan kaçakçılığı ve sömürüye maruz kalma riskinin yüksek olduğu konusu vurgulamıştır (UNICEF, 2022c). Ayrıca göçmen çocuklar eğitim olanaklarından yararlanamayarak erken yaşlarda ailelerine destek olmak için emek piyasasında kötü koşullarda ve düşük ücretlerle kayıt dışı olarak çalışmak zorunda kalmaktadır (Acu, 2021). Nitekim Yalçın; Hatay ve Urfa’da yaşayan Suriyeli çocukların eğitim ve çalışma durumları adlı sunduğu bildiri raporunda Urfa’da görüşülen 500 ailenin %15’inde en az bir çalışan çocuk bulunduğunu ve çalışan çocukların yaş ortalamasının 14 olduğunu belirtmiştir. Hatay’da ise, görüşülen ailelerin %24’ünde en az bir çalışan çocuk bulunduğunu ve çalışan çocukların yaş ortalamasının 15 olduğunu ifade etmiştir. Yapılan görüşmelerde çocuklarının çalışıyor olmalarının nedeni yoksulluk olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, hane halkı içerisinde eve gelir getiren bir yetişkin olsa dahi çocuklar çalışma yaşamından ayrılmadığı ve evin gelirine katkıda bulunduğu belirtilmiştir (Yalçın, 2016: 33).

3.1.3. Yaşlı Yoksulluğu

Yaşlılığa dair üzerinde anlaşılan belli başlı bir tanım bulunmamakla birlikte Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından yaşlılık kategorize edilmiş ve “45-59 yaş arası orta yaş, 60-74 yaş arası yaşlılık, 75-89 yaş arası ileri yaşlılık, 90 ve üstü ise ihtiyarlık” şeklinde ayrıma gidilmiştir (DPT, 2007: 10). Türkiye’de ise Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yaşlı kesimi, “60 yaş ve üzerindeki sosyal ve/veya ekonomik yönden yoksunluk içinde olup, korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç olan kişi” olarak tanımlanmıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020). Sosyal güvenlik bakımından ise yaşlılık; sosyal risk açısından fizyolojik bir risk, yaşlı bireyin yaşamı süresince ortaya çıkacak zarar düşünüldüğünde ise uzun vadeli bir risk, diğer bir yandan yaşlı bireyin refahını azalttığı için de gelir kaybına neden olan risk statüsünde olduğu ifade edilmektedir (Şeker & Kurt, 2018: 17).

Sağlık koşullarının değişmesi ve modernleşme ile birlikte bireylerin hayatta

kalma süreleri artmıştır. Salgın hastalıklarla mücadele, beslenme, barınma çalışma koşullarının iyileşmesi ile birlikte insan ömrü uzamaya başlamıştır. Nitekim, 1950 yılında dünya nüfusunun %5.2'si 65 yaş ve üzerinde iken bu oran %6.9'a yükselmiştir (Yıldız Bağdoğan, 2019: 419). TÜİK'e göre, Türkiye'nin yaşlı nüfus oranının 2025 yılında %11,0'a yükseleceği ve "çok yaşlı" nüfuslu ülkeler arasında yer alacağı ifade etmektedir. TÜİK ayrıca yaşlı (65 ve daha yukarı yaş) nüfus oranının 2020 yılında %9,5 iken nüfus projeksiyonlarına göre 2025 yılında %11,0, 2040 yılında %16,3, 2080 yılında ise %25,6'ya artacağını belirtmektedir. Ayrıca 2020 yılında Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi (UNECE) ülkeleri arasında en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip olan ilk üç ülke sırasıyla "%33,5 ile Monako, %28,5 ile Japonya ve %22,9 ile Almanya" olarak belirtilmiştir. Türkiye bu sıralamada 66. sırada yer almaktadır (İstatistiklerle Yaşlılar, 2020).

Tablo 5, 65 yaş ve üzeri nüfusun 15-64 yaşlar arasındaki nüfusa oranı olan yaşlı bağımlılık oranı verilmektedir.

Tablo 5'e göre, gelişmiş ülkelerde yaşlı bağımlılık oranı 2050 yılında %46'ya kadar çıktığı görülmektedir. Yaşlı bağımlılık oranlarının en düşük olduğu bölge yüksek doğurganlık düzeylerine sahip olan Afrika'dır. Diğer kıtalardaki nüfuslarla farkı 2050 yılında dikkat çekicidir. Nitekim Avrupa'nın 2050 yılında %48,7 olması beklenen yaşlı bağımlılık oranı, Afrika'nın olması beklenen oranının 5 katı oranında olduğu görülmektedir. Avrupa'dan sonra yaşlı bağımlılık oranının en yüksek olması beklenen bölge %37,2 ile Kuzey Amerika bölgesidir (100. Yıl Kalkınma Planı, 2018: 12)

Tablo 5. *Dünyada Yaşlı Bağımlılık Oranının Değişimi, %, 65+*

	2015	2050
Dünya	12,6	25,2
Gelişmiş Ülkeler	26,7	46,0
Gelişmekte Olan Ülkeler	9,7	22,3
Afrika	6,2	9,6
Asya	11,2	27,8
Latin Amerika ve Karayipler	11,4	30,5
Okyanusya	22,3	37,2
Kuzey Amerika	18,5	29,4
Avrupa	26,4	48,7

Kaynak: 100. Yıl Kalkınma Planı, 2018: 13

Bireyler hayatlarının ileriki dönemleri yaşlılık dönemi olarak adlandırılan kısımlarında,

bilişsel ve fiziksel yetileri azalmakta veya kaybolmakta ve üretkenlikleri azalmaktadır. Bu dönemde üretkenliğin azalması onları işgücü piyasasının dışına itmektedir. Gelirleri azalan yaşlı bireyler artan giderleri karşılamakta güçlük çekerek sosyal risklere karşı daha açık hale gelmekte ve kırılganlıkları artmaktadır (Yıldız Bağdoğan, 2019. 417-420).

Bu açıdan literatürde sıkça ele alınan ve yaşlı bireylerin karşılaştığı psikolojik, sosyal, ekonomik ve tıbbi sorunlar şu şekildedir (Cengiz, 2018: 25);

- Fiziksel ve bilişsel güç kaybı, emeklilik gibi nedenlerle mesleki ve toplumsal bağların zayıflaması,
- Gelir ve mesleki duruma bağlı statü kaybının yaşanması,
- Toplumdan uzaklaşma ve dışlanma,
- Ailevi bağların zayıflaması ve faydasız duygusuna kapılma buna bağlı olarak psikolojik sorunların yaşanması,
- Hastalık, sakatlanma ve bilişsel bozukluklara bağlı olarak sürekli bakıma ihtiyaç duyulması olarak ifade edilmektedir

Bu bağlamda özellikle, yaşlı bireylerin mesleki yaşamdan kopması ve refah kayıpları yaşaması ya da gençliğinde herhangi bir güvenceye sahip olmadan istihdam edilmeleri onları yaşlılığında gelir ve sağlık güvencesinde mahrum ederek, gelir azlığı ve yaşlılığın getirdiği sağlık problemleri ile beraber yoksulluğa itmektedir (Ak & Közleme, 2017: 200-201).

Özellikle yaşlıların gençken sosyal güvenceden yoksun yerlerde çalışmalarını yaşlılık dönemlerinde gelirsiz kalmalarına ve yoksullaşmalarına zemin hazırlamaktadır. Bununla beraber, son zamanlarda geleneksel yapının yerini modern aile yapılarına bırakması ve yaşlı bireylerin ayrı evlerde aile kurması yaşlı bireylerin, yalnızlaşmasına yol açmaktadır. Yaşlıların hem maddi hem de manevi bakım hizmetini ailelerin üstlenmemesi onların yoksulluğunu arttırmaktadır (Türkan & Sezer, 2017: 41-42). Dolayısıyla herhangi bir gelir veya düzenli bir yaşlılık maaşına sahip olmayan, üretim sürecine katılmayan, katılsa dahi düşük ücretlerle çalışmak zorunda bırakılan yaşlı bireylerin yoksulluğa karşı korunması elzemdir.

Tablo 6. 65+Yaş Yoksulluk Riski Altındaki Oran, Toplam %, 2010-2020

	2010	2015	2020
Belçika	19,4	15,2	18,7
Bulgaristan	32,2	31,7	38,3
Çek Cumhuriyeti	6,8	7,4	14,7
Almanya	14,1	16,5	20,6
Estonya	15,1	35,8	41,4
Yunanistan	21,3	13,7	13,0
İspanya	21,8	12,3	18,8
Fransa	9,4	8,0	10,3
Hırvatistan	30,5	26,3	31,0
Letonya	17,2	34,6	40,9
Hollanda	5,9	5,6	11,6
Avusturya	16,8	13,2	14,1
Finlandiya	18,3	13,8	13,9
Birleşik Krallık	21,3	16,5	-
Norveç	12,0	18,7	17,5
İrlanda	9,9	13,5	17,0
Türkiye	19,3	18,7	17,5

Kaynak: EUROSTAT. (2010-2020). *Gender differences in the at-risk-of-poverty rate by age - EU-SILC Survey*

Tablo 6 bazı ülkelerde 65+ yaş üstü yoksulluk riski oranları verilmiştir. Tablo 6'ya göre Norveç, Fransa, Hollanda, Finlandiya gibi ülkelerde yaşlı yoksulluk riski oranları kayda değer oranlara sahiptir. Diğer yandan Almanya, Hırvatistan, Letonya, Bulgaristan, İspanya'da yaşlı bireylerin yoksulluk riski yüksek oranlara sahiptir. Ülkeler bazında yaşlılık riski oranlarının nedenlerine bakıldığında ardında yatan sebep, emeklilik yardımlarının azaltılması, küresel mali kriz ve emeklilik sistemlerinde yapılan reformlar görülecektir. Nitekim, Fransa'da 1970'li yıllarda emeklilik politikalarında yapılan düzenlemeler yaşlılık yardımları arttırılmıştır. Bu durum da Fransa'da yaşlı yoksulluk riskini nispeten diğer ülkelere göre daha az bir orana sahip olmasının nedeni olarak gösterilebilir. Yine Norveç'te emeklilik sistemlerinde yapılan reformlar, ve artan kadın işgücüne katılım oranları sayesinde yaşlı yoksulluk riski oranları düşük değerlere sahiptir. İrlanda da ise, yaşlı yoksulluk riski oranı yıllar itibariyle artış göstermiştir. 2010 yılında yaşlı yoksulluk riski oranı %9,9 iken 2020 yılında %17,0 olarak gerçekleşmiştir. Nitekim İrlanda ekonomisinin 1990'lı yılların ortalarından 2001'e kadar iktisadi krizlerin meydana gelmesinden ötürü emeklilik yardımları azalmıştır. Yine 2000'li yılların ortalarına kadar İspanya'daki yaşlı yoksulluk riskinin artmasının nedeni tam emekli maaşı için katkı payı yetersiz olan yaşlı bireylerin

sayısının artması olarak açıklanmıştır. Ayrıca 2000'li yıllarda ortaya çıkan küresel iktisadi krizin reel ücretleri artırması yaşlı yoksulluk riskinin arttığı yönünde etki ettiği ifade edilmiştir (Ebbinghaus, Nelson & Nieuwehuis, 2019: 7-8).

Tablo 7'de yaşlılık yardımından yararlanan yaşlı sayısı ve harcama tutarları verilmiştir.

Tablo 7. Yaşlılık Yardımından Yararlanan Yaşlı Sayısı ve Harcama Tutarı, 2016-2020

	Toplam Yaşlı Sayısı	Yaşlılık Yardımından Yararlananların Sayısı	Yaşlılık Yardımından Yararlananların Oranı, %
2016	6.651,503	620.019	9,3
2017	6.895,385	618.162	9,0
2018	7.186,204	709.590	9,9
2019	7.550,727	805.432	10,7
2020	7.953,555	825.573	10,4

Kaynak: TÜİK İstatistiklerle Yaşlılar. 2020

Tablo 7'ye göre, 2016 yılında yaşlı sayısı yaklaşık 6.652,00 iken 2020 yılında yaklaşık 7.954,00 kişi olmuştur. Artan sayıya oranla yaşlılık yardımından yararlananların sayısı artış göstermiştir. 2016 yılında yaşlılık yardımından yararlananların sayısı 620,00 iken 2020 yılında yaklaşık 826,000 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'de yaşlı nüfusun giderek arttığını göstermektedir.

Tablo 8. Cinsiyete Göre Yaşlı Nüfusun Yoksulluk Oranı, 2016-2020, %

	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam					
Toplam	21,2	20,1	21,2	21,3	21,9
Yaşlı	16,0	15,5	16,4	14,2	16,7
Erkek					
Toplam	20,8	19,6	20,5	20,8	21,3
Yaşlı	14,7	13,5	14,4	12,1	15,6
Kadın					
Toplam	21,6	20,7	21,8	21,8	22,5
Yaşlı	17,0	17,0	17,9	15,9	17,6

NOT: Yoksulluk oranı, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirin %60 kriterine göre hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK İstatistiklerle Yaşlılar, 2020

Yaşlıların yoksulluk oranı TÜİK gelir ve yaşam koşulları araştırmasına göre, Türkiye geneli için 2020 yılında yüzde 21,9'dur; bu oran yaşlı nüfus için %16,7 olarak gerçekleşmiştir. Yaşlı nüfusun yoksulluğu cinsiyet temelinde incelendiğinde kadınlar

aleyhine bir durum söz konusudur; yoksul yaşlı erkek nüfus oranı 2020 yılında yüzde 15,6 iken yoksul yaşlı kadın nüfus oranı yüzde 17,6 olarak gerçekleşmiştir ve yıllar içerisinde kadınlar lehine bir değişim olmamıştır. Nitekim yaşlı kadın bireyler çalışma çağındayken özellikle istihdama enformel sektörde katılması veya çocuk bakımı ve ev işleri için istihdamdan kopan kadınlar yaşlılık döneminde diğerlerine göre daha yüksek bir yoksulluk riskiyle karşı karşıya olduğu ifade edilebilmektedir (Haitz, 2015: 73).

Bu bağlamda tablo 7 ve tablo 8 birlikte değerlendirildiğinde yaşlılık yardımları tek başına çok sayıda yaşlı için yoksulluğu ortadan kaldırmak için yeterli olmadığı görülmektedir.

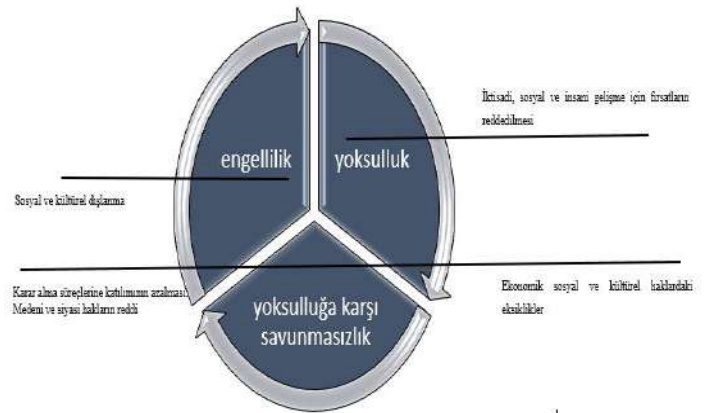
3.1.4.Engelli Yoksulluğu

Engellilik, “*bedensel ve zihinsel eksikliklerin yanı sıra sosyal hayata katılımda yaşanan zorluk*” olarak ifade edilmektedir (Gönülaçan, 2016: 112). Engelliler Hakkında Kanunu madde 3/a’ya göre ise “*Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi*” olarak tanımlanmıştır (5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 2005, m.3/a). İşlevsellik, Yeti yitimi ve Sağlıkın Uluslararası Sınıflandırması (ICF) engelliliğin tanımına yönelik farklı bir bakış açısı getirmiştir. ICF’ye göre engellilik, üç şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlar; “*Yetersizlik, vücudun herhangi bir yerinde bir problem ya da vücudun yapısında oluşan bir farklılık; Aktivite sınırlılığı, vücudun normal işlevinde meydana gelen problemler.. Örneğin, yürürken veya yemek yerken yaşanan zorluklar; Katılım kısıtlaması ise, bireyin yaşama katılımda alıkoyan ya da engelleyici sorunlar; örneğin, emek piyasasına katılımda ya da hayatın farklı alanlarında ayrımcılığa veya zorbalığa maruz kalması*” olarak ele almakta ve sayılan bu üç sınıflandırma da birinde ya da tümünde yaşayan bireyler engelli olarak tanımlanmaktadır (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı, 2011)

Engellilik genel olarak meydana gelme nedenine göre, beş kategoride sıralanmaktadır. Bunlar, zihinsel engelli, görme engelli, işitme ve konuşma engelli, ortopedik engelli ve süregen hastalığı olan engellidir (Tokol, 2019: 438).

Engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişki yaş, cinsiyet, engelliliğin türü ve şiddeti, yaşanan ülke ve bölge ile ilgili nedenlerle etkilenmektedir. Bir ülkenin iktisadi, sosyal ve beşeri gelişmişlik derecesi, sunduğu hizmetlerin türü ve niteliği ve sürdürdüğü politikalar engellilerin toplumsal ve iktisadi hayata katılımını etkilemektedir. Diğer yandan, fiziksel ve sosyal davranışlar aynı grubun sunulan hizmetlere ve fırsatlara erişimini de engellemektedir (Pinilla Rocancio, 2015: 116). Bu bakımdan engellilik ve yoksulluk arasındaki ikili bir ilişki mevcuttur. Nitekim bireyin engellilik durumu yoksulluk riskini arttırırken (Şekil 4); yoksulluk çeken bireyin engellilik riski yüksektir (Up, 2013: 17)

Şekil 4. Engellilik ve Yoksulluk İlişkisi

Kaynak: Up, 2013: 18

Engelliliğin yoksulluğa yol açan nedenlerine baktığımızda;

Eğitim: Bir bireyin çocukluk ve gençlik döneminde başlayan engel durumu, eğitim hayatına başlama ve devam ettirme potansiyelini etkilemektedir. Nitekim eğitime devam etmeyen engelli bireylerin beşeri sermaye birikimi kısıtlanmakta bu durum da engellilerin yetişkinlik döneminde gelir getirici bir işte istihdam edilme olasılığını azaltmaktadır (Mitra, Posarac & Vick: 2011:6).

İstihdam: engelli bireylerin emek piyasasına katılımı mesleki bilgi, engellilik derecesi ve beceri düzeyine göre belirlenmektedir. Nitekim engelli bireyler toplumun geneline

göre daha düşük eğitim ve vasıf derecesine sahiptir. Emek piyasasının gerektirdiği beceriyi karşılamaktan uzaktadır. Bu durum onların iyi ve yüksek kazançlı işlere erişimine kısıt oluşturmaktadır (Durmaz, 2017: 258). Aynı zamanda işverenlerin engelli bireyleri verimliliğin seviyelerini düşük olarak görmeleri ve işyerinin fiziksel durumunu engelli bireylere göre düzenleme maliyetleri gibi olumsuz tutumların engellilerin emek piyasasına girişlerine kısıt oluşturmaktadır (Ak, 60-61). Diğer yandan engelli bireylerin sosyal yardım, engelli ödenekleri ve benzeri kazançlara sahip olması onların rezervasyon ücretlerini yükseltmektedir. Bu durum onların işgücü piyasasına katılımlarını azaltarak nispeten daha düşük gelirler yaşamlarını sürdürmelerini tetiklemektedir (Ingstad, Benedicte & Gide: 2011: 5).

Ek Maliyetler: Engelliler genel olarak daha düşük bir gelire sahip olmakla birlikte bu duruma ters orantılı olarak daha yüksek maliyetlerle yaşamları sürdürmeye çalışmaktadır. Birçok engelli birey toplumun genel yaşam standardına ulaşabilmek için daha fazla harcama yapabilmektedir. Nitekim bazı yaşamsal cihazlara bağlı engelli bireyler artan elektrik faturaları ile boğuşmakta ya da artan nakliye hizmetler veya kullanması zorunlu olan cihaz, protez ve benzeri kullanması harcamalarını arttırmaktadır. Bu bağlamda düşük gelirin yanında artan yaşamsal maliyetler engellilerin yoksulluğunu derinleştirmektedir (Wood & Grant, 2010: 16-17).

Toplumsal Tutumlar: engelli bireyler toplumsal hayatta birçok olumsuz tutumla karşılaşmaktadır. Toplum içerisinde engelli bireylerin aşırı korunması, yetenekleri ve vasıflarını dikkate alınmaması, aşağılanması gibi sıralanmaktadır. Nitekim toplumun engelli bireye bakışı onların suçluluk ve acizlik duygularını yaşamasına sebebiyet vermekte ve değersiz hissetmelerine neden olmaktadır. Bunun yanında kentsel yaşamda engellilerin toplumsal hayata katılımını kolaylaştıracak uygulamaların eksikliği engelli bireylerin toplumla bütünleşmesini engellemektedir (Ergüden, 2008: 33-37). Nitekim 2019 yılında yapılan bir araştırmada; engelli bireylerin yaşamlarının her aşamasında diğer dezavantajlı gruplar içerisinde en fazla sosyal dışlanmaya maruz kalan grup oldukları ifade edilerek, engelli bireylerin engel dereceleri arttıkça gerek

toplumsal hayatta gerekse emek piyasasında yeterince yer alamadıkları ve yoksulluk çektikleri belirtilmiştir. Aynı araştırmada, engelli bireylerin gündelik ihtiyaçlarını karşılarken çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldıkları ve toplum içerisine karışamadıklarından ötürü izole bir yaşam sürmek zorunda olduklarını vurgulayarak, engellilerin sosyal dışlanma problemine dikkat çekilmiştir (Yüksel Oktay, Çölgeçen, Karahan & Yıldırım, 2019: 30).

Engelliliğin yoksulluğa yol açan etmenlere ilişkin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı tarafından 2011 yılında Dünya Engellilik araştırma raporu hazırlanmıştır. Söz konusu raporda, engelli bireylerin yoksulluk riskine yol açan etmenleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Küçük yaşta engelli bireylerin eğitime devam etme olasılığı diğer bireylere göre daha düşük olduğundan, yetişkinlik dönemlerinde istihdama katkısı daha az olmaktadır.
- Engelli bireylerin işsiz kalma ihtimali daha yüksektir. Diğer yandan istihdama katılan engelli bireyler daha az kazanmaktadır.
- Engelli bireylere yönelik gelir getirici bir işte çalışma, ulaşım kısıtlılığına yönelik iyileştirici teşviklerin olmayışı onları güçsüz bırakmaktadır.
- Ağır engellilik durumu olan bireylerin tedavi ve bakım masraflarının artması ya da herhangi bir cihaza ihtiyaç durumlarının olması onların sağlığa yönelik masraflarını arttırmakta, buna karşın herhangi bir geliri olmayan engellilerin yoksulluk durumları artmaktadır.
- Engelli bireyler, engelliliklerinden ötürü yalnızlaştırılmakta ve savunmasız bırakılmaktadır. Dolayısıyla, engelli bireyler, sadece maddi yoksunluk çekmemekte aynı zamanda toplumsal dışlanmaya da maruz kalabilmektedir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı, 2011).

Diğer yandan yoksulluğun engelliliğe yol açma nedenlerine bakıldığında ise, yoksulluk, hiçbir engeli bulunmayan ve normalde tedavi edilebilen sağlık sorunları karşısında kişileri tedaviye ulaşma noktasında kısıt oluşturabilmektedir. Örneğin görme ve işitme gibi sağlık problemleri yaşayan birey, tedavi olmadığında işitme zorluğu veya körlük

problemleri yaşayarak engelli olabilmektedir. Diğer yandan doğumda yaşanan sorunlar ve gebe annenin hamileliği süresince dengeli ve yeterli beslenmemesi doğacak çocukta gelişimsel bozukluğa neden olarak engelliliğe yol açabilmektedir (Ingstad, Benedicte Gide: 2011: 6). Diğer yandan yoksulluk nedeniyle eğitime erişemeyen bireyler güvencesiz ve geliri düşük işlerde emek piyasasına katılım sağlamaktadır. Söz konusu işler genel itibariyle iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri ve sosyal güvenliği yetersiz olan işlerden oluşmaktadır (Karadeniz, 2012: 24). Bu bağlamda yeterli iş güvenliği alınmayan yerlerde çalışanlar bireyler iş kazasına maruz kalmaktadır. Bu durum sonucunda sürekli iş göremez hale gelen birey, engelli bir insan olarak hayatını sürdürmeye devam edebilmektedir (Arslan Tomas, 2020: 1).

3.1.5. Eski Hükümlü Yoksulluğu

Eski Hükümlü, Resmi Gazetede 31 Mart 2018 tarihinde yayımlanan ve 30377 sayılı Kamu Kurum Ve Kuruluşlarına Eski Hükümlü Veya Terörle Mücadelede Malul Sayılmayacak Şekilde Yaralananların İşçi Olarak Alınmasında Uygulanacak Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelikte Madde 1'e göre, "Eski hükümlü: Affa uğramış olsa bile Devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, millî savunmaya karşı suçlar, Devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk, cinsel saldırı veya çocuğun cinsel istismarı suçlarından mahkûm olmamak şartıyla; kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezası alan ya da ceza süresine bakılmaksızın

zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından hüküm giyenlerden cezasını tamamlayanlar, cezası ertelenenler, koşullu salıverilenler, denetimli serbestlikten yararlananlardan eski hükümlü belgesi ile durumlarını belgelendirenleri," olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2018).

Eski hükümlülük kadınların cinsiyetlerine ve toplumsal rollerine bağlı olarak yaşadığı süreçler ya da yaşlı bireylerin fiziksel durumlarından ötürü karşılaştığı durumlara benzememekte ve daha çok eski hükümlülüğün bireylerin kendi tercihleri olarak varsayımlarından ötürü çeşitli yazınlarda dezavantajlı grup içerisinde yer almamaktadır (Durmaz, 2019: 179). Fakat eski hükümlüler; sosyal ve iktisadi açıdan birçok engelle karşılaşarak, yoksunluk ve sosyal dışlanma problemleriyle mücadele etmektedir (Göçoğlu, 2015: 849).

Eski hükümlü bireylerin, işledikleri suç biçimi ve yaşamlarının bir bölümünü cezaevinde geçirmiş olmaları, istihdama katılımını kısıtlamaktadır. Bu çerçevede, işverenlerin eski hükümlü bireylere yönelik olumsuz tutumları ya da eski hükümlü bireyin, eğitim, tecrübe yönünden yetersiz olması ayrıca, kötü alışkanlıklara sahip olmaları gibi nedenler, eski hükümlülerin emek piyasasına girişini zorlaştırmakta ve onların iktisadi özgürlüklerine kısıt oluşturmaktadır (Gençtürk & Korkmaz, 2019: 371).

Tablo 9. Eski Hükümlüler İŞKUR Başvuru ve Yerleştirme Sonucu

	Eski Hükümlüler*					
	Başvuru			İşe Yerleştirme		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2008	6.483	120	6.603	189	2	191
2009	2.231	44	2.275	328	4	332
2010	1.435	23	1.458	222	1	223
2011	1.542	31	1.573	233	4	237
2012	7.542	112	7.654	263	7	270
2013	5.783	85	5.868	246	1	247
2014	6.004	108	6.112	383	1	383
2015	5.401	90	5.491	255	-	255
2017	10.619	160	10.779	186	-	186
2020	7.216	1.637	8.853	1454	53	1.507

Kaynak: İŞKUR İstatistik Yılları. 2020; Erusta, 2016: 87(*)

06/12/2012 tarihli ve 28489 sayılı resmi gazetede yayımlanan Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Eski Hükümlü İşçi Alınmasında Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik gereği 19/9/2009 tarihli ve 27354 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Eski Hükümlü İşçi Alınmasında Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin adı “Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Eski Hükümlü veya Terörle Mücadelede Malul Sayılmayacak Şekilde Yaralananların İşçi Olarak Alınmasında Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” olarak değiştirilmiş olup, Eski Hükümlü Kontenjanlarından Terörle Mücadelede Malul Sayılmayacak Şekilde Yaralananlar da yararlanmaya başlamıştır.

Eski hükümlülerin özel sektörde çalışma zorunluluğunun kaldırılması sebebiyle kamu kurumlarında eski hükümlü istihdamında azalmıştır (Erusta, 2016: 87). Tablo 9 incelendiğinde yıllar itibariyle İŞKUR a başvuru yapan kişi sayısının çok azı istihdamda kendine yer bulabilmiştir. Ayrıca eski hükümlü istihdamını cinsiyet perspektifinden bakıldığında kadınlar aleyhine bir durum söz konusudur. Nitekim, 2008-2020 yılına değin işe başvuran kadın eski hükümlü yerleştirme oranları hayli düşük bir şekilde gerçekleşmiştir.

Eski hükümlüler sahip oldukları kimliklerinden ötürü istihdama katılamamaları ve toplumla bütünleşememeleri çeşitli çalışmalarda yer almıştır. Nitekim Seçen; Eski Hükümlülerin Toplumla Bütünleşmeleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz adlı çalışmasında eski hükümlülerin tahliye sonrasında başvuru yaptıkları işyerlerinden sahip oldukları kimliklerinden dolayı kabul edilmediklerini belirtmiştir. Seçen ayrıca eski hükümlülerin geçici işlerde çalışarak ya da ailesinden destek alarak geçinmeye çalıştıklarını ifade ederek büyük bir çoğunluğunun sürekli gelir getirici bir işte çalışmadıklarından ötürü maddi problemler yaşadığını vurgulamıştır (Seçen, 2021: 94-98). Dolayısıyla eski hükümlü bireylerin diğer dezavantajlı gruplardan farklı olarak çalışacak durumdayken, istihdama sayılan nedenlerden ötürü katılamaması onları yoksulluk ve sosyal dışlanma riskiyle daha fazla karşı karşıya bırakmaktadır (Erbil

Erdugan, 2010: 72). Ayrıca eski hükümlülerin toplumda azınlık olarak yer alması ve suça meyilli olarak görülme sorunsalı, işverenler tarafından talep edilme oranlarını düşürmektedir. Diğer yandan eski hükümlüler emek piyasasına katılım sağlasalar dahi, düşük ücret oranlarında ve süreklilik arz etmeyen işlerde geçimlerini sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum onların toplumsal hayata katılımını güçleştirmektedir (Durmaz, 2019: 180-181). Eski hükümlülerin işgücü piyasasına katılamamaları veya sürekli olmayan işlerde çalışmaları ve gerekli gelirden yoksun kalmaları, onları tekrar suç işlemelerine neden olarak topluma katılmaları yönündeki etkiyi tersine çevirmekte ve yoksulluklarını arttırmaktadır (Yılmaz, 2016: 9-10).

4. Sonuç

Çalışma ilişkileri literatüründe genellikle savunmasız veya kırılgan gruplar olarak adlandırılan dezavantajlı gruplar; refah bir yaşam süremeyen ve dezavantajlılıklarından dolayı, gelişim fırsatlarından yoksun olan kimseler olarak ifade edilmektedir. Cinsiyet, ırk, belirli bir toplulukta doğma veya her topluma özgü kriterlere göre, ayrımcılığa maruz kalan kişiler dezavantajlı gruplar içerisine dahil edilmekle beraber dezavantajlı grupların kapsamı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada genel olarak dezavantajlı grup içerisine dahil edilen kadınlar, yaşlılar, çocuklar engelliler ve eski hükümlüler bakımından yoksulluk profillerinden bahsedilmiştir.

Kadınlar açısından yoksulluk, toplumun kadınlara dayadığı cinsiyetçi roller ve ataerkil aile yapısının meydana getirdiği eşitsizlik, kadının toplum içerisinde dezavantajlı grupların içinde dahil edilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede hanedeki yaşlı ve çocukların bakımı ve hane içi işlerin kadınların görevi olarak görülmesi, kadınların iş ve eğitim hayatına katılmalarını kısıtlamaktadır. Diğer bir yandan emek piyasasına aktif katılım sağlayan kadınların ev hizmetlerini de ek iş olarak yürütmeye çalışması onları düşük ücretli enformel sektörlerde çalışmalarına neden olarak kadın yoksulluğunu daha da görünür kılmaktadır.

Çocuk yoksulluğunu tetikleyen durum ise hanehalkı özellikleri ile ilişkilidir. Hanehalkı gelirinin yetersiz olması çocukların eğitime erişimlerini kısıtlayarak onların ileride iyi bir

iş ve gelire erişim imkanlarına engel teşkil etmektedir. Bu durum yoksulluğun kuşaklararası aktarımına sebebiyet vermektedir.

Yaşlı yoksulluğuna bakıldığında ise yaşlı bireylerin gençken sosyal güvenceden yoksun yerlerde çalışmaları yaşlılık dönemlerinde gelirsiz kalmalarına ve yoksullaşmalarına neden olmaktadır. Aynı zamanda günümüzde geleneksel aile yapısının yerini modern aile düzenine bırakması ve yaşlı bireylerin ayrı evlerde yaşamlarını sürdürmeleri yaşlı bireylerin, yalnızlaşmasına yol açmaktadır. Yaşlıların hem maddi hem de manevi bakım hizmetini ailelerin üstlenmemesi onların yoksulluğunu arttıran temel etmenlerin başında gelmektedir.

Bireyin engellilik durumu da dezavantajlı grup içerisinde yer alan önemli bir yoksulluk grubunu oluşturmaktadır. Nitekim, bir bireyin engellilik hali yoksulluk riskini arttırırken; yoksulluk çeken bireyin engellilik riski yüksektir. Engellilik ve yoksulluk arasındaki bu çift yönlü ilişki engelli bireyler yaşamlarının her aşamasında diğer dezavantajlı gruplar içerisinde en fazla sosyal dışlanmaya maruz kalan grup içerisinde yer almasına neden olmaktadır. Bu bakımdan engelli bireylerin engel dereceleri arttıkça gerek toplumsal hayatta gerekse emek piyasasında yeterince yer alamadıklarını ve yoksulluk çektikleri ifade edilebilmektedir.

Eski hükümlülülerin yoksulluğu ise, diğer dezavantajlı grupların yaşadığı yoksulluk süreçlerinden farklılık taşımaktadır. Eski hükümlülülerin emek piyasasının gerektirdiği yeterli vasa sahip olmamaları onları güvenceli işlere erişimini zorlaştırmakta ve enformel sektörde istihdam edilmelerine neden olmaktadır. Ayrıca işlemiş oldukları suçlardan dolayı hüküm giymiş olmaları toplum ve işverenlerin önyargıyla yaklaşımlarına neden olmaktadır. Bu durum onları yeterli gelire ulaşmalarına engel olarak toplumun genel refah seviyesine erişimlerini kısıtlamakta ve toplumsal dışlanmalarını arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Acu, C. (2021). Mülteci Çocuklar ve Çocuk İşçiliği. <https://www.indyrturk.com/node/376211/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/m%C3%BClteci-%C3%A7ocuklar-ve->

<https://www.indyrturk.com/node/376211/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/m%C3%BClteci-%C3%A7ocuklar-ve->
(Erişim Tarihi: 10.04.2022).

Ak, M. & Közleme, O. (2017). Yaşlı Yoksulluğu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 2. (197-208).

Ak, Y. (2019). *Çoklu Bir Dezavantajlılık Olarak Engelli Yoksulluğu: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı. İstanbul.

Aksan, G. (2009). *Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aktan, C. C. & Vural, İ. Y. (2002). *Yoksulluk: Terminoloji. Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri*, Coşkun Can Aktan (Ed.), Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.

Alptekin, D. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Örüntüsünde Kadının Yoksulluğu ve Yoksunlukları. Topçuoğlu, A., Aksan, G. ve Alptekin, D. (Der.). *Yoksulluk ve Kadın*. Kayhan Matbaacılık. İstanbul (15-33).

Altay, A. & Aslanpay, E. (2016). Kadın Yoksulluğunu Anlamak: Türkiye'ye İlişkin Bir Değerlendirme. *KARATAHTA İş Yazıları Dergisi* Sayı: 4/ Nisan 2016 (s: 1-30)

Altunsu Sönmez, Ö. & Gülçek, Y. (2021). Pandemi Sürecinde Evlerimizde Hizmetkarları Gündelikçi Kadınlar. Başaran, E. ve Alkın, R.C. (Ed.). *Pandemi Süresinde Dezavantajlı Gruplar*. NEÜ Yay. (225-274).

Arpat, B. & Bertan, B. (2019). Dezavantajlı Grupların İş Sağlığı ve Güvenliği. Yasım, Y. K. (Ed.). *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Kesimler*. Türk Metal Sendikası Eğitim ve Araştırma Merkezi. Ankara. (215-239).

Arslan Tomas, S. (2020). *İş Kazaları Sonrası Psikososyal Hizmet Gereksinimlerinin Güçlendirme Yaklaşımı Çerçevesinde İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). T.C. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara

Aydın, K. & Güloğlu, T. (2011). Türkiye'de Nispi Yoksulluğun Sosyo-Ekonomik Analizi.

Sosyal Siyaset Konferansları. Sayı: 60. (89-118).

Barrett, R. (2010). Disadvantaged Groups In The Labour Market. *Economic & Labour Market Review*. Vol 4. No 6. June 2010

Barry, B. (2017). *Sosyal Adalet Neden Önemlidir*. Kılıç, E. (Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Cengiz, İ. (2018). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler. *Sosyal Güvenlik Dergisi (Journal of Social Security)*. 8(2). 23-40

Child Poverty Facts And Figures. <https://cpag.org.uk/child-poverty/child-poverty-facts-and-figures>. (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

ÇSGB. (2017-2023). Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı. ÇSGB Çalışma Genel Müdürlüğü.

Derin Yoksulluk Ağı. Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu. <https://derinyoksullukagi.org/raporlar/turkiyede-cocuk-yoksullugu/>. (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

Desarrollo, M.Y. (2004). Understanding Poverty From A Gender Perspective. *Women and Development Unit*.

DPT. (2001). Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

Duclos, J. Y. & Gregoire, P. (2002). Absolute and Relative Deprivation and the Measurement of Poverty. *Review of Income and Wealth*, 48(4), 471-492.

Durmaz, Ş. (2017). Engellilik ve İşgücü Piyasası İlişkisi. Bartın Üniversitesi. *İ.İ.B.F. Dergisi* Yıl: 2017 Cilt: 8 Sayı: 15. (249-276).

Durmaz, Ş. (2019). Bir Dezavantajlılık Olarak Eski Hükümlülük Hali. Yasım, Y. K. (Ed.). *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*. Türk Metal Sendikası Eğitim ve Araştırma Merkezi. Ankara. (165-198).

Ebbinghaus, B., Nelson, K., & Nieuwenhuis, R. (2019). Poverty in old age. In B. Greve (Ed.), *Routledge International Handbook of Poverty*. New York, NY: Routledge (pp. 257–267).

Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?. *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*. 25(4). (83-88).

Engelliler Hakkında Kanun. T.C. Resmî Gazete. 1.7.2005. 5378. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5378-20130425.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Erbil Erdugan, F. (2010). *Türkiye’de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği*. T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayın No:50 Ankara. Kasım.

Erdem, T. (2009). Yoksulluk. T. Erdem (Ed.). *Feodaliteden Küreselleşmeye*. (2. baskı). içinde (309-345). Ankara: Lotus Yay.

Ergüden, A.D. (2008). *Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Erusta, M. (2016). *Türkiye’de Eski Hükümlülere Yönelik Sosyal Politikalar*. T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya.

European Institute For Gender Equality. Disadvantaged Groups. <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1083>. (Erişim Tarihi: 14.03.2021).

EUROSTAT. (2010-2020). At-Risk-Of Poverty Rate By Detailed Age Group - EU-SILC Survey. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi120/default/table?lang=en>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

EUROSTAT. (2020) At-Risk-Of-Poverty Rate By Sex. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi010/default/table?lang=en>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Gençtürk, Z. & Korkmaz, A. (2019). Eski Hükümlü Bireylerin İşgücü Piyasasına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.24. S.2. (369-384)

Göçoğlu, V. (2015). Dezavantajlı Gruplar Üzerinde Yapılan Bir Kamu Politikası Sonlandırmasının Analizi: Eski Hükümlülerin Özel Sektördeki İstihdam Zorunluluğunun Kaldırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 8 Sayı: 36

Gökbayrak, Ş. (2006). Uluslararası Göçler ve Kadın Emegi. *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı: 86. <https://sosyalpolitika.fisek.org.tr/uluslarara-si-gocler-ve-kadin-emegi/>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Gönülaçan, A. (2016). Engelli İstihdamına Yönelik İşveren Tutumları: Trabzon Örneği. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt:16. Yıl:16. Sayı: 3. (111-130).

Haitz, N. (2015). Old-Age Poverty in OECD Countries and the Issue of Gender Pension Gaps. *CESifo DICE Report 2/2015* (June).

Hoban, D. (2019). *Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Boyutları: İstanbul-Küçükçekmece Örneği*. T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne. Türkiye.

Hong, S. (2004). Access To Higher Education For Disadvantaged Groups in China A Summary Report. *Chinese Education And Society*, Vol. 37, No. 1, January/February 2004, Pp. 54-71.

Ingstad, B. & Eide, A.H. (2011). Disability And Poverty: A Global Challenge. *Policy Press*.

İlhan Tunç, A. (2009). Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri Van İli Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: V1, Sayı:I, 237-269 <http://efdergi.yyu.edu.t>

İŞKUR. (2020). İstatistik Yıllıkları. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Kabakçı Karadeniz, H. (2017). Yoksulluğun Nedenleri. Özdemir, Ç ve İslamoğlu, E. (Ed.). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Seçkin Yay. Ankara. (161-180).

Karadeniz, O. (2012). Dünya'da ve Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği. *Çalışma ve Toplum*, 2012/3

Korkusuz, R. & Uğur, S. (2016). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. Bursa: Ekin Yay.

Körükmez, L. (2008). Kent Yoksulluğu ile Mücadelede Kadınların Geliştirdiği Stratejiler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini. Nuriye Oktik (Ed.), *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları İçinde* (S. 207-244). İzmir: Yakın Kitabevi

Limanlı, Ö. (2020). Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu: Bir Yeniden Değerlendirme. *Journal of Research in Economics*. 4 (2). (158-173).

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jore/issue/57308/813485>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Mayer, S. E. (2003). What Is A Disadvantaged Group? *Effective Communities Project*. Minneapolis, MN.

Metin. B. (2014). Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak: Amartya Sen'in Kapasite (Capability) Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme. *Journal of Yasar University*. 9(36). (6261- 6380)

Mitra, S., Posarac, A. & Vick, B. (2011). Disability And Poverty In Developing Countries:A Snapshot From The World Health Survey. *The World Bank Social Protection and Labor Unit*

OECD. (2021). Child Poverty. *Oecd Family Database*.

<http://www.oecd.org/els/family/database.htm>. (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

OECD.Stat. (2015). Child Well-Being Child (0-17) Income Poverty Rates. <https://stats.oecd.org/> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

OECD. Stat. (2014). Children(1-15) Deprived Of Basic Nutrition. <https://stats.oecd.org/> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

Oktik, N. (2008). Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Bakış. Oktik, N. (Der.). *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları*. (21-56).

Özdemir, M.Ç. (2017). Yoksulluğun Ölçüm Yöntemleri. M.Ç. Özdemir ve E. İslamoğlu (Ed.). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. (2. Baskı). içinde (183-208). Ankara: Seçkin Yay.

Özer, Y.E. & Çolak, M. (2015). Yoksulluk, Dezavantajlı Grup ve Suç İlişisine Yönelik Bir Alan Araştırması: İzmir Kadın Sığınma

Evleri Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29 Sayı: 3. (479-491).

Pinilla Roncancio. M. (2015). Disability And Poverty: Two Related Conditions.A Review Of The Literature. *Revista de la Facultad de Medicina*, vol. 63, nüm. 1 Sup, 2015. (113-124).

Resmi Gazete. 31 Mart 2018. Türkiye İş Kurumundan: Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Eski Hükümlü veya Terörle Mücadelede Malul Sayılmayacak Şekilde Yaralananların İşçi Olarak Alınmasında Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180331-11.htm>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Sastry, T.S.N. (2012). Human Rights Of Vulnerable & Disadvantaged Groups Course Book – I. *Registrar, University Of Pune. Ganeshkhind Pune - 411 007*.

Sayar Özkan, G. (2016). Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi İçinde Kadın. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*. 10.21798/Kadem.2017225032. (106-119).

Seçen, K. G. (2021). *Eski Hükümlülerin Toplumla Bütünleşmeleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Şeker, A. & Kurt, G. (2018). Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Yaşlılık ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Nüfusbilim Dergisi. Turkish Journal Of Population Studies* . 40. (7-30).

Şener, Ü. (2009). Kadın Yoksulluğu. *Tepav Yayınları Değerlendirme Raporu*. (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

Şenses. F. (2017). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yay.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2011). Dünya Engellilik Raporu. <https://static.ohu.edu.tr/unweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

T.C. 100. Yıl Türkiye Planı. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) (2018). *Kalkınma*

Bakanlığı Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayın No: Kb: 3018 - Öik: 799

Tekdemir, N. ve Yılmaz, H.H. (2020). Türkiye ve Avrupa Ülkelerinde Çocuk Yoksulluğunun Belirleyicileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt: 53, Sayı: 3. (1075-1104). DOI: 10.30964/aeubfd.740321, E-ISSN: 2458-8342, P-ISSN: 1301-3718

Tire, O. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Kadın Yoksulluğu. *Mavi Atlas*. 5(1). (97-112).

Tokol, A. (2019). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalar. Tokol, A. Ve Alper, Y. (Ed.). *Sosyal Politika*. Bursa: Dora Yay.

TÜİK. (2020). İstatistiklerle Yaşlılar. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-2020-37227>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

TÜİK. (2020). İstatistiklerle Çocuk. <https://www.tuik.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

TÜİK. (2021). Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri. <https://www.tuik.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Türkan, M. Ve Sezer, S. (2017). Yaşlı Yoksulluğunun Yarattığı Sosyal ve Psikolojik Sorunlar: Muğla Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 4. Sayı: 4 (Sf. 35-57).

TÜSİAD. (2000). Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Bir Karşılaştırma. TÜSİAD-T/2000-12/295. İstanbul.

Uluslararası Af Örgütü. (2020). ABD Dünya İzlüyor. <https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/ABD%20-%20D%C3%BCnya%20C4%B0zliyor%20C3%96zet%5B1%5D.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

UNICEF. (2016). A Fair Chance For Every Child.UNICEF. <https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/ddea0e8506fd3036276dd622128bca35f7bf7c5f.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

UNICEF. (2017). Dijital Bir Dünyada Çocuklar. UNICEF.

https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/SOWC_2017_SUM_TR.pdf. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

UNICEF. (2022a). A Pratical Guide To Monetary Poverty Analysis. Monetary Child Poverty Analysis Policies.Pdf (Unicef.Org). (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

UNICEF. (2022b). Çocuk Sahibi Olan Ailelerin Üçte İkisi, Salgın Sırasında Gelir Kaybı Yaşadı. <https://www.unicef.org/turkey/>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

UNICEF. (2022c). UNICEF: Ukrayna'da Savaşta Kaçan Çocuklar, Artan İnsan Ticareti ve Sömürü Riskiyle Karşı Karşıya. <https://www.unicef.org/turkey/>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

UNWOMEN. (2017). UN Women And The World Bank Unveil New Data Analysis On Women And Poverty. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/11/news-un-women-and-the-world-bank-unveil-new-data-analysis-on-women-and-poverty>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Up, T. (2013). Disability, Poverty & Livelihoods. *First English Edition United States Agency November 21*

Yakıt, E. & Coşkun, A. (2013). Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Hemşirenin Rolü. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*. 10(2). (30-37).

Yalçın, S. (2016). Hatay ve Urfa'da Yaşayan Suriyeli Çocukların Eğitim ve Çalışma Durumları. Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu: Suriye'den Gelen Mülteciler Sonrası Mevcut Durum ve Çözüm Önerileri. *Hayata Destek Konferans Bildirileri*. İstanbul

Yasım, Y.K. (2019). Dezavantajlı Gruplar ve İşgücü Piyasası. Yasım, Y.K. (Ed.). *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*. Türk Metal

Sendikası Eğitim ve Araştırma Merkezi. 2. Baskı. Ankara. (1-22).

Yıldırım, M., Murat, D., & Aca, Z. (2015). Algılanmış Etnik Ayrımcılık Deneyimleri ile Türkiye'de Roman Kadınlar. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 17(2).

Yıldız Başdoğan, S. (2019). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar. Tokol, A. Ve Alper, Y. (Ed.). *Sosyal Politika*. (416-432). Bursa: Dora Yay

Yılmaz, A. T. (2016). *Türkiye İş Kurumu Tarafından Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulanan Mesleki Eğitim Kurslarının Etkilerinin İncelenmesi ve Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesine Yönelik Öneriler*. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Ankara.

Yüksel Arabacı, R. (2017). *Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi*. M. Ç. Özdemir ve E. İslamoğlu (Ed.). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk* (2. Baskı). içinde (143-157). Ankara: Seçkin Yay.

Yüksel Oktay, E., Çölgeçen, H., Karahan, K.K. & Yıldırım, Y.Z. (2019). Bir Dezavantajlı Grup Olan Engellilerin Sosyal Dışlanmalarını Önlemek Üzere Türkiye'de Uygulanan Sosyal Politikalar. 15. *Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*. <https://bulut.izu.edu.tr/index.php/s/EAoO1UJWP6kawI5#pdfviewer>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

Whelan, C.T., Maitre, B. & Nolan, B. (2007). Multiple Deprivation And Multiple Disadvantage In Ireland: An Analysis Of Eu-Sılc. *Policy Research Series*. Number 61. April.

Wood, C. & Grant, E. (2010). The Most Effective Way To Tackle Disability Poverty Is By Reducing Costs. Counting The Cost. <http://www.demos.co.uk/>. (Erişim Tarihi: 30.06.2022).

JEP

Derleme Makalesi • Review Article

Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi

The Impact of Artificial Intelligence Use on the Business Market

Masoud SHEIKHI ^{a, *}

^a Öğr. Gör., Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, 34810, /İstanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3493-8307

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 20.04.2022

Düzeltilme: 24. 05.2022

Kabul: 28.05.2022

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, İş Piyasası, Müşteri Hizmetleri

ÖZET

Yapay zeka, makina öğrenimi ve otomasyonun hızlı gelişmesi birçok işin yerini yapay zeka uygulamalarının alacağı sonucunu doğurmaktadır. Yapay zekanın hakim olacağı birçok alandaki uygulama neticesinde ise süregelen mevcut meslekler fonksiyonunu yitireceğinden iş kayıpları meydana gelecektir. İnovasyon gelişmeleri sonucunda azalan üretim maliyetleri, yeni alanlarda robotların imalat, paketleme, inşaat, bakım ve tarım alanlarında artan bir dizi manuel görevi üstlenmesine yol açacaktır. Dolayısıyla çalışanlar teknolojik gelişmedeki her dalga boyutunda işsizlik ile karşılaşmaktadır. Çalışmanın amacı yapay zekanın gelişimini anlayarak işgücü piyasasındaki gelişmeleri ve dönüşümleri bir araya toplamaktır. Çalışmada yapay zeka kullanımının işgücü piyasasında ve müşteri hizmetleri üzerindeki etkisi literatür incelemesi yapılarak açıklamaya çalışılmıştır. Teknolojideki gelişmenin işsizliği doğurduğu bilinmekle beraber, yapay zeka gelişim süreci yeni meslek ve uzmanlık alanlarını doğuracağı bununla birlikte yeni istihdam olanaklarını artacağı öngörülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 20.04.2022

Revised: 24. 05.2022

Accepted: 28.05.2022

Keywords: Artificial Intelligence, Business Market, Customer Service

ABSTRACT

Artificial intelligence, machine learning, and the rapid development of automation are replacing many jobs with artificial intelligence apps. Due to applications in many fields where AI will dominate, business losses will occur as existing professions will lose their function. As a result of innovation developments, reduced production costs will lead robots to take on a growing number of manual tasks in manufacturing, packaging, construction, maintenance, and agriculture in new areas. Therefore, workers are confronted with unemployment with each wave of technological development. The purpose of the study is aim to understand the evolution of artificial intelligence and gather the developments and transformations in the labour market. In the study, the impact of artificial intelligence use on the labour market and customer service has been tried to explain through a literature review. While technological development is known to be unemployment, the development of artificial intelligence should create new fields of occupation and expertise, while increasing job opportunities.

* Sorumlu Yazar /Corresponding Author

e-posta: msheikhi@medipol.edu.tr

Atif: Sheikhi, M. (2022). Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (1), 102-111.

1. Giriş

Birinci sanayi devrimindeki buhar makineleri, makineleştirilmiş üretim endüstrisine geçişle sonuçlanmıştır. El yapımı birçok tarım işi, yerini makinelere bırakmıştır. İkinci sanayi devrimi, elektrik gücü ve otomasyonun gelişmesi ile seri üretime olanak sağlarken üçüncü sanayi devrimi, bilgi teknolojilerini kullanarak otomatik üretimin daha da gelişmesini sağlamıştır. Yapay zeka ve makine öğreniminin gelişmesiyle teknolojik karışımın kullanılması (nesnelerin interneti, büyük veri, robotik, sanal gerçeklik, 3-D baskı ve kuantum hesaplama gibi) dördüncü sanayi devrimini yaratmıştır. Dördüncü sanayi devriminde insan gücünün bazı alanlardaki bilişsel yetenekleri de akıllı makineler tarafından aşularak üretim anlayışını farklı boyutlara evrilmesi sağlanmıştır.

Geçmişten günümüze kadar sürekli uzmanlaşmayla iş bölümünde zorlu ve rutin görevlerin makinelere devredilmesi sonucunda hem verimlilik hem de yaşam standartları yükselmiştir. 19. yüzyıldan itibaren sanayi devrimleriyle makinelerin kullanılması, otomasyon sürecine hız kazandırmıştır. Aynı dönemde imalat teknolojileri, görevlerin basitleştirilmesiyle büyük ölçüde vasıflı emeğin yerini alırken, yirminci yüzyılın bilgisayar devrimi orta gelirli işlerin yok olmasına neden olmuştur.

Sürekli gelişen yeni teknolojilerin yaygınlaşmasıyla ortak endişe iş ve iş ortamları üzerindeki etkisidir. Asıl cevabı aranmak istenen soru, yeni bir makinenin işçilerden daha iyi çalışması halinde işçilerin ne yapması gerektiğidir? Acemoğlu ve Restrepo (2018a, 2018b), işlerin görevlere ayrıştırılabileceğini ve dolayısıyla yapay zeka ve otomasyonun işler üzerindeki etkisinin değiştireceği görevlere bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Makineler insan görevlerini devraldıkça ve emeğin makinelere göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu yeni görevlerin yaratılmasına yol açtıkça bir genişleme etkisi olacağına vurgu yapmaktadırlar (Agrawal vd., 2018:149).

Yapay zeka, tüm ülkelerin beceri taleplerini, kariyer fırsatlarını, endüstriler ve meslekler

arasındaki dağılımı yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Ayrıca bilişsel teknolojilerden kaynaklanan işgücü eğilimlerini kısa dönemde tahmin etmek çok zordur. Beceri taleplerinde ortaya çıkan köklü değişimler ekonomik aktivitelerin tamamını kapsamakta ve mesleki beceri gereksinimleri, kariyer hareketliliğini ve toplumsal refahı etkilemektedir (Frank vd., 2019: 6537).

2. Yapay Zeka Gelişim Temelleri ve Zorlukları

Yapay zeka terimi, resmen 1956 yılında Dartmouth yaz araştırma projesinde kullanılmıştır. Bu çalışma projesinde insan zekasını simüle edebilen makineler inşa etmek için yeni bir araştırma alanı yaratmak ve çeşitli alanlardan araştırmacıları yeniden bir araya getirmek amaçlamıştır (Haenlein & Kaplan, 2019:2-3). Yapay zekanın ortaya çıkmasında üç farklı kaynağın gelişmesi önemli rol oynamıştır (Bessen, 2017:5):

- I. Bilgi işlem maliyetlerindeki düşüş, işlemci gücü ve depolama kapasitesindeki ilerlemeleri beraberinde getirmiştir.
- II. İnternet ve diğer dijital iletişim araçların geliştirilmesi ve yaygın kullanılması, merkezi dijital bilgilerin elde edilmesi ve depolanmasında önemli ölçüde artışa yol açmıştır.
- III. Dijital teknolojilerin sermaye maliyetlerindeki düşüş, yeni girişimlerde engellerin önemli ölçüde azalmasına sebep olmuştur.

Endüstriyel yapay zekanın temel unsurları analitik teknolojisi, büyük veri teknolojisi, bulut veya siber teknolojisi, etki alanı bilgisi ve kanıt içermektedir. Büyük veri teknolojisi bilgilerin kaynağını ve endüstriyel yapay zekada platform sağlayan temel unsurdur (Lee vd., 2018:21).

Bu doğrultuda yapay zeka teknolojisinin uygulanmasındaki en önemli güçlükleri dört maddede özetlemek mümkündür:

- I. Yapay zeka güvenliği, sadece bilgi güvenliği konularını değil genel olarak güvenlik konularını da kapsamaktadır. Dolayısıyla Bostrom ve Yudkowsky (2014), yapay zeka teknolojisinin insanlardan kaynaklanan olumsuz

manipülasyonlara karşı dirençli olmasının önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadır.

- II. Veri kalitesi ve entegrasyonu, güvenilir olmayan yanlış veya zayıf veriler, hatalara yol açabileceğinden dolayı kuruluşlarda farklı zorlukların ortaya çıkmasını tetikleyebilmektedir. Bu bağlamda tarafsız ve güvenilir verilerin toplanması, depolanması ve kullanılması yapay zekanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi açısından önem arz etmektedir.
- III. Finansal fizibilite, yapay zeka uygulamasını başlatmadan önce beklenen çözümün sürdürülebilir olup olmadığını değerlendirmek açısından önemlidir. Ayrıca toplam maliyet ve beklenen gelirlerin önceden dikkate alınması gerekmektedir. Finansal yapılabirlik bağlamında iki ana maliyet faktörü vardır. Birincisi verilerin toplanması ve depolanması için teknolojik altyapı oluşturmaya yönelik büyük yatırımlar gerekmektedir. İkincisi ise yapay zeka uzmanlarının eğitilmesi ve bu uzmanlara olan talebin artmasıdır.
- IV. Uzmanlaşma, yapay zekanın hızlı gelişimini destekleyerek uzmanlara olan ihtiyacı arttırmaktadır. Bununla birlikte uzman eksikliği yapay zeka uygulamaların gelişmesini engellemekte ve bu nedenle geliştirme ve uygulama bağlamında zorluklar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir bir yetkinlik ve bilgi tabanı kurmak için iyi eğitilmiş ve çeşitli alanlarda işgücü geliştirmeye önem verilmesi gerekmektedir (Wirtz vd., 2019:603-604).

Yapay zekanın gelişmesiyle uzmanlar geleceğe yönelik endişelerini beş maddede açıklamaktadırlar.

- 1) İnsan faktörü; dijital yaşamın ilerlemesi ile karar vermenin otomatik olarak yapılması, bağımsızlık, mahremiyet üzerindeki gücü git gide azalacaktır. Otomatik sistemler, daha yaygın ve karmaşık bir şekilde uygulandığında bu etkiler daha da derinleşecektir.
- 2) Verilerin kötüye kullanımı; karmaşık sistemlerde veri kullanımı ve gözetiminin kâr veya güç kullanımı için

tasarlanmasıyla yapay zeka araçlarının çoğu kâr amacı için şirketlerin kontrolünde olacaktır.

- 3) İş kaybı; çoğu işin yapay zeka tarafından yürütülmesi ekonomide adaletsizliği genişletecek ve sosyal kargaşaya yol açacaktır. En başta verimlilik ve diğer avantajlardan kaynaklanarak çalışma hayatının tüm yönlerini değiştirmeye devam edecektir. Bu süreçte bazı işçiler yeni işlerin ortaya çıkacağını beklerken diğer çalışanların kitlesel iş kayıplarını tetikleyecektir.
- 4) Bağımlılık; yapay zeka bireylerin bilişsel, sosyal ve hayatta kalma becerilerinin zayıflamasına neden olacaktır. İnsanların yeni yaşam biçimlerinde makineler ve ağırlara olan bağımlılığının giderek derinleşmesi, düşünme, bağımsız hareket etme ve sosyal etkileşim kurma yeteneklerini zayıflatacaktır.
- 5) Kargaşa; otonom silahlar, siber suçlar ve silah haline getirilmiş bilgiler neticesinde istikrarsızlaştırma yalan ve propagandanın kullanılması baş gösterebilecektir. Dolayısıyla can kaybı olasılığı ve siber suçluların ekonomideki etkileri endişe vericidir (Anderson vd., 2018:3).

3. Yapay Zekanın İşgücü Piyasasına Etkisi

Hızlı teknolojik gelişmeler ve yeniliklerin istihdam yapısında olumsuz etkiler meydana getirmesi endişesi, yeni değildir. 1930'larda Keynes'in teknolojik işsizlik teorisinde öne sürdüğü teknolojik değişim, iş kaybına neden olur görüşüne kadar uzanmaktadır. Teknolojik icatların ardından ortaya çıkan yaratıcı yıkım süreci zenginliğin artacağı ortamı yaratmasının yanı sıra olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. 1962'de Schumpeter ekonomik kalkınmanın sınırlarını belirleyen faktör olarak yaratıcı fikirlerin eksikliğini değil, teknolojik gelişmeleri destekleyen güçlü sosyal ve ekonomik araçlara vurgu yapmıştır. Zira 1589'da William Lee'nin örgü makinesini icat etmesinin ardından patent alma başvurusu, kraliçe Elizabeth I tarafından işçiler üzerindeki yaratacağı olumsuz etki dikkate alınarak reddedilmiştir (Frey & Osborne, 2013:6). Yapay zekanın işsizlik etkisi üzerine literatürün genişlemiş olmasına rağmen

yapay zekanın daha karmaşık otomasyon sürecinin bir parçası olarak ele alınması ve en önemli iki etki üzerinde odaklanması gerekmektedir. Birincisi işlerin yapay zeka tarafından ikame edilme etkisi, diğeri ise yer değiştirme etkisidir. İkame etkisi literatürde hem teorik hem de ampirik çalışmalarla desteklenmektedir. Bu etkileşim mekanizmasına göre yapay zekanın kullanımı işgücü piyasasını olumsuz etkilemekte ve işsizlik yaratmaktadır. Bu çerçevede 1983'te ilk teorik çalışma Leontief tarafından yapılmış ve yıllar içinde neredeyse tüm işlerin yapay zeka tarafından yürütüleceği ve bunun sonucunda işsizliğin artacağına altı çizilmiştir. Ancak devletler doğru yeniden dağıtım politikası izleyerek olumsuz etkiyi önemli derecede azaltabilir. Zeira 1998'de teknolojik yeniliklere odaklanarak yeniliklerin daha fazla sermaye gerektirdiğini, ancak daha büyük bir işgücü ihtiyacını azalttığını düşünmüştür (Mutascu, 2021: 659).

Teknolojik yenilikler istihdam yapısını iki ana faktör çerçevesinde etkilemektedir (Petropoulos, 2018:119):

- i. Yer değiştirme etkisi, çalışanları önceki görevlerden doğrudan uzaklaştırması.
- ii. Verimlilik etkisi, teknolojik gelişmeyle ortaya çıkan veya gelişen endüstrilerde işgücü talebinin artırması.

Son iki yüzyıldaki serüven incelendiğinde otomasyon ve teknolojik ilerleme, istihdam-nüfus oranı, kadınların işgücüne katılımların artması gibi hususların sonucunda işsizlik oranı döngüsel olarak dalgalanmasına rağmen uzun vadeli işsizlik artmadığı hatırlanacaktır. Ancak otomasyon ve istihdam arasındaki geçmiş etkileşimlerinden yola çıkarak bu etkileşimin gelecekte nasıl olacağı konusunda tartışmaları ne düzeyde çözeceği belirsizdir. Özellikle bilgi işlem gücünün büyük ölçüde gelişmesi, yapay zekanın ve robotik teknolojinin daha önce gözlemlenmemiş ölçekte emeği değiştirme olasılığına dikkat çekmekte ve otomasyon kaygısını yeniden gündeme getirmektedir (Autor, 2015: 4).

Geçmişten günümüze teknolojik ilerleme serüveni incelendiğinde, istihdamın bileşiminin tarım ve zanaatkarlıktan imalata, hizmet ve yönetim mesleklerine büyük ölçüde kaydığı görülecektir. Bu durum teknolojik

işsizliğin ortaya çıkmadığının bir kanıtı olarak görülebilir. Üretimde verimliliğin artışı, reel gelirlerin artmasına ve dolayısıyla diğer mallara olan talebin artmasına yol açmaktadır. Bir taraftan teknolojinin emeğin yerini almasıyla emek arzının yeniden düzenlenmesini gerektiren yıkım etkisi; diğer taraftan üretkenliğin yüksek olduğu sektörlerde yeni işlerin ortaya çıkması sonucu bu sektörler istihdamın artması ile karşılaşılacaktır (Frey & Osborne, 2013:13).

Otomasyonun hızlı gelişmesi ve yer değiştirme etkisi işgücü piyasasında talebin azalmasına neden olmaz. Tarihsel gelişmeler gösteriyor ki otomasyon işgücü talebinde ücretlerde yükselmeye sebep olmuştur. Bu etkileri yaratan nedenler şu şekilde ifade edilebilir (Acemoglu & Restrepo, 2018: 6-8):

- i. Üretkenlik etkisi: Otomasyon, sermayenin emeğin yerine geçmesiyle üretim süreçleri otomatikleştirilen mal ve hizmetlerin fiyatlarını düşürmekte, zenginleştirme etkisiyle tüm mal ve hizmetlere talebin artmasına sebep olmaktadır.
- ii. Sermaye birikimi etkisi: Otomasyon sermaye yoğun üretimin artışı anlamına gelmektedir. Yüksek sermaye talebi, daha fazla sermaye birikimini tetikleyerek emek talebini yükseltmektedir. Bu etkiye örnek olarak İngiltere'de ve 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'de tarımın makineleşmesi gösterilebilir.
- iii. Otomasyonun derinleştirilme etkisi: Kapsamlı otomasyon, sermaye yoğun üretimde görevler dizisinin genişlemesine yol açacaktır. Ayrıca teknolojik gelişmeler otomatikleştirilmiş görevlerde sermaye üretkenliğini arttırmasına rağmen yer değiştirme etkisi yaratmayacaktır. Çünkü bu tür görevlerde emeğin yerini zaten sermaye almıştır. Dolayısıyla bu üretkenlik etkileri daha sonra işgücü talebini arttıracaktır.

Yapay zeka uygulamaların ekonomide işler ve görevler üzerindeki etkisi hakkında hem iyimser hem de kötümser görüşler mevcuttur. İyimser görüş, yapay zekanın insan yeteneklerini arttırarak vasıflı çalışanlara talebi yükselteceği yönündedir. Kötümser görüş ise yapay zekanın işçilerin yerini

alacağını ve işlerin makineler tarafından devralacağını savunmaktadır. Çünkü yapay zeka kullanılması daha az emek girdisi demektir (Huang vd., 2019: 45). Londra merkezli inovasyon grubu olan Nesta ve Oxford Üniversitesi akademisyenlerinin ortak araştırmasında ABD’de bilgisayarlaşmanın en az etkileyebileceği iş grubunu sıralamıştır. Araştırmaya göre;

- Çevirmenler ve tercümanlar (%5,8)
- Performans sergileyen sanatçılar (%7)
- Radyo yayıncıları (%7,7)
- Film ve TV yapımcıları (%8)
- Doğa bilimlerinde Ar-Ge (%10,9)

Ayrıca bilgisayarlaşmaya en açık olan iş grupları ise;

- Ofis yöneticileri
- Çağrı merkezi çalışanları
- Kütüphaneciler
- Büyükbaş hayvan yetiştiricileri
- Ağaç kesiciler
- Madenciler
- Araba satıcıları ve otel personeli olarak sıralanmıştır (Dirican, 2015:569).

Stiglitz insan kaynakları yöneticilerinde artan verimlilik ve yenilikler nedeniyle işsizliğin artacağını savunmuştur. Enflasyonla satın alma gücü azalmakta, ücretleri düşen veya işini kaybedenler tasarruf yapamamakta ve daha az harcama yaparak deflasyona neden olmaktadır. Bu durum ise yatırımcıların isteksizliğine ve müşteri talebindeki azalmaya yol açacaktır. İşte bu noktada paradoks başlamaktadır. Talebin azalmasıyla arz tarafında daha fazla verimlilik gerekmekte, merkez bankaları para arzını azaltmakta ve faiz oranlarını düşürmesiyle şirketleri daha fazla inovasyona zorlamaktadır. Dolayısıyla yeniliklerin daha da artması ile düşük vasıflı iş gücü, yüksek vasıflı iş gücüyle değiştirilecektir (Stiglitz, 2014: 16-17).

Tarih boyunca toplumlarda inovasyonlara ve yeniliklere direnmeler olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın başlarında “Ludditler” gelişmiş makinelerin işsizliğe ve yoksullaşmaya yol açtığını savunmuşlardır. Verimlilikte gerçekleşen artışlar vasıfsız işçilere olan talebi azaltmış, vasıflı işçilerin ücretlerinde artışa sebep olmuştur. Beceri yanlı yenilikler çerçevesinde genellikle vasıflı işçilerde artan ücretler, vasıfsız işçilerin kayıplarını telafi etmiştir. Ancak bu süreçte ABD’de ve diğer

birçok gelişmiş sanayi ülkesinde olduğu gibi kaybedenler gelir dağılımının en alt sıralarında olanlar olduğu için yenilikler eşitsizliğin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla toplumsal refahın artırılıp artırılmayacağı, zengin kesime sağlanan faydaların ve yoksulların kayıplarına kıyasla nasıl ölçüldüğüne bağlıdır (Stiglitz, 2014: 2).

Oxford Üniversitesi ve Deloitte araştırması, 20 yıl içinde işlerin %35’inin risk altında olacağı ve ayrıca ABD’de işlerin en az %47’sinin ve Avrupa’da işlerin %54’ünün makineler tarafından yürütüleceği yönündedir. McKinsey ise 2030’a kadar 700 milyon işin kaybedilebileceğini iddia etmektedir. Ayrıca Birleşik Krallık’ta işlerin %30’unun, ABD’de %38’inin, Japonya’da %21’inin, Çin’de %77’sinin otomatikleştirilebileceğini öne sürmektedir (Wang & Siau, 2019: 69). Frey ve Osborne 2013’teki çalışmalarında otomasyon nedeniyle risk altındaki meslekleri tahmin etme konusunda makine öğrenimi tekniğini kullanarak ABD’de toplam istihdamın %47’sinin önümüzdeki yirmi yılda risk altında olduğu tahmin etmişlerdir. Benzer analizde Avustralya’daki toplam istihdamın %40’ı, Çin’de %77 ve Hindistan’da %69’u otomasyon riski altında olduğunu tahmin etmişlerdir. Frey ve Osborne otomasyon konusunda üç engelin varlığını ortaya koymuşlardır. Karmaşık algılama becerileri gerektiren meslekler, yaratıcılık gerektiren meslekler ve sosyal zeka gerektiren mesleklerde bilgisayarlar şimdiye kadar bu üç alanda önemli ölçüde zorluklarla karşılaşmaktadır (Walsh, 2018: 637).

Hizmet istihdamı alanında beceriler arasında farklılıkların olmasından dolayı yapay zeka tehdidine dair net bir kanıt yoktur. Haldane (2015), Birleşik Krallık’ta muhasebe pozisyonlarının robotik ve yapay zeka tehdidine karşı %95, kuaförlerin %33 ve ekonomistlerin %10 seviyesinde savunmasızlığa sahip olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla rutin olmayan ve profesyonel meslekler dahil olmak üzere belirli hizmet pozisyonları çok savunmasız olsa bile hizmet istihdamının aniden azalması veya profesyonel çalışmadaki radikal düşüş, muhtemel görünmemektedir (Boyd & Holton, 2017: 337). 2018’de G7 zirvesi çerçevesinde

İşin Geleceği Forumunda işgücü piyasalarının yüksek düzeydeki otomasyon sonucunda riskli işlerin bu piyasada kutuplaşmayı ve artan eşitsizliklerle gelecek endişesine yol açacağını ortaya koymuştur. Aynı yılda OECD Otomasyon Politika Özetinde işlerin %14'ünün otomatikleştirilebilir olduğunu, %32 oranında işlerin yürütme şeklinde önemli etkilerle karşılaşacağını vurgulamaktadır. Yapay zeka ve makine öğrenimi geliştikçe yeni işçilerin işgücü piyasasına girmekte zorlanacağını, imalat ve tarımla uğraşan işçilerin daha büyük otomasyon riskiyle karşılaşacağını belirtmektedir. Özellikle en riskli olan işlerin düşük becerili rutin işler olduğunu ve bu riskin eğitimle kapanamayacağı tespitinde bulunmaktadır. Dolayısıyla hem çalışma saatleri hem de ücretler üzerindeki olumsuz baskı nüfus genelinde eşit etki yaratmayacaktır. Bu çerçevede negatif etkilerle mücadele etmek konusunda eğitime güçlü bir vurgu yapılmaktadır (Peters vd., 2019: 2). Üretimin bilgisayarlaşması emek arasındaki ikame esnekliği, tüketim malları ve hizmet arasındaki ikame esnekliğinden daha yüksek olduğunda ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır. Düşük vasıflı çalışanların (rutin görevleri yürüten işçiler) mal üretiminden hizmet sektörüne kaymasına ve vasıflı işgücünün üretimde devam etmesi sonucunda istihdamda kutuplaşmayı beraberinde getirmektedir. Ayrıca düşük vasıflı işçilerin hizmet mesleklerinin çıktısı depolanamaz ve ticareti yapılamaz olduğu düşünerek kutuplaşma etkisi daha da derinleşecektir. İstihdamda kutuplaşma etkisini yaratan faktörler ise şu şekilde ifade edilmektedir:

- i. Bilgisayarlaşma, çalışanları emek yoğun mesleklerden uzaklaştırmaktadır.
- ii. Düşük vasıflı işgücü hizmet sektörüne yeniden tahsis edildiğinden istihdamda kutuplaşmaya yol açmakta
- iii. Ücretlerde kutuplaşma
- iv. Mal ve hizmet üretiminde emek piyasasına yoğun talep nedeniyle hem çok yüksek hem de çok düşük eğitilmiş işgücüne ihtiyaç duyulmakta (Autor & Dorn, 2013: 1560).
- v. Son yıllarda yapay zeka ve robotik teknolojilerdeki inovasyon artışı birçok alanda bağlantılı etkiler ortaya çıkarmıştır. Örneğin büyüme, üretkenlik, istihdam, gelir ve eşitsizlik

gibi birbiriyle bağlantılı sosyal etkiler üzerindeki sonuçları tartışmalara sebep olmuştur. Klasik ekonomi teorisi, ekonomik büyümenin teknolojik değişime ve yeniliğe bağlı olduğunu savunmaktadır. Beceriye dayalı yeni teoriler, teknolojik yeniliklerin vasıflı işçilerin talebindeki artışla ücret kutuplaşmasına ve görevlerin otomasyonu yoluyla olası iş kayıplarına yol açabileceğini öne sürmektedir (Giacomo vd., 2021: 3).

Yapay zekanın büyük iş kayıplarına ve kötümser senaryolarının gerçekleşmesinin olası olmadığını savunanların vurguladıkları etkileri dört maddede sıralamak mümkündür (Gries & Naudé, 2018: 3):

- a) Potansiyel iş kayıplarının yükselmesi kullanılan yöntemlerin varsayımına dayanmaktadır.
- b) Sektörlerdeki otomasyon riski heterojendir. Ayrıca birçok yeni iş imkanları ve görevler oluşabilmektedir.
- c) Otomasyon iş potansiyellerini değil aslında görevleri etkilemektedir.
- d) Yapay zekadaki yeniliklerin gelişme hızı yavaşlamakta ve yayılma hızı tahmin edilenden daha yavaş olabilmektedir.

Teknolojik gelişmelerin sürekliliğini sağlamak, ücretlerin yeterince yüksek olması ile ilgilidir. Ücretlerin artması ise yeterli sayıda yeni iş imkanının yaratılmasına bağlıdır. Yeni iş imkanlarının yeterince hızlı artması, otomasyona uğrayan işlerin payının görece düşük olmasına ve bunun sonucunda istihdam oranının artmasına yol açacaktır. Aslında bu süreç, otomasyonun işsizliğe yol açmasına karşın işsizliği azaltan bir mekanizmayı geliştirmektedir. Otomasyon süreci aynı zamanda yeni işlerin yaratılmasına (yeni makineleri üretmek ve bakımını yapmak gibi) da yol açmaktadır. Bunun sonucunda yeni işlerin sayısının yeterince hızlı artması, otomasyonun işsizlik etkisini azaltacaktır (Nakamura & Zeira, 2018:22-23).

Geçmiş yıllarda üretim faktörlerinin maliyeti düşük olduğundan büyük ölçüde üretim Asya'da yapılmıştır. Üretim maliyetlerinin özellikle işçilik maliyetlerinin yüksek olduğu batı ekonomilerinde otomasyon ve yapay zeka

sonucunda azalması, üretimin buralara geri dönmesine yol açabilecektir. Otomasyon nedeniyle işçilik maliyetlerinin önemli ölçüde azalmasıyla ve lojistik maliyetleri düşürecek şekilde üretimin yapılabileceği ihtimali, batı ekonomilerine geri dönme olasılığını arttırmaktadır (Webster & Ivanov, 2020: 133).

4. Yapay Zekanın Müşteri Hizmetlerine Etkisi

Mevcut müşteri hizmetleri teknolojisi üç yazılım bileşeninden oluşmaktadır. Birincisi otomatik konuşma tanıma (automated speech recognition ASR), ikincisi doğal dil işleme (natural language processing NLP), üçüncüsü ise bilgi alma (information retrieval IR) şeklindedir. Müşterinin metin iletişimde otomatik konuşma tanımaya ve metinden anlam çıkarmada doğal dil işleme aşamalarına gerek yoktur. Makine öğrenimindeki gelişmeler hem otomatik konuşma tanıma aşamasında hem de doğal dil işlemede müşterilere en iyi yanıt vermede önemli derecede gelişme göstermiştir. Müşteri aramalarında daha karmaşık bir yanıt gerekiyorsa, bilgi alma aşamasında olası yanıtların metin bağlantıları listelenerek en iyi cevabın verilmesi sağlanmaktadır (Levy, 2018: 407).

Teknolojide hızlı gelişmeler ve dijitalleşmeyle yapay zeka kullanımı, operasyonel verimliliği ve müşteri deneyimini geliştirmede, özellikle turizm gibi hizmet sektöründe daha yüksek paya sahip olmuştur. Yapay zeka sayesinde bilgisayarlar veya robotların akıllı performansla erişmeleri, müşterilerin satın alma ve tüketim ihtiyaçların karşılanmasındaki dijital ve robot hizmetleri sunmayı kolaylaştırmıştır. Müşterilerin tutum ve davranışlarını olumlu etkileyebilmek hizmet sağlayıcıların hizmet sunumunun önemli parçasıdır. Bu denli etkileşim müşterilerin tutum ve davranışlarını olumlu etkilediği için hizmet kalitesinde artışa yol açmıştır (Prentice vd., 2020:741).

Yapay zekanın hizmet endüstrisinde iki önemli özelliği vardır (Huang & Rust, 2018: 160-161):

Kendi kendine öğrenme: Kendi kendine öğrenmede şu unsurlar etkili olmaktadır:

- i. Verilerden öğrenen ve tahminler yapan algoritma tabanlı makine öğrenimi,
- ii. Dünyayı gözlemleyen ve duyuşsal verilere dayalı kendi iç temsillerini oluşturan yapay sinir ağları (derin öğrenme)
- iii. Otomatik makine öğrenimi

Ayrıca yapay zekalardan öğrenme, kendi kendine öğrenme yöntemlerinden bağımsız olarak kendini geliştirebilmektedir. Örneğin Amazon veya Netflix'in makine öğrenimi algoritmalarında müşterilerin önerilere verdiği yanıtlara dayalı olarak zaman içinde kendi önerilerini iyileştirebilmektedir.

Bağlanabilirlik: Bağlanabilirlik çerçevesinde yapay zekanın kendi kendine öğrenme yeteneğini tek tek makineler yerine tüm ağa genişletilmesiyle kolektif zekanın derinleşmesine yol açmaktadır. Yapay zeka öncülerinden Marvin Minsky vurguladığı gibi zihin sınırlı gündemleri olan bireysel ajanlardan oluşmakta ve bu bireysel ajanlar farklı hedeflere ulaşmaya çalışmakta ve daha karmaşık bir zeka ortaya çıkmaktadır.

Ekonomideki değişim ve yeni işlerin ortaya çıkmasıyla işgücü piyasaları, yeni işin karakteri, organizasyon platformları ve akıllı araçlar tarafından düzenlenecektir. Aynı zamanda dijital platformlar ve işgücü piyasaların odak noktası iş ve işçilerin eşleştirilmesi ve istikrarlı istihdam yaratma potansiyeline ulaşabilmektedir. Amazon, eBay, Uber, Upwork ve You Tube gibi platformlarda işçiler ve işverenler, müşteriler ve yükleniciler, satıcılar ve alıcılar arasındaki eşleştirme mekanizma mantığı üzerine inşa edilmiştir. Bu eşleştirme mekanizması pazara yeni bireylerin katılması veya iyi eşleşmelerin kolay yapılmasıyla hızlı büyüme ve işçilerin refahında artışların yaşanması anlamına gelmektedir. Ancak istihdam ilişkilerinin (emek ve sermaye) dijital platformlara taşınması ekonominin özünün yeniden tanımlanmasını kolaylaştırma riskiyle karşı karşıyadır. Örneğin ABD'de Haziran 2016'da yetişkinlerin yalnızca %0,90'ının çevrimiçi platform ekonomisinde aktif olarak gelir elde ettiği belirtilmiştir (Zysman & Kenney, 2018: 59).

Finansal ürünler ticareti, sigorta şirketlerinin risk analizi, biyoteknolojik ürünlerin

geliştirilmesi, nakliye filolarının kontrolü, telekomünikasyon yönetimi, pazarlama stratejileri ve müşteri hizmetleri gibi çok çeşitli alanlarda yapay zeka vazgeçilmez hale gelmiştir.

İşletmelerin dijital dönüşümünün yapay zeka teknolojisiyle uyumlu olması ekonomik faaliyetlerin ve karlılıklarını sürdürmekte önemli paya sahip olmuştur. Dolayısıyla dijital dönüşüme odaklanmış işletmeler, müşterilerin beklenti ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimin analiz edilmesi, sınıflandırılması ve yapılandırılması gereken verilerle müşterilerin ihtiyaçlarına odaklanan ve aynı zamanda dijital dünyaya müşterilerle sürekli etkileşiminden gelen verileri analiz etme becerisine sahip bir işletmedir. Dijital işletmelerde veri analizi, müşteri ilişkileri yönetimi ve belirli ürün ve hizmetlerin (özellikle finans, sigorta ve bilgi hizmetlerinde) üretim süreçleri, karar verme kapasitesine sahip otonom bir yapay zekanın uygulanmasıyla yüksek oranda koşullandırılacaktır (Ruiz-Real vd., 2021: 112).

5. Sonuç

Yapay zekanın tüm risklerini ortadan kaldıracak tek çözüm olmadığını gibi yasaklanması başka küresel sorunları ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla yapay zeka güvenliğini kontrol etmek karmaşık ve süreklilik gerektirmektedir.

Teknoloji hızla ilerlerken düşük becerilere sahip işçilerin bilgisayarlaşmaya duyarlı olmayan görevlere, yani yaratıcı ve sosyal zeka gerektiren görevlere yeniden tahsis edileceği beklenmektedir.

Yapay zeka sistemlerinin satın alınması, özelleştirmesi ve sürdürülmesinin yüksek maliyeti göz önüne alındığında bu sistemler işlerin sadece bir kısmını yapabiliyorsa firmaların insanları yapay zeka sistemleriyle değiştirmesi pek olası olmayacaktır. Özellikle duygu görevlerine bağlı olanlar dahil olmak üzere diğer istihdam türlerinde önemli paya sahip olacaktır. 2018 yılında Dünya Ekonomik Forumu raporuna göre sonraki 5 yıl içinde yapay zekanın gelişmesiyle 50 milyondan fazla yeni iş imkanlarının oluşacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla gelecek yıllarda

çalışanların kısa ve orta vadede rutin görevleri yapay zeka sistemlerine devredilmesiyle işsizlik riski yerine istihdamın genişlemesi beklenmektedir.

Uzun vadede yapay zeka sistemleri işletmelerde karar alma aşamasında ve rekabet gücü avantajı bakımından sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacaktır. Tüketiciler, sosyal aktivistler ve sivil toplum örgütleri şirketlerin sürdürülebilir çözümlere bağlılık düzeyi artacaktır. Dolayısıyla şirketlerin rekabetçi sektöre hakim olmalarını sağlayacak stratejileri, karar alma ve yönetim için yararlı olabilecek geniş veri kümelerinden yeni bilgiler edinilmesi daha da önemli hale gelecektir.

Teknolojik devrimler, insan ve yapay zeka arasındaki etkileşimin yeni üretim yönetimi biçimini ortaya çıkaracaktır. Çünkü bilgi teknolojisine artan bağımlılıkla insan algılama yeteneklerinin ötesindeki veri miktarlarıyla baş edemeyeceğinden toplumdaki tartışmalara neden olacaktır. Akıllı makineler genellikle ıssız fabrikaların ve işsizlikle dolu tüm alanların kıyamet günü senaryolarıyla paraleldir. Dolayısıyla gelecekteki iş başarısı çalışanlara özgürlük vadi verirken, odak noktası sosyalden sosyo-teknolojik perspektiflere kayarak yeni bir yönetim paradigması gerektirecektir.

Son dönemde gelişmiş ülkelerde asgari düzeyde devletler tarafından vatandaşlara sübvansiyon verilmesi tartışmaları aslında gelecekte korkutucu düzeyde olmasa bile belli düzeyde işsizliğin baş gösterme beklentisine dayanmaktadır.

Kaynakça

- Acemoglu, D. & Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation and work, NBER working paper 24196.
- Agrawal, A., Gans, J. & Goldfarb, A. (2018). Economic Policy for Artificial Intelligence, *NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH, Working paper 24690*.
- Anderson, J., Rainie, L. & Luchsinger, A. (2018). Artificial Intelligence and the Future of Humans, Pew Research Center, 1-120.
- Autor, D.H. & Dorn, D. (2013). The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of

- the US Labor Market, *American Economic Review*, 103(5), 1553–1597.
- Autor, D. (2015). Why Are There Still So Many Jobs?, *Journal of Economic Perspectives*, 29(3): 3–30.
- Bessen, J. (2017). Information Technology and Industry Concentration, No. 17-41 Boston University School of Law, Law & Economics Paper Series.
- Boyd, R. & Holton, R.J. (2018). Technology, innovation, employment and power: Does robotics and artificial intelligence really mean social transformation?, *Journal of Sociology*, 54(3), 331–345.
- Dirican, C. (2015). The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence On Business and Economics, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 564–573.
- Frank, M.R., Autor, D., Bessen, J.E., Brynjolfsson, E., Cebrian, M., Deming, D.J., Feldman, M., Groh, M., Lobo, J., Moro, E., Wang, D., Youn, H. & Rahwan, I. (2019). Toward understanding the impact of artificial intelligence on labor, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116 (14), 6531-6539.
- Frey, C.B. & Osborne, M.A. (2013). *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* Oxford, UK: University Martin School.
- Giacomo, D., Roy, V.R. & Vertesy, D. (2021). The impact of artificial intelligence on labor productivity. *Eurasian Business Review*. 1-25.
- Gries, T. & Naudé, W. (2018). Artificial Intelligence, Jobs, Inequality and Productivity: Does Aggregate Demand Matter?, IZA Discussion Paper 12005, Institute of Labor Economics (IZA), 1-36.
- Haenlein, M. & Kaplan, A. (2019). A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence, *California Management Review*, 61(4), 5–14.
- Huang, M.-H. & Rust, R. T. (2018). Artificial Intelligence in Service. *Journal of Service Research*, 21(2), 155–172.
- Huang, M.H., Rust, R. & Maksimovic, V. (2019). The Feeling Economy: Managing in the Next Generation of Artificial Intelligence (AI), *California Management Review*, 61(4), 43–65.
- Lee, J., Davari, H., Singh, J. & Pandhare, V. (2018). Industrial Artificial Intelligence for Industry 4.0-based Manufacturing Systems, *Manufacturing Letters*, 18, 20-23.
- Levy, F. (2018). Computers and populism: artificial intelligence, jobs, and politics in the near term, *Oxford Review of Economic Policy*, 34(3), 393–417.
- Mutascu, M. (2021). Artificial intelligence and unemployment: New insights, *Economic Analysis and Policy*, 64, 653-667.
- Nakamura, H. & Zeira, J. (2018). Automation and Unemployment: Help is on the Way, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3202622>, 1-32.
- Petropoulos, G. (2018). The impact of artificial intelligence on employment, Neufeind M., O'Reilly J., Ranft F. (edt.), *Praise for Work in the Digital Age*, Rowman & Littlefield International, 119-132.
- Peters, M.A., Jandrić, P. & Means, A.J. (2019). Introduction: Technological Unemployment and the Future of Work. In: Peters M., Jandrić P., Means A. (eds) *Education and Technological Unemployment*. Springer.
- Prentice C., Lopes S. D. & Wang X. (2020). The impact of artificial intelligence and employee service quality on customer satisfaction and loyalty, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(7), 739-756.
- Ruiz-Real, J.L., Uribe-Toril, J., Torres, J.A. & De Pablo, J. (2021). Artificial intelligence in business and economics research: trends and future, *Journal of Business Economics and Management*, 22(1), 98-117.
- Stiglitz, J. (2014). Unemployment and Innovation, No 20670, NBER Working Papers, National Bureau of Economic Research.
- Walsh, T. (2018). Expert and Non-expert Opinion About Technological Unemployment. *International Journal of Automation and Computing*, 15(5), 637–642.
- Wang, W. & Siau, K. (2019). Artificial Intelligence, Machine Learning, Automation, Robotics, Future of Work and Future of

Humanity, *Journal of Database Management*, 30(1), 61–79.

Webster, C. & Ivanov, S. (2020). Robotics, Artificial Intelligence, and the Evolving Nature of Work. In: George B., Paul J. (eds) *Digital Transformation in Business and Society*. Palgrave Macmillan, Cham.

Wirtz, B.W., Weyerer, J.C. & Geyer, C. (2019). Artificial Intelligence and the Public Sector Applications and Challenges, *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596-615.

Zysman, J. & Kenney, M. (2018). The next phase in the digital revolution, *Communications of the ACM*, 61(2), 54–63.

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

Sigorta Acentelerinin Karşılaştığı Etik Sorunlar: Düzce İlinde Bir İnceleme

Ethical Problems Faced by Insurance Agencies: An investigation in Düzce Province

Alparslan AKBAŞ^{a, *}

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7408-1390

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 22.03.2022

Revizyon: 14.04.2022

Kabul: 26.04.2022

Anahtar Kelimeler: Sigorta Acentesi, Etik, Meslek Etiği, Sigorta

ÖZET

Bu çalışma sigorta acentelerinin yaşadığı etik sorunlar ve çözüm yollarının tespiti için yapılmıştır. Türkiye’de bulunan 42 hayat dışı, 20 hayat emeklilik ve 5 tane de reasürans şirketine bağlı olarak faaliyet sürdüren Düzce ilindeki 62 sigorta acentesinden Düzce ilinde 21 acente ziyaret edilmiştir. Acente sahipleri ve sigorta teknik personelleri ile mülakat yapılarak tamamlanmıştır. Dünya’da gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarında önemli bir yer tutan sigortacılık sektörü, Türkiye’de de gelişmeye açık dinamik bir sektördür. Varlıklarının risklerini en aza indirmek isteyen bireylerin ve girişimcilerin risklerini devralarak toplanılan fonların finans piyasası aracılığıyla değerlendirilerek sermaye piyasasına yönlendirilmektedir. Böylelikle yatırımların önü açılmakta, maliyetsiz kaynak yoluyla ekonomi rahatlamaktadır. Gelişmiş ülkeler sektörün önemini kavrayarak birçok düzenleme ve desteklemeler yoluyla sigortacılık sektörünün gelişmesi sağlanmaktadır. Çalışmanın neticesinde Düzce ilindeki sigorta acentelerinin yaşadığı etik problemler olarak yoğun rekabet, sektörde hukuksal altyapının yetersiz olması, sektörün örgütlenme hususunda altyapısının olmaması, sektörü denetleyecek ve standart çalışma şartlarını belirleyen bir kurumun olmaması gibi sorunlar tespit edilmiştir. Bu sorunlar karşısında yapılması gereken düzenlemeler ve alınması gereken önlemler hakkında sektör çalışanlarının da katkılarıyla değerlendirmelerde bulunulmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 22.03.2022

Revised: 14.04.2022

Accepted: 26.04.2022

Keywords: Insurance Agency, Ethic, Professional Ethics, Insurance

ABSTRACT

This study was carried out to determine the ethical problems and solutions experienced by insurance agencies. 21 out of 62 insurance agencies in Düzce, operating under 42 non-life, retirement and 5 reinsurance agents in Turkey, were visited. Each of these insurance agencies were visited in the province of Düzce. The research was completed by interviewing the executives and the technical staff of the insurance agencies. The sector of insurance which has an important part in developed countries, is open to improvement. By taking over the risk of individuals and the entrepreneurs who want to minimize the risk of their assets, the collected funds are evaluated through the financial market and directed to the capital market. So it makes the investments possible and the economy relieves with the help of costless resource. The results of the study show that the ethical problems of the insurance sector in Düzce are intense competition, lack of legal infrastructure and the absence of an institution to audit the sector and determine standard working conditions. Evaluations were

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: alparslanakbas81@gmail.com

Atif: Akbaş, A. (2022). Sigorta Acentelerinin Karşılaştığı Etik Sorunlar: Düzce İlinde Bir İnceleme, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (1), 112-124.

made about the regulations to be made in the face of these problems and the measures to be taken with the contributions of the sector employees.

1. Giriş

Sigortacılık; müşterilerine sunduğu ürünler itibarıyla sağlık, hayat, tarımsal ürünler, sorumluluk, mühendislik, trafik, nakliye, inşaat ve konut gibi birçok alanı içine almaktadır. Sigortalanan bu alanlar ve ürünler açısından teminatların tespiti, fiyatlarının piyasa koşullarına uyumlu bir şekilde belirlenmesi, oluşabilecek hasarın ya da oluşmuş hasar aşamalarının yönetilmesi ve riskin giderilmesi için teminatların ödenmesi gibi tüm süreçler kendi içinde sistematik ama tüketiciye karmaşık gelen bir yapıdadır. Tüm bu aşamaların içinde, ürün satış ve ürünün kalitesi gibi konuların tüketiciye ulaştırılması için kullanılan dağıtım kanallarının kalitesi etik kurallara bağlılık ve uyumla ön plana çıkmaktadır. Etik kuralların ve ilkelerin sigortacılık sektörünün her alanında farkındalığın yüksek olması kalitenin artışı açısından beklenen ve istenen bir durumdur.

Sigortacılık sektörü Türkiye’de son yıllarda gelişmekte olup bünyesinde biriken fon büyüklüğü de hızla artmakta, biriken fonların sermaye piyasasında kullanılması önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yapılacak yatırımlar için sermaye temini önemli bir sorun olarak çözülmeyi beklemektedir. Sigortacılık sektörünün piyasaya katkısı sadece verilen güvence ile değil aynı zamanda topladığı fon ve topladığı fonun yatırımların finansmanında kullanılabilmesi ile ölçülmelidir. Bu ölçüm sağlıklı yapıldığında sigortacılığın ülke ekonomisi için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır.

Sigortacılık sektörünün tüketici ile buluşan en önemli unsuru sigorta acenteleridir. Acentelerde ürün satış ve hasar takibi gibi sektörün devamlılığı konusunda piyasaya güven veren sigorta aracıları çok önemli bir konuma gelmektedir. Çalışma hayatını düzenleyen yazılı kurallar her zaman yeterli olmamakta bazen teamüller ve beraberinde aracılardan kendi kanaatleri belirleyici olmaktadır. Bu durum beraberinde birçok avantaj sağladığı gibi suiistimalleri de beraberinde getirecektir. Sigorta acentelerinde yaşanan etik sorunların tespiti

ve kalıcı çözüm yollarının bulunması bu çalışmayı daha önemli hale getirmektedir.

Sigorta acentelerinin yaşadığı etik sorunları bu çalışmada öncelikle etik ve meslek etiği kavramları ele alınarak değerlendirilecektir. Etiğin boyutları hakkında bilgi verilerek konuya derinlik kazandırılacaktır. Sigorta tanımına ilave olarak sigortacılığın önemi vurgulanacaktır. Kavramsal çerçeve oluşturulmasının ardından sektör temsilcileriyle yapılan görüşmelerde tespit edilen sorunlar başlıklar halinde incelenecektir. Sonuç kısmında ise acente çalışanlarının belirttikleri sorunlara verdikleri çözüm önerileri değerlendirilecektir.

Türkiye’de sigortacılık sektöründe birçok kurum birbiri ile koordineli olarak çalışmak suretiyle piyasaya yön verirken sigortacılıkta etik konusunda sadece Türkiye Sigorta Reasürans ve Emeklilik Şirketler Birliği (TSB) sigorta sektöründe etik ilkelerin tespiti ve uygulamaları gibi alanlarda kongre ve bildiri çalışmaları yapmaktadır. Böylelikle sigortacılığın toplumsal güveni kazanması ve sektördeki kurum ve kuruluşların çalışanlarıyla beraber kendi aralarında ve müşterilerle ilişkilerinde aksaklıkları ortadan kaldırarak sektörde toplam kalitenin artırılması amaçlanmaktadır (TSB, 2021).

2. Literatür Taraması

Etik konusunda literatürde birçok çalışma bulunsa da sigortacılık sektöründe etik konusunda çalışma kısıtlı sayıdadır. Sektörün Türkiye’de gelişmekte olması bunda en büyük etken olduğu düşünülmektedir. Dünya ülkelerinde de sigortacılığın gelişmesi ve sektörün etik ilkelerinin oluşması arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomi piyasasının sermaye toplayan ve fon sağlayan etkin bir aracısı olarak gelişen sigortacılık sektörü beraberinde kendi etik ilkelerini de oluşturmakta ve sektör çalışanları arasında da zamanla etik ilkeler özümsemektedir.

Tepe Küçükoğlu (2012), çalışmasında şu değerlendirmelerde bulunmuştur; etik davranışlar gerek işletmenin itibarını gerekse işletmenin pazarladığı ürünlerin değerini

yükseltmesi itibariyle önemlidir. Diğer bir faydası ise ilişki içinde olunan müşterilerin ve kamuoyunun güveninin kazanılmasıdır. Etik ahlakın geliştiği bir ekonomik sistem kendi kendini geliştirdiği gibi yeni ürünlerin kazanılmasını ve pazarlamasını da kolaylaştırır. Çünkü etik kurallar ve davranışlar piyasada güven oluşturur ve saygınlığı artırır. Etik kuralların piyasada uygulanabilme hali önemli bir başarı ölçütü olarak kabul edileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tunay & Mercan (2019), çalışmalarında sigorta sektörü dünya piyasalarında önde olan ülkelerin ekonomilerine önemli oranda alan açan finansal bir sektördür. Sektörün dinamik yapısıyla henüz gelişmemiş ülkelerde lokomotif olma özelliği yanında yatırım yapmak isteyen finansal oyuncularında ilgi odağı olmaktadır. Sigortacılık sektörü için etik kurallar güven duygusunu oluşturan önemli bir dayanak noktası olmuştur. Sürekli olarak gelişmekte olan sektörün sınırları genişledikçe tüketicilerin değişik beklentilerinin de karşılanması gerekliliği doğmaktadır. Güven ilişkisini sağlayamayan firmalar arzu edilen büyümeyi sağlayamayacak sektörde oluşan paydan daha düşük fayda elde edeceklerdir. Bu durum piyasada oluşacak rekabetin olumsuz etkilerine de sebep olacaktır. Çalışmada Türkiye'deki şirketlerin etik kavramına yaklaşımı üzerine incelemesi yapılmıştır. İş etiğinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi birçok etkene bağlı olarak değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda medeni durumun ise iş etiğine bakışı etkilemediği vurgulanmıştır. Özel sektör çalışanlarının kamu çalışanlarına göre etik yaklaşımlarının daha yüksek olduğu gözlemlendiği gibi sonuçlara varılmıştır.

Özüdoğru & Çetin (2017), sigortacılık sektörünün gelişen ülke ekonomilerinde önemli yer edinmesine rağmen, Türkiye'de sektör bilincinin tam olarak oluşmaması nedeniyle beklenen yerini almadığını çalışmalarında ifade etmişlerdir. Türkiye'de devletin yönlendirmesi ile başlayan sigortacılık sektörü yeterince gelişme gösterememiştir. Zira Türkiye'de toplumun eğitim seviyesinin düşüktür. Hukuki düzenlemelerin geleceği hayal ederek yapılması yerine mevcut sorunlara odaklanılarak yapılmaktadır. Oysa gelişmiş ülkelerde yasal altyapının, insan

kaynaklarının ve ekonomik piyasanın uygunluğu gibi etkenler sigortacılık sektörünü hızla büyütüştür. Ekonomik büyüme ve kalkınma için sigortacılık sektörünün ne kadar önemli olduğu fark edilmiş ve sektörün büyümesi için yasal altyapı hazırlanmıştır. Oysa Türkiye'de sigortacılık sektörüne yapılacak destek için sanki özel olarak sigorta şirketine destek olunuyormuş gibi düşünülerek kaçınılmıştır. Bu durum sigortacılık sektörünün gerçek değerini bulmasına her zaman engel olmuştur. Sigortacılık sektörünün pazarlama odaklı olmasından ziyade satış odaklı olup sonuçlarıyla ilgilenilmiştir. Müşteri ihtiyaçları ve beklentileri daima arka planda kalmış toplum zihninde sigorta bilinci tam olarak oturtulamamıştır çıkarımlarında bulunmuşlardır.

Çakar & Yıldırım (2015), Türkiye'de faaliyet gösteren sigorta firmaları çeşitli dağıtım kanalları ile tüketicilerle buluşmakta satış ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmaktadır. Müşteriler ile yapılan sigorta sözleşmeleri sigorta şirketi tarafından yapılabildiği gibi acenteler, brokerler, bankalar ve interaktif kanallar vasıtasıyla da yapılmaktadır. Bu dağıtım kanallarından en önemlisi sigorta acenteleridir. Türkiye'de sigorta prim üretiminde liderliği sigorta acenteleri üstlenmektedir. Zira tüketiciyle sektörün buluşmasını gerçekleştiren unsur sigorta acenteleridir. Dolayısıyla acentelerin sigortacılık sektörüne ve sigorta şirketlerine katkısının çok fazla olduğu herkesçe dile getirilmektedir. Sigortacılık alanında prim yoluyla fon toplama ve sektör etik kurallarının oluşmasında acenteler en önemli unsurdur. Buna rağmen Türkiye'de sigorta acentelerinin sorunlarının dile getirilmeyişi, problemlerin çözümüne yönelik bir çalışma yapılmaması sigortacılık sektöründe kalite artışını olumsuz etkilemektedir gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Holland, Mullins & Cunneen (2021) çalışmalarında sigortacılık sektörünün veri analizinde ve yapay zekânın kullanımında etik kurallar üzerinde durmuşlardır. Araştırma yapay zekâ dâhil yüksek teknolojiler kullanılırken tüketicilerin ya da sektörün nasıl korunacağı sorununa odaklanmıştır. Uygulanılan yöntemler izlenen yıllarda etik kurallar açısından birçok gelişme sektör yetkilileri tarafından olumlu karşılanmıştır. Sigorta uygulamalarında ise

araçların otomatik fren sistemi gibi, tüketicilerin hakkını koruyan ve sektöre düzen getiren kuralların uygulanmasının sağlanması yapay zekâ ile çok verimli olmuştur. İnsanın ihmal edebileceği birçok durumun yapay zekâ ile birlikte karmaşık ve yaygın kontrol mekanizmalarıyla aşılabileceği değerlendirilmiştir. Tüm sektörlerde etik kurallar insan kaynaklı olduğu, bilgi teknolojilerinin kullanımı ile birçok sorunun ortadan kaldırılacağına dair tespitlerde bulunulmuştur.

Akindola & Tsowa (2010), Afrika kıtasında gelişimini tamamlamamış bir ülke olan Nijerya'da sigorta şirketi yetkilileri ve temsilcileriyle hasar yönetimi departmanında yaşanan etik sorunlar ile ilgili araştırma yapmışlardır. "Sigorta sektöründe kalifiye iş gücünün yetersizliği ve eğitim seviyesinin düşüklüğü sektörde bulunan kural ve uygulamaların sigorta personellerince uygulanmadığı ve bu durumun personeller arasında ikilem oluşturup güven kaybına neden olduğu tespit edilmiştir. Nijerya'da sektör kural ve protokolleri olmasına rağmen sigorta sektöründeki oyuncular istediği gibi hareket etmekte, sektörel bir standardın oluşmasına engel olmaktadır. Devletin sektörü fonlaması gerekirken mevcut oluşan hasarların ödenmesini dahi geciktirmesi piyasanın gelişmesinin önünü kesmektedir. Ülkede sigortacılık sektörü halen kâğıt tabanlı olup internet ve bilgi teknolojisi ile iletişim imkânları sınırlıdır. Sektörde güven oluşmadığından sahtekârlık ve dolandırıcılık yüksek olup sorunların çözümüne yönelik adımlar atılmamaktadır. Oluşan hasarların ödemelerinde yaşanan aksaklıklar neticesinde yüksek tutarlı sigorta yaptırmak isteyen şirketlerin yurtdışında sigorta şirketlerini tercih etmesi ve tüm bu olumsuzluklar nedeniyle sigorta fon büyüklüğünün çok düşük seviyelerde olduğu" tespitleri yapılmıştır.

2.1. Etiğin Kavramsal Boyutu

Etik kelime kaynağına bakıldığında Yunan dilindeki "ethos" kelime kökünden doğmuş huy, seciye, mizaç gibi insan karakterini yansıtan bir kelime manasına gelmektedir. Beşeri ilişkilerde ana kuralların ve değerlerin doğru, yanlış, iyilik ve kötülük gibi ahlaki açıdan değerlendiren felsefi bir alandır (Kırel, 2000: 2).

İnsanlara yaşadıkları hayat boyunca yaptıkları eylemleri hangi ölçü, kural ve ilkelere göre yapması gerektiğini anlatan standartlardır. Toplumu oluşturan bireylerin tavır ve davranışlarına esas olan ahlaki kurallar bütünüdür. Burada bahsi geçen ahlaki kurallar ile kanunlar arasında önemli bir ilişki vardır. Bu ilişki toplumu oluşturan bireylerin yaşantılarında tavır ve davranışlarında yazılı kanunların değinmediği alanların etik kurallarca doldurulması halidir. Birbirini tamamlayan bu ilişki ile amaçlanan bir toplumu diri tutacak iyiliği, doğruluğu, dürüstlüğü ve adalet gibi değerleri hâkim kılarak toplumsal çürümeyi önlemektir (Yıldırım, 2013: 332).

Toplumdaki tüm bireylerin hayatını birlikte sürdürmesi bir mecburiyettir. Bu mecburiyetin dengesini ise etik kurallar, ahlaki davranışlar kurmaktadır. Toplumun güven ve huzur içinde yaşayabilmesi refahının devamının sağlanması çoğu zaman yazılı olmayan bu kurallara bağlıdır. Toplumu oluşturan bireylerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için çalışmak zorunda olduğu işleri ve işyerleri günlük hayatlarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Nasıl ki her insan çalıştığı işyerinde mutlu ve huzurlu olarak çalışmak istiyorsa aynı o çalışan gibi diğer çalışanlarda huzurlu bir çalışma ortamının hayalini kurarlar. Dolayısıyla iş hayatında düzeni sağlayan tüm ahlaki kurallara istisnasız herkes uymalı ve bu konuda aykırı davranışlar sergileyen iş arkadaşlarının da uyumu için çaba sarf edilmelidir (İştar Işıklı, 2018: 862).

Tüm insanların dünya yaşantısındaki istek ve arzuları çerçevesinde doğru-yanlış, iyi-kötü ayrımında hakkaniyetli olma, her işte görev ve sorumluluklarını gerekleri açısından değerlendirme, yaşadığı hayatının isteklerinin ne kadarının gerçekleştiğini gerçekleştiren isteklerinin ne kadarının iyi olduğunun kıyaslanmasında bize olması gerekeni bildiren ve çevremizdeki herkes için de bir kriter olan değerler bütünü olarak da tanımlanan ahlak, bu değerleri tespit etme hedefi bulunan bir çalışma alanıdır (Yıldız, 2007: 23).

İş hayatında iş etiğini; çalışılan iş yerinde tüm branşlarda dürüstlüğe bağlı olma, doğruluk, güven, hakkaniyet, saygılı olma gibi davranışları temel alarak çalışılan iş hayatının her adımında bulunduğu çevre ile

uyumlu ve bu çevreye destek olmak olarak niteleyebiliriz. Çalıştığımız bir iş yerinde çalışan kişilerin adaletli çalışmayı, dürüstlüğü, yalnızca kendini düşünmek yerine diğergamlığı ve taraf tutmamayı, şeffaflığı ve yaptığı işi kendi işi gibi yapmayı çalışma hayatının kuralları olarak belirlemelidir (Tiyek & Peker, 2015: 114).

Genel olarak etiğin unsurları şöyle sıralanabilir;

*Ahlak: Birey için huy da denilebilen ahlak, toplumun kendine göre yaşadığı kurallar bütünü ya da prensipler topluluğu denilebilir.

*Olgular: Bir olayın kişilerin kendi istek ve arzuları neticesinde olagelen sonucu bilimsel olarak da ispatlanabilen durumdur.

*Değer: Her bir birey için ya da bir toplum için uyma zorunluluğu hissedilen iyi-kötü ayrımında bir ölçek olarak kullanılan durumdur.

*Kültür: Toplumun kendine özel ve kendinden sonraki nesillere aktardıkları maddi ve manevi her şeydir. Bireylerin içinde bulunduğu toplumdan elde ettiği bilgiler, inanç sistemi, ahlak, sanat, hukuk yanında örf ve adetlerden oluşan bir toplamdır (Gül & Gökçe, 2008).

Bir toplumda yazılı olan kanun ve kuralların bıraktığı boşlukları dolduran etiğin unsurları olup her biri ayrı ayrı değer ifade etmektedir. Etiğin unsurlarını el aldığımızda kesinlik ifade edebilecek yargılardan yazılı kanunların oluştuğunu görebiliriz. Kalan kısmında yazısız olarak kaldığı ve etiği oluşturduğu söylenebilir.

2.2. Etiğin Boyutları

Etik ilkeler ve ilkelere bağlı olarak etik kurallar, toplumdaki ilişkiler üzerindeki sorgulayıcılığı yönüyle etik boyutları oluşturur. Etik kuralları bu temel esasa dayanarak etiği bireysel, toplumsal ve örgütsel boyutlar gibi değişik yorumlarla değerlendirilerek boyutlandırılırlar.

Etiğin en dar kapsamı bireysel boyutudur. Etik her ne kadar toplumsal olarak algılsa da bir toplum bireylerden oluştuğundan toplumsal değerler de etik süzgecinden geçerek toplumsal yapıyı oluşturur. Burada etik değerler her ne kadar kuramsal olarak değerlendirilse de uygulamada bireysel olarak göz önünde tutulur.

Etiğin bir diğer boyutu ise toplumsal boyutudur. Etik değerler insanların bir arada sağlıklı ve huzurlu yaşamasını hedefler ve bu konuda bir göstergedir. Toplumunu oluşturan her bir birey etik değerlere uyumu açısından bu konuya katkı yapar.

Etiğin önemli bir kısmı ise örgütsel boyutudur. Her ferdin, kurumun ve kuruluşun çalışma hayatında oluşturduğu ya da var olan değerlere uyumu, işletme içinde kendi çalışma standartlarına yaptığı katkının yanında içinde bulunduğu toplumun etik değerlerine de katkılar yapar. Çeşitli kültürlerle ait bireyleri bir arada tutan işletmeler bu farklılık içinde kendine özgü değerler altında bir birliktelik ile işletmenin devamlılığını sağlarlar. Bu devamlılık çalışanların ve kurumun yaşadığı çevre etik değerlerine de aykırı olmaması gerekir. Bu uyumluluk tam olarak sağlanırken aynı zamanda kurumsallaşmayı da beraberinde getirir. Zamanla bu etik değerler tüm örgütün ve çalışma hayatının özümsemesine ve kurumsal kimliğin oluşmasına dayanak olur. Değişik kültürlerden gelen bu bireylerin yasal mevzuat çerçevesinde ve etik değerler ışığında uyumlu bir şekilde ortak davranışlar sergilemesi aslında örgütsel etik değerlerin de temelini oluşturur (Gül & Gökçe, 2008: 380-382).

Örgütsel etiğin kurumsallaşması yanında işletmenin ekonomik yapısına doğrudan bir getirisi olmayabilir. Ancak işletme çalışanları arasında otomatik bir oto-kontrol ile dolaylı olarak birçok yararı olacaktır. Çalışanlar arasında çalışma ahlakı, saygılı olma, dürüstlük gibi birçok özelliğe uyumu da mecburi kılacaktır. Etiğin kurumsallaşması ile işletmenin çalışanlarına karşı adaletli olma, tarafsızlık ve hakkaniyetli olma gibi özelliklere dikkat etmesi gerekecektir. Bu durum işçi işveren arasındaki ve işletme içinde ast-üst ilişkilerine de bir standart getirecektir. İşletme içinde toplu olarak etik uyumun sağlanması toplam kaliteyi artıracak ve verimin yükselmesini de sağlayacaktır (Alpay & Çetin, 2019: 24-25).

Dünyadaki her oluşumun her yapının doğal olarak ve mevcut yapısı içinde bazı niteliklere kendiliğinden sahip olur. Yapı içerisinde gerçekleşmesi beklenen yazılı ya da yazısız kurallar kendiliğinden bir takım özelliklere sahiptir. Türkiye'de kanun ve kurallar çerçevesinde, sigorta sektöründe doğal olarak

var olan örgütlenme etiğinin özelliklerinden da bahsedilmelidir;

2.2.1. Öğrenmeye ve Gelişmeye Uygun Olması

Sigorta işletmelerinin personellerini eğiterek ve işletme bilinçlerini artırarak mevcut halin üzerinde ideal etik kuralların nasıl olması gerektiği üzerinde dururlar ve kendiliğinden etik değerler ve kurallar oluşturarak çalışma standartlarını ve kalitesini yükseltirler. Bu durum eğitim yoluyla teorik bilginin kazanma aşamasında pratiğe dönüşmesi olarak da kabul edilebilir.

2.2.2. Bölüşülebilir ve Kapsayıcı Olması

Etik kurallar gaye edindiği güzel, hoş, mükemmel, iyi, doğru, dürüst ve kusursuz gibi kavramların toplum geneline yansıtılması ve tüm bireylerce paylaşılmasını amaçlar. Bunun yanında oluşabilecek tüm problemlerin giderilmesinde de herkes için geçerli olan çözümlenmeleri sunar. Kazanılan ya da oluşturulan örgütsel etik kuralların ve etik değerlerin tüm idareci ve personellerce öğrenilmesi ve özümsemesi, sonradan kazanılan örgüt üyelerine aktarılmasının örgüt için ne kadar önemli olduğunu göstermesi yanında toplum olarak da bu bilince sahip örgütlenmelerin ne kadar kıymetli olduğunu ortaya koyacaktır.

2.2.3. Özümsemesi

İnsanların etik kuralların oluşturulması safhasında toplumda kabullenilmesi ve pratik hayata tatbiki için mecburi tutulması ve biraz da dayatma olarak görülmesi çokta yadırganmamalıdır. Bu aşamadan sonra önemli olan etik ilkelerin toplumu oluşturan bireylerce özümsemesidir. Sigortacılık örgütlerinde etik kuralların özümsemesi sektör çalışanlarında daha iyiye ulaşılması için bir yönlendirmeye neden olacak ve bu durum örgüt çalışma felsefesinin oluşmasına da neden olacaktır.

2.2.4. Eylem Şekilleri İçermesi

Davranışsal içerikler olarak da ifade edilen eylem şekilleri örgütlenme etiğinin özelliklerinden biridir. Çalışma aşamasında öğrenilen ve özümsenen etik kurallar çalışılan örgütün mevcut kuralları ile de harmanlanarak örgüt çalışanlarını değişik olaylar karşısında dahi aynı eylemleri sergilemeye aynı davranış kalıplarını uygulamaya iter. Bu tür davranışsal

oluşumlar sektör çalışanlarını daha iyiye ulaşma doğru ve dürüstlükten ayrılmama ve en yüksek verimde çalışmasının gereği olur.

2.2.5. Örnek Olma Özelliği Taşınması

Örgüt içinde etik kurallara uyulması çalışanların olaylar karşısında daima aynı davranış şekilleri sergilemesi bu yapının dış dünyaya güven vermesine ve tutarlı bir imaj sergilemesine sebep olur. Bu da her zaman olumlu bir referans olur. Etik kurallar örgüt içinde bir düzen sağladığı gibi örgüt dışına da bir örnek olma, referans olma özelliği taşır.

2.2.6. Durum Değerlendirmesi ve İç Kontrol İmkânı Sağlaması

Etik kurallar her işletmede örgütlenmede kendine has özellikler taşıdığı gibi İşletmelerin değerlendirme noktaları da değişiklik göstermektedir. Uygulanması zorunlu olan kanunların haricinde işletmede denetim birimleri etik kurallar sayesinde değerlendirme yapabilirler. Uygulanması zorunlu olan kanunlara göre etik kurallar daha çok toplumu oluşturan bireylerin hayat dinamiklerine daha yakın olduğundan özümsemesi daha kolaydır. Bu durum işletmenin kendi içinde daha iyiye ve güzele ulaşabilmek için etik kuralların ışığında bir iç kontrol mekanizması kuracak ve toplam kaliteyi artıracak bir davranışa yönlendirecektir (Gül & Gökçe, 2008).

2.3. Sigorta Tanım ve Önemi

Türk Ticaret Kanunu 1263. maddesinde sigortanın tanımı yapılmaktadır. Buna göre; sigortanın bir sözleşme olduğu, sigortacının bir bedel karşılığında başka birinin parayla değerlendirilebilir bir varlığında eksilme oluşturan hasarın oluşması halinde tazminat ödemeyi ya da bazı kişi ve kişilerin hayatlarında meydana gelen olumsuz hadiselerin karşılığında tazminat da denilen bir ödemeyi üzerine almasıdır.

Sigorta aynı ya da benzer risklerle karşılaşma durumunda olan insanların, oluşacak hasardan sonraki yeni durumun belirli bir prim ile karşılanması için yasal bir hakkın istenebilmesine sahip olunması halidir. Sigorta toplumu oluşturan bireylerin oluşacak hasarlarını birlikte giderme ihtiyacına karşın ortaya çıkmış bir uygulamadır. Risk henüz doğmamış ancak doğması muhtemel olan tehlikedir. Sigortanın da temel niteliği oluşması beklenen hasarın,

aynı hasarın oluşması muhtemel olan kişiler arasında dağıtılmasıdır. Sigortacılık sayesinde bir kişinin uğrayacağı hasar, aynı riski yaşayan ancak henüz hasar görmemiş insanların katılımı ile giderilmesi çok daha basit olmaktadır. Bu durum toplumu oluşturan kişilerin gelecek hayatları için endişelenmeden plan yapmalarına hayal kurmalarına yardımcı olur (Özüdoğru & Çetin, 2017: 58).

Sigorta hasarın gerçekleşmesi durumunda oluşacak zararı karşılayacak olan finansal bir oyuncudur. Burada oluşması beklenen hasar için sigortayı talep eden ve oluşacak riski karşılayacak olan taraflar arasında sigorta sözleşmesi imzalanır. Sigorta işlerinin yönetimi ve işleyişini takip eden sigorta şirketleri acenteler aracılığıyla oluşabilecek hasara karşı önlem almak isteyen, riskini öngörüp çözüm arayan kişi ve kuruluşlara sigorta teklifleri sunar ve böylelikle sigorta sözleşmesi oluşur.

Sahip olunan malda oluşabilecek hasara karşı maddi değerinin düşünerek sigorta yaptıran fikri ekonomik bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Sigorta ile ilgili yapılan araştırmalarda malın iktisadi değerinin korunması düşüncesinden yola çıkılmış olsa da sigortanın en önemli işlevi olan ekonomik olarak toplumun dayanışması ve yardımlaşması düşüncesi ile gelişmeye devam etmiştir. İktisadi piyasanın vazgeçilmez bir aracı ve ekonomik bir enstrümanı haline gelen sigortacılık kendine ait sigorta hukukunu doğurmuştur (Özbolet, 2007).

Sigortacılık sektörü yapısı itibarıyla ciddi bir istihdam alanı oluşturmaktadır. Sigorta şirketlerinde ve acentelerde 80 binin üzerinde insana iş imkânı sağladığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de sigortacılık sektörü istihdam açısından da önemli bir sektördür (Çelikkol & Dalkılıç, 2010).

Sigorta kavramının oluşmasında en büyük etken hayatı koruma içgüdüdür. İlk çağlardan günümüze toplumun refah düzeyi ile ilgili olan sigorta sektörü gelişerek varlığını sürdürmüştür. Risklerin belirlenmesi, incelenmesi, oluşacak hasarın öngörülmesi, oluşmuş hasarın tespiti gibi birçok husus sigortanın niteliğini ve niceliğinin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Tüm bu hususlar sigortacılık alanında eğitimlerin ne

kadar önemli olduğunu göstermiştir(Aslan, 2015:109).

Hasar görmesi ihtimali olan varlığın sahibi olan bireyler ya da kuruluşların oluşacak değer kaybını sigorta firmalarına mal etmesi durumudur. Bunun karşılığında sigortalılar sigorta kuruluşlarına belirli bir bedel öderler. Risk primi de denilen bu bedelleri toplayan sigorta firmaları oluşacak parasal büyüklüğü ihtiyacı olan para piyasası aracalarına devrederek önemli bir kaynak yaratma işlevi de görürler. Bunun yanında sigorta deprem, yangın gibi mal kaybına neden olan doğal afetlerin ve hasar anında oluşacak sermaye kaybının da önlenmesi için çok hayati bir görev üstlenir. Finansal hayata olduğu gibi ictimai hayatın sağlıklı bir şekilde devamı için sigortacılık çok önemlidir (Yenisu, 2019).

Sigortacılık alanında şirketlerin ve acentelerin kendi aralarında yüksek bir rekabet söz konusudur. Sigortacılığın ilk başladığı günlerden günümüze ilk dönemlerde daha çok şirketler arasında olan rekabet, zamanla bankaların da sigortacılık sektörüne girmesiyle yerini banka şubeleri ile acenteler arasında rekabete bırakmıştır. Sigortanın müşteriye ulaştırılırken pazarlama sürecinde müşteriye hizmet verme hızı, verilen hizmetin güvenilir oluşu, satışın etkililiği yapılan satış açısından önem taşır. Dolayısıyla sigorta şirketleri açısından acentelerin müşteriye dokundukları son nokta olmaları itibarıyla çok önemlidir. Bu önem aynı şekilde sigortacılık yapan bankalar içinde, şubelerinde kendini gösterir. Yapılan pazarlamada işine hakim, motivasyonu yeterli ve pazarlama gücü yüksek personel çok önemlidir.

3. Yöntem

Çalışma sigortacılık acentelerinin yaşadığı etik sorunlara yöneliktir. Acentelerin çalışma hayatında uyacakları etik kurallar ve bu kurallara uyum sağlanmadığı takdirde sektörde ne gibi sorunların oluşacağı, oluşan sorunlara karşın ne gibi çözüm yollarının olması gerektiği gibi sorular sigortacılık sektörünün en önemli oyuncusu olan acentelere sorulmuştur. Acente sahipleri yanında teknik personellere de bu sorular yöneltilmiş sektörün yaşadığı etik problemlerin taban çalışanlarca nasıl algılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın evrenini Düzce ilindeki acenteler ve çalışanları oluşturmaktadır. Düzce ilinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinde (TOBB) kayıtlı 61 acente bulunmaktadır (TOBB, 2021). Bu acentelerden 16 tanesi ziyaret edilmiş ve 36 sigortacı ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Acente olmayan ancak sigortacılık hizmeti veren 3 işyeri 2 banka şubesi olmak üzere 9 kişi ile de bu mülakat aynı özelliklerde gerçekleştirilmiştir. Toplamda 21 işyeri gezilmiş 45 kişi ile sigorta acentelerinin yaşadığı etik problemler konusunda mülaki olunmuştur.

Görüşme yapılan kişilere çalışmanın daha iyi ifade edilebilmesi için kodlar verilmiştir. Acentede çalışanlar S1-S2-S3 diye, banka personelleri B1-B2-B3 ve acente olmayan fakat kendi işyerinde sigortacılık faaliyeti yürütenler ise P1-P2-P3 olarak kodlanmıştır.

4. Bulgular

Türkiye’de 40 Hayat Dışı, 21 Hayat ve Emeklilik ve 3 reasürans olmak üzere 63 adet aktif sigorta şirketi vardır (TSB, 2021). Bunlardan bazıları ortak faaliyette bulunmaktadır. Bu şirketlerden acentelik almak isteyen her firma Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğine kayıt yaptırmalı ve düzenli olarak ödemelerini yapmalıdır.

Daha evvel acentelik faaliyeti acentelik alınan şirketin çalıştığı sigorta şirketi ile sınırlı iken, yapılan düzenleme ile sigorta havuzu oluşturulmuş ve acenteler mevcut bir riski üstlenebilecek tüm şirketlerin tekliflerini görebilmektedir. Havuz sisteminde sigorta şirketleri ise dönemsel olarak kendi karlılık durumlarını da gözeterek tekliflerini

düzenlemektedir. Bu durum piyasada faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin riski, birbirlerine yakın oranlarda yüklenmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla havuz sistemi sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin haddinden fazla risk alarak finansal bir bozulmaya girmeden çalışmalarını sağlamaktadır.

Mülakat yapılmak suretiyle görüşülen sigortacılık sektör çalışanlarının demografik bilgileri aşağıdaki aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Acente statüsü olmayan fakat sigortacılık faaliyeti gerçekleştiren işyerlerinde çalışan kişilerle yapılan görüşmelerde acentelerin yaşadığı etik sorunların daha çeşitli ve gerçekçi olması dikkate değer görülmüştür.

Çoğunlukla sigortacılık sektöründe çalışan kişilerin SEGEM sertifikası aldığı ya da sigortacılık eğitimine katılarak sınavdan başarısız olduğu görülmüştür. İki acente sahibi yirmi yılın üzerinde sigortacı olduğunu söylemesine rağmen SEGEM sertifika başvurusu dahi yapmaması dikkate değer görülmüştür. Sektörde bilinirliği yüksek olan bir acente sahibi ise ilkökul mezunu olup mesleğin tüm inceliklerine hâkim olması ayrı bir durumdur.

Sigortacılık sektöründe eğitim deyince akla ilk gelen SEGEM eğitimleri olmaktadır. Sınavdan evvel gününbirlik ya da birkaç saatlik eğitimler olmakta ve tüm meslek hayatı boyunca böyle kalmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

SEGEM Belge Var mı?	Sayı	Yüzde	Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Evet	35	77	Kadın	29	64
Hayır	10	22	Erkek	16	36
Sigortacılık Eğitimi	Sayı	Yüzde	Yaş	Sayı	Yüzde
Aldım	39	87	30 Yaş altı	28	62
Almadım	6	13	30 Yaş üzeri	17	38
Sektör Deneyimi	Sayı	Yüzde	Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
0-5 Yıl	13	29	Lise	8	18
5-10 Yıl	18	40	Önlisans	6	13
10 yıl üstü	14	31	Lisans	30	69

Kaynak: Sigortacılarla yapılan mülakatlar/ anketler

Acentelerde genç çalışanlar çoğunlukta olup genel itibarıyla ön lisans ya da lisans mezuniyet ağırlıktadır. Ancak sigortacılık bölümlerinden mezun olan toplam 3 kişi ile

görülmüştür. Bu durum çoğunlukta olan diğer mezunların SEGEM sertifika eğitimi gibi kısa bir eğitimin haricinde hiç eğitim alınmadığını da göstermektedir. Sigortacılık

bölüm mezunlarının ise okudukları dersler ile pratik uygulamaların çok farklı olduğunu belirtmişlerdir. Buna rağmen sigortacılık

bölüm mezunları sektörde öne çıkabilmek için kendi bölümlerine ayrıcalık beklentisi içerisinde oldukları görülmüştür.

Tablo 2: Sigortacılıkta Etik İle En Çok Kullanılan İfadeler

SIRA	İFADELER	GÖRÜŞÜLENLER	f
1	Bilinçsizlik	S29-S11-S6-B4-B2-P3-S7-S33-S20	9
2	Güven	S4-S6-B4-P2-S35-S14-S31-S26	8
3	Güvensizlik	S32-S21-S28-P1-S36-S12-S24	7
4	Eğitim	S5-S18-S13-S27-S10	5
5	Acente	S17-P1-S23-S25-S3	5
6	Komisyon	S4-P1-S17-S15	4
7	Rekabet	S1-B6-B1-S16	4
8	Suistimal	S30-S19-P3	3
9	Lüks	S2-S22-S9	3
10	İsraf	S6-S8-B2	3

Kaynak: Sigortacılarla yapılan mülakatlar

Çalışmada görüşme yapılan sigortacılık sektörü çalışanlarının sigortacılıkta etik konusunda en çok vurguladıkları kelimeler yukarıda derlenmiştir. Görüşme yapılanlarca sigortacılıkta bilinçsizliğe vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda güven ve güvensizlik de en çok değerlendirilen kelimelerdir. İlginç olan ise tüketicilerde bilinci, güveni ya da güvensizliği oluşturacak olan asli muhatabın yine bunu dile getiren sigorta personelleri olmasıdır. Bu durumun çalışanların mesleğe başlarken ya da devamında düzenli bir eğitim ve gelişim takviminin olmaması olduğu düşünülmektedir. Bahsi geçen her ifadenin birden fazla kez dile getirilmesi sektörde yaşanan problemlerin birden fazla olduğuna işaret etmektedir (Karaman, 2018:36).

Görüşmelerden elde edilen bilgiler aşağıda başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

4.1. Sigorta Bilinci ile İlgili Sorunlar

Toplumun eğitim seviyesinin ve eğitim kalitesinin düşük olması sigorta bilincini doğrudan etkiliyor. Yapılan görüşmelerde “Zorunlu sigortalar dışında insanlar sigorta yaptırmayı düşünmüyor. Yapılan sigortada ise başlarına bir iş geldiği zaman araştırma ve sorgulama yoluna gidiliyor.(S2)” “Geçim zorluğu, fiyatlar, sigortayı lüks görenler, sigortayı ve sigortacılığı dini açıdan uygun görmeyenler de sektörün genişlemesini engelliyor.(S35)” “Gönüllü olarak yapılan sigortalarda (Kasko vs.) dahi fiyatın en uygununu yaptırıyor, teminatlarına

bakmadan fiyatı yüksek olan olmasının deniyor.(S3)” gibi yorumlar elde edilmiştir.

4.2. Sigortacılıkta Etik Kurallar ile İlgili Sorunlar

Sektörde ortak havuz sistemi ile tüm acenteler aynı fiyatları teklif ettiğinden ve de aynı kar marjı ile çalıştığından şeffaflık sağlanmıştır. Buna rağmen “bazı acenteler kendi komisyon oranının bir kısmını indirim yaparak müşteri çekme gayretine girdikleri(S4)” tespit edilmiştir. Bu durumun tüketicilere olumlu yansımaları olmuştur. Ancak sigorta şirketinin fiyat teklifinin de altına inmesi etik görülmemektedir. Bunun yanında hasar gerçekleştiği anda sigortacı aranarak aynı anda sigorta yaptırılmak istenmiş sigortacı bilerek ya da bilmeyerek kasıtlı yapılan bu duruma sahip çıktığı da görülmüş böylelikle “müşterilerin hasar yükünü sigortaya bindirmek istediklerine şahit olunmuştur.(S30)” Sigorta acentelerinin fazladan teminat göstererek primleri yükseltmeleri de mümkün olduğu gibi “tüketicinin kendi malına zarar vererek zarar tazmininde fazladan ücret talebi (S29)” de sıklıkla gerçekleşen bir durumdur.

4.3. Sigortacılıkta Ekonomik Sorunlar

Sigorta şirketlerinin hasar frekanslarının (hasar gören varlıklarla, sigortalanan toplam varlık oranı) yükselmesi ile zarar oluşacağından tarifelerin yükselmesi fiyat dalgalanmalarına yol açmakta ve bu durum acenteleri zor durumda bırakmaktadır. Burada oluşan “fiyat dalgalanmaları acente

komisyonlarını da düşürmekte ve acente gelirleri serbest piyasanın insafına kalmaktadır.(S4)” Oluşan hasarlarda yetkili eksperler şirket menfaatini gözeterek değerinin altında tespitler yapınca ise tüketici mağdur olmakta, bu durum ise acenteye yansımaktadır. “Oluşturulan poliçenin geçerliliği tahsilata bağlı olmak suretiyle hemen ödenmesi öngörülürken, hasar ödemesi uzun süre beklemektedir.(S5)”“Yapılmış poliçenin bir süre sonra iptali ile müşteriye kullanmadığı zaman hesaplanarak ödeme yapılırken acenteden tüm komisyonu düşülmekte acente mağdur edilmektedir.(S17)” Bu durumda acentenin hakkını savunacağı bir mekanizma bulunmamaktadır.

4.4. İnsan Kaynakları ile İlgili Sorunlar

Sektörün kendine özgü bölümleri daha yeni mezun vermeye başladığından genellikle farklı bölümlerden mezunlar sigortacılıkta çalışmaktadır. Dolayısıyla iş başvurusunda bulunan bir kişiye acente başlangıç seviyesinden işi öğretmeye başlıyor. Bazı acenteler çalışanlarında işe başlarken SEGEM sertifikası sormazken bazı acenteler ise “prensipten edindiği üzere mesleki belgesini ilk şart olarak öne sürüyor.(S5)” Kendi bölümünden mezun olsa da teorik bilgi ile piyasada tutunmak çok zor olduğundan sahada çalışmaya başladığında diğer bölümler ile eşit şartlarda rekabet etmek zorunda kalınmaktadır. Meslek hayatına yeni başlayan personellerin piyasaya yönelik pratik mesleki bilgileri sahada öğrenince, daha doğrusu “teknik personelin yetiştirilmesi acenteye bırakılınca mesleği temsilde aksaklıklarda yaşanmaktadır.(S18)” “Mesleğe başladıktan sonra pratik bilgiye erişen çalışanlarda heyecan ve istek kayboluyor zira aracılık ettiği toplam poliçe bedelinin çok azı kadar ücrete çalışıyor.(S4)” Yapılan mülakatlarda sadece iki kişi (S5-S6) kariyer odaklı ve profesyonel bir şekilde bu mesleği tercih ettiğini söylemiştir. Kendi bölümünden mezun olan kişinin ise farklı bir nedenle bu sektörde olması da manidardır.

4.5. Hukuksal Sorunlar

“Acentelerde yapılan poliçelerde hasar oluşuncaya kadar hukuki bir sorun yaşanmıyor.(P3)” “Acente olabilmek için TOBB’a kayıt yaptırıp aidat ödenirken, sigorta şirketlerine ciddi bir teminat yatırırken bir emekli, galerici ya da emlakçı gibi biri yaptığı

işe ilave olarak sigortacılık yapmaktadır.(P1)” Bu durumu ya da genel olarak sektörü takip eden denetleyen bir kurum bulunmamaktadır. “Şikayet olması halinde Ticaret Odasından bir yetkili önceden haber vermek suretiyle denetim yapmaktadır ancak önceden haber verilen kişi denetime hazır olduğundan bu kayıt dışılık önlenememektedir.(S6)” Sektörü temsil eden 5684 sayılı sigortacılık kanunu yetersiz kalmaktadır. Sigortacılık kanun sektörü düzeni sağlaması gerekirken “bana bir daha gelme kanunu”(S11) olmuştur. Örneğin mesleği yapabilme şartlarının çerçevesi olmadığından herkes sigortacılık yapabilmekte, denetimin yetersizliğinden ise haksız rekabet artmaktadır. “Can ve mal sigortalarında oluşacak hasarlarda her acentenin birlikte çalıştığı bir avukatı olmalı ki hukuki destek yoluyla acentenin ve hasar gören tüketicinin hakları savunulmalıdır.(S6)” Yapılan mülakatlarda teknik personellerin çoğunluğunun 5684 sayılı sigortacılık kanununu okuduğu ancak hatırlamadığı bilgisine ulaşılmıştır.

4.6. Sigortacılık Ürünleri ve Pazarlaması Sorunları

“Sigortacılık gibi her zaman rekabetin yaşandığı sektörlerde sürekli gelişme ve yenilik sunmak gerekiyor. Teknoloji çağında insanları tatmin etmek çok zorlaşıyor.(S2)” “Sigorta şirketleri kendi reklamlarını ön plana çıkarmak suretiyle acenteyi sahada yalnız bırakıyor.(S7)” Ürün bazlı reklam müşteriye bilinç kazandıracak gibi satışları da artıracaktır. “Ürün ön planda olmayınca satışları artırıp karı artıracak tek kanal acente satışları oluyor. Bu durum acentelerin ve personellerin üzerinde yoğun baskı oluşturuyor.(B4)” Bu baskı personeli tüketiciyi bilgilendirmeden ziyade satış yapılacak bir unsur olarak görmesine neden oluyor.

4.7. Sigortacılığın Yapısal Sorunları

Sigortacılık sektörünün etkin bir denetim mekanizmasının olmaması, acentelerin haklarını koruyacak, sektör çalışanlarının hakkını savunacak bir örgütlenmenin olmaması birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Yeteri kadar kurumsallaşmanın olmaması sektör kültürünü ve meslek etiğini de oluşturmamıştır. Acenteler sigorta şirketlerine karşı bir hak talep edemediği gibi

personellerde acentelere karşı bir talepte bulunamamaktadır. Bu durum karşılıklı olarak tarafların hak kayıplarına neden olmaktadır. Söz hakkının olmaması kişide değersizliği oluşturmakta ve meslek, gerektiği seviyeye ulaşamamaktadır.

Sigortacılık sektöründe önemli bir paya sahip “hayat sigortaları çoğunlukla bankalar aracılığıyla yapılmaktadır.”(B5) Kredilerde zorunlu tutulan hayat sigortaları bankaca üretilmesi de krediye ön şart kabul edilmektedir. Bu gibi “büyük hacimli sigortalar sermaye yeterliliği bakımından bankalarca yapılmakta ve piyasada bankalara yönelik bir ayrıcalık doğmasına neden olmaktadır.”(S5) Banka şubelerinde kredi servisi çalışanları şubelerinde kendi müşterisinin mecburen sigorta yaptırması ile, sürekli müşteri takibi yapan acentelerin çok üzerinde sigorta hacmine ulaşmakta ve haksız rekabet oluşmaktadır. Yapılan mülakatlarda acente teknik personelleri yöneltilen sorulara mesleki olarak cevap verirken banka personelleri sigortacılığı genel olarak “ilave yük”(B1) olarak gördüklerini beyan etmişlerdir. “Banka çalışanlarının sigorta çalışmalarının ücretlerinde bir değişime neden olmaması”(B3) bunun en büyük sebebi olduğu beyan edilmiştir.

4.8. Sigorta Sektörünün Rekabet Sorunları

Sigortacılık sektöründe çalışmaya başlayıp takip eden yıllarda mesleki olarak kendini yetiştiren personellerin sigortacılığı başka bir işinin yanında ilave bir iş olarak görmesi en büyük rekabet sorununu oluşturmaktadır. “Bazen bu kişi bir emekli olduğu gibi emlakçı, galerici, fatura tahsilat ofisi ya da bir komisyoncu da olabilir.”(P2) Tanıdığı biri vasıtasıyla sigorta ekranını açabilmesi yada iletişim kanallarıyla ulaşarak poliçeyi oluşturabilmekte ve bunun önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.

Dijitalleşme hızla artarken internet kanalıyla kişilerde sigortaya ulaşabilmekte ve acentelerin online sigortacılar almaktadır. Hiçbir bedel ödmeden tüketiciler bilgisayarları başında kendi poliçelerini oluşturabilmektedir. Oluşan acenteler açısından haksız rekabet mi yoksa tüketiciler açısından serbest piyasa ekonomisinin dijitalleşme ile sağladığı avantaj mı olduğu bilinmemektedir. Burada tüketicinin bilgilendirilme imkânı çok düşük olup sadece fiyat odaklı olduğu bilinmelidir. Sonraki

zamanlarda oluşacak hasar ile birçok sorunu da beraberinde getireceği unutulmamalıdır. “Dijital sigortacılık yaygınlaştığında acentelerin rekabet şartlarının zorlaşacağı”(S21) sektör çalışanları tarafından beyan edilmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Sigorta personelleri ya da tüketiciler tarafından yanlış hazırlanan poliçeler yada hasar anında yapılan yanlış tespitler yoluyla sigortacılık sistemi ekonomik açıdan zorlanmakta ve sigorta primleri yükselerek diğer dürüst tüketicilerin zarar görmesine neden olmaktadır. Sigorta poliçeleri hazırlanırken ya da hasar tespiti yapılırken daha ince detaylar tüm yönleriyle hüküm altına alınarak çerçeve tam olarak çizilmeli, sigorta süreci kimsenin iyi niyetine bırakılmamalı sonradan kimsenin mağdur olmaması sağlanmalıdır.

Türkiye’de toplumun en büyük eksikliğinin eğitim olduğu farklı mecralarda sık sık dile getirilmektedir. Finansal okur-yazarlık da bireylerin sorunlarının başında gelmektedir. Ortaöğretim seviyesinden yüksek okullara kadar finansal bilinç yeni nesillere aşılmalı, lisans düzeyinde ise iktisadi ve idari bilimlerde ve dahi sosyal bilimler bölümlerinde branş dersi olarak verilmelidir. Böylelikle sigortacılık alanı için zaman içinde bilinçli personeller ve bilinçli tüketiciler oluşacaktır. Böylelikle sigortacılık sektörünün etik sorunlarının zamanla azalacağı ve daha profesyonel bir yapının sektöre hâkim olacağı tahmin edilmektedir.

İnsanoğlunun mevcut varlığının olası hasarlara karşı güvence altına almak sigortanın insan hayatında vazgeçilmez bir yer edinmesine neden olmuştur. Bu durum ülkemizde sigortacılık bilincini sürekli olarak yükseltmiş olsa da henüz istenilen seviyeye erişirmemiştir. Son yıllarda bazı sigortalarda yapılan hukuki düzenlemeler sigortacılıkta tabana yayılma oranlarını artırmıştır. Örneğin deprem sigortası olmadan konutlarda herhangi bir satış ya da abonelik işleminin olmaması sigortayı zaruri kılmış ve toplumda bu bilinci yerleştirmiştir(Kaplan, 2009;353).

Tüketicilere yansıyan sigorta maliyet tutarları yüksek olmakla birlikte toplumun gelir seviyesinin de düşüklüğünü göz önüne çıkarmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki sigorta

oranlarının Türkiye'ye oranla hayli yüksek olduğu karşılaştırmaları ülkemizin gelir seviyesiyle birlikte düşünüldüğünde anlamsız hale gelmektedir.

Sigortacılık sektörünün önemli bir sorunu ise piyasada yaşanan rekabettir. Zira sektörde kurumsal bir örgütlenmenin olmaması sigorta acentelerinin haklarının savunulmasını zorlaştırmaktadır. Acente olabilmek için bir işletme belirli yükümlülükler altında ve şartlar çerçevesinde çalışırken acente olmadan kayıt dışı yollarla poliçe üretilmesinin önüne geçilememekte ve takibi yapılamamaktadır. Denetimin olmadığı sektörlerde her türlü kayıt dışılık oluşmakta ve sektörde etik kurallar oturmamaktadır. Uzun yıllardır sektörde çalışan acente sahiplerinin hiçbir denetleme görmediklerini ifade etmeleri denetimden bu kadar uzak olunması hayli ilginçtir. Sektörde denetleme hizmette kaliteyi de getirecek ve kayıt dışılığı da önleyecektir. Denetim yeni istihdamı da doğuracak ve üniversitelerden yeni mezun olan gençlerle dinamizm sağlanırken üretilen hizmette kalite de yükseltilecektir.

Sigorta acentelerinin en büyük rakibi, asli işi sigortacılık olmayan banka şubeleridir. Prim üretiminde dikkate değer bir büyüklüğü olan bankaların kendi ürünleri yanında, satışında tüketiciyi mecbur tuttuğu sigorta ürünleri ile ön sıralarda yer almaktadır. Bankaların daha çok kar ve satış odaklı çalışmaya odaklanmasında müşterileri yeterince bilgilendirmemekte ve mağduriyet yaşayan tüketici nezdinde sigortacılık güven kaybetmektedir. Rekabeti düzenleyen bir takım yenilikler yapılırsa da sigorta şirketleri, sahada yüksek meblağlı sigortaları acentelerin yapmasına izin vermezken bir banka şubesi kolaylıkla yüksek meblağlı riskleri karşılamakta ve haksız rekabete öncü olmaktadır. "Büyük balık karlılığıyla küçük balığı yemekte" ve sigortacılık karının büyük kısmını bankalar elde etmektedir.

Sigorta acentelerinin aracılık ettiği hasar tazminat ödemeleri gecikmeleri acentelerin mağdur olmasına ve tüketici nezdinde güven kaybına neden olmaktadır. Oysa sigorta şirketlerinin sahadaki tüketiciye dokunan parmak uçları gibi çalışan acentelerin her türlü sorunlarının giderilmesi elzemdir. Kesilen poliçeden sonra hasar oluştuğunda tüketici doğrudan muhatabı olan sigorta şirketini değil de doğrudan poliçeye aracılık eden sigortacısını ararken sigorta

şirketlerinin acentelerin yaşadığı problemleri görmezden gelmesi adil değildir.

Türkiye'de sigortacılık şirketleri tüketicilere sigorta satışını kendileri ya da sigorta aracıları eliyle yapmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde sigorta primlerinin çoğunluğu acenteler vasıtasıyla üretilmektedir. Bu durum sigortacılık alanında acenteleri ön plana çıkarmakta ve sektör sorunlarının merkezinde konumlandırmaktadır. Sigorta acentelerinin yaşadığı tüm problemleri çözüme kavuşturmak, sigortanın asli görevi olan riski paylaşmak ve finans piyasasının desteklenmesi görevlerinde doğrudan etkili olacaktır. Etik problemler adlı bu çalışmanın farklı bölgelerde devamının sağlanması sektörel bazı sorunların öne çıkmasında da etkili olacak, sektör temsilcilerinin daha iyi şartlarda çalışmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alpay, S. & Çetin, A. (2019). Sigorta Hileleri: Türk Sigorta Sektörüne Yönelik Bir Değerlendirme. *Management and Political Sciences Review*, 1 (2) , 7-28.
- Aslan, H. (2015). Takaful (Islamic Insurance) Applications in Turkey: Problems And Proposals. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1 (1) , 93-117.
- Akindola, O. A. & Tsowa, I. L. (2010). *Ethical issue: A problem in Nigeria insurance companies*. (Master's Thesis) Blekinge Institute of Technology, School of Management, Sweden.
- Çakar, R. & Yıldırım, İ. (2015). Türkiye'de Sigorta Dağıtım Kanalları ve Sigorta Acentelerinin Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* , (51) , 424-435.
- Çelikkol, H. & Dalkılıç, N. (2010). Türkiye'de Sigorta Sektöründe İstihdam, Eğitim ve Geleceğe İlişkin Öneriler. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (2) , 73-80.
- Gül, H. & Gökçe, H. (2008). Örgütsel Etik ve Bileşenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1) , 377-389.
- Holland, C. P., Mullins, M., & Cunneen, M. (2021). *Creating Ethics Guidelines for Artificial Intelligence (AI) and Big Data Analytics: The*

Case of the European Consumer Insurance Market. SSRN 3808207.

İştar Işıklı, E. (2018). Hastane Çalışanlarının Meslek Etiği Hakkındaki Görüşlerinin ve Etik Sorunlarının İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (66) , 861-873.

Kaplan, Ç. (2009). Kamu Yönetiminde Etik ve Kamu Çalışanlarının Etik Kavramını Algılayışları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (3), 343-355.

Karaman, D. (2018). Sigortacılık Sektörünün Güncel Sorunlarının Belirlenmesi: Alanya'da Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (10) , 29-37.

Kırel, Ç. (2000). *Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması*, Eskişehir: A.Ü.A.Ö.F. Yayınları.

Küçüköğlü, M. T. (2012). Etik Değerler ve Etiğin Kurumsallaşması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1) , 177-185.

Tiyek, R. & Peker, K. (2015). Örgütsel Etik Davranışlar: Bir Araştırma. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (1) , 113-136.

Mercan, A. & Tunay, N. (2019). Sigorta Sektöründe İş Etiği Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Ekonomi ve Siyaset Özel Sayı*, 57-72.

Özbolat, T. (2007). *Temel Sigortacılık*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Özdoğru, H. & Çetin, Ç. (2017). "Türkiye'de Sigortacılıkta Güncel Sorunlar". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*. Cilt.52 (2) :57-70.

TOBB, (2021). *Sigorta Acenteri*, <https://www.tobb.org.tr/SigortacilikMudurlugu/SigortaAcenteleri/Sayfalar/Levhaya-Kayitli-Acente-Sorgu-Sayfasi.php>. (Erişim Tarihi:17.10.2021)

TSB, (2021). <https://www.tsb.org.tr/tr> (Erişim Tarihi:17.11.2021)

Yenisu, E. (2019). Sigortacılık Sektörü ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: Türkiye Örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2) , 206-217.

Yıldırım, İ. (2013). Türk Sigortacılık Sektörünün yumuşak Karnı: sigorta

suiistimalleri Sorunu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1) , 331-340

Yıldız, A. (2007). *Kobilerde İş Ahlakı: Adapazarı Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı,

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

Sürdürülebilir Katı Atık Yönetim Örneği Olarak Brezilya ve Kâğıt Toplayıcıları Kooperatifleri

Brazil as an Example of Sustainable Waste Management and Paper Collectors Cooperatives

Emre METE^{a,*}

^a Doktora Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5921-0569

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 23. 02. 2022

Revizyon: 15.04.2022

Kabul: 24.04.2022

Anahtar Kelimeler: Katı Atık, Atık Yönetimi, Sürdürülebilirlik, Atık Toplayıcıları, Brezilya

ÖZET

Bugünün toplumunda artan ve çeşitlenen tüketim kültürü, büyük çöp yığınlarının oluşmasına neden olmaktadır. Oluşan çöp yığınları toplumu hem çevresel hem de ekonomik olarak etkilemektedir. Aynı zamanda çöpler ya da benzeri atıklar insan sağlığını ve toplumsal yaşamı kötü etkilemektedir. Bu atıklar türlerine göre değişiklik gösterir. Bu atıklar evsel atık, sanayi atıkları ve tarım atıklarıdır. Uzun vadede tüketim kalıplarının değiştirilmesi, daha az tüketmek ya da geri dönüşüm ile bu sorun bir çözüme ulaşabileceği düşünülmektedir. Bu uzun vadeli uygulamalar hem merkezi hem de yerel yönetimin kararlı politikaları ve sıkı denetimleri ile mümkün olabilir. Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir katı atık yönetimi bu çözümü amaçlamaktadır. Ancak sürdürülebilir atık yönetimi toplumun bütün kesimlerinin iştiraki ile gerçekleşmelidir. Bu çalışmada da amaç, sürdürülebilir katı atık yönetimi için toplumsal olarak neler yapılabileceğini göstermektir. Bu amaçla Türkiye’de sermaye temelli görülen çöp sorunu, katı atık toplayıcıları üzerinden anlatılacaktır. Son bölümde ise alternatif bir yol olarak Brezilya’daki katı atık kooperatifleri örneği ele alınacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 23. 02. 2022

Revised: 15.04.2022

Accepted: 24.04.2022

Keywords: Solid Waste, Waste Management, Sustainability, Waste Collectors, Brazil

ABSTRACT

The increasing and diversifying consumption culture in today's society causes large garbage heaps. The resulting garbage piles affect society both environmentally and economically. At the same time, garbage or similar wastes affect human health and social life badly. These wastes vary depending on their types. These wastes are domestic waste, industrial waste and agricultural waste. It is thought that this problem can be solved in the long term by changing consumption patterns, consuming less, or recycling. These long-term implementations can only be possible with the determined policies and strict controls of both central and local governments. Sustainable development and sustainable solid waste management aim at this solution. However, sustainable waste management should be realized with the participation of all segments of society. This study aims to show what can be done socially for sustainable solid waste management. For this purpose, the garbage problem, which is seen as capital-based in Turkey, will be explained through solid waste collectors. In the last part, the example of solid waste cooperatives in Brazil will be examined as an alternative way.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: emremete76@gmail.com

Atif: Mete, E. (2022). Sürdürülebilir Katı Atık Yönetim Örneği Olarak Brezilya ve Kâğıt Toplayıcıları Kooperatifleri, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 125-132.

1. Giriş

Türkiye’de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin son olarak 2020 yılında hazırladığı raporda imalat sanayi işyerleri, maden işletmeleri, termik santralleri vb. kuruluşlar ve hane halklarında, 30,9 milyonu tehlikeli olmak üzere 104,8 milyon ton atık üretilmiştir. Bu rakam 2018 verilerine göre yüzde 10,5’luk bir artışa tekabül etmektedir (TÜİK, 2021). OECD ülkeleri arasında ise ABD, Yeni Zelanda ve Danimarka kişi başına en fazla kentsel atık üreten ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Türkiye bu ülkeler arasında 24. sırada yer almaktadır. Rapora göre daha zengin ülkeler Dünyadaki atığın %34’ünü üretirken, bu ülkeler Dünya nüfusunun yalnızca %16’sını oluşturmaktadır (Statista, 2019). Dünya Bankası rakamlarına göre bu artışın aynı şekilde seyretmesi halinde 2050 yılına gelindiğinde Dünya nüfusu iki katından fazla artarken, çöp üretim miktarının da buna müteakip bugünden en az %70 daha fazla olması ön görülmektedir (WorldBank, 2018).

Yukarıdaki rakamlar çöpün hem günümüzde hem de gelecekte ne kadar önemli bir sorun olduğunu bizlere anlatmaktadır. Sanayileşme ile üretimin artması, nüfusun hızlı yükselmesi, artan üretim yanında tüketim kalıplarının değişmesi yaşadığımız gezegeninin çöp yığınlarıyla dolmasına neden olmaktadır. Ayrıca sanayisi olmayan ve üretimi fazla olmayan pek çok üçüncü dünya ülkeleri de bu sürece katkıda bulunmaktadır. Dahası yukarıdaki istatistiklerde de yer alan katı atıklar, genellikle düzensiz toplama yöntemleri ile şehre uzak vadiler, kurumuş nehir yataklarında vahşi biçimde depolanmakta, denizlere ve göllere boşaltılmaktadır. Bu durum hem çevrenin kirletilmesine hem de doğal kaynakların yok olmasına neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzluğun giderilmesi ve daha işlevsel kaynak kullanımı için katı atık yönetiminin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Katı atık yönetimi çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan en iyi olanı ortaya koymayı amaçlayan bir sistem sunar ve bu işleyiş beraberinde insan sağlığını ve güvenliğini de önceleyen bir anlayışa haiz olmayı gerektirir. Ve en nihayetinde katı atık yönetimi açısından sürdürülebilir bir sistemin ortaya çıkışına ve

ülke açısından da sürdürülebilir kalkınma açısından katı atık yönetimini bizlere sunar.

2. Sürdürülebilir Katı Atık Yönetimi

Sürdürülebilir katı atık yönetiminde üç etken vardır. Bu etkenler çevrenin kirletilmemesi, ekonomik bakımdan da daha makul fiyatlandırılmış bir sistem kurulması, son olarak da sosyal yönden toplumun kabulünün alınabildiği, etkileşime geçebildiği ve de eğitebildiği bir sistem kurulmasıdır (Bilgili, 2020: 93-94). Özellikle Neoliberal ekonomi politikaların benimsendiği günümüzde bu üç etkenin uygulanmasını zaruri kılmıştır. Ülkemizde de yine benzer biçimde katı atık yönetiminin bir çöp sorunu olmaktan ziyade sürdürülebilir bir sistemin parçası olarak görülmeye başlaması neoliberal politikaların benimsenmeye başladığı 1980’li yıllara denk gelmektedir. Bu yıllara değin temizlik hizmeti ve çöpün bertaraf edilmesi yerel yönetimlerce sürdürülen bir kamu hizmeti olarak görülmüştür. Yine 1980’li yıllardan itibaren Türkiye, Batılı ülkelerin katı atık teknolojileri ve bu konudaki stratejilerini kendi sistemine entegre etmeye başlamıştır. Bu süreç ilk aşamada BM yoluyla uluslararası anlaşmalar; ikinci olarak da liberalizasyon, özelleştirme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Burada amaç devletin küçülmesi ve çöp sorunu olarak kamu hizmetinin bir parçası olarak yürütülen atık yönetiminin yerli/yabancı özel sektöre ya da sermaye gruplarına devredilmesidir (Atlı, 2001: 63-64). Böylece dönemin neoliberal politikaları yalnızca sorun olarak görülen çöpü bir “ürün” olarak görmüş ve çöp bir meta halini almıştır. Bu noktada çöpü bir “ürün” olarak gören bir işgücü olan “katı atık toplayıcıları” önem kazanmıştır. Neoliberal politikaların palazlanması ile birlikte bu enformel sistemde çalışan işçilerin de sayısı da katlanarak artmıştır (Demircan, 2016: 54).

Topluma nüfuz eden bu enformel sistemde kayıtsız toplayıcılar üzerinden işleyen metalaşma düzeni, AB uyum süreciyle birlikte yeni bir yapısal değişim ve hukuki temele oturmuştur. Bu değişikliklerle yeni düzen ve uyumda sermayenin yatırımının önünü açan bir denklem ortaya çıkarmıştır. Bu durumda artık katı atık toplayıcıları üzerinden değil, sermayenin merkeze alındığı görülebilir. Bu durumun somut örneği olarak

özellikle son dönemde katı atık toplayıcılarının haksız kazanç sağladıkları gerekçesiyle depolara yapılan baskınlar verilebilir. Böylece artık atık toplayıcılarının hükümet nezdinde artık “gönüllü çevrecilerden” “şehir eşkıyalarına” dönüştüğünü de görebiliriz (BBC, 2021a).

Sürdürülebilir bir atık yönetimi elbette daha az tüketimin olduğu, kaynakların daha rasyonel kullanıldığı ve gereksiz çöpe neden olan tüketim kalıplarının değiştiği bir sistemi amaçlar. Bütün bu unsurlar uzun dönemli bir planın parçasını oluşturmaktadır. Ancak güçlü bir sürdürülebilir katı atık politikası için ülke şartları da oldukça önemlidir. Türkiye gibi plastik ve kağıt tüketiminin fazla olduğu ve de ayrışma sistemlerinin vahşi depolama üzerinde işlediği bir ülkede, güçlü sürdürülebilir bir katı atık politikası için atık toplayıcılarını da sisteme entegre edildiği bir sistem daha işlevsel hale gelebilir. Sürdürülebilirlik tartışmalarında devlet düzenleyici ve denetleyici bir rodedir. Devlet ve kamu kurumları bu noktada öncül olması da büyük bir gerekliliktir. Ancak sürdürülebilirliğin sosyal ve toplumsal yönüne de değinilmesi gerekir. Başından beri ileri sürdüğümüz entegrasyon ancak toplumsal yönüyle de ele aldığımız sürece “sürdürülebilir”dir.

Türkiye atık yönetiminin toplumsal yönünü de geçimini çöpten kazanan atık toplatıcıları üzerinden yürümeli ve atık bu noktada sermaye-kamu ilişkisinde bir metalaşma örneği olarak ele alınması gereken bir süreç olarak görülmelidir. Sürdürülebilir çevre ve Sürdürülebilir kalkınma örneği olarak atık yönetimi şüphesiz çok önemlidir. Ancak Türkiye şartlarında katı atık toplayıcıları üzerinden emeklerinin karşılığını aldığı hem de çevresel bilincin toplumun tüm katmanlarına yayılabildiği bir sistem de söz konusudur. Çalışma bu durumu ortaya koymaya çalışacaktır. Ancak katı atık toplayıcılarının durumuna odaklanmadan önce çöpün nasıl bir metaya dönüştüğünü, sonrasında da bu durumun Türkiye ve AB mevzuatlarındaki dönüşümle ilişkisine odaklanılması gerekmektedir.

3. Atıktan Çöpe: Bir Meta olarak Çöp

Meta kavramı kısaca insan ihtiyaçlarını gideren nesne olarak tanımlanabilir. Bu noktada meta dışsal bir nesnedir. Metalaşma kavramı ise piyasada mübadele edebilmek ve

kâr elde edebilmek için kullanılmasıdır. Bu noktada “kullanım değerlerinin mübadele değerlerine dönüşmesine işaret eder ve üretim ilişkilerinde bir değişim olduğunu” gösterir (Marshall, 2005: 498). Verili bir ürünü meta olarak görüldüğü metanın da bir sermaye ürünü olarak nitelendirildiği; ikili nitelik olarak önce kapitalist sistemde üretim araçlarının kendi değerlerini genişlettikleri, ikinci olarak da üretim araçlarını yeniden dönüştürdükleri bir sisteme de kapı aralar (Yılmaz, 2013: 35).

Mal ya da hizmetlerin her biri zamanla metalaşma potansiyeli gösterir. Bunun önünde hiçbir engel yoktur. Ancak bu durum sadece kapitalist topluma içkindir. Kapitalist sistemde toplumsal işleyiş, o dönemde ihtiyaç duyması halinde alelade bir taş parçasını bile estetik bir tasarım ile metalaşabilir. Bu ancak üretici ile tüketici arasındaki içsel ilişkiler ile ortaya çıkabilir. Buradan metanın yalnızca fiziki bir varlık olarak görülmemesi de gerekmektedir. Eğitim, sağlık ve hatta bilgi de piyasa şartlarında bir meta olarak sunulabilir. Kamusal hizmetler de bu çerçevede metalaşmaya uygundur. Kısaca piyasada halihazırda piyasalaşmadan kalabilecek bir şey bulabilmek mümkün değildir. Kapitalizm tarihi de doymak bilmez bir iştahla metalaşma eğiliminin tarihidir (Özsoy, 2011: 127-129).

Marx, sermaye birikiminin genişletilmesine aracılık edilmesinde metalaşmanın kullanıldığını ileri sürerken, üretimi ve değişimi de özgül bir ilişki olarak ele alır (Yılmaz, 2013: 35). Bu çerçevede metanın sermaye sahibi için daha ilgi çekici olması için metanın bir başkasının kullanım değerine haiz olması gerekir. Meta bu noktada paraya içkin ve ilişkiseldir. Meta, istendiği durumda arkasındaki emek sürecini gizil hale getirip kendini en ışıltılı halde sunmasını bilir. Böylece nesnelere metaya dönüştüğü bu durumda iş bölümüne ihtiyaç duyulur. Daha iyi anlaşılabilir olması için çöp örneğinden hareket edecek olursak, çöpü bir metaya dönüştürecek bir ürün olarak görüldüğünde arkasında tüketicinin ve sermayenin ikili ilişkisine dayanan bir iş bölümü doğar (Demircan, 2016: 50-51). Yani bir maddeyi insan açısından meta haline getirilmesi, o maddenin yararlı olarak görülmesi ile eş değerdir. Ancak sadece yararlılık ilkesi o ürünü tamamıyla meta haline getirmez. Maddenin meta olabilmesi için kullanım ve

değişim değerine de haiz olması gerekir (Yılmaz, 2013: 36). Yani bir pasta ustasının çocuğunun doğum günü için evinde bir pasta yapması yararlı bir eylemdir. Ancak burada pasta ustası kendi sermaye birikimine ya da maddi durumunun artmasını, zenginleşmesini sağlayamaz. Ne zaman ki pastayı pastanede belirli bir ücret karşılığında satabilirse o zaman o ürün bir meta haline gelir ve pastacıya sermaye birikimi sağlayabilir.

Yani buradaki yaşamsal nitelikte yapılan ya da kişisel ihtiyaçları gidermek için yapılan faaliyetler yalnızca kullanım değerini temsil ederken; aynı ürünü bir ticari faaliyete dönüştürülmesi ya da o ürünü bir ticari mekan olan berberde, restoranda verilmesi o ürünün değişim değerini sağlar. Değişim değerini sağlayan yukarıdaki örnekteki gibi yararlı emektir. Yararlı eylem neticesinde ürünün kullanım değerlerini sağlayan maddi unsurlarından da soyutlanması demektir. Soyutlanma sonrasında emek türlerinin de bir önemi kalmaz ve emek “soyut emeğe” indirgenmiş olur (Yılmaz, 2013: 36-37). Yararlılık, kullanım değeri ve değişim değeri metalaşma sürecini gözler önüne serer. Peki toplumda zenginlik sağlayıcısı araç setleri ne kadar geniştir? Dünyada kapitalist üretim biçimi muazzam yığınlar halinde artışa da neden olmaktadır. Ne kadar üretirsen bir o kadar da atığın olur. Farklı bir çalışma konusu olsa da insanların tüketim kalıpları da bu atıklara neden olmaktadır. Ancak bu yığınlar, yani çöpler bir “meta” olarak görülebilir mi?

Demircan’a göre en başından itibaren çöpler de tıpkı doğal kaynaklar gibi potansiyel kullanım değerleri ile değer maddi taşıyıcısıdır. Bu maddi potansiyel bir süre sonra toplumsal alanda açığa çıkmayı beklese de emeğin dokunuşu ile kullanım değeri haline getirilir. Yani bir hammadde olarak en başında atıl görülen çöp, potansiyeli olan bir kullanım değerine emeğin dokunuşu ile sahip olur (Demircan, 2016: 52). Emeğin soyutlanmasına değinmemizin gerekliliği bu nedenledir. Daha geniş bir perspektifte konu daha anlamlı hale gelebilir:

Temel tüketim ihtiyaçlarını çöplerden karşılamak zorunda kalan insanlardan tutun da, çöplerde sanat eserleri yaratmak için materyal arayanlara kadar her birey bir kullanım değerinin peşindedir. Sanatçı kullanım değeri atfettiği çöpe kendi emeğini

katarak yeni bir kullanım değeri yaratabilir ve böylelikle çöpün değerini artırabilir. Ama mübadele alanına girmediği sürece bu değer kendini büyüten bir değer olmayacaktır. Geri dönüşüm işçisi emek gücünü harcayarak kullanım değerinin değişim değerine, yani metalara dönüşmesinde bir aracı işlevi görmekten öte bizzat bu değişimin mimarıdır (Demircan, 2016: 52).

Sermaye içinse çöp, yukarıda değindiğimiz gibi her an değişim değerine haiz olabilecek ve potansiyeli olan nesnelere. Ancak bu potansiyelin bir yatırım alanına dönüştürülmesi, eskiden bu yana ancak atık toplayıcılarının elinde verili potansiyeline kavuşması ile mümkün olmuştur. Sermaye açısından potansiyelinin yatırıma dönüştürülme süreci ise Türkiye’de 2000’ler sonrası AB Uyum Yasaları çerçevesinde mümkün olabilmıştır. Bugünlerde yaşadığımız atık toplayıcıları ile devlet arasındaki çelişkili durumunun başlangıcı da uyum politikaları ile koşut ilerler. Bu nedenden ötürü önce AB süreci ve daha sonra sürecin Türkiye’deki hukuksal mevzuattaki etkilerine odaklanmamız gerekir.

4. Katı Atık Yönetiminin Hukuksal Zemini

Türkiye’nin atık yönetimi meselesine ağırlık vermesi Türkiye’nin, Avrupa Birliği’ne (AB) giriş süreciyle yakından ilintili olmuştur. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren AB ile uyum sürecinin hızlanması ve müzakerelerin yoğunlaşması ile Türkiye pek çok alanda olduğu gibi çevre konusunda da AB mevzuatlarına uyumlu politikaları benimsemeye başlamıştır. Bu çerçevede kabul edilmeye çalışılan politikalarla atık yönetiminde amaç, atıkların yeniden kullanımını, geri dönüşüm, atıkların enerjiye çevrilmesi ve atıkların bertaraf edilmesi olmuştur (Bilgili, 2020: 1271-1272). Ancak atıkların çeşitlilik göstermesi nedeniyle yasal düzenlemeler de farklılaşmıştır. Bu nedenle öncelikle Anayasa olmak üzere Türkiye’deki yasal düzenlemelere bakılmalıdır.

4.1. Türkiye’de Atık Yönetimi Düzenlemeleri

Türkiye’de atık meselesi, Anayasanın 56. maddesindeki gibi genel bir çevre sorunu olarak görülmüştür. Ancak Anayasada genel bağlamıyla “çevre” meselesi olarak ele alınan atık meselesi, daha sonra 2872 sayılı Çevre

Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile daha geniş

anlamlarıyla sunulmuştur. Aşağıdaki tablo bu genel bakışı sunmaktadır.

Tablo 1: *Türkiye'nin Atık Yönetimi Mevzuatına Genel Bakış*

T.C. Anayasası	Normlar Hiyerarşisine göre en üst norm olan 1982 Anayasasının 56. maddesi çevre konusunda genel bir ilke ortaya koyar. Bu maddenin atık yönetimi açısından önemi ise çevre ve insan sağlığına etkisi olabilecek her türlü eylemde sorumluluğu devlet ve vatandaşa yüklemesidir.
2872 Sayılı Çevre Kanunu	Bu yasada “çevre” bütün vatandaşların ortak malıdır. Atık yönetimi açısından önemi ise “kirletme yasağı” ve “kirleten öder” ilkesine sahip olması, kirlenme ihtimali olan yerlerde tedbir alınması ve bertaraf edilmesidir. Gerçekleşen bir vaka karşısında da olayın giderlerinin kirleten tarafından karşılanacağı belirtilmiştir.
5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu	Bu kanunun 181 ve 182. maddeleri Çevre Kanunu'nda belirtilen “kirletme yasağı” ve “kirleten öder” ilkesinin cezai müeyyidelerinin nasıl olacağını ayrıntılandırılmıştır.
5393 Sayılı Belediye Kanunu	5393 sayılı Belediye Kanunu atık yönetimi konusunda madde 15 g bendinde “Kati atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak” konusu belediyelerin sorumluluğuna yüklenmiştir.
5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu	5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununun 7. maddesinin i bendi sürdürülebilir bir kalkınma çerçevesinde atıklar konusunda daha geniş yetki ve sorumluluklarla donatılmıştır.

Kaynak: *Bilgili (2020) ve Öztürk (2015)'den yararlanılarak yapılmıştır.*

4.2. AB Uyum Sürecinde Katı Atık Yönetimi

AB, çevre sorunsalı içerisinde hava ve su kalitesi, atık yönetimi, doğanın kontrolü, kimyasallar, gürültü kirliliği ve de iklim değişikliği gibi alanları kapsayan 500'den fazla yasal düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeler üye ülkeleri kapsamakta ve “önleyicilik, ihtiyat, kaynağında düzeltme, kirleten öder” gibi ilkeler temelinde ülkelerin çevre politikalarında yol gösterici olması amaçlanmaktadır (Sapmaz Veral & Yiğitbaşıoğlu, 2018: 2). Atık yönetimi AB için de Türkiye'de olduğu gibi ilk olarak bir çevre sorunu olarak ele alınmış olsa da bu konuda daha sonra pek çok düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1970 ve 1980'lere kadar gerçekleşen çevresel problemler de hep kötü yönetildiği düşünülen atık sorununa bağlanmıştır. Bu nedenle AB, 1970'li yıllardan itibaren zorunlu olarak atık konusunda tedbirlerini geliştirmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Atık Çevre Yönergesi 1975 yılında kabul edilmiş, 1978 yılında Toksik ve Tehlikeli Atık Hakkında Konsey Yönergesi, 1984 yılında da Tehlikeli Atıkların Sevkiyatı yürürlüğe girmiştir. Ancak bu üç yönerge AB içerisinde atıkların maliyetlerini yükseltmiştir. AB ülkeleri bu nedenle maliyet düşürmek amacıyla atıklarını Doğu Avrupa ülkelerine

ihraç etmiştir. Fakat burada benimsenen deyim yerindeyse “halının altına süpürme” eylemleri büyük bir toplumsal muhalefetle karşılaşmıştır. Bu nedenle 1989 yılında imzalanan Basel Sözleşmesi ile çevrenin korunması amacıyla atıkların üçüncü dünya ülkelerine atık sevkiyatı azaltılmaya çalışılmıştır. 2000'lerin başında ise Atık Yakma Yönergesi, Düzenli Depolama Yönergesi, ambalaj atıklarının azaltılmasına yönelik önlemler ve geri dönüşüm gibi alanlara yoğunlaşarak atık sorununun çözülmesi amaçlanmıştır (CPS, 2012).

Atık yönetiminde soruna yönelik en iyi çözüm bir atık yönetim hiyerarşisi oluşturulması ile gerçekleşmiştir. Atık hiyerarşisi yeniden kullanım, geri dönüşüm/geri kazanım, yakma ve son olarak da düzenli depolama olarak belirlenmiştir. AB mevzuatları da atık hiyerarşisi temelinde “kirleten öder ilkesi” ve “öncelikli atık akımlarının benimsenmesi” anlayışlarına dayanmıştır. Bu ilkeler, hem AB ülkelerinde hem de AB aday ülkelerin iç mevzuatında yer edinmiştir. Türkiye'de en önemlileri 2015 yılında çıkarılmış olan Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2019 yılında çıkarılmış Sıfır Atık Yönetmeliği ve son olarak 2021 yılında çıkarılmış olan Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği bu amaçlardan ötürü çıkarılmıştır. Türkiye'de bu konu daha çok

plastik poşetlerin ücretlendirmesi üzerinde yapılmış olsa da, atık yönetiminin AB mevzuatları çerçevesinde dönüşümüne yönelik çok önemli değişiklikler ülkemizde de hayata geçmiştir.

Ancak AB temelli bu yasal dönüşümlerin kağıt üzerinde başarılı dursa da uygulamadaki işlerliği tartışmalıdır. Burada yapılması planlanan yasal dönüşümler Türkiye’de sermaye temelli bir döngüsel ekonominin gerçekleştirilmesini amaçlayan arzuya yöneliktir. Bu noktada Türkiye’nin kendi içsel atığının kullanılıp yeniden bir ekonomik değer yaratılması istenilmiştir. Fakat gelinen noktada Türkiye, ithal çöplerin depolandığı, imha edildiği ve yeniden kazandırıldığı bir çevre ülkesine dönüşmüştür. Yani arzu duyulan politikanın tam aksi yönde ilerleme gerçekleşmiştir. Bunu istatistiklerle de teyit etmek mümkündür. Eurostat verilerine göre Türkiye AB ülkelerinden en fazla çöp alan ülkedir (DW, 2020). Artık Türkiye ithal çöp ile bir döngüsel ekonomi yolunu izlediği görülmektedir. Bu göstergeler en başından bu yana ileri sürdüğümüz zayıf sürdürülebilirliğin de sacayaklarından. Ülkede bu atık sorununu güçlü bir sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınmak isteniyorsa, kendi çöpünü toplayabilecek ve atık toplama organizasyon grupları ile koordine olarak yürütülecek bir sistem yürürlüğe konulmalıdır. Böylece hem ekonomik olarak hem de sosyal olarak güçlü sürdürülebilir bir atık yönetimi sistemine sahip olunabilir. Bu koordinasyonu sağlayabilmiş örnekleri başka coğrafyalardan bulabilmek mümkündür.

5. Başka bir Alternatif Mümkün: Brezilya ve Atık Toplayıcılığı

Çöp kentsel bir terimdir. Kentin kalabalığı ve bu kalabalığın yaptığı faaliyetler sonrasında çöp dağları oluşur. Çöple ilgili bütün faaliyetler yerel yönetime ait bir hizmet olduğu düşünülür ve bu nedenle insanlar bu kavram üzerine pek düşünmez ve de kendilerini sorumluluk sahibi görmezler. Ancak çöp meselesi olduğu ilk andan son ana kadar çok daha karmaşık ilişkiler ağının ortasındadır. Bu görünmez ilişkilerle kurulu örüntüde çöpün ekonomik bir metaya dönüşmesi de özellikle Türkiye gibi vahşi depolama, imha etme ve geri dönüştürememe temelli ülkelerde “Atık Toplayıcıları”

aracılığıyla yürütülmeye çalışılır. Toplayıcılar genel olarak kentsel yoksulluk tartışmaları içerisinde dezavantajlı gruplar olarak görülür ve bu durum onları ikincil iç gücü haline getirir (Özgen, 2001).

Atık toplayıcıları temel olarak düşük gelirli, sağlıksız ve sosyal güvenceden dışlanmış meslek grubudur. İyi bir günde ancak 60-70 lira kadar kazanabilmektedirler. Atık Toplayıcıları şehrin farklı noktalarında topladıkları atıkları çeşitli depolara, atık toplama tesislerine teslim ederek geçimlerini sağlarlar. Ancak bakanlık bu sistem yerine daha çok kayıtlandırılmış sermaye üzerinden atık meselesine yaklaşmaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ankara’da 27 atık toplama firmasına 140 bin liranın üzerinde ceza kesmiştir. Bunun üzerine firmalar da atık toplayıcılardan atıklarını almayı durdurmuştur (BBC, 2021b). Bakanlığın bu tutumu atık toplayıcılarını zor durumda bırakmıştır. Ancak atık sorunu sadece kamunun cezaları ve sert tutumları ile aşılabilmesi oldukça güçtür. Devlet elbette kayıtlandırılmamış bir rant alanına göz yummak istemez. Ancak ülke gerçekleri içerisinde güçlü sürdürülebilir bir atık yönetimi inşa edilebilir. Bu durum ancak atık toplayıcılarının sisteme entegre edildiği bir düzlemde gerçekleşebilir. Çünkü bir sistemin sürdürülebilir olması için en başında söylediğimiz gibi sistemin sosyal yönünün etkin olabilmesi gerekmektedir. Geri Dönüşüm İşçileri Derneği Başkanı Dinçer Mendillioğlu’na göre ülkede yarım milyon atık toplayıcı var. Aile üyeleri de hesaba katılınca bu sayı 2 milyona kadar çıkabilmektedir (Arslan, 2016). Bu sayı hiçbir Avrupa ülkesinde karşılaşılamayacak bir noktadadır. O halde atık toplayıcılarının da sisteme entegre edilebildiği farklı bir yapı zaruridir. Bütün süreç atık toplayıcılarının aleyhine olmaktadır. Toplumsal temsilcileri de oldukça sınırlı olan bu grubu ancak Sokak Atıkları Toplayıcıları Derneği (SATDER) ve çıkardıkları KATİK dergisi temsilcilerini sağlamaktadır.

Atık toplayıcılarının kötü vaziyetinden sorunun bütün paydaşları haberdardır. Ancak atık toplayıcılarına bir çözüm bulmak yerine, daha çok yasaklayıcı bir tutum izlenmekte ve ithalata dayanan bir atık yönetimi planlaması yapılmaktadır. Bu şekilde yapılacak bir atık yönetimi aileleri ile birlikte iki milyona yaklaşan atık

toplayıcılarının da işsiz kalmasına neden olacaktır. Hem atık toplayıcıların toplumsal olarak sorunlarının çözüldüğü, hem de devletin ekonomik olarak kazanç sağladığı çevreci uygulamalara geçilmelidir. Bu çerçevede Brezilya Türkiye için iyi bir örnek gibi duruyor. Brezilya bu sorunu birçok kooperatif ve sivil toplum kuruluşu ile çözmüştür. Bu çerçevede ilk örnek bir DOW girişimi olan Coopercaps kooperatifidir. Coopercaps, Brezilya'nın başkenti Sao Paulo'da atık sorununu çözmeye çalışırken, sosyal iyileşmeyi sağlamıştır. Bu program ile beş kişilik ailesini geçindirmeye çalışan bir anne de, bir evsiz ya da cezasını tamamlamış eski bir mahkum da hayatını idame edebilme şansına sahip olabilmektedir. Kısaca program onlara yeni bir şans sağlamıştır (NatGeo, 2017).

Yeni oluşturulan sistemle Brezilya'nın her belediyesinde çöp toplama kooperatifleri çöpleri ayırmaktan ve bunları geri dönüşüm şirketlerine satmaktan sorumlu hale gelmiştir. Faaliyetler sonucunda elde edilen kar ise çalışanlar arasında eşit bir biçimde bölünmektedir. DOW buradaki finansmanı sağlarken, kooperatiftekilere eğitim verilmesini ve ekipman tedarikini de gerçekleştirmektedir. Böylece daha da profesyonel bir etkinlik alanı doğmakta ve çalışanlar da bu atık zincirinin bir parçası olmayı benimsemektedirler. Öyle ki Coopercaps başkanı Telines Basilio kendisini artık toplayıcı olarak değil, çevre ajanı olarak gördüğünü belirtmektedir. Çalışanların da çoğu yaptığı işten gurur duymaktadır. Burada bir dögüsel ekonomi oluşmaktadır (NatGeo, 2017).

Coopercaps bu kooperatiflerden sadece birisidir. Brezilya'da bu konu üzerine yoğunlaşmış ve toplumsal yaşamın gerçeği olan atık toplayıcılarla ilişkili birçok proje yürütmüştür. Bunlardan bir diğeri de çöplerden müzik aleti yapan Boomera şirkettir. Boomera, Brezilya'da atık toplayıcılarıyla çalışmaktadır. Şirketin kurucusu Guilherme Brammer, 2011'de şehri Sao Paulo'da atıklar için yenilikçi bir çözüm önerisi ararken bu şirketi kurmuştur. Şirket ağırlıklı olarak tek kullanımlık çocuk bezleri, sigara izmaritleri ve kahve kapsülleri gibi geri dönüşümü zor atık ürünlerin değerini yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Şirket ayrıca Nestle ve Adidas gibi şirketlerle de

dögüsel ekonomi için çözüm yolları da sunmuştur (Forum, 2020).

Son olarak değinilecek bir diğeri program Ecocitizen'dir. Ecocitizen, Brezilya'nın Curitiba şehrinde 200 bin tane atık işçisini Ecocitizen adlı bir kooperatif altında kaydetmiştir. Brezilya'da tanımlı olan atık toplama işçileri bu kooperatif yoluyla eşit haklara ve hakkaniyetli ücretlere sahip olmuşlardır. Bu program yoluyla 2013 yılından günümüze geri dönüşüm oranı %15'den %70'e yükselmiştir. Normalde yerel bir hizmet olan çöp toplama faaliyetleri bu kooperatif yardımıyla "Çöp olmayan çöp" yazılı kamyonetler ile toplanmaya başlanmış ve bu yöntemin daha etkili olduğu görülmüştür. Bu programa sadece maddi olarak da bakmamak da lazım. Kooperatif ayrıca "Green Exchange" programı ile dört kiloluk atık karşılığında yerelde yetiştirilmiş bir kilo meyve ve sebze vermektedir. Kuruluş ayrıca kitap, otobüs bileti gibi şeyler de bu takasa dahil edilmiştir (Thornett, 2016).

Bu kuruluşlar bizlere istenildiği takdirde sosyal yaşama uyumlu bir atık yönetiminin uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç

Çalışma boyunca katı atık yönetiminin nasıl sürdürülebilir olabileceği üzerinden tartışma yürütülmüş, katı atık yönetimi konusunda güçlü ve zayıf sürdürülebilirlik açısından da ele alınmıştır. Bu çerçevede özellikle AB süreciyle Türkiye'de sermaye odaklı bir atık yönetiminin olduğu ileri sürülmüştür. Güçlü sürdürülebilirlik için tüm toplumun yarar sağladığı, ekonomik kalkınma olarak da daha karlı olabilecek bir yöntem izlenmelidir. Bu noktada Brezilya önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

Arslan, R. (2016). *Kağıt toplayıcıları: Bundan sonra ne olacak?* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160127_atik_iscileri_arslan (Erişim Tarihi: 28.11.2021)

Atlı, A. (2001). Genel Yapı. B. A. Güler (Dü.), *Çöp Hizmetleri Yönetimi* içinde (s. 42-66). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.

BBC. (2021a). *Atık toplayıcıları "gönüllü çevrecilerden" "şehir eşkıyalarına" nasıl dönüştü?*

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58932227> (Erişim Tarihi: 28.11.2021)

BBC. (2021b). *Kağıt toplayıcıları: Bundan sonra ne olacak?*

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160127_atik_iscileri_arслан (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

Bilgili, M. Y. (2020). Katı Atık Yönetiminde Kullanılan Bazı Kavramlar ve Açıklamaları. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(2), 88-97.

CPS. (2012). *Atık Yönetimi Hakkında AB Müktesebat Rehberi*.

https://www.mess.org.tr/media/filer_public/6b/58/6b583c70-1daa-4bc5-96b5-9c988df39db1/mess_atik_yonetimi_ab_mevzuat_rehberi.pdf (Erişim Tarihi: 28.12.2021)

Demircan, Ç. (2016). Çöpte Saklı Değer, Değere İçkin Emek: Çöpün Ekonomi Politikası. *SAV Katkı*, 2, 47-65.

DW. (2020). *AB'den en çok çöp alan ülke Türkiye*. <https://www.dw.com/tr/abden-en-%C3%A7ok-%C3%A7%C3%B6p-alan-%C3%BClke-t%C3%BCrkiye/a-53153246> (Erişim Tarihi: 25. 12.2021).

Forum, W. E. (2020). *This Brazilian company can turn your trash into musical instruments*: <https://www.weforum.org/agenda/2020/09/circular-economy-brazil-recycling-waste-boomera/> (Erişim Tarihi: 20.11.2021)

Marshall, G. (2005). Metalaşma, metalaştırma. *Sosyoloji Sözlüğü* içinde (s. 498). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

NatGeo. (2017). *Recycling for a Change: Brazil's waste pickers test a new approach to transform waste management and lives*. <https://www.nationalgeographic.com/science/article/partner-content-brazil-recycling-for-a-change#:~:text=Left%3A%20Recycling%20for%20a%20Change,selling%20it%20to%20recycling%20companies.> (Erişim Tarihi: 26.12.2021)

Özgen, H. (2001). Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları. *Bilim ve Toplum*, 89, 88-101.

Özsoy, S. (2011). Bilginin Metalaşma Süreci: "Eğitimdeki Yapısal Dönüşüm"e İlişkin Bazı Çıkarımlar, S. Korkusuz Kurt, F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt (Ed.), *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* içinde (s. 121-142). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Öztürk, İ. (2015). *Katı Atık Yönetimi ve AB Uyumlu Uygulamaları*. İstanbul: İstaç Yayınları.

Sapmaz Veral, E., & Yiğitbaşıoğlu, H. (2018). Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetimi Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri ve Döngüsel Ekonomi Modeli. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-19.

Statista. (2019). *Average Annual per Capita Municipal Waste Generated by OECD Countries*.

<https://www.statista.com/statistics/478928/leading-countries-by-per-capita-generated-municipal-waste/> (Erişim Tarihi: 25.11.2021)

Thornett, R. (2016). *How Brazil rewards 'invisible environmentalists' for cutting waste*. <https://www.greenbiz.com/article/how-brazil-rewards-invisible-environmentalists-cutting-waste> adresinden alındı

TÜİK. (2021). *Atık İstatistikleri, 2020*. İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198> (Erişim Tarihi: 21.12.2021)

WorldBank. (2018). *Open Knowledge Repository*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30317> (Erişim Tarihi: 24.11.2021)

Yılmaz, G. (2013). *Suyun Metalaşması -Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?*. İstanbul: Evrensel Yayın.